

ВИДАВНИЧИЙ ДІМ ДМИТРА БУРАГО

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Видавничий Дім Дмитра Бураго

Наукове видання

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 10

Том II (102)

Київ
2008

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Издательский Дом Дмитрия Бураго

Научное издание

«ЯЗЫК И КУЛЬТУРА»

Выпуск 10

Том II (102)

Киев
2008

М 74 МОВА І КУЛЬТУРА. (Науковий журнал). – К.: Видавничий Дім Дмитра Бурого, 2008. – Вип. 10. – Т. II (102). – 304 с.

Наукове видання «Мова і культура» засноване у 1992 році

Видання зареєстроване Міністерством юстиції України.
Свідоцтво КВ № 12056-927ПР від 4.12.2006 р.

Засновники:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничий Дім Дмитра Бурого

Видається за рішенням Вченої ради Інституту філології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка від 19.02.2007 р.

Головний редактор Д. С. Бурого

Редакційна колегія:

канд. філол. наук, доц. **П. П. Алексєєв**; д-р філол. наук, проф. **А. Й. Багмут**; д-р філол. наук, проф. **В. М. Бріцин**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України **Ю. Л. Булаховська**; д-р філол. наук, проф. **О. П. Воробйова**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України **Д. В. Затонський**; д-р філол. наук, проф., академік АН ВШ України, заслужений працівник ВШ України **М. О. Карпенко**; д-р філол. наук, проф. **Т. В. Клеофастова**; д-р філол. наук, проф. **Ю. І. Корзов**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Костенко**; д-р філос. наук, проф., заслужений діяч науки і техніки України **С. Б. Кримський**; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України **Н. Є. Крутікова**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ю. Мережинська**; д-р філол. наук, проф. **А. К. Мойсієнко**; д-р філол. наук, проф. **Ф. О. Нікітіна**; д-р філол. наук, проф. **Н. Г. Озерова**; д-р філос. наук, проф., академік НАН України **О. С. Онищенко**; д-р пед. наук, канд. філол. наук, проф. **Г. В. Онкович**; д-р філос. наук, канд. істор. наук, проф. **Ю. В. Павленко**; д-р філол. наук, проф. **Г. Ф. Семенюк**; д-р філол. наук, проф., академік НАН України, заслужений діяч науки і техніки України **В. Г. Скляренко**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Слухай**; д-р філол. наук, проф. **О. С. Снитко**; д-р філол. наук, проф. **Е. С. Соловей**; д-р психол. наук, проф., член-кор. АПН України **Н. В. Чепелєва**.

УДК 81'1: 340. 113

Міщенко В. Я.
(Харків, Україна)

МОВА ЯК ШЛЯХ ДО РОЗУМІННЯ ПРАВА: ЕВОЛЮЦІЯ ПІДХОДІВ І ПОГЛЯДІВ

В статті дається короткий обзор основних етапов розвитку дисципліни «язык и право» за рубежом и на этом фоне характеризуются достижения украинских ученых в данной области. Прослеживаются изменения во взглядах на соотношение языка и права, которые формировались под влиянием идей позитивизма, лингвистической философии, правового реализма, экзистенциализма, феноменологии. Следствием «дискурсивного переворота» в социальных науках стало смещение интересов исследователей от «юридического языка» к «юридической речи». Поскольку речевая коммуникация является основным средством порождения, конструирования социальной реальности, изучение «юридического дискурса» может дать такое знание о праве, которое невозможно при других подходах.

Ключевые слова: «язык и право», юридический дискурс, конструирование социальной реальности.

The article gives a brief survey of the main stages in the development of the discipline «Language and Law» abroad and against this background analyses the achievements of Ukrainian scientists in the field. The changes in the views on the relation between law and language that have been formed due to the influence of the ideas of positivism, linguistic philosophy, existentialism, and phenomenology are described. The «discursive turn» in social sciences has resulted in the shift of researchers' interests from «legal language» to «legal speech». Since verbal communication is the basic means of constructing social reality, studies of legal discourse can provide the kind of knowledge about law that cannot be gained within other approaches.

Key words: «Language and Law», legal discourse, constructing social reality.

Мова є суспільним явищем. Загальною тенденцією у сучасній лінгвістиці є її вихід у суміжні царини, такі як культура, філософія, історія, соціологія, психологія, біологія та багато інших і формування відповідних самостійних галузей науки про мову. Але на цьому різнобарвному полотні вітчизняного мовознавства, зітканого переплетінням знань про мову й знань про інші аспекти людського буття, важко не помітити досить бляклу пляму, утворену через недостатню кількість досліджень функціонування мови у сфері права. Як зазначає Н. Д. Голєв, ця пляма стає ще більш видимою на деяких фонах [1]. Одним з таких фонів є соціальна заявка на розробку юрислінгвістичних питань у юриспруденції, засобах масової інформації і деяких сферах політики. Іншим фоном виступає власно юриспруденція, яка вже давно розробляє лінгвістичні аспекти права, і це само по собі зумовлює необхідність теоретичної та практичної взаємодії двох наук. Сьогод-

ні цю проблему ставлять виключно теоретики права, які частіше за все підкреслюють пріоритетну специфіку юриспруденції й обминають або спрощено тлумачать специфіку лінгвістичну, не усвідомлюючи, що лінгвістична своєрідність мовно-правових явищ проявляється у природних закономірностях мови, вивчати які можливо лише суто лінгвістичними методами. Ще одним фоном, що дозволяє зрозуміти наскільки скромними є здобутки вітчизняних вчених у згаданій галузі, виступають дослідження їхніх західноєвропейських та американських колег. Навіть просте співставлення проміжків часу, протягом яких ведуться дослідження у напрямку «мова й право» в Україні та за кордоном, а також порівняння кількості праць, представлених у бібліографіях з цієї проблематики, складених, наприклад Ю. Ф. Прадідом [2] та Міжнародною асоціацією судових лінгвістів (International Association of Forensic Linguists) [3] красномовно свідчить не на нашу користь. Отже, метою цієї статті є зробити стислий огляд основних етапів вивчення співвідношення мови й права, висвітлити найбільш значущі, з нашої точки зору, підходи й погляди, представлені у зарубіжній літературі з тим, щоб спробувати розширити перспективи досліджень, що ведуться вітчизняними вченими.

У західній науці до проблеми співвідношення мови й права першими звернулись правознавці. Їхні погляди на цю проблему визначались передусім тим, як вони розуміли сутність права. Так, наприкінці XIX століття панує позитивістська теорія права, яка бачить свою мету лише тільки в його тлумаченні. Право сприймається як певний «зміст», первинний по відношенню до своєї мовної та логічної форми. Тобто, якщо право визначається як воля законодавця, то текст закону *виражає* цю волю, залишаючись вторинним, підпорядкованим сутності волевиявлення; тим самим нібито припускається, що воля законодавця існує до слів, незалежно від мови. Отже, «мова права» вважається лише елементом «юридіко-технічного інструментарію», пов'язаним з правилами тлумачення нормативних актів. У 1875 р. виходить перше видання відомої праці Пітера Бенсона Максвела «Інтерпретація статутів» [4], присвячена тлумаченню британського статутного права. В ній так формулюється головне правило інтерпретації: закон має тлумачитися «у відповідності з наміром тих, хто створив його» ... Завдання інтерпретації закону зводиться, таким чином, до відповідей на два питання: 1) Якими є принципи, що визначають тлумачення мови Акту Парламенту? 2. Якими є принципи, що ними керується той, хто тлумачить, при встановленні наміру у тих випадках, коли необхідно вважати, що законодавець висловив свою думку з даного питання, хоча насправді він її не висловив?» [4: 1-2, 3].

Подальше розроблення проблематики «мови права» пов'язане з впливом на правознавство деяких ідей лінгвістичної філософії. Зокрема, мається на увазі «Логіко-філософський трактат» Л. Вітгенштейна [5], в якому висловлюється думка про те, що мова у своїй логічній структурі є ізоморфною структурі світу, і саме через критику природної мови можна виявити її логіку і показати цей ізоморфізм. Оскільки знаменита теза «раннього» Вітгенштейна: «Уся філософія є «критикою мови» [5: 44] призвела до уявлення, згідно з яким метою філософії є логічний аналіз мови науки, і передусім її поняттєвого апарату, то й позитивістське правознавство оголошує завданням філософії права критику мови права. Однією з помітних робіт у цьому напрямку є стаття американського юриста Фелікса Опенхайма «Принципи логічного аналізу права» [6]. Юридичні висловлювання (sentences of law) автор поділяє на імперативні й декларативні. Імперативні висловлювання – типове вираження правових норм. На відміну від декларативних вони не мають здатності бути істинними або хибними. У цих тезах Опенхайма намічається

відокремлення пропозиційної логіки (або логіки суджень, яка розглядає висловлювання з точки зору його істинностного значення) від деонтичної логіки (логіки нормативного міркування).

Значний етап у розвитку досліджень мови права складають праці Г. Харта, авторитетного представника аналітичного позитивізму. В той час, коли Харт викладав філософію в Оксфорді (1945 – 1952), Л. Вітгенштейн був професором філософії у Кембриджі, а Дж. Остіна у Оксфорді. «Оксбриджське» оточення Харта подарувало йому декілька положень лінгвістичної філософії, які він використав у своїх теоретичних побудовах. Так, Харт звертається до теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна, аби пояснити механізм прийняття законодавства, а також різні види угод. Він вводить у свою позитивістську модель права поняття «перформативна функція мови»: «слова, згідно з певними правилами, вживаються тут не для того, щоб описувати світ (а це їхнє найбільш звичайне уживання), а для того, щоб здійснити певні зміни... Щоб зрозуміти все це, необхідно лише одне: визнати особливу функцію мови, яка полягає в такому: існують правила або конвенції, згідно з якими особа, що вимовляє певні слова, приводить у дію деякі інші правила; саме цим і визначається функція або, у широкому сенсі, значення слів, про які йдеться» [7: 276-277]. Ідеї лінгвістичної філософії надихнули Харта також на спробу вирішити проблему визначення юридичних термінів, які не можна визначити через вказування на їхні референти, і до яких не можна застосувати традиційну класифікаційну дефініцію *per genus proximum et differentiam specificam* (такими, наприклад, є терміни «юридичне право», «юридичний обов'язок», «юридична особа»). Розробляючи свій метод визначення юридичних понять, Харт спирається на запропоновану «пізнім» Вітгенштейном концепцію смислу як уживання («значення слова є його уживання в мові» [8: 20]) і проводить аналогію між правовою системою (діючим правопорядком) і системою мови (точніше семантичним аспектом цієї системи, який мислиться «за Вітгенштейном»). Він пояснює терміни, розглядаючи їх у складі висловлювань, які у свою чергу вживаються за певними правилами (тобто зумовлені наявним правопорядком). Хоча через деякий час Харт усвідомлює недосконалість такого методу, він все ж таки вважає, що специфіку юридичних понять можна прояснити за допомогою ідей, сформульованих Вітгенштейном і його учнями. Вітгенштейн писав: «об'єм поняття не окреслений межею... Він не обмежений правилами з усіх сторін» [8: 33]. Його учень Ф. Вайсман говорив про відкритість, букв. «поруватість» емпіричних понять (тобто понять, що сформувались у соціальній практиці, а не були сконструйовані з метою класифікації). «Тому, навіть у науці не може бути кінцевого й вичерпного визначення понять», – повторює за ними Харт [7:275] і робить висновок про те, що дефініції юридичних понять ніколи не зможуть досягти такого ступеню точності, коли можливість застосування відповідних понять до нових випадків, стане самоочевидною (ясно, що такий підхід призводить до необхідності обирати між кількома можливими рішеннями, тобто обґрунтовує свободу судового розсуду). Як зазначає С. В. Льозов, висловлена Хартом думка про те, що юридичні поняття мають відкритий об'єм і / або зміст, часто зустрічається у літературі, причому її конкретне вираження, а також методологічні й філософські обґрунтування виявляються вельми несхожими у різних авторів. В експериментальних науках такий збіг результатів, отриманих через різні процедури, змушує припустити, що теза, яка перевіряється, може виявитися вірною. Отже, не виключається, що такого роду інтерпретація юридичних понять дійсно відбиває деякі суттєві особливості функціонування права у сучасному суспільстві [9: 23].

Водночас з розробленням проблем мови права у руслі ідей аналітичного позитивізму,

існує інша точка зору на роль мови у праві, яку висловлюють деякі американські представники правового реалізму. Вони взагалі не цікавляться мовою права, або, точніше, бачать у правовій мові оболонку, яку необхідно відкинути, щоб відкрилося те, що вони вважають у праві головним: поведінку людей у певних ситуаціях. Отже вони не поділяють й погляд, згідно з яким смисловим центром права є система норм (статuti, обов'язкові прецеденти, принципи загального права). До речі, розгорнуте й систематичне дослідження походження й сучасного стану правової мови у США, здійснене правознавцем Д. Меллінковим, підтверджує «реалістичне» уявлення про те, що мова права – це професійне аргументаційне призначення саме для того, щоб приховати істинний механізм функціонування права [10]. Аналіз англійської письмової юридичної мови доводить, що для неї є характерним уживання численних слів і зворотів іншомовного (латинського й французького) походження, архаїзмів із давньо- та середньоанглійської, а також безлічі термінів й слів із професійного жаргону, незрозумілих для більшості носіїв англійської мови, оскільки ті ж самі поняття у загальнонаціональній мові виражені іншими словами. Так, вивчивши стандартну інструкцію для журі присяжних, Меллінков робить висновок, що навіть юридичний текст, читати який мають непрофесіонали, зовсім не розрахований на розуміння дилетантів, а є адресованим членам юридичного співтовариства. Таким чином, невизначеність смислу юридичного документу гарантує потребу в юрислі і тлумачнику тексту. Подібні зауваження про юридичну мову висловлює й американський політолог М. Едельман: «саме невизначеність мови права наділяє юристів, суддів й посадовців їхніми політичними й соціальними функціями, оскільки ясні правила – за визначенням – не потребували б спеціальних процедур для встановлення свого значення» (цит. за [11:23]). Згідно з думкою цих дослідників (яка збігається з точкою зору деяких «реалістів»), правова мова – це засіб захисту status quo у праві та інтересів юридичної корпорації.

Ідея правових реалістів про те, що сутність права слід шукати у реальній поведінці людей у певних ситуаціях, з одного боку, та сформований аналітичною філософією погляд на висловлювання як на атомарний факт соціального світу та виділення у його складній структурі сукупності дій, що призвело до розуміння мови як специфічного виду комунікативної діяльності, з іншого, зумовило напрямок подальшого вивчення проблематики мови й права, який можна охарактеризувати як перехід від «юридичної мови» до «юридичного мовлення». Слід зазначити, що цей процес протікає у контексті інтенсивного зближення соціальних наук з наукою про мову, яке відбувається у другій половині XX століття під потужним впливом ідей філософії екзистенціалізму й феноменології. Мова знаходиться у центрі гуманітарного мислення. Гадамер пише: «Світ проявляє себе у мові. Лінгвістичне освоєння світу є «абсолютним» ... Лінгвістичність нашого світорозуміння є первинною по відношенню до всього, що сприйнято й розуміється як існуюче» [12: 117]. Феноменологія дає обґрунтування розширеного розуміння науковості, що зумовлює принципову можливість строгого аналізу комунікації як складної конфігурації соціально-психологічних, мовних, іманентних і трансцендентних феноменів. В основі цього лежить розуміння соціального як конструйоване переживання інтерсуб'єктивності. Комунікація розуміється інтеракційно, як конститутивний фактор соціального процесу і не зводиться до форм кодової або логіко-інференційної моделей. Дослідження, які ведуться у цьому руслі, належать до категорії «дискурс-аналізу», який в найширшому сенсі означає «інтегральну сферу вивчення мовного спілкування з точки зору його форми, функцій і ситуативної, соціально-культурної обумовленості» [13: 99]. Тенденції звернення соціальних наук до мови й дискурсу як методологічного підґрунтя

наукового аналізу підсилюються у загальнонауковому контексті постструктуралізму й постмодернізму настільки, що їх розглядають як лінгвістичний або дискурсивний переворот (discursive turn [14: 146; 15: 94]) у соціальних науках.

Вчені, які ведуть свої дослідження в руслі дискурс-аналізу впевнені, що вивчення «юридичного дискурсу» або правової комунікації може принести таке знання про право, яке є недоступним при інших підходах. Слід зазначити, що російські правознавці досить активно розвивають теоретичні й методологічні засади цього напрямку, про що свідчать праці А. В. Полякова «Общая теория права. Феноменолого-коммуникативный поход» [16], І. Л. Честнова «Правопонимание в эпоху постмодерна» [17], Г. В. Мальцева «Понимание права. Подходы и проблемы» [18]. У таких дослідженнях вихідною є теза про те, що мовленнєва комунікація – головний засіб породження, конструювання соціальної реальності. Ще декілька десятиліть тому теоретик-правознавець і суддя Дж. Френк, стурбований станом справ у системі правосуддя, писав, що суд – не місце встановлення істини, але місце боротьби за те, що вважати реальністю. В ході судового розгляду факти не виявляються, але конструюються. (Цит. за [9: 40]) За думкою Френка, суди мають практично неконтрольовану свободу розсуду відносно того, що визнати фактами. Отже, можна зробити висновок, що «факти» взагалі не існують до і окремо від інтерпретації. У такому випадку суд стає творцем реальності ex officio, і вирішення конфлікту юридичними засобами означає внесення у ситуацію чогось, що не існувало раніше, а саме: авторитетної і такої, що має соціальні наслідки, інтерпретації. Проте, вироблення цієї інтерпретації часто представляє собою «спір про слова», який разом з тим виявляється і спором по суті. Перший крок у емпіричному дослідженні судового мовлення було зроблено У. О'Барром [11]. Характерно, що об'єктом його досліджень є не мовлення юристів, але стиль показань свідків, тобто тема, що має певне відношення до процесуальних норм, але є ірелевантною для правової теорії. Однак, це є цілком виправданим, якщо вважати, що допит у суді – це своєрідна форма мовленнєвого спілкування, в ході якого власне й конструється реальність. О'Барр будує своє дослідження на двох наукових положеннях. Перше береться з соціолінгвістики: мовне варіювання у різних контекстах не є довільним, але зумовлене соціальними чинниками. Друге положення є загальноприйнятим у політичній антропології: в усіх «змагальних» сферах соціального життя, у тому числі й у суді, існує набір стратегічних і тактичних правил досягнення перемоги. Відповідно він застосовує соціолінгвістичні й антропологічні методики, займаючись етнографією судового мовлення, тобто ретельним описуванням мовленнєвої поведінки учасників судового розгляду, насамперед свідків. Таким шляхом (додаючи до етнографії експеримент, що моделює прийняття рішення) О'Барр прагне довести, що в умовах змагальності судову справу часто може виграти не той, хто є правим по суті, але той, хто більш вправно володіє словом, тобто знаходить й успішно застосовує мовну стратегію для досягнення поставленої мети.

Дослідження О'Барра стало однією з праць, що сприяли процесу формування дисципліни «мова й право» як самостійної. Початок цього процесу пов'язують з Всесвітнім соціологічним конгресом в Упсалі (1978), на якому була створена робоча група «мова у правозастосувальній діяльності». На момент проведення конференції під назвою «Мова й судовий процес» (1985) у Джорджтаунському університеті існувало не більше десятка робіт з цієї проблематики. Але вже через дев'ять років у бібліографії, складений Джудіт Леві [19] їх нарахувалось 1350. Сьогодні число досліджень невпинно зростає, і домінуючим напрямком, безумовно, залишається дискурс-аналіз у численних його різновидах.

В Україні ситуація суттєво відрізняється. Хоча Ю. Ф. Прадід, проаналізувавши праці українських вчених-юристів і вчених-лінгвістів стверджує, що в нашій країні існує юридична лінгвістика як окрема наука [20], він визнає, що перші роботи, які умовно можна об'єднати під рубриками «правові проблеми мови» й «мовні проблеми права» почали регулярно з'являтися на сторінках авторитетних юридичних видань лише 8-9 років тому. Першою ластівкою була кандидатська дисертація З. А. Тростюк «Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України» [21]. До найпомітніших праць, що можна віднести до дисципліни «юридична лінгвістика», зокрема, належать кандидатські дисертації С. П. Кравченко «Мова як фактор правоутворення та законотворення» [22] та В. Я. Радецької «Мова науки криміналістики» [23]. Слід зазначити, що всі ці дослідження були виконані вченими-юристами. Вагомим внеском лінгвістів можна вважати кандидатську дисертацію Т. А. Скуратовської «Аргументація в американському судовому дискурсі» [24], яка є першим у вітчизняній лінгвістиці комплексним дослідженням комунікативного, прагматичного, соціолінгвістичного, риторичного аспектів мови та мовлення в юриспруденції зі зміщенням акцентів з аналізу писемного на усний тип мовлення. Серед напрямків досліджень вітчизняної юридичної лінгвістики на даному етапі виділяються три основних: 1) сприяння в розв'язанні теоретичних проблем самої юридичної науки, 2) удосконалення мовного забезпечення законодавчої практики, 3) удосконалення лінгвістичної підготовки, усного та писемного мовлення працівників правоохоронних та судових органів [20: 22]. Зрозуміло, що розвиток усіх цих напрямків, який насамперед передбачає найактивнішу участь лінгвістів-україністів, був би набагато ефективнішим та більш плідним, якби вони вели свої дослідження з урахуванням значних здобутків їхніх західних колег. Прикро визнавати, але мовний бар'єр, з одного боку, та відсутність перекладів праць західних дослідників, з іншого, є дуже серйозною перешкодою для фахівців, що займаються проблемами мови й права в Україні. Саме в цій площині могли б зосередити свої зусилля вітчизняні лінгвісти, що вивчають іноземні мови, але, зважаючи на міждисциплінарний характер роботи, для цього вони мають, як влучно висловився М. Л. Макаров, «покинути «башни из слоновой кости», где уютно устроились гуманитарные дисциплины, создав свои собственные категориально-теоретические «миры» и все дальше отгораживаясь от того, что происходит в большом и сложном Человеческом Мире» [13: 11].

ЛІТЕРАТУРА

1. Голев Н. Д. Постановка проблем на стыке языка и права. // Юрислингвистика – 1. Проблемы и перспективы. – Барнаул, 1999. – С. 4-11. <http://www.irbis.asu.ru/mmc/>.
2. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика: Тематичний бібліографічний довідник. – Сімферополь, 2003.
3. International Association of Forensic Linguists: Bibliography. – Эл. ресурс: <http://www.iafl.bham.ac.uk/bib/biblio.php#CAT020000>.
4. Maxwell P. B. On the Interpretation of Statutes. – 10th ed. – L.: Sweet and Maxwell, 1953. – CXXXIX, 464 p.
5. Витгенштейн Л. Логико-философский трактат. – М.: Иностран. лит., 1958. – 133 с.
6. Oppenheim F. An Outline of a Logical Analysis of Law. // Philosophy of Science. – Baltimore, 1944, vol. 11, # 3, p. 142-160.
7. Hart H. L. A. Essays in Jurisprudence and Philosophy. – Oxford: Clarendon Press, 1983. – VIII, 369 p.

8. Wittgenstein L. Philosophical investigations. – Oxford: Blackwell, 1953. – X, 232 p.
9. Лезов С. В. Юридические понятия и язык права в современных зарубежных исследованиях. – М.: ИНИОН АН СССР, 1986. – 70 с.
10. Mellinkoff D. The Language of the Law. – Boston: Little, Brown, 1963. – XIV, 526 p.
11. O'Barr W. Linguistic evidence: Language, Power and Strategy in the Courtroom. – N. Y. etc.: Academic Press, 1982. – XV, 192 p.
12. Гадамер Х. – Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики. — М.: Прогресс, 1988. -704 с.
13. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. — М.: ИТДГК «Гнозис», 2003. — 280 с.
14. Harrй R., Stearns P. (eds.) Discursive Psychology in Practice. – London, 1995.
15. Flick U. Social Representations // Rethinking Psychology. – London, 1995. – P. 70 – 96.
16. Поляков А. В. Общая теория права: Феноменолого-коммуникативный подход: Курс лекций. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 845 с.
17. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна. – СПб.: ИВЭСЭП: Знание, 2002. – 269 с.
18. Мальцев Г. В. Понимание права. Подходы и проблемы. – М.: Прометей, 1999. – 419 с.
19. Levi, J. Language and Law: A Bibliographic Guide to Social Science Research in the U. S. A. – Chicago: American Bar Association, 1994.
20. Прадід Ю. Ф. Юридична лінгвістика (проблематика досліджень) // Мовознавство. – 2002. – № 4-5. – С. 21-25.
21. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 08. – К.: КНУ, 2000 – 19 с.
22. Кравченко С. П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 01. – Одеса: Одеська нац. юрид. акад., 2000 – 20 с.
23. Радецька В. Я. Мова науки криміналістики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12. 00. 08. – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2002. – 18 с.
24. Скуратовська Т. А. Аргументація в американському судовому дискурсі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – К.: КНУ, 2002. – 20 с.

УДК [81.1+008]:111.1:314.7

*Дюжев С. А.
(Київ, Україна)*

МОВНИЙ ПЕРЕХІД «ТОПОФОРМА-РІЧ» В ЕКСПЛІКАЦІЇ ДІЙСНОСТІ РОЗСЕЛЕННЯ

В рамках креативно-рекурсивної концепції расселения рассматривается языковой переход (язык форм – язык вещей) как артикулятор системного механизма экспликации (развертывания и воплощения) топоформ ландшафтной сферы расселения. В качестве аналогов операторов языкового преобразования использованы метаболы теории общей риторики.

Ключевые слова: языковой переход, языковые преобразования, действительность расселения, механизм экспликации.

Within the framework of creative and recursive settling conception, language transition (language of forms – language of things) as an articulator of system mechanism of explication (unfolding and embodiment) of topoform of settling landscape sphere is being examined.

As analogues – operators of language transfiguration, metabola of general rhetoric theory are used.

Key words: *language transition, language of transfiguration, reality of settling, mechanism of explication.*

Наскрізний смислосучий характер та реагентна роль мови у забезпеченні креативних (формотворення) і рекурсивних (формування, функціонування, розвитку та відтворення) процесів буття розселення фіксується трьома іпостасями мови як артикулятора (здійснення і супроводження) експлікації (розгортання та втілення) визначених топоформ дійсності: мова ідей, мова форм, мова речей [1].

Мова – енерго-інформаційний носій культурної пам'яті створення топоформ і механізму їх рекурсивної експлікації. Пізнання мовних переходів (переведення домінації артикулювання від мови форм до мови речей) в циклах відтворення (втілення) феноменів розселення, що вкрай актуально для сфери сучасного стратегічного планувального управління [2], потребує упорядкування (співставлення) операцій і процедур мовних перетворень.

Мовлення культурних топоформ розселення – це здатність постійного проявлення та відтворення ландшафтних (природно-соціо-технічних) феноменів дійсності за допомогою системного механізму, оснащеного композиційним агрегатом артикуляції рекурсії (консолідації процесо-середовищного ландшафтного континуума) [3].

Аналіз і діагностика стану та цінності морфологічних атрибутів середовища розселення (будова, функції, властивості, зміни), визначення цілей і прогнозування напрямків трансформації процесів розселення базуються на теоретичних планувальних розрізненнях (містобудівних категоріях) системи розселення – моделі універсального рекурсивного механізму експлікації: структура, генезис, організація, композиція, кожне з яких має просторову, функціональну і латентну складові (що в сукупності забезпечують планувальний синтез на мові форм).

Мова речей та подій, як реальне прочитання та мовлення (маніфестація) сутнісних атрибутів топоформ і ресурсів експлікації, забезпечується дією системного механізму та регулюється на базі мовних інтерпретацій (планувальних рішень) у сфері досліджень та управління. Мовлення є фактором (засобом) гармонізації значень процесо-середовищних параметрів розселення, ефективності життєдіяльності та мислєдіяльності суспільства у динамічних умовах ландшафтно́ї сфери (ноосфери).

Завданням є адекватна інтерпретація сутності символічного боку (планувальної «поверхні») світу форм – топоформ розселення, як принципу їх безперервного буття – здійснення, втілення сущого [4: 210, 211]. Символічна мова форм репрезентується (як інтенція втілення) і інтерпретується (як рефлексія перетворення) в мову слов речей на основі виявлення змісту системної реплікації (породжуючої моделі) механізму топоформ, яка забезпечує означене прочитання акумульованого смислу символів (провідників мовних переходів та іменованих носіїв атрибутів культурних форм).

Результативну спробу інтерпретації згаданого мовного переходу здійснено Ю. Г. Лєгеньким з врахуванням досвіду виразу думки на мові художньої творчості та практики дизайну за допомогою реконструкції композиційної цілісності твору мистецтва на базі

теорії риторики («неориторики»), розробленої групою бельгійських авторів (Дюбуа Ж., Эделин Ф., Клинкаберг Ж.-М., Мэнгре Ф., Пир Ф., Тринон А. Общая риторика. – М., 1986) [5: 193–198, 200, 201].

Встановлений інваріант мовної діяльності – риторичну функцію текста (метаболу) можна розглядати як універсальне оперативне поняття системи, а в ролі механізму перетворення – як сукупність (клас) операторів переведення планувальної (системної) мови топоформ на процесо-середовищну мову речей («дискурс» розселення), що забезпечує «зчитання» норм та принципів втілення (реіфікації та означення).

На основі використання логіки побудови модифікованої таблиці метабол (риторичних фігур) Ю. Г. Легенького [5: 205, 206] встановлено взаємовідповідності змісту процедур роботи операторів мовного переходу та сфер практичних діянь системного механізму втілення топоформ ландшафтних феноменів розселення (таблиця 1)

Таблиця 1

**Операції мовного перетворення «топоформа-річ»
(процедури трансформації процесо-середовищного ландшафтного феномену розселення)**

Діяння механізму системного втілення – еіфікації просторових, темпоральних і субстанціональних ресурсів (риторичнооперації перетворення)	Оператори мовного переходу – переведення (риторичні фігури – метаболі)			
	Структурні (метатаксіс)	Генетичні (метасемеми)	Організаційні (метаплазми)	Композиційні (металогізми)
1	2	3	4	5
I. Розпланування	Вичленування ландшафтних одиниць	Встановлення зон зародження діяльності	Визначення метрики агрегування компонентів ландшафту	Калібрування протяжності цілісних фрагментів ландшафту
Поміщення	Функціональне профілювання компонентів ландшафту	Визначення об'єму та вибіркової якості функціональних потреб	Встановлення інтенсивності здійснення функцій	Спеціалізування функцій ландшафтного ареалу певного профілю
Реконструкція («скорочення»)	Квантування ландшафтних станів	Виявлення етапів зближення (розходження) фазових властивостей	Виявлення діапазонів атрактивності компонентів ландшафту	Встановлення еталонних значень вибіркової цілісності ландшафтних утворень
II. Планування	Модулювання ландшафтних комплексів та каналів циркуляції речових потоків	Формування зон поширення діяльності тавзасмодій	Встановлення рівнів взаємодій компонентів ландшафту різної інтенсивності	Агрегування сумісних компонентів ландшафтних утворень

1	2	3	4	5
Розміщення	Технологізація тривалості функціонування ландшафтних комплексів	Встановлення функціональної ємності компонентів ландшафту	Забезпечення тривалості реалізації функцій	Інтегрування функцій ландшафтного ареалу певного потенціалу
Забудова («додання»)	Визначення фазового стану ландшафтних одиниць і комплексів	Встановлення нормативної шкали ландшафтних станів	Встановлення збалансованості районів замикання циклів діяльності	Визначення вибіркової типологічних властивостей і таксономічних ознак ландшафтних ареалів
III. Репланування	Підтримання (відновлення) ритміки членування ландшафту	Історично визначене фрагментування цілісного ландшафту	Модифікація розмірності ландшафтних утворень	Відновлюване модулювання ландшафтних фрагментів і утворень
Компенсування (відшкодування),	Позиціювання потенційного призначення ландшафтних компонентів	Визначення типологічної шкали взаємодоповнення функцій	Регулювання рівнів задоволення функціональних потреб	Підтримання тривалості діяльних потоків ландшафтних утворень
Реновація («скорочення з доданням»)	Визначення умов проявлення властивостей компонентів	Фіксування досягнення якісних порогов стану властивостей	Визначення адекватності стану ландшафтних компонентів умовам розвитку	Встановлення імовірності досягнення динамічної рівноваги ландшафтного ареалу
IV. Перепланування	Видозмінення геометрії простору будови ландшафту	Встановлення шкали вираженості типів будови цілісних фрагментів ландшафту	Відбір параметрів шкали таксономічної розмірності ландшафту	Комбінування домінуючих ландшафтних ознак сприйняття середовища та мотивації поведінки
Переміщення	Подовження тривалості проявлення функцій	Встановлення шкали видового різнопрофільного використання компонентів	Відбір параметрів шкали таксономічної диферентіації ландшафту	Балансування та групування діяльних потоків ландшафтного ареалу
Перебудування («перестановка»)	Комбінування черговості проявлення властивості ландшафту	Здійснення фазових переміщень стану ландшафтних одиниць	Відбір параметрів шкали рівнів історичної диференціації	Визначення трендів досягнення рівноваги ландшафтних утворень

Таблиця 2

**ПЛАНУВАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЛАНДШАФТНОЇ СФЕРИ
(ПРОЦЕСІВ І СЕРЕДОВИЩА РОЗСЕЛЕННЯ)**

Процеси і атрибути середовища (питання засад)	Аспекти містобудівної системи (складові проблеми відображення і трансформації)	Види проектних завдань містобудівного планування (складові планувального обґрунтування і рішення)
1. ОЦІНОЧНО-АНАЛІТИЧНИЙ ЕТАП ВІДОБРАЖЕННЯ 1 зв'язка - ПРООБРАЗ		
Процеси формування будова середовища («де» і «що»)	Просторова структура (просторові мережі різних ярусів: чарунки, модулі, ритміка опорного об'ємно-просторового каркасу і поля геометрії ландшафту)	Визначення ландшафтної ситуації і територіальної сполученості (розчленованості) природних і антропогенних комплексів, каналів циркуляції речових потоків. Виявлення територіальної локалізації техногенних комплексів і трас комунікаційних коридорів, їх приуроченості до природно-ландшафтних фрагментів. Визначення і нормування щільності (густоти) розміщення, ступеня агломерування і людності місць постійного та тимчасового проживання населення, градації можливої доступності (направків тяжіння) місць життєдіяльності.
	Просторовий генезис (просторові шкали вираженості та довжини ландшафтних зон: діапазони типів фрагментації і орієнтації компонентів середовища)	Встановлення місць (фокусів) зародження, зон здійснення (становлення) і напрямків взаємодії осередків активності (виробництва і споживання діяльності), потоків і зон (ніш) обміну та розподілу діяльності з урахуванням естетичних обмежень. Типологічний аналіз походження і нормування співвідношень природних, антропогенних і техногенних комплексів у межах певних ландшафтних утворень.
	Просторова організація (просторові шкали розмірності ландшафтних організованостей: таксономічні рівні одиниць ландшафтної диференціації)	Ландшафтне районування і природно-технічне комплексування (агрегування) території, встановлення просторових рамок гомеостазу. Визначення масштабу, меж локалізації (розташування) діяльних потоків, тривалості і стаціонарності перебування агентів активності, рівнів членування території за ознакою інтенсивності і взаємодії.
	Просторова композиція (сценарій просторового підпорядкування і співвідношення цілісних складових будови середовища)	Визначення і розподіл (взаємоспіввідношення) цілісних ландшафтних утворень (різнорідностей) і їх компонентів, нормування просторової співмасштабності, сумісності і модуляції компонентного різноманіття з урахуванням закономірностей сприйняття і установаження психологічного комфорту. Встановлення домінуючих і аккомпануючих просторових ознак і мотивів ситуативного формування малюнка (фігур) ландшафту, параметрів психо-соціальної взаємодії (рівноваги).

2 зв'язка – ПОТЕНЦІАЛ

Процеси функціонування функцій середовища («коли, як довго» і «те в чому»)	Функціональна структура (функціональні мережі різних ярусів: періодизація, розподіл і модуляція потенційних призначень компонентів середовища)	Аналіз ступеню і періоду комфортності (адекватності) інваріантних природно-кліматичних характеристик (умов здійснення) на основі модуляції і фіксації біогеосоціальних потреб та вимог до середовища. Визначення ресурсної спеціалізації, різноманіття та атрактивності природних і антропогенних комплексів. Аналіз і групування техніко-економічних показників стану об'єктів інфраструктури розселення, визначення їх функціонального профілю і спеціалізації (функціональної пропозиції). Аналіз демографічного і соціально-професійного складу населення, нормування структури інтегрального і спеціалізованого споживчого (функціонального) попиту.
	Функціональний генезис (типологічні шкали функціональних зон: вибіркові вимоги до ареалів середовища здійснення діяльності різної періодичності)	Визначення обсягу та якості (вибірковості і черговості) функціональних потреб, тривалості та умов їх поетапного задоволення з урахуванням етичних обмежень (демографічний ресурс). Встановлення потенційної і проектної ресурсної (технологічної і демографічної) ємності ландшафтів з урахуванням припустимих і порогових антропогенних і техногенних навантажень, пропускну здатності об'єктів та устаткування інфраструктури з урахуванням вимог довгострокового використання і резервування.
	Функціональна організація (функціональні шкали стратифікації і співорганізації районів діяльності: таксономічні рівні одиниць функціональної диференціації) Функціональна композиція (потенціал погодженості, завершеності і тривалості цілісного прояву, періодичності і повноти функцій середовища)	Функціональне (галузеве) районування на основі визначення рівнів і масштабу активності діяльних потоків (інтенсивності діяльності), відвідуваності місць реалізації попиту різних часових циклів. Диверсифікація, вибір і взаємопогодження (комплексування) функцій з урахуванням типу і ємності місць діяльності, витрат часу на пересування та облаштування, вартості послуг та інфраструктури. Визначення і класифікація моно- і поліфункціональних технологічно (біогеологічно) цілісних одно- і різнорідних ландшафтних утворень. Встановлення збалансованості і послідовності (комбінації) домінуючих, паритетних і додаткових ланок функціональних комплексів з урахуванням закономірностей підтримання технологічного комфорту. Визначення можливості (довгочасності) і потреби (нормативні етапи і витрати) існування (здійснення) ландшафтів, параметрів економічної (раціональної) взаємодії (рівноваги).

3 зв'язка – ПРОГРАМА

Процеси розвитку – властивості середовища («у якому ступені» і «то із чого»)	Латентна структура (мережа командних символів-маркерів призначення територіальних елементів: комбінаторика фаз і етапів втілення якісних становищ середовища)	Оцінка стійких (предикативних) набору потенційних і проявлених якісно визначених станів, набору ознак, иманентних фокусів і способів центрування, напрямків (умов) становлення ландшафтних (територіальних) відмінностей природного, технічного і соціального ярусів топоформ. Встановлення та оцінка кодів, нормативних інтервалів (дистанцій) їх «спрацювання», сіткових графіків еволюційного розгортання і фаз одиничних ландшафтів та їх комплексів.
	Латентний генезис (шкали типологічної відповідності реального та ідеального стану морфотипів ландшафтних зон: прогнози і пороги якості середовища)	Встановлення та оцінка доцільних стадій, значимих тенденцій і нормативної черговості набуття (походження) гармонічного стану властивостей (придатності використання) ландшафтних утворень з урахуванням вибірковості, резистентності та гігієнічних обмежень. Типізація, оцінка послідовності розкриття ресурсних можливостей (речовинного, інформаційного та енергетичного обмінів) і прогнозування закономірних фазових переходів виробничих, сільбищних і рекреаційних територій у ході їх історичної трансформації
	Латентна організація (шкали дивергенції і конвергенції меж однорідних районів різної складності: таксономічні рівні одиниць історичної диференціації)	Оцінка таксономічного рівня і діапазонів атрактивності, адаптивності та відмежованості районів зі стійкими варіативними ознаками, адекватності їх ландшафтних характеристик інтенсивності повсякденних, щотижневих, щорічних (сезонних) циклів життєдіяльності. Комплексна оцінка динаміки факторів і рухливості меж розташування, територіальної співорганізації та співіснування властивостей різномірних ландшафтних утворень з урахуванням фаз і режимів спільного розвитку.
	Латентна композиція (програма спадкоємного втілення ідеальних властивостей і ознак середовища)	Встановлення алгоритму та оцінка програмних режимів набуття і спадкування субстратних властивостей і досягнення етапної рівноваги ландшафту з урахуванням його природно-культурної, техно-культурної та соціо-культурної значимості. Розробка нормативних цілей регулювання (і саморегулювання), критеріїв і методів покрокової оптимізації мережі територій, параметрів районів екологічної взаємодії (рівноваги) з урахуванням закономірностей підтримки екологічного комфорту.

II. СИНТЕТИЧНИЙ ЕТАП ТРАНСФОРМАЦІЇ 4 зв'язка – КОНФІГУРАТОР		
Процеси відтворення –закономірні зміни середовища («яким чином» і «то заради чого»)	Планувальна структура (складання просторової, функціональної і латентної складових: морфологічні елементи та зв'язки із стійким способом відтворення)	Розробка і оптимізація перспективної схеми планувальної констеляції мереж (територіальних одиниць діяльності та комунікаційного каркасу) виробничих, сільбищних і рекреаційних територій (ландшафтних утворень). Встановлення проектних (топологічних) параметрів інтенсивності трансформації (перетворення, регенерації, збереження) окремих планувальних (ландшафтних) ланок, комплексів, вузлів та їх інфраструктури.
	Планувальний генезис (складання просторової, функціональної і латентної складових: морфологічні зони зі стійким вектором відтворення)	Встановлення типологічної своєрідності (унікальності, універсальності, цінності), черговості і характеру (спрямованості) трансформації планувальних зон територіальної (ізотропної, анізотропної) диференціації ландшафту з урахуванням культурно-нормативних обмежень, типологізація ресурсних циклів. Здійснення планувального зонування і імітаційного прогнозування перспективного взаємовпливу та взаємозмін (синхронізації, поляризації) типологічно визначених ландшафтних зон, досягнення їх проектних (оптимальних) діапазонів рівноважного стану, ємності, режимів (профілю та інтенсивності) землекористування.
	Планувальна організація (складання просторової, функціональної і латентної складових: морфологічні райони зі стійкими рівнями відтворення)	Встановлення проектних меж, складу, атрактивності, рівня інтенсивності антропогенних і техногенних змін, впливів (діянь), меж забруднення територіальних елементів спеціалізованих та інтегральних планувальних районів (ландшафтних комплексів), стійких (доцільних) ареалів середовища розселення локального, регіонального та міжрегіонального таксономічного рівня. Здійснення планувального районування, розробка оптимальних балансу ємності і відвідуваності (привабливості), вибірковості і різноманіття місць життєдіяльності (ландшафтних утворень), стійкої психо-соціальної економічної та екологічної рівноваги всередині – і міжмережних взаємозв'язків різних циклів.

Примітки.

Просторова композиція встановлює прообраз (ритмозадаючий механізм) співвідпорядкування і співвідношення: фрагментів цілісного міського простору, параметрів психо-соціальної взаємодії (сприйняття та мотивації поведінки), естетичних відношень компонентів середовища.

Функціональна композиція встановлює потенціал (механізм періодичності) цілісного прояву та тривалості комбінацій: функцій і діяльних потоків, параметрів економічної взаємодії (імпульсів та потреб діяльності), етичних відношень компонентів середовища.

Латентна композиція встановлює програму (механізм розрізнення та зміни фаз) спадкоємного набуття в реальності: ідеальних властивостей і ознак ландшафту, параметрів екологічної взаємодії (кодування та переваги умов), гігієнічних відношень компонентів середовища.

Планувальна композиція (емерджентне складання просторової, функціональної і латентної складових) установлює: механізм (конфігуратор) циклічного конгруентного відтворення ландшафтно-дійсності (розселення), правила та параметри планувальної взаємодії, симбіозу природно-культурних, техно-культурних і соціо-культурних відношень компонентів середовища.

В таблиці 2 наведена розгорнута матриця ціломовного (трехмодусного) планувального дослідницького дискурсу ландшафтно-дійсності, де поєднуються: онтологічні запитання мови ідей формотворення (розрізнення замислу як сукупності смислів), системні аспекти теоретичної уяви відображення та трансформації дійсності мови топосформ (складові механізму експлікації атрибутів форм), практичні складові планувальної маніфестації втілення мови речей ландшафтно-дійсності (містобудівних обґрунтувань і рішень перетворення феноменів розселення).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дюжев С. А. Мова – артикулятор у креативно-рекурсивній концепції розселення. // Містобудування та територіальне планування. Вип. 24 – К.: КНУБА, 2006. – С. 41–47.
2. Разумов О. С., Благодатских В. А. Системные знания: концепция, методология, практика. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 400 с.
3. Дюжев С. А. Мова і культура у філософії розселення // Мова і культура (науковий щорічний журнал) – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. – Вип. 7. – Т. 1. Філософія мови і культури. Психологія мови і культури. – С. 38–43.
4. Ванчуг В. В. Москвософия и Петербургология. Философия города. – М.: РИЦ «Пилигрим», 1997. – 224 с.
5. Легенький Ю. Г. Культурология зображення (досвід композиційного синтезу). – К.: ДАІПУ, 1995. – 412 с. (рос. мовою).

ДО ПИТАННЯ ЗМІНИ МОВ В УМОВАХ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ

Стаття посвячена проблеме смены языков как одного из результатов маорийско-английского языкового взаимодействия в Новой Зеландии.

The article is concerned with the problem of language shift as the result of the Maori-English language contacts in New Zealand.

Проблема дослідження наслідків мовних контактів (МК) на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки не втрачає своєї актуальності і вивчається багатьма вченими у різних аспектах [1-4; 8; 13 та ін.].

Ця стаття присвячена розгляду одного з результатів МК, а саме зміни мов (ЗМ), під якою ми згідно з визначенням У. Вайнрайха розуміємо перехід від регулярного користування однією мовою до користування іншою, яка знаходиться з нею в умовах контактування [1:49].

ЗМ вивчали ряд учених: У. Вайнрайх, В. Алпатов, Spolsky B., Fishman D., Grin F., Holmes J. та ін. [1-6]. Детальний аналіз праць цих учених – лінгвістів привів нас до таких узагальнень та висновків:

1. ЗМ обов'язково має місце в умовах МК. Мовні спільноти, які є носіями мов, як правило, перебувають у нерівноправному становищі (політичному, економічному, культурному та ін.), а мови у більшості випадків мають різний соціальний статус.

2. ЗМ демонструє асиметрію між мовними спільнотами. Зміна мови Х на мову У відбувається у напрямі міноритарна → «мажоритарна», а не навпаки.

3. ЗМ може бути частковою, коли мову Х замінює мова У не у всіх, а деяких функціях, і повною, коли всі функції мови Х замінені функціями мови У.

4. ЗМ може привести до занепаду мови, яка замінена, або до її повного знищення. Занепад мови можна призупинити шляхом мовної політики, направленої на зворотню мовну зміну (ЗМЗ). У цьому випадку відбувається відродження мови; але прикладів мовної ревіталізації не так уже й багато. Що стосується мови, яка вмерла, то вона не може бути відроджена (єдиним винятком є іврит).

5. Структури мов, що перебувають у контакті, не є визначальними, у разі коли одна мова віддає свої комунікативні функції іншій.

6. ЗМ відбувається, як правило, коли мовна спільнота сама бажає відмовитися від своєї національної ідентичності (але не завжди так: євреї західних країн легко асимілюються у мовному плані, зберігаючи при цьому ідентичність в іншому).

7. Культурний чинник відіграє також свою роль у ЗМ: мови швидко втрачаються при дуже малих або великих відмінностях; стійкіше всього мови при деякій «середній» величині культурних відмінностей.

Об'єктом нашого дослідження є мовна зміна у Новій Зеландії, що є результатом тривалих контактів британців з автохтонами країни та наслідком англо-маорійської мовної взаємодії. Контакти з англійською мовою інших найпоширеніших мов (це мови імігрантів з Тихоокеанських островів та країн Азії, що відповідно становлять 6,6 та 6,5 %) нами не беруться до уваги у цій роботі.

Предмет дослідження представлений розглядом механізму зміни цих мов в історичному соціолінгвістичному контексті. Питання, що стосується взаємодії англійської і маорійської мов (ММ) і її результатів розглядалося деякими вченими, які досліджували у своїх працях ті чи інші його аспекти: проблему маорійських запозичень в англійській мові Нової Зеландії (S. Ryan, Л. В. Герман) як результат адаптації англійської мови до нових умов функціонування; питання утворення білінгвальних змішаних мовних форм Maori English, Pidgin English (M. Mutu, S. Baker); проблеми виснаження, занепаду маорійської мови, які є результатом зміни для маорійського населення їх рідної мови англійською і яка в 60 – 80–ті роки XX ст. знаходилась на межі знищення (B. Spolsky, M. Mutu, Л. Герман).

Сам механізм ЗМ, включаючи і зворотню зміну та чинники, які сприяли цим змінам, залишилися поза увагою лінгвістів, чим і пояснюється вибір цього предмета дослідження. Як свідчать наші спостереження за відродженням мов та наукові роботи вчених у галузі соціолінгвістики, мови, які перебувають в умовах контактування, змінюються у напрямі «міноритарна»→ «мажоритарна». Що стосується маорійської мови, то вона, як і більшість міноритарних мов світу, [2; 203] пройшла шлях, що складається з трьох етапів: перевага монолінгвізму (маорійського) – перевага білінгвізму (маорійсько -англійського) – перевага монолінгвізму на мові більшості (тобто англійського), який мало не призвів до загибелі мови маорійців. У нашій ситуації цього не сталося, завдяки успішному проведенню мовної політики, спрямованої на зворотню мовну зміну, яка привела до відродження маорійської мови. Для того щоб зрозуміти, як цей механізм спрацював, звернемося до соціолінгвістичної ситуації, що склалася у країні.

Як видно з наших попередніх досліджень, висвітлених у раніше опублікованих працях [12-13], статус офіційної державної мови протягом усього періоду співіснування мала англійська мова. Маорійська ж отримала офіційне визнання державної лише в 1974 та повторно в 1987 р. Звідси – домінуюче положення першої і ті соціальні ролі, які вона виконувала з 1840 р. і до нині. Що стосується маорійської мови, то її історія функціонування у новозеландському суспільстві не була одноманітною, і кожен період у розвитку мови характеризувався різною сукупністю соціальних ролей у залежності від цілого ряду чинників.

У першу чергу, це стосується факторів, пов'язаних з політичними, соціально-економічними, культурними, демографічними процесами, що відбувалися і відбуваються у суспільстві: більш низьке соціально-економічне становище маорі у порівнянні з європейцями; політичне домінування британців, що вперше було зафіксовано договором у Вайтангі в 1840 р., такі демографічні показники, як характер шлюбів, перехід від контактного до дисперсного розселення маорі; індустріалізація та пов'язана з нею урбанізація тощо.

Також на цей процес вплинули і чинники, які безпосередньо впливають на рівень володіння маорійською мовою та її використання як засобу комунікації. До них відносимо рівень білінгвізму серед маорі; низький ступінь престижу ММ, наявність або відсутність на тому чи іншому етапі функціонування мови національної самосвідомості та бажання (небажання) цієї національної групи користуватися рідною мовою; дошкільне виховання маорійців та мовна освіта у школі та вищих навчальних закладах; використання маорійської мови у ЗМІ; передача мови від покоління до покоління та ін.

Звернемося коротко до історії функціонування маорійської мови. Як зазначено в нашій попередній роботі [12], в історії розвитку ММ із часів масового прибуття на у Нову

Зеландію британців ми виділяємо три періоди: I – 1840 – 1941 рр., етап співіснування з англійською мовою; II етап – швидкий безупинний занепад, який розпочався в 1941 р. і тривав по 80-ті роки XX ст.; і III – з 80-х років і до сьогодні (період відродження ММ).

Необхідно зазначити, що особливо I період не був одноманітним, оскільки спочатку колонізації британцями Нової Зеландії ММ була мажоритарною, тому що кількість населення автохтонів перевищувала кількість британців (2000 британців і 70000 маорі). Але це продовжувалося лише два десятиліття. Протягом цього періоду ММ завдяки британським лінгвістам отримала свою писемність і в змозі була служити засобом комунікації у різних сферах життя маорі: вдома, у спілкуванні з родичами, сусідами, в маре, у релігійних обрядах, школі, частково – на службі. Навіть британці вивчали ММ для спілкування з маорійською верхівкою. Поступово ж у зв'язку з новою хвилею імігрантів, зі збільшенням європейського населення співвідношення між автохтонним населенням і європейцями змінювалося. Їх велика кількість померла в результаті хвороб, привезених європейцями, та була знищена у ході англо–маорійських війн, які розпочалися у 60–ті роки XIX ст. і тривали не одне десятиліття. Зміна політики уряду і перехід від сприяння розвитку ММ до її заборони (закони уряду 1877р. 1903 р. та ін.) з метою асиміляції маорі у суспільстві білих європейців були основним чинником розвитку білінгвізму (маорійського – англійського) у країні і поступового втрачання маорійською мовою своїх соціальних ролей. Відбувалася часткова зміна маорійської мови англійською. Протягом цього етапу використання ММ обмежувалося сім'єю, маре, релігійними службами. Інші сфери життя маорійців обслуговувала англійська мова (школа, ЗМІ, службові, урядові установи та ін.).

Починаючи з 1941 р. стан функціонування маорійської мови ще більше погіршився, на що вплинули деякі із зазначених вище чинників. Це індустріалізація та пов'язана з нею урбанізація, дисперсне розселення маорі і розпад маорійських мовних спільнот; небажання самих маорі спілкуватися рідною мовою та зберігати ідентичність; мовна освіта у школах, яка здійснювалася засобами англійської мови, високий престиж англійської і низький – маорійської, яка в 60-80-ті рр. знаходилася на найнижчій сходинці шкали розриву передачі мови від покоління до покоління [14], де зникаючі користувачі ММ соціально ізольовані. ММ поступово втрачала навіть сферу використання у сім'ї: більшість батьків приймали рішення навчати своїх дітей англійській мові і відмовитися від ММ навіть при спілкуванні вдома. Таким чином, відбувався розрив передачі мови від покоління до покоління, що особливо небезпечно для міноритарних мов (коли обривається ланцюжок передачі мови від покоління до покоління у сім'ї, то дуже важко його відновити, а, отже – відродити мову).

На цій стадії розвитку маорійська мова майже повністю у всіх сферах спілкування була замінена англійською, тобто перебувала на межі зникнення. Це було особливістю другого етапу в історії функціонування маорійської мови. Для того, щоб відродити маорійську мову і повернути її користувачам необхідно було спрямувати мовну політику на зворотню зміну мови, яка відбувалася протягом третього періоду.

Під зворотною мовною зміною ми згідно з твердженнями Д. Фішмана [14] розуміємо процес, у ході якого міноритарна мова, якій загрожує небезпека для подальшого функціонування і розвитку, рухається від стадії 8 (стадії найбільшого розриву передачі мови від покоління до покоління) до стадії 1, де встановлюється механізм природної репродукції мовної спільноти. Ці стадії згідно зі шкалою Д. Фішмана [14] представлені таким чином:

№ 8 – найнижча сходинка, яка представляє ситуацію мови, що має зникаючих соціально ізольованих користувачів;

№ 7 – носії мови соціально об'єднані, але вони уже в тому віці, коли не можуть народити дітей;

№ 6 – це мова сімей, у яких підтримується мовний зв'язок між поколіннями;

№ 5 – мова вживається вдома, у школі, мовних спільнотах; існує писемність міноритарною мовою, але вона обмежена рамками спільноти, віртуально ця мова ще не має офіційного визнання та підтримки;

№ 4 – міноритарна мова отримує деяке офіційне визнання, входить в освіту;

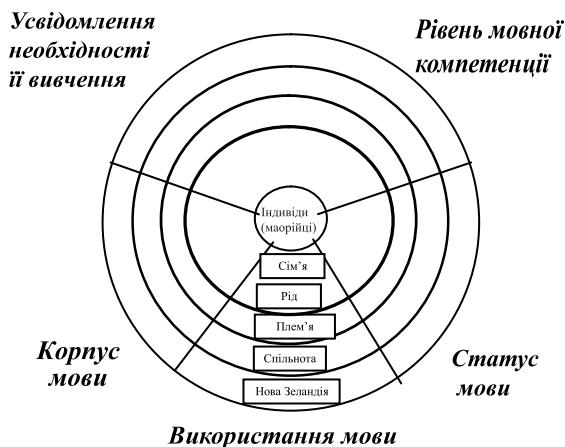
№ 3 – функціонування міноритарної мови узаконено; вона використовується на службі (на місцевому та регіональному рівні);

№ 2 – міноритарна мова використовується у місцевих та регіональних ЗМІ; урядових службах;

№ 1 – міноритарна мова застосовується у вищій освіті, у професійній сфері, ЗМІ, вищих гілках влади, тобто має загальнонаціональне застосування. Але це не означає, що використання міноритарної мови повернено і ніяке подальше мовне планування зі сторони держави не потрібно.

Багато зусиль було докладено відповідними державними органами (Міністерством освіти, Міністерством маорійського розвитку, Маорійською мовною комісією) щодо відродження ММ шляхом зворотнього мовного повернення її користувачам (в основному – маорійцям, оскільки серед європейців лише 1 % двомовні), а саме її розвитку від стадії № 8 до стадії № 1. При проведенні мовного планування основна увага відповідних органів була сконцентрована навколо п'яти складових: 1) отримання відповідного рівня мовної компетенції; 2) використання мови; 3) мовного статусу; 4) корпусу мови; 5) усвідомлення користувачів мови необхідності її вивчення. [16]. Слід зазначити, що між цими складовими існує тісний взаємозв'язок. Наприклад, використання мови залежить від володіння нею, а статус мови – від рівня використання у різних ситуаціях спілкування.

П'ять елементів мовного планування мають місце на кожному рівні шкали Д. Фішмана. Їх взаємозв'язок зв'язок різних суспільних рівней можна відобразити схематично:

Слід зазначити, що названі елементи мовного планування мають різну силу дії в залежності від соціальних рівней. Наприклад, можливість вивчення і використання маорійської мови більша на рівні спільноти, ніж у межах сім'ї.

Відродження ММ здійснювалося у двох напрямках: у сім'ї та маорійських мовних спільнотах, які представлені: а) типово сільськими мовними спільнотами, існування яких тривало навколо традиційних центрів племен; б) новоутвореними спільнотами, які локалізуються у приміських зонах (членами їх, як правило, є студенти, які продовжують вивчати ММ у ВНЗ).

Велику допомогу у ЗЗМ надала система освіти, яка здійснювала свою діяльність у двох напрямках: 1) перенавчання дорослих, які вже втратили належний рівень мовної компетенції в межах курсів та інших програм; 2) навчання дітей ММ у дитячих яслах «kohanga geo»; у школах приватних та державних двомовних; Кула Каурара Маорі (школах, що працювали за методикою «мовного занурення»), вивчення мови і культури маорі у вищих навчальних закладах.

Крім того, немало роль у процесі відродження ММ відіграли преса, радіо, телебачення, література. Також цьому процесу сприяли громадські установи та служби, де поступово впроваджувалося спілкування маорійською мовою. Усе це створило можливість розширити сферу використання маорійської мови, сприяти процесу її стандартизації, нормуванню.

У сучасний період для маорійців стали типово маорійськими такі сфери, як mare, відвідування друзів, спілкування із сусідами, зібрання маорі, маорійські земельні корпорації, освітні заклади, релігійні обряди, спорт, бізнес. Сферами, де панує англійська мова (для маорі), залишаються здебільшого робота, більшість громадських установ, магазин тощо.

Таким чином, завдяки успішній реалізації ЗЗМ було зупинено занепад маорійської мови і розпочато її відродження. Вона поступово повертається до своїх користувачів, розширюючи сукупність своїх соціальних ролей.

Необхідно відзначити, що тема, розглянута у статті, ще не повністю досліджена. Існують питання, які чекають свого подальшого вивчення та узагальнення. Особливо цінною була б розробка рекомендацій щодо успішного проведення ревіталізаційної мовної політики, адже багато мов у світі зараз перебувають на межі зникнення і для їх відродження необхідне проведення мовної політики у правильному руслі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайнрайх У. Одноязычие и многоязычие // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1972. – Вып. 6. – С. 25 – 60.
2. Алпатов В. М. Зарубежная социолингвистика о проблемах двуязычия и языках национальных меньшин // Речевое общение в условиях языковой неоднородности. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. –С. 192 – 208.
3. Holmes J. Keeping Tabs on Language Shift in New Zealand: Some Methodological Considerations // Journal of Multilingual and Multicultural Development, 1997. – Vol. 18 – № 1 – P. 17-39.
4. Fishman J. Can Threatened Languages be Saved? // Clevedon, Avon: Multilingual Matters, 2001. – 258 p.
5. Spolsky B. Reassessing Maori Regeneration // Language in Society, 2003. –Vol. 32. – P. 553 – 578.

6. Grin F. The Relevance of Thresholds in Language Shift and Reverse Language Shift // *Journal of Multilingual and Multicultural Development*. – 1993. – № 14. – P. 375 – 392.
7. Mutu M. In Search of the Missing Maori Links Maintaining Both Ethnic Identity and Linguistic Integrity in the Revitalization of the Maori Language// *Internal Journal of the Sociology of Language*, 2005. – № 172. – P. 133-147.
8. Ярцева В. Н. О судьбах языков // *Известия АН: Сер. л-ры и языка*. – М.: Изд-во МГУ. – 1996. – № 2. – С. 3-16.
9. Герман (Турченко Л. В.) Маорийские заимствования в новозеландском варианте английского языка // *Грамматические и лексические аспекты регионального варьирования полинациональных языков*. – К.: Изд – во КПИИЯ, 1988. –С. 49 – 53
10. Ryan S. The Tolerance of Maori in New Zealand English // *Orbis*. – 1977. – Vol. 26. – № 2. – P. 341 – 370.
11. Baker S. *New Zealand Slang: a Dictionary of Colloquialisms*. – L.: Whitecombe and Tomby, 1949 -114p.
12. Герман Л. В. Занепад і відродження маорійської мови у Новій Зеландії // *Мова і культура*. – К.: Вид. Дім Д. Бурого, 2005. – Вип. 8-Т. IV. – С. 167 – 171.
13. Герман Л. В. Розвиток маорійської мови у сучасний період // *Вісник ХНУ*. – Х.: Изд – во, ХНУ, 2006. – № 726. –С. 165 – 167.
14. Fishman J. *Reversing Language Shift: – Theoretical and Emperical Foundations of Assistance to Threatened Languages*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1991. – 426 p.
15. Bell A. *Maori and Pakeha English: // New Zealand Ways of Speaking English*. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – P. 221 – 234.
16. The Maori Language in Community Settings in the 20-th Century // *Ел. пєсцпс*: < <http://www.twk.govt.nz> >

УДК 115+401

Мысык И. Г.
(Одесса, Украина)

КОГНИТИВНЫЙ ПОДХОД В ИССЛЕДОВАНИИ ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ВРЕМЕНИ

В статье обозначены характеристики концепта как актуального понятия в когнитивном подходе, намечены возможности его использования в исследовании лингвистического времени.

У статті позначені характеристики концепту як актуального поняття в когнітивному підході, намічені можливості його використання в дослідженні лінгвістичного часу.

In the article the characteristics of concept as urgent concept in the cognitive approach are designated, the possibilities of its use in a study of linguistic time are outlined.

Когнитивный подход в лингвистике нацелен на исследование взаимосвязей между ментальными и языковыми структурами, между которыми признается глубинная зависимость. Язык доступен для непосредственного наблюдения, в отличие от скрытых когнитивных механизмов. Исследование языковых форм помогает реконструировать сложные

связи, возникающие в процессе переработки информации между языком и ментальными структурами. Знание языка не исчерпывает условий успешной передачи, расшифровки и усвоения информации, которая включает и разнообразный экстралингвистический компонент. Оказалось, что наиболее адекватным задачам исследования человеческой когниции в языковой и социокультурной представленности, является понятие концепта, активно используемого в лингвистических исследованиях с 80-х г. прошлого столетия (А. С. Аскольдов, Н. Д. Арутюнова, А. П. Бабушкин, А. Вежбицка, С. Г. Воркачев, В. З. Демьянков, А. А. Залевская, И. В. Карасик, Е. С. Кубрякова, Д. С. Лихачев, З. Д. Попова, Г. Г. Слышкин, Ю. С. Степанов, И. А. Стернин, В. Н. Телия, Р. М. Фрумкина, V. Evans, F. Palmer, M. Turner и др.). Причиной востребованности в аппарате когнитологии и других наук именно этого понятия является то, что концепт обладает информативной емкостью и многогранностью с точки зрения характеристик обозначаемого объекта. Концепт рассматривают как мысленный образ, как важнейшую единицу ментального лексикона, картины мира. Именно как мысленное образование, которое замещает в процессе мысли неопределенное множество предметов, действий, мыслительных функций одного и того же рода, впервые определил концепт С. А. Аскольдов [1:4].

Понятие концепта употребляется как в собственно когнитивном, так и лингвокультурологическом (сопоставительном) аспекте (Н. Д. Арутюнова, С. Г. Воркачев, В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин, Ю. С. Степанов, В. Н. Телия и др.). Используется понятие концепта и в психолингвистических работах (А. А. Залевская, Р. М. Фрумкина и др.). Наполнение логического содержания концепта лингвокультурными и психологическими характеристиками вызвано потребностями когнитивной лингвистики, которая, как указано выше, сосредотачивает внимание на связи когнитивных и языковых структур.

От ракурса исследования зависит понимание структуры и интерпретация содержания концепта. В рамках собственно когнитивных акцент ставится на знаковой природе концепта и языковых формах реализации содержания, например, семантических полях, лексико-семантических и тематических группах слов, семьях, гнездах слов и пр. (О. С. Ахманова, М. А. Бородина, В. Г. Гак, А. И. Кузнецова, М. М. Покровский, А. А. Уфимцева, Ф. П. Филин, С. Г. Шафиков, Г. С. Шур и др.).

В лингвокультурологическом аспекте исследований концепт представлен как условная ментальная единица, направленная на комплексное изучение языка, сознания и культуры [6]. При этом сознание – область пребывания концепта (концепт лежит в сознании); культура детерминирует концепт (т. е. концепт – ментальная проекция элементов культуры); язык и/или речь – сферы, в которых концепт опредмечивается. Согласно взглядам Д. С. Лихачева, концепт обобщает различные значения слова в индивидуальных моделях действительности (зависящих от особенностей личного жизненного опыта) носителей языка. Лингвокультурный концепт отличается от других ментальных единиц, используемых в различных областях науки (например, когнитивный концепт, фрейм, сценарий, скрипт, понятие, образ, архетип, гештальт, мнема, стереотип), как утверждают указанные авторы, акцентуацией ценностного элемента. Центром концепта всегда является ценность, поскольку концепт служит исследованию культуры, а в основе культуры лежит именно ценностный принцип [6]. Концепт включает в себя фактуальный или понятийный (вербально закрепленные в сознании существенные признаки), образный (невербальные наивные представления) и ценностный элементы.

В. А. Маслова определяет концепт как многомерное образование, включающее в себя не только понятийно-дефиниционные, но и коннотативные образные, оценочные, ассо-

циативные характеристики [8: 46]. Этот подход основан на выделении ядра (словарного значения) и периферии (коннотаций, ассоциаций) концепта (Р. М. Фрумкина), культурные концепты соотносимы с именами абстрактных понятий, в которых культурная информация прикрепляется к понятийному ядру. Актуальные ассоциации образуют ядро концепта, менее значимые – периферию.

По мнению С. Г. Воркачева, лингвокультурный концепт является семантическим образованием высокой степени абстрактности и представляет собой продукт абстрагирования семантических признаков, принадлежащих определенному множеству значимых языковых единиц. Концепт – это единица коллективного знания/сознания (отправляющая к высшим духовным ценностям), имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой. Как можно видеть, общим в этом определении и в определениях понятия, представления и значения остается родовой признак – принадлежность к области идеального, видовые же отличия (форма знания/сознания логическая/рациональная, психологическая/образная, языковая) нейтрализуются, а их место занимают вербализованность и этнокультурная маркированность» [2:71].

Лингвокультурологический подход к пониманию концепта основан на признании его многослойной структуры, включающей понятийный каркас (основу лексического значения слова) и широкий культурный фон (коннотацию слова).

Лингвокультурные концепты образуют концептосферу (Д. С. Лихачев), которая шире семантической, представленной значениями слов. Исследователи выделяют тематические концептосферы (эмоциональную, образовательную, текстовую и др.); по своим носителям концепты образуют индивидуальные, микрогрупповые, макрогрупповые, национальные, цивилизационные, общечеловеческие концептосферы.

Лингвокультурные концепты могут быть универсальными (время, пространство, причина, изменение, движение); культурными (свобода, право, справедливость, труд, богатство, собственность); национальными (для русской культуры воля, доля, интеллигентность, соборность и т. п.).

В психолингвистическом аспекте концепт, согласно А. А. Залевской, – [3:39] это объективно существующее в сознании человека (в отличие от продуктов научного описания, конструкторов) перцептивно-когнитивно-аффективное образование динамического характера. Концепт – многомерная симультанная структура, достояние индивида [4].

Собственно когнитивное направление (Ю. Д. Апресян, Е. С. Кубрякова, З. Д. Попова, И. А. Стернин, А. П. Чудинов, Р. Джекендофф,) представленное логическими исследованиями концептов вне прямой зависимости от языковых форм (Н. Д. Арутюнова, Р. И. Павиленис); семантико-когнитивным анализом лексической и грамматической семантики языка как средства моделирования концептов (Е. С. Кубрякова, Н. Н. Болдырев, З. Д. Попова, И. А. Стернин); философско-семиотическим исследованием основ знаковой (А. В. Кравченко), – основано на признании ментальной природы концепта. Это единица сознания, глобальная единица мышления, содержащая результаты человеческой деятельности, «квант знания», оперативная единица памяти, ментального лексикона и языка мозга (Е. С. Кубрякова).

И. А. Стернин [И. А. Стернин (2001)] предлагает рассматривать концепт как плод (где косточка – базовый слой), таким образом, вводя полевой подход к структуре концепта. Концепт имеет ядро (совокупность когнитивных слоев и когнитивных сегментов) и периферию, интерпретационную часть концепта [9: 58-62].

Базовый слой концепта представляет собой определенный чувственный образ,

который присутствует в сознании каждой личности. Интерпретационную часть, по мнению ученого, составляет совокупность слабо структурированных предикаций, отражающих интерпретацию отдельных концептуальных признаков и их сочетаний в виде утверждений, установок сознания, вытекающих в данной культуре из содержания концепта [там же].

Концепты, которые называют квантами знания, интерпретаторами смыслов, гибки и подвижны, ориентированы на изменения среды. Концепт «обладает эмотивностью, коннотациями, аксиологичен по своей природе, имеет «имя» / «имена» в языке. Предметом поисков в когнитивной лингвистике являются наиболее существенные для построения всей концептуальной системы концепты: те, которые организуют само концептуальное пространство и выступают как главные рубрики его членения. К таким концептам относится время...» [8: 39].

Методы исследования концепта разнообразны (фреймовая семантика, теория метафоры и метонимии, теория профилирования, теория сценариев, теория гештальтов, теория вертикальных синтаксических полей, концептуального анализа, теория вертикального контекста и пр.) Вот один из вариантов, основанный на выделении ядра (словарного значения) и периферии (коннотации, ассоциации) концепта (Р. М. Фрумкина).

Для установления смыслового объема концепта рекомендуется: 1) определить референтную ситуацию; 2) обнаружить словарную, энциклопедическую дефиниции, отражающие место концепта в языковой картине мира; 3) этимологический анализ; 4) привлечь разнообразные контексты: художественные, научные и пр.; 5) полученные результаты нужно сопоставить с анализом ассоциативных связей ключевой лексики (ядра концепта), например, анализируя концепт «время», устанавливаем его тесную связь с концептом «будущее»; 6) сравнить интерпретации концепта в невербальных контекстах (музыка, живопись) [8: 45,46].

Среди исследовательских процедур, используемых для изучения концептов, можно назвать компонентный анализ семантики имени концепта; анализ лексических парадигм, вербализующих концепт; анализ лексической сочетаемости ядерного репрезентанта; исследование паремий и афоризмов, объективирующих концепт; дискурсное исследование концептов; психолингвистический эксперимент. Например, базовый слой и интерпретационное поле, составляющие структуру концепта, могут быть выявлены экспериментальными психолингвистическими методами. Ассоциативный эксперимент, суть которого заключается в свободной реакции испытуемого на слово-стимул, отражает оценочные флуктуации и закрепление определенного лексико-семантического варианта. «Ассоциативное поле слов-символов на данное слово-стимул может рассматриваться как своеобразная форма «овнешения» значения, существующего в сознании носителя данного языка и культуры» [10: 27]. Полученные в ходе исследования ответы ранжируются на такие психологические категории, как ощущение, восприятие, представление и понятие.

Особого внимания заслуживает анализ так называемого внутреннего лексикона или словесной памяти. Это, как указывает Е. С. Кубрякова, «хранилище определенных концептов», «вместилище знаний, где отдельный концепт или определенным образом объединенная группа концептов уже получили языковое оформление в виде конвенциональной единицы – прежде всего в виде знака, слова или эквивалента в форме аналитической дескрипции. Материальная языковая оболочка знака – это «тело» знака, «душой» которого является определенный концепт, его значение [11: 96].

Анализ лексических парадигм, парадигматических связей основной лексики, осо-

бенностей ее употребления дает возможность получить о концепте более масштабное представление. Изучение устойчивых единиц языка открывает возможности выявления интерпретационного поля. Предполагается, что языковые средства, формирующие значение, выражают не весь концепт (Н. Н. Болдырев и И. А. Стернин). Концепт богат смыслами и смысловыми оттенками. Поэтому рекомендуется применение комплексной методики. Весьма перспективным является опыт моделирования концепта путем реконструкции ментальных структур (фреймов, концептуальных метафор, концептуальных переносов и пр.) Эти исследования направлены на способы формирования концептов (концептуализацию). Параметры концептуализации определяются набором понятийных признаков и вербализуются единицами языка.

В современных лингвистических исследованиях отражена позиция тематического разграничения концептосфер. Например, в научной концептосфере используется базовый, универсальный концепт времени. Концептуальному (объективному) уровню времени приписывают такие свойства, как одномерность, однонаправленность (необратимость), движение, упорядоченность, длительность, бесконечность, противоречивость (единство непрерывности и дискретности). «Перцептуальное время обыденное сознание наделяет время многомерностью, обратимостью и разнонаправленностью. Кроме того, важным становится качественная наполненность временных отрезков и восприятие времени в качестве особой субстанции. Время предстает не просто как некий пассивный признак нашего мира, но как активный деятель, от которого в некоторой степени зависит жизнь отдельных людей и целого мира. Особенно ярко это отражается в языке, где можно наблюдать следы образного, наивного взгляда на мир: время идет, бежит, летит, тянется, время требует и диктует. Полиmodalность времени проявляется в виде неоднородного концепта, в котором отражены различные аспекты его восприятия и осмысления, то есть черты как концептуального, так и перцептуального времени [7: 10].

Для исследования лингвистического времени опыт концептуальных теорий различных школ полезен, так как позволяет выявить разнообразные характеристики темпоральности в языке. Например, в отличие от традиционной установки на исследование грамматики, т. е. морфолого-синтаксических средств выражения времени, изучение системы языковой темпоральности осуществляется на основе лексики и фразеологии. Этот подход позволяет представить богатый спектр семантических потенциалов концепта времени в лексико-семантических вариантах и смысловых оттенках их ключевых репрезентантов (время как отрезок, промежуток; длительность существования всего происходящего, измеряемая веками, годами, часами, минутами; период, эпоха в жизни человечества, народа, государства, общества; определенный, известный момент в последовательной смене часов, месяцев, лет; деятельная динамическая субстанция; сущность особого рода; форма глагола, выражающая отношение действия или состояния к прошедшему, настоящему или будущему [7: 12, 13].

Благодаря ресурсам когнитивной лингвистики, а именно выработанным в русле когнитивного подхода методам исследования концептов неоднородной структурной организации, репрезентирующих разные форматы знания, возможно изучение времени как концепта в его языковой проекции, как опредмеченного в формах лингвистического времени многомерного культурно-значимого социопсихического образования. Кроме того, когнитивный подход позволяет учитывать многообразие функционально-прагматических и функционально-семантических средств, используемых в общении. Для языка (тем более, для философского осмысления языковых явлений) помимо сугубо грамматических

отношений (например, ограниченности / выделенности; противопоставленности; подо-
бия; трансформации, транспозиции, подчинения, сочинения, оппозиции и пр.) крайне
важны отношения, существующие между грамматическими единицами и объективной
действительностью, которые специфически преломляются в семантике грамматических
форм, с выраженным в них денотативным содержанием и возникающими благодаря это-
му разными видами референциального отношения между грамматическими значениями
и реальной действительностью.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово//Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М. , 1997. – С. 267-279.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
3. Залевская А. А. Психолингвистический подход к проблеме концепта // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. Воронеж: Издательство ВГУ, 2001. С. 36-44.
4. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст. Избранные труды. -М.:Гнозис,2005. – 544 с.
5. Карасик В. И. Субкатегориальный кластер темпоральности (к характеристике языковых концептов) / В. И. Карасик // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск, 1997. – Вып. 2. – С. 154-173.
6. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. / Под ред. И. А. Стернина. – Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
7. Мамонова Ю. А. Имя время и имя čas в аспекте теории концепта (на материале русского и чешского языков): Автореф. дис...канд. филол. наук:10. 0219/ Пермский государственный университет. -Пермь,2006. -19 с.
8. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
9. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: научное издание. – Воронеж, 2001. – С. 58-65.
10. Харьковская Е. В. Концепт как единица языка, мышления и культуры и методы его анализа / Е. В. Харьковская // III Международные Бодуэновские чтения: И. А. Бодуэн де Куртэнэ и современные проблемы теоретического и прикладного языкознания (Казань, 23-25 мая 2006 г.): труды и материалы: в 2 т. / Казан. гос. ун-т; под общ. ред. К. Р. Галиуллина, Г. А. Николаева. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 2006. – Т. 2. – С. 26-28
11. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи. – М.: Наука, 1991. – 240 с.

МОДЕЛЬ ВРЕМЕНИ КАК ИНСТРУМЕНТ ЛИНГВОКОГНИТИВНОГО АНАЛИЗА

У статті пропонується лінгвокогнітивна методика аналізу реалізації категорії часу у дискурсі у вигляді моделі. Під моделлю розуміється когнітивна структура (домен, фрейм чи концептуальна межфреймова мережа), склад якої варіюється в залежності від того, до якої картини світу, наукової ('холодної') чи поза-наукової (суб'єктивно-творчої, 'теплої'), належать її компоненти. Модель дає можливість виявити особливості вітальних зв'язків концепту ЧАС шляхом аналізу конкретного (у даному дослідженні поетичного) дискурсу.

Ключові слова: ('холодна'/'тепла') картина світу (ХКС/ТКС), ('холодна'/'тепла') модель часу, фрейм, концептуальна межфреймова мережа, складний образ.

The article deals with the model as a linguistic cognitive device of analyzing time implementation in the discourse. The model is a cognitive structure (domain, frame or conceptual frame network), which composition varies depending on the nature of the world picture, scientific ('cold') or non-scientific (subjective artistic, 'warm'), its components belong to. The model enables to define so-called vital connections of the concept TIME stipulated by way of analyzing a concrete (in this research poetic) discourse.

Key words: ('cold'/'warm') world picture, ('cold'/'warm') time model, frame, conceptual frame network, composite image.

Экспансия когнитивистики в сферу языкознания не только открыла новый угол зрения на отдельные явления, но и дала возможность по-новому организовать лингвистическое исследование, предоставив для них универсальный инструментарий.

Одним из преимуществ последнего является метод визуализации механизмов порождения и функционирования языковых феноменов в виде динамических схем и моделей. Такая модель предлагается в качестве инструмента исследования времени в его ментальной и языковой репрезентациях.

Целью данной работы является описание сущности и функциональных возможностей модели времени в рамках теории картины мира.

Дуальная природа когниции времени обусловлена двумя комплементарными типами когниции, научной и вненаучной, и их продуктами – картинами мира (КМ) – концептуальной и языковой. На лінгвокогнітивному рівні ці картини мира реализуются в оппозициях концептов МАТЕРИАЛЬНОЕ / ДУХОВНОЕ, РАЦИОНАЛЬНОЕ / ЧУВСТВЕННОЕ, ОБЪЕКТИВНОЕ / СУБЪЕКТИВНОЕ, РАССУДОЧНОЕ / ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ, ЛОГИЧЕСКОЕ / ЭСТЕТИЧЕСКОЕ, ЗАКОНОМЕРНОЕ / СЛУЧАЙНОЕ, СТЕРЕОТИПНОЕ / УНИКАЛЬНОЕ. Левые члены оппозиции образуют концептуальную базу 'холодной' (научной) (ХКМ), а правые – 'теплой' (художественной) картин мира (ТКМ) [1: 7, подробнее об этом см. 2].

Любая картина мира как способ отражения действительности неизбежно несет на себе отпечаток одной из ее координат, времени. Проблема соотношения 'холодной' и 'теплой' картин мира, их комплементарного взаимодействия в рамках двоякого мировосприятия человека становится особенно актуальной в свете трактовки этой категории.

Трудности с объяснением природы и роли времени в рамках различных областей науки, в том числе и лингвистики, имеет под собой основания, разъяснение которых следует искать в эпистемологии. Начнем с объективных.

В поисках понимания причин неразрешимости научной трактовки времени еще в середине прошлого столетия было отмечено, что среди основных онтологических параметров окружающего мира – пространства и времени – время занимает особое положение уже потому, что человек не обладает органами чувств, способными его фиксировать либо как-то иначе констатировать его присутствие. Тогда как пространство открыто для познания человеку через зрение и тактильные ощущения, а отчасти слух (эффект эха и т. п.), существование времени для человека является результатом рефлексивного (вторичного) познания мира, т. е. сознания. Несмотря на то, что издавна ведутся разговоры о создании особых приборов, способных чувствовать время (не путать с приборами его измерения), возможной областью для появления таких приспособлений специалисты считают экспериментальную науку и психологию. В этой связи физик А. В. Константинов, например, предлагает такое видение проблемы: «Человек имеет глаза. Этот аппарат имеет некие свойства и позволяет ему ощущать пространственные измерения. О временном измерении человек догадался только в начале века исключительно благодаря исследованию событий, происходящих в этом мире, и попыткам их объяснить. Но по-прежнему человек не может ощущать время. У него нет временных глаз. То есть, возможно есть, но они не открыты. Однако у человека есть возможность создания различных аппаратов, позволяющих ему «почувствовать» события, которые он не может видеть, ограничиваясь своим зрительным аппаратом» [3].

Среди субъективных причин сложности объяснения природы времени – *эвристические* (т. е. касающиеся способов получения новых знаний наукой): интерпретация времени как функционального свойства конкретных предметов и явлений действительности: «Реальность времени, то есть выделение его как конкретного свойства только одного из процессов окружающей действительности, еще очень непривычно» [4: 47]; и *методологические*: зависимость трактовки времени от уровня познания мира, которую мы назовем дискретностью трактовок времени (мифологической (примитивной), наивной (бытийной или бытовой), философской, естественнонаучной, научной гуманитарной (психологической, например), религиозной, эзотерической, творческой (художественной, поэтической) и пр.) [5: 78]; обозначение роли времени в формировании различных моделей мира (главная или второстепенная); характер интерпретации времени, например, как субстанции, энергии, формы движения и пр.).

Иные причины, осложняющие понимание времени как базовой категории миропознания, лежат в *лингвокогнитивной* сфере.

В отличие от многих других бытийных категорий, время вообще (т. е. объективное время) может быть представлено в виде субстанциональной концептуальной конструкции довольно условно, ибо субстанциональность времени – понятие более лингвокогнитивное, чем онтологическое. Объясняется это тем, что доказательство субстантивности времени лежит через ментальное оперирование языковленными концептами, а не явлениями объективного мира. Согласно современным трактовкам, время есть «форма возникновения, становления, течения, разрушения в мире, а также его самого, вместе во всем тем, что к нему относится» [6: 77]. Таким образом, субстанциональность времени понимается следующим образом: «объективно-реальное время не всеобщая форма бытия материи, а функция всех без исключения материальных вещей, явлений, процессов, образуемая ими с момента их возникновения и до исчезновения» [там же: 52]. Так,

ВРЕМЯ описывается как ДИНАМИКА ПРОЦЕССОВ или ИЗМЕНЕНИЕ СОСТОЯНИЯ ОБЪЕКТОВ.

Из данного тезиса следует два существенных для нашего исследования вывода. Первый, о том, что «[к]аждое состояние, так же как и каждая вещь (в том числе и человек как физический объект – Е. Б.), образует свое собственное время и свой ряд последовательно сменяющихся временных моментов, являющихся совокупностью временных длительностей, образуемых состоянием вещей и явлений, связанных причинным действием» [4: 55]. Из первого тезиса вытекает второй, о том, что «в природе вообще нет и не может быть процессов, которые бы происходили в симметричном объективно-реальном времени» [там же]. Тогда объективированным временем можно считать функциональное время небесных тел, «обычное время физика, определяемое не реальным однозначным процессом, идущим в мире, а (механическим) движением» [там же: 46], субъективированное же время связано с жизнью (экзистенцией) человека и экзистенциально значимыми событиями в ней. Таким образом, методология предоставляет реальные основания для деления времени на соответственно ‘холодное’ (время физических (космических) тел) и ‘теплое’ (время жизни человека).

С другой стороны, время в связи с такой его онтологической нематериальностью и непосредственной связью с движением жизни, в том числе и человеческой, находит мощную опору в его сознании (ибо то, что нельзя ощутить, нужно вообразить) и в последующем в языке. На когнитивном уровне время имеет «поддержку» сознания не только потому, что представляет собой один из измерений жизни человека, но и потому, что, являясь ключевой бытийной категорией, но не имея объективно ощутимого для человека онтологического референта, все же представляет собой катализатор мировосприятия: «У человека нет специального органа для восприятия времени, но именно время организует его психический склад. Чувство времени (...) мобилизует все перцептивные возможности человека. (...) Время отделимо от человека, но человек неотделим от времени» [7: 52].

В последнем тезисе присутствует указание на наличие ‘холодного’, независимого от человека и ‘теплого’, обусловленного человеческой жизнью времени. Второй важной импликацией данного высказывания считаем роль времени в моделировании действительности человеком, т. е. возможности построения лингвокогнитивных конструкций благодаря восприятию окружающей действительности через время. Немаловажным аспектом при этом всегда оставался вопрос о соотношении ‘холодного’ и ‘теплого’ типов времени, которые в общем виде в языке проявлялись, по утверждению Н. Д. Арутюновой, как, соответственно, «модели, которые ориентированы на само время» и в которых «главной фигурой является человек» [7: 12, также 8: 114; 9: 85].

Так, понятие ‘модель’ введено Н. Д. Арутюновой для объяснения дифференциации антропоцентрической и неантропоцентрической парадигм исследования времени. Термин ‘модель’ в когнитивистике не нов. Он употребляется наравне с ‘фреймом’, ‘схемой’, ‘скриптом’, ‘псевдотекстом’, ‘гештальтом’ и пр. [10: 8]. «Краткий словарь когнитивных терминов» также трактует понятие модели [11: 56-57]. В нашей работе мы развиваем это понятие в несколько ином ракурсе, прежде всего, для обозначения типа (‘холодного’ или ‘теплого’) лингвокогнитивной реализации категории времени. Таким образом, исследование времени в качестве модели будет основываться на следующих положениях:

1) время в онтологии представляет собой двуединство объективного и индивидуальное-личностного времен: «Объективное время, измеряемое отрезками пути небесных тел, нужно отличать от субъективного, которое основано на осознании времени» [6: 77]. На

концептуальном уровне такое двуединство реализуется в виде комплементарности ‘холодной’ и ‘теплой’ моделей времени.

2) Временные характеристики языковой картины мира могут быть представлены как дуальная модель времени, о чем прямо или косвенно заявляли Е. С. Яковлева [9: 85, 12: 54], Н. Д. Арутюнова [7: 12], В. Г. Гак [13: 125], Н. А. Потаенко [8: 114], Т. В. Булыгина и А. Д. Шмелева [14: 373-374] и пр. 3) Модель времени является когнитивной конструкцией, являющейся ‘посредником’ между временем в его онтологии и языке.

4) модель времени может структурироваться как домен, являющийся базой для концепта ВРЕМЯ [15: 7].

4) Модель времени может структурироваться как субстанциональный фрейм, в понимании Ч. Филлмора [16: 224-254], который имеет следующий состав: терминальный концепт совпадает с названием домена – ВРЕМЯ, слотовыми концептами которого являются, согласно классическим представлениям Х. Рейхенбаха [17: 119-121] и У. Э. Булла [18: 23-27], – ДЛИТЕЛЬНОСТЬ, ЧАСТОТНОСТЬ и ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ НА ОСИ ВРЕМЕНИ по следующей схеме:

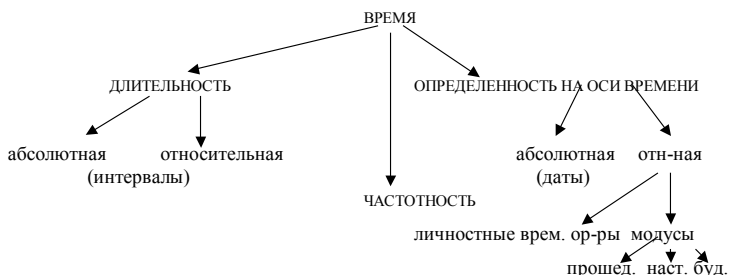

Схема 1. Структура фрейма ВРЕМЯ по Г. Рейхенбаху и У. Э. Буллу

Слот ДЛИТЕЛЬНОСТЬ одновременно является субординатным концепту ВРЕМЯ. Субординатными концепту ДЛИТЕЛЬНОСТЬ являются концепты-слоты: МГНОВЕНИЕ, МИНУТА, ЧАС, ГОД и пр. Последние концепты могут входить в состав ‘холодной’ модели времени (ориентированными на астрономическое время): *I'll be ready in a moment*, либо быть ‘теплыми’ (ориентированным на внутреннее переживание времени человеком): *oh, dreadful time / oh, moments, big as years!*

Другой субординатой концепта ВРЕМЯ является концепт ОПРЕДЕЛЕННОСТЬ НА ОСИ ВРЕМЕНИ. Здесь ‘холодное’ время реализуется в языке в виде дат: *28 March 2007*, а ‘теплое’ – либо в виде личностных временных ориентиров: *after our wedding, one love ago* [8: 115], либо в виде МОДУСОВ ВРЕМЕНИ (ПРОШЕДШЕЕ, НАСТОЯЩЕЕ И БУДУЩЕЕ), которые всегда предметно ориентированы: «нет объективно существующего прошлого, настоящего или будущего, они всегда существуют в рамках какой-либо эволюционирующей системы» [6: 77].

ЧАСТОТНОСТЬ, третий субординат концепта ВРЕМЯ, с одной стороны, принадлежит ‘теплой’ модели времени (ТМВ), формируясь по принципу выбора «мало – много»: *He comes here much too often*. С другой стороны, данный концепт имеет множество четко означенных субординат, т. е. в его рамках имеется объективированный (‘холодный’) принцип разграничения степеней частотности, которые нашли широкую реализацию в языке, в особенности в лексической области: full frequency: *always*; almost full frequency: *normally, usually, generally*; high frequency: *often, frequently* и т. п. [19: 269].

5) Модель времени может структурироваться как концептуальная межфреймовая сеть (КМС) [20: 120]: витальные связи концепта ВРЕМЯ закрепляются в его базовых фреймах, которые и объединяются в КМС. Так, например, выглядит КМС концепта ВРЕМЯ, реализованного в философском энциклопедическом дискурсе 20-го в. (сам текст мы не приводим в целях экономии места):

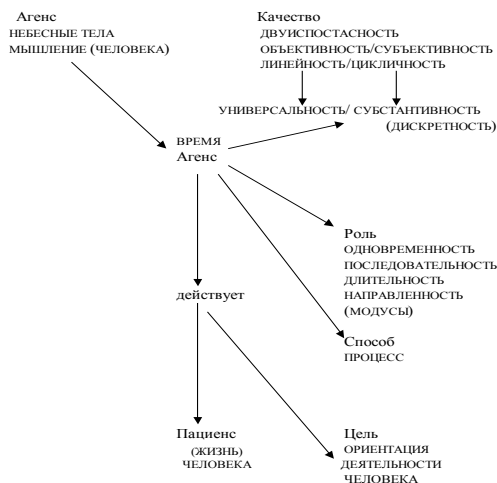

Схема 2. Модель времени в философском дискурсе 20-го в.

Особенностью данной модели является антропоцентричность, т. е. большая доля присутствия в ней компонентов ТМВ (слоты Агенса, Пациенса и Цель акционального фрейма), часть концептов слота Качество.

Если модель времени репрезентируется как концептуальная межфреймовая сеть (КМС), то витальные связи концепта ВРЕМЯ можно представить в виде сети концептов, которые в качестве базы имеют либо тот же домен ВРЕМЯ, либо другие домены. Таким образом, КМС представляет схему сложных взаимодействий концепта ВРЕМЯ с другими концептами или их базовыми доменами. Первые могут принадлежать к ингерентно ‘холодным’: НЕБЕСНЫЕ ТЕЛА, ПРОЦЕСС или ингерентно ‘теплым’: (ЖИЗНЬ) ЧЕЛОВЕКА.

В иных случаях эти концепты смогут быть контаминированно ‘теплыми’ из-за профилирования на базовый домен ЧЕЛОВЕК: ДЛИТЕЛЬНОСТЬ, ЧАСТОТНОСТЬ и т. п. Тогда концепт ВРЕМЯ может быть представлен как матрица доменов, которая сочетает в себе не только разные области знания, но разные их типы – ‘холодные’ и ‘теплые’. Данное свойство при анализе реализации концепта в определенном дискурсе графически репрезентируется как свойство ‘сложного образа’ (composite image), когда при сосредоточении внимания на цели-концепте (target) происходит наложение нескольких формирующих его (образ) структур так, что изображение кажется цельным, однако оно состоит из нескольких слоев [15: 216]. Тогда структура КМС концепта ВРЕМЯ, реализованного вербально в виде, например: *I make my time myself, not God. My time is speed of long and frequent ages*, схематически будет выглядеть так:

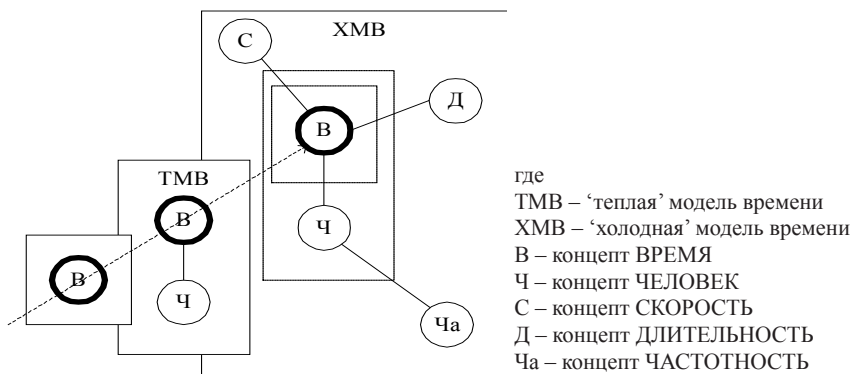

Схема 3. Схематическая структура концептуальной межфреймовой сети ВРЕМЯ как сложного образа (composite image) в терминах соотношения ‘холодной’ и ‘теплой’ моделей времени

Нужно принимать во внимание, что данная модель весьма условна, т. к. состав КМС будет зависеть от того, какие витальные связи других концептов с концептом ВРЕМЯ будут вербализованы в том или ином дискурсе. В нашем случае концепт время имеет витальную связь с концептом ЧЕЛОВЕК, например в качестве слота Агенса акционального фрейма, вербализованного в поэтическом дискурсе: *I make my time myself, not God*. Концепт ЧЕЛОВЕК профилируется на ингерентно ‘теплый’ одноименный домен, что позволяет говорить о ‘теплой’ модели времени (ТМВ), выстроенной вокруг данной витальной связи. Концепт ВРЕМЯ в том же дискурсе имеет витальные связи с ‘холодными’ концептами СКОРОСТЬ, ЧАСТОТНОСТЬ и ДЛИТЕЛЬНОСТЬ, вербализованными, например, так: *My time is speed of long and frequent ages*. Так как указанные концепты принадлежат к ‘холодной’ (или относительно ‘холодной’) МВ, концепт ДЛИТЕЛЬНОСТЬ, например, имеет контаминированное ‘теплым’ значение длительности, т. к. здесь она объективно неизмерима), то КМС достраивается в ‘холодной’ модели времени: слотах такономического фрейма НЕЧТО-вид *есть* НЕЧТО-роль, имея и ‘теплый’ компонент ЧЕЛОВЕК. Построение таких моделей, однако, представляет значительные трудности, т. к. витальные связи концепта ВРЕМЯ могут быть намного более сложными.

Таким образом, под моделью времени в данном случае понимается когнитивная структура (домен, фрейм, концептуальная межфреймовая сеть), представляющая взаимосвязь концепта ВРЕМЯ с другими ‘холодными’ или ‘теплыми’ концептами, реализованную в процессе интерпретации дискурса. Данная структура позволяет осуществить интеграцию представлений о типах когниции и ее результатов (картин мира), которые находят отражение в речи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Цофнас А. Ю. Комплементарність світогляду і світорозуміння // Філософська і соціологічна думка, № 1-2, 1995. – С. 5-22.
2. Бондаренко Є. В. Картина світу і дискурс: реалізація дуальної природи людини //

Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен / Під заг. ред. Шевченко І. С.: Монографія. – Харків: Константа, 2005. – С. 36-64.

3. Константинов А. В. О трехмерности времени. Эл. ресурс: <http://pyramid.express.ru/disput/raznoe/konstantinov_time.htm>

4. Аксенов Г. П. О причине времени // Вопросы философии, № 1, 1996. – С. 42-56.

5. Рябцева Н. К. Аксиологические модели времени // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 78-91.

6. Философский энциклопедический словарь. М.: Инфра-М, 1997. – 1124 с.

7. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 51-61.

8. Потаенко Н. А. Время в языке (Опыт комплексного описания) // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 111-121.

9. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени, восприятия). – М.: Гнозис. – 1994. – 344 с.

10. Clausner, W., Cruse A. Cognitive Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 356 p.

11. Краткий словарь когнитивных терминов / Сост. Е. С. Кубрякова, Д. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М., 1996. – 245 с.

12. Яковлева Е. С. Час в русской языковой картине времени // Вопросы языкознания, № 6, 1995. – С. 54-76.

13. Гак В. Г. Пространство времени // Логический анализ языка. Язык и время / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, Т. Е. Янко. – М.: Индрик, 1997. – С. 122-130.

14. Булыгина Т. В., Шмелева А. Д. Языковая концептуализация мира (на мат-ле русской грамматики). – М.: 1997. – 574 с.

15. Langacker R. W. Grammar and Conceptualization. Berlin; New York; Mouton de Gruyter, 2000. – 430 p.

16. Fillmore Ch. Frames and the semantics of understanding // Quaderni di semantica, 1985: 6. – P. 222-254.

17. Reichenbach H. Elements of symbolic logic. N. Y.: The Macmillan Co. 1947. – 437 p.

18. Bull W. Time, tense and the verb. Berkley; Los Angeles: Univ. of California Press, 1968. – 257 p.

19. Eastwood J. Grammar Finder. Oxford: Oxford University Press, 2005. – 432 p.

20. Жаботинская С. А. Ономазиологические модели в свете современных школ когнитивной лингвистики // С любовью к языку. Сб. научн. трудов. – М. -Воронеж: Ин-т языкознания РАН, Воронежский ГУ, 2002. – С. 115-123.

УДК 811. 16'373. 72:316. 346. 2

*Арефьева Н. Г.
(Одесса, Украина)*

ИСТОКИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНЫХ СТЕРЕОТИПОВ В СЛАВЯНСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА *(на материале фразеологических сочетаний некоторых славянских языков)*

Данная статья является попыткой проанализировать концепции мужественнос-

© Арефьева Н. Г., 2008

ти и женственности сквозь призму осмысления древним человеком окружающего мира и собственного «Я». Гендерные стереотипы представлены на материале фразеологических единиц, в частности, пословиц и поговорок некоторых славянских языков. Прослеживается их трансформация в современную фразеологию.

Ключевые слова: гендерный стереотип, фразеологизм, славянская языковая картина мира.

Дана стаття є спробою проаналізувати концепції мужності та жіночості крізь призму осмислення давньою людиною навколишнього світу і власного «Я». Гендерні стереотипи подаються на матеріалі фразеологічних одиниць, зокрема, прислів'їв та приказок. Простежується їх трансформація у сучасну фразеологію.

Ключові слова: гендерний стереотип, фразеологізм, слов'янська мовна картина світу.

The given article is an attempt to analyze the conceptions of manhood and womanhood in the light of trying to understand the surrounding world and the own «Ego» by ancient person. The gender stereotypes are presented on the phraseological units' material, in particular, proverbs of some Slavonic languages. It is traced their transformation into present phraseology.

Key words: gender stereotype, phraseological unit, Slavonic linguistic world picture.

Современные лингвокультурологи и гендерологи подчеркивают актуальность сопоставительного изучения концептуализации понятий «мужественность» и «женственность» в разных языках (Бондаренко, Вежицкая, Степанов, Телия) и, в частности, в славянских (Кирилина).

Вместе с тем, работы, затрагивающие гендерную проблематику в русле лингвокультурологии и кросскультурные исследования представлены, в основном, на материале западноевропейских языков, таких как немецкий, английский, французский. В славянском же языкознании данная тематика разработана менее детально. Здесь исследования, как правило, сфокусированы либо на одном славянском языке (русский, украинский), либо на одном славянском в сравнении с западно-европейским (например, немецким, английским).

В связи с этим бесспорно актуальным представляется сопоставительный анализ гендерных стереотипов в славянской языковой картине мира как вербальном выражении духовно-эмоционального опыта нации. Под славянской языковой картиной мира мы понимаем общую интериоризацию действительности носителями славянской культуры.

Предметом исследования этнолингвистов и культурологов является изучение национально-культурных стереотипов, выраженных как интро-, так и экстралингвистически и составляющих наивную картину мира, интегрирующую взаимообуславливающее влияние языка и культуры, их своеобразный синтез.

Языковая картина мира, в свою очередь, не мыслима без ее составляющих – концептов, которые, являясь мыслительными реализациями экстралингвистических объектов и их совокупностей, имплицитно одновременно в концептуальные системы. Такие системы, по словам Р. Павилениса, «аккумулируют знания людей, приобретаемые в результате отражения ими окружающего мира и накопленный человечеством опыт, фиксируемый в языке» [1: 4].

Аккумуляция человеческого опыта и знаний на определенном этапе развития способствует формированию стереотипов и эталонов в коллективном сознании той или иной нации.

Известно, что в основе формирования стереотипов лежит целый ряд когнитивных процессов, т. к. стереотипы выполняют свойственные им функции – функцию схематизации и упрощения, функцию формирования, хранения коллективной идеологии [2: 198].

Стереотип, таким образом, является неотъемлемой составляющей культуры нации, ее менталитета. Знание характерных для данного социума стереотипов играет незаменимую роль в межкультурной коммуникации.

Под гендерным стереотипом мы, вслед за А. Мартынюк, подразумеваем «історично обумовлене, мінімізоване, типізоване і структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психічні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку» [3: 11].

Мифология разных народов фиксирует категории мужского и женского в качестве двух ипостасей человеческого бытия, лежащих в основе мироздания, т. е. в качестве космогонических и метафизических категорий, выраженных бинарной оппозицией.

С одной стороны в наивной картине мира древнего человека мужское и женское символизируют два противоположных начала, переосмысленных в коллективном сознании и модифицированных в сознании индивидуальном, и составляют одну из важнейших бинарных оппозиций архаического сознания, неразрывно связанную с другими оппозициями: темное – светлое, правое – левое, телесное – духовное.

С другой стороны, мифологическое мировоззрение постулировало существование двух ипостасей единого начала мира. При этом древний человек видел в этом не столько две противоположности, сколько единый божественный принцип, проявляющийся в этих началах. Так, два противоположных начала присутствуют во всех мировых мифологиях и философиях: темное женское инь и мужское светлое ян в древнекитайской философии, единство неба и земли как супружеской пары (прародителей Вселенной) в индоевропейской мифологии, отец – небо (Ранги) и Папа – мать – земля в полинезийской мифологии, миф об андрогинах как гармоническом слиянии мужского и женского являются подтверждением существования материального (телесного) женского не как онтологической противоположности духа (мужского начала), а как его проявления [4].

Единство духа и материи как мужского и женского начал находим и на примере супружеской пары славянских богов Велеса и Живы (Жива – хранительница жизни во всех ее проявлениях и Велес – владыка загробного мира) [5].

Женский образ в славянской мифологии также олицетворяется образом Великой Богини – Матери, являющейся символом плодородия, а мужской принцип (принцип духа) постепенно заменяется на мужское – материальное, помогающее женщине в зарождении физических форм жизни.

Переплетение земледельческих и брачных мотивов отмечает В. Я. Пропп [6], что подтверждается рядом славянских пословиц:

Укр. Земля – наша мати, всіх годусь.

Доглядай землю плідну, як матір рідну

Русск. Мать (Батюшка) покров, покрой мать сыру землю и меня молоду.

В нашем жите хорош росток (о женихе).

И в нашей пшенице нет торицы (о невесте).

На то, что оппозиция мужского и женского является одной из наиболее древних у славян, указывает целый ряд народных примет, суеверий, обычаев. Так, например, у В. И. Даля находим следующие приметы: «Если первые три месяца беременности легки – родится мальчик, тяжелы – девочка. Если плод на правой стороне, если мать сидя протягивает правую ногу – родится мальчик, если же охотно слушает песни, выставляет левую ногу, плод в левом боку и причуд много – девочка» [7: 296].

Связь оппозиции мужского и женского с оппозицией правого и левого отражает, на

наш взгляд, и фразеологизм **Встать с левой ноги** (вариант **Встать не с той ноги**).

Укр. **Уставати (устати) з лівої ноги.**

В данном случае проявляется ассоциативная связь между отрицательной коннотацией слов «женщина» и «левый»: ср. индо-европ. *sog – «женщина», но *sueg – «осквернять» др. – инд. syu – va – «темный, черный» и др. – инд. savyas – «левый» < *(s)auis [8: 147, 207].

Отрицательное коннотирование слова «левый» находим и в болгарском языке. К примеру, лексемы «левак» и «левачка» имеют значение «недотепа»

Влияние оппозиции мужского и женского на ментальное членение пространства (ср. народную примету «если лоб чешется справа – челом бить мужчине, если слева – женщине») отмечает, ссылаясь на В. М. Мокиенко, Н. П. Ковальчук, упоминая также о существовании мужских и женских дней в календаре древних славян [9: 104].

Так, к примеру, начало весны знаменовалось мартовским прилетом птиц и женско-девичьим празднованием. Не случайно, пословица **Весела, как вешний жаворонок (жавороночек)** относилась к девочке, девушке или молодой женщине [10: 217], а болг. **Момина сълза** – «ландыш» имеет коннотативную связь с концептом «весна».

Фатализм древних славян зафиксирован во фразеологических единицах, выражающих уверенность в том, что жених и невеста даются друг другу свыше, отсюда древнее славянское выражение «суженый – ряженный», означающее «назначенный судьбой жених» и зафиксированное в старинных русских пословицах: Суженого – ряженого и на коне не объедешь, Сужена – ряжена ни пешу обойти, ни конному объехать [10: 677]. В современной фразеологии отношение к избраннику/избраннице как назначенному свыше отражает, на наш взгляд, фразеологическое сочетание **Встретить свою судьбу**. Как известно, в индо-европейской архаической модели мира женщина символизировала судьбу. Сравните древне-русское kob «судьба», польское kobieta «женщина», древне-английское wut «судьба» [8: 146]. Связь брака с высшими силами как единство естественно-го и сверхъестественного закреплена в пословичных выражениях разных языков.

Русск. **Браки совершаются на небесах**

Польск. **Małżeństwa cojarzą się w niebie**

Ср.:

Англ. **Marriages are made in heaven. Marriages comes by destiny**

Лат. **Conubia sunt fatalia.**

На то, что в языческих верованиях женщина нередко соотносилась с божеством, существом «верхнего мира», указывает целый ряд пословиц и идиоматических сочетаний. Ср., к примеру:

Русск. **С доброй женой горе – полгоря, радость – вдвойне. Добрую жену взять – ни скуки, ни горя не знать.**

Укр. **Нема щастя родинного без жінки.**

Польск. **Nieszczęście półnieszczęściem bywa razem z żoną.**

Англ. **There is no real joy without a woman.**

Лат. **Ubi deest peplum, non est perfectum gaudium**

Современная фразеология оперирует рядом фразеологических сочетаний, имплицитно выражающих данное отношение к женщине.

Ср.:

Русск. **Королева красоты**

Укр. **Королева краси**

Ср.:

Англ. **Queen of beauty. Beauty of the absolute. Milk and roses.**

В тоже время в сознании древнего человека понятие «женщина» напрямую было связано со значениями тьмы, зла, числа «два» как символа земного, тленного, тогда как понятие «мужчина» было связано со значением «свет» как символ духа, что также нашло отражение в пословицах и поговорках.

Ср.:

Русск. **От пожара, от потопа и от злой жены, Боже сохрани!**

Укр. **Створив Бог три зла: чорта, бабу і козла.**

Польск. **Dym, dach dziurawy zła żona – wypędzą z domu.**

Ср.:

Англ. **God created three evils: rain, fire and a bad woman**

Лат. **Sunt tria damna domus: imber, mala femina, fumus**

Одним из важнейших постулатов язычества являлось родолюбие, означавшее поклонение роду как абсолютному началу всего сущего.

Еще один из выдающихся славистов XIX в. П. А. Лавровский в книге «Коренное значение в названиях родства у славян», анализируя термины родства в их связи с историей народа отметил, что «обильная масса словъ с поразительно заботливым определением отдельных членов самых отдаленных степеней родства служит лучшим доказательством бытовой важности родственных связей у славян» [11: 2].

Подвергнув тщательному исследованию разделенные по социальной и половой принадлежности понятия как «кровного» (мать-отец, сын-дочь и др.), так и «свойственного» родства (свекровь-свекр, теща-зять и др.), Лавровский приходит к выводу о том, что «самое беглое внимание к количеству названий, отличающих столь строго и точно мелкие оттенки родственности не может не убедить в глубочайшей древности развития брачной жизни и в преимущественном господстве одноженства» и что «наибольшая часть терминов отличается общностью происхождения у всех народов индо-европейских, и следовательно возникла в нераздельной еще их жизни» [11: 98]. Лавровский указывает на бережное отношение славян к членам рода, на патриархальный уклад семьи, отмечая при этом, что приоритетное положение семьи и родственных отношений принадлежит всецело заслуге христианства.

Как видим, еще в древнейший период отношение человека к окружающему миру носило системный характер. В частности, имело место четкое бинарное разделение социальных ролей по половой и родовой принадлежности (муж-жена, сын-дочь, брат-сестра и др.), что закрепилось во многих фразеологизмах разных языков, пословицах и поговорках.

Сравним, к примеру:

Русск. **Какова матка, таковы и детки. Каков батька, таковы и детки.**

Укр. **Яка мати, така й доня. Яка хата – такий тин, який батько – такий син.**

Польск. **Jaka matka, taka córka.**

Болг. **Какъвто бащата, таквиз и децата.**

Англ. **Like mother, like daughter. Like father, like son.**

Лат. **Qualis mater, talis filia**

Широко представлена концептосфера семейного быта в стимулах муж-жена в славянских идиоматических сочетаниях. Причем, как отмечает О. Яковлева, вплоть до XVII века, когда впервые появилось понятие «личность», древний человек делил окружающий мир на «Я» и «Ты», репрезентуя тем самым отношение внутреннего мира человека («Я») к внешнему миру («Ты»). С появлением понятия «личность» межличностные отношения выстраиваются в системе бинарной оппозиции «добро-зло» [12: 271]:

Русск. Злая жена сведет мужа с ума. В людях – ангел, не жена, дома с мужем – сатана.

Укр. Добра жінка мужеві своєму вінець, а зла – кінець. Створив Бог три зла: чорта, бабу і козла.

Польск. *Dym, dach dziwrawy, zła żona – wypędzą z domu.*

Ср.:

Англ. *A dog is wiser than a woman, it does not bark at its master.*

Лат. *Qui capit uxorem, litem capit atque dolorem.*

Патриархальный уклад семьи эксплицирован в следующих славянских пословицах:

Русск. Муж – голова, жена – шея.

Укр. Чоловік – голова, жінка – шия.

Польск. *Mąż – głowa domu, a żona – szyją.*

Ср.:

Англ. *The husband is the head of the wife.*

Лат. *Quoniam vir caput est mulieris*

Целый ряд пословиц, поговорок, идиоматических сочетаний несут в себе остатки языческих верований. Так, у древних славян женщина могла быть также знахаркой, гадалкой, т. е. могла предсказывать судьбу, заговаривать от болезней или глаза:

Русск. Бабушка надвое сказала: либо сын, либо дочь. Как бабушка (бабка) заговорила.

Укр. Надвоє баба ворожила: або вмере, або буде жива.

Польск. *Na dwoje babka zawsze wrożyła: albo umrze, albo będzie żyła.*

Болг. Бабин ден (день повивальных бабок).

Как видим, формирование гендерных стереотипов начиналось уже с глубокой древности, однако многие из них актуальны и сейчас. Трепетное отношение к любви и браку зафиксировано в следующих пословицах:

Русск. Старая любовь не ржавеет.

Укр. Стара любов не ржавіє.

Польск. *Stara miłość nie rdzewieje.*

Болг. Стара любов ръжда не хваща.

Англ. *True love never grows old.*

Лат. *Vetus amor non sentit rubiginem.*

Отношение к родителям и, прежде всего, к матери как основе жизненных процессов отражают следующие фразеологические единицы:

Русск. Впитывать с молоком матери.

Укр. Вбирати з молоком матері.

Болг. Отказвам се/откажа се и от майчиното си мляко.

Англ. *Imbibe smth. with one's mother's milk.*

Осуждение мужской пассивности, несамостоятельности также присутствует в славянской фразеологии:

Русск. Держатся за бабью юбку

Укр. Триматися за спідницю

Болг. Държа се за женска пола

Сравните:

Англ. *To hide behind a woman's skirts*

Лат. *Uxori nubere suae.*

И некоторый фатализм:

Укр. **Любов зла – полюбиш і козла.**

Русск. **Любовь слепа – доведет до беды и до попа. Любовь зла – полюбишь и козла.**

Польск. **Miłość jest ślepa.**

Сравните:

Англ. **Love is blind.**

Лат. **Amor caecus**

Как видим, многие пословицы и поговорки сохранились и до наших дней, не потеряв своей актуальности. Гендерные стереотипы, берущие свое начало в общих для каждой нации когнитивных процессах, направленных на познание, переосмысление и обобщение, специфически отражены в национальных языковых картинах мира.

ЛИТЕРАТУРА

1. Павиленис Р. И. Проблема смысла. Современный логико-философский анализ языка. – М., 1983.
2. Плотницкая С. В., Вит Н. П. Национальные менталитеты и их отражение в русских и английских пословицах // Мова. – К., 2003. – №8. – С. 196-204.
3. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу // Автореф. дис ... доктора філологічних наук. – К., 2006.
4. Кирилина А. В. Гендер: Лингвистические аспекты. – М., 1999
5. Мифология: БЭС. – М., 1998.
6. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники. – Л., 1963.
7. Даль В. И. Пословицы русского народа. – М., 1984.
8. Маковский М. М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов. – М., 1996.
9. Ковальчук Н. П. Сопоставительный аспект характеристики субъекта – лица в русских пословицах. // Мова. – 2003. – №8. – С. 103 – 106.
10. Бирих А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь. / под ред. В. М. Мокиенко. – М., 2005.
11. Лавровский П. А. Коренное значение в названиях родства у славян. – М., 2005.
12. Яковлева О. В. Межличностные отношения в языковой картине мира русских и украинцев (на материале пословиц и поговорок) // Мова. – 2002. – №7.
13. Мокиенко В. М. Образы русской культуры. – СПб. – 1999.
14. Мокиенко В. М. Славянская фразеология. – М., 1980.
15. Кошелев А. К., Леонидова М. А. Болгарско-русский фразеологический словарь. – М. – С., – 1974.
16. Русско-англо-латинский словарь крылатых слов и выражений /сост. А. С. Альбов. – М., 2006.
17. Фразеологічний словник української мови / Уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К., 1999.
18. Skorupka St. Słownik frazeologiczny języka polskiego. – W., 1974.

УДК 81. 161. 2'23

Недашківська Т. Є.
(Київ, Україна)

ПРО БУДОВУ ФРАГМЕНТА ПРОФЕСІЙНОЇ КАРТИНИ СВІТУ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

В статье анализируются терминологическое и ассоциативное значения концептов «государственная служба» и «государственный служащий» в профессиональной картине мира. Используются результаты свободного ассоциативного эксперимента.

Ключевые слова: стимул, реакция, ассоциат, ассоциативное значение, терминологическое значение, профессиональная картина мира.

The article is analyzing the terminological and associative meaning of concepts «public administration» and «public servant». The results of the free associative experiment are used of the author.

Key-words: stimulus, reaction, associate, associative meaning, terminological meaning, the professional picture of the world.

Протягом останніх десятиліть у зарубіжному та вітчизняному мовознавстві доволі активно проводяться дослідження мовної картини світу. Досліджуються асоціативне значення слова (О. О. Залевська), мовна свідомість та ментальний образ світу (Н. В. Уфимцева), зображується асоціативний портрет сучасної реклами (Л. І. Батуріна), вивчаються асоціативні образи носіїв мови (Д. І. Терехова), гендерне «бачення» світу (А. В. Кириліна), зіставляється картина світу носіїв різних мов (Ш. Курільські-Ожвен, М. Ю. Арутюнян, О. М. Здравомислова) та ін. Проте мало уваги приділяється вивченню професійної свідомості, хоча такі дослідження можуть бути корисними для побудови сучасної системи підготовки фахівців у різних галузях.

З огляду на нинішню економічну, політичну, соціальну ситуацію в Україні, вважаємо необхідним дослідження мовної картини світу державних службовців, професійна діяльність яких пов'язана з різнонаправленою комунікацією, насамперед із забезпеченням спілкування громадян (споживачів послуг) з державними організаціями та установами. Відтворення професійної свідомості цих фахівців допоможе глибше зрозуміти, у чому причини незадоволення суспільства їх (фахівців) роботою.

Методом дослідження є вільний асоціативний експеримент, для проведення якого було відібрано основні концептуальні поняття з галузі державного управління. Під концептом розуміємо найбільшу оперативну одиницю ментального рівня, яку на вербальному рівні може позначати слово, словосполучення, фразеологізм, речення чи текст [1: 7] (фразеологізм, речення та текст не були одиницями дослідження).

Серед досліджуваних концептів виділяються *державна служба* та *державний службовець*, оскільки вони є базовими термінологічними поняттями державного управління.

Мета цієї статті – відтворити структуру фрагмента професійної мовної картини світу фахівців у галузі державного управління, проаналізувавши асоціативне та термінологічне значення концептів *державна служба* та *державний службовець*.

Значення термінів *державна служба* та *державний службовець* визначено в законодавчих документах і наукових дослідженнях у галузі державного управління [2; 3; 4; 5]. Їх змістове наповнення зумовлене потребами держави в реалізації притаманних їй функцій. Так, стаття 1 ЗУ «Про державну службу» констатує: «Державна служба в Україні – це професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів».

Ці особи є державними службовцями і мають відповідні службові повноваження» [2]. Лаконічна мова закону у концентрованому вигляді формулює ключові позиції термінологічного значення, і саме на них має ґрунтуватися сприйняття та розуміння: ‘професійна діяльність’, ‘посада’, ‘державні органи’, ‘практичне виконання’, ‘особа’, ‘повноваження’, ‘заробітна плата’.

Словник термінів з державного управління пропонує наступні визначення: «Державна служба – особливий інститут сучасної держави, через який здійснюється діяльність держави, функціонування її управлінського апарату... це спеціально організована діяльність громадян, які обіймають посади в державних органах та їх апараті, з реалізації конституційних цілей і функцій держави [3: 58]». «Державний службовець – особа, яка обіймає посаду в державному органі або його апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та отримує заробітну плату за рахунок державних коштів» [3: 68]. Наукова дефініція, з притаманними їй специфічними властивостями глибинного проникнення в сутність понять, представлена більш широким колом ключових позицій: ‘інститут держави’, ‘функціонування апарату’, ‘діяльність держави’, ‘діяльність громадян’, ‘особа’, ‘посада’, ‘державний орган’, ‘практичне виконання’, ‘заробітна плата’. Зрозуміло, що принципової різниці між визначеннями закону та науки державного управління немає, останнє базується на першому.

Представлено термін як багатозначний у наступному формулюванні: «Державна служба – 1) державний правовий і соціальний інститут, який здійснює в межах своєї компетенції реалізацію цілей та функцій органів державної влади шляхом професійного виконання службовцями своїх посадових обов’язків і повноважень, щр забезпечують взаємодію держави та громадян у реалізації їх інтересів, прав і обов’язків; 2) професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів; 3) орган виконавчої влади, що здійснює державне управління у відповідній сфері чи секторі управління» [4: 45]. Дефініція терміна *державний службовець* у цитованому словнику за ключовими позиціями практично співпадає з наведеними вище [4: 51]. Розмежовано ключові позиції ‘інститут держави’, ‘професійна діяльність’ та ‘орган влади’, а також ставиться акцент на позиціях ‘компетенція’, ‘професійне виконання’, ‘обов’язки’, ‘повноваження’, ‘виконання’, ‘заробітна плата’, ‘державне управління’.

Отже, у законодавстві та наукових дослідженнях встановлено значення й обумовлено розуміння аналізованих термінів державного управління. Адекватне тлумачення, сприйняття й усвідомлення фахівцями фундаментальних термінологічних понять є очевидною умовою успішної професійної діяльності.

Нами було проведено вільний асоціативний експеримент [6], мета якого – проаналізувати асоціативне значення понять *державна служба* та *державний службовець* і з’ясувати, як представлено їх термінологічне значення у професійній свідомості. Експеримент проводився письмово з невеликими групами опитуваних (як правило, 5 – 15

осіб), іноді індивідуально. В експерименті взяли участь 350 респондентів. Серед учасників 287 осіб – державні службовці різних рангів (від секретарів сільських та селищних рад до голів обласних державних адміністрацій, начальників департаментів тощо, а також слухачі Національної академії державного управління при Президентові України та регіональних інститутів) і працівники органів місцевого самоврядування. 63 опитуваних є фахівцями інших галузей, проте 23 з них становлять кадровий резерв державної служби.

Респонденти представляють різні регіони України: Київ та Київську область, Вінницьку, Житомирську, Волинську, Хмельницьку, Чернігівську, Черкаську, Івано-Франківську, Полтавську, Херсонську, Запорізьку, Дніпропетровську, Сумську, Луганську, Рівненську, Львівську, Кіровоградську, Харківську, Одеську, Миколаївську області та їх обласні центри, а також АР Крим (включаючи Сімферополь, Севастополь, Феодосію, Євпаторію, Ялту, Керч, Джанкой).

Анкета містила питання, які дають можливість з'ясувати, як опитувані використовують українську мову. Для 220 осіб (62%) вона є рідною, 175 осіб (50%) послуговуються нею як мовою усного та 257 осіб (74%) як мовою писемного ділового спілкування. Зауважимо, що 34 особи (10%) вважають що мова, яку вони використовують у діловому спілкуванні, являє собою українсько-російський суржик. В окремих випадках опитувані вказують, що користуються в діловому спілкуванні тією мовою, якою до них звертається співрозмовник – російською, болгарською, польською, кримсько-татарською. Одержана інформація свідчить про те, що рівень розуміння української мови достатній, щоб робити адекватні висновки про асоціативне значення аналізованих понять у професійній мовній картині світу респондентів.

Стимульний список слів включав 35 одиниць понять, що є ключовими в будові тексту закону «Про державну службу». Наприклад, посада, принципи, керівник, народ, громадянин, посадовець, конкурс, репутація, повноваження, культура, служіння тощо, у тому числі державна служба та державний службовець. Слова-стимули розташовуються у випадковому порядку, щоб уникнути їх смислової систематизації та одержати достовірну інформацію про асоціативні зв'язки, які виникають у свідомості інформантів.

Специфіка стимулів *державна служба* та *державний службовець* полягає в тому, що вони являють собою не окреме слово, як зазвичай у психолінгвістичних дослідженнях, а словосполучення. Це обумовлено потребою з'ясування асоціативного значення складених термінологічних понять. Словосполучення традиційно розглядається як синтаксична одиниця, але виконує номінативну функцію, як і слово. Значення словосполучень, на відміну від значень слова, є більш конкретними, оскільки обумовлені семантикою обох складових, що знімає можливу полісемантичність, широкозначність, невизначеність, а це винятково важливо для термінів. Саме тому аналізується асоціативне значення стимулів-словосполучень.

На стимул *державна служба* отримано 362 реакції, серед них загалом 136 різних, решта – повторення однакових або подібних. Кількість реакцій перевищує кількість опитуваних, оскільки деякі з них називали не одну, а дві асоціації. Це вважається порушенням умов експерименту: другу реакцію не можна розглядати як безпосередню асоціацію (вона може бути асоціацією на асоціацію, що практично неможливо простежити), – тому вони не аналізуються. Переважна кількість асоціацій подані українською мовою, але деякі – російською або суржиковим варіантом. Останнє не впливає на достовірність результатів, тому що це дослідження не мови, а свідомості респондентів через мовну

картину світу, а в такому разі імовірно, так би мовити, суміщення елементів однієї мови з елементами другої та елементів неунормованих з унормованими в межах однієї мови як свідчення про рівень володіння нею.

Серед реакцій переважна більшість – 57% – іменники, 4,5% – прикметники, 17% – словосполучення, по одній – дві реакції представлені дієсловом (люблю), частками (да, ні*), прислівниками (почесно, хорошо), а також реченням (що це?), що разом становить 12, 5%. У 9% випадків реакція на заданий стимул була нульовою (прочерк в анкетах), і в цьому виявляється не стільки специфіка характеру чи темпераменту опитуваних – на інші стимули реакції наявні, – скільки відсутністю чітко сформованого уявлення про стимул. Показово, що значну частку реакцій становлять словосполучення, які виявляють більш складний у зіставленні зі словом рівень усвідомлення стимулу.

Попри всю різноманітність, реакції стосуються відносно невеликої кількості семантичних сфер, пов'язаних зі стимулом та структурованих в асоціативному полі.

Найчисельніша група реакцій являє собою різнобічну асоціативну характеристику поняття *державна служба*, яка частково співпадає з дефініціями терміна, але додає значну кількість рис. Характерно, що для значної кількості інформантів професійна діяльність пов'язана з асоціацією 'робота' (частотність 40**), у деяких випадках з додатковими акцентами: 'напружена', 'важка'. Стимул викликає високочастотну реакцію 'відповідальність' (25), яка в асоціаціях прямо пов'язується з 'обов'язком' (15) та 'законом' (8), 'посадою' (7), 'рангом' (3), 'категорією' (2), 'професійністю' (3), 'захистом' (2), 'авторитетом' (1), 'повноваженнями' (1) 'впевненістю' (1), 'уваженням' (1), 'положенням' (1), 'відбором' (1), 'рейтингом' (1), 'підтримкою' (1), 'удосконаленням' (1). Ця 'діяльність' (4) може бути 'стимулом' (3) та потребує таких якостей, як 'розум', 'порядність', 'принциповість', 'чесність', 'компетенція', 'строгость', 'етика' (у всіх реакцій частотність 1). Але виникли й реакції з, так би мовити, негативним змістом: 'корупція', 'невизначеність', – але з низькою частотністю (1), значить, опитуваними ці явища не сприймаються як значущі.

Стимул *державна служба* завдяки першому компоненту словосполучення природно асоціюється в інформантів зі сферою, яку умовно можна означити «державна». Серед реакцій переважають словосполучення – 'державне управління', 'служба для держави', 'служити державі', 'служба государству', 'служба отечеству', 'працювати на державу' і навіть іронічне 'государева служба'.

* Зберігаються мова та орфографія інформантів.

**Цифрами позначатиметься кількість реакцій.

(всі з частотністю 1). На практиці відбувається заміна у професійній свідомості ключового термінологічного поняття 'виконувати функції держави', тобто фактично працювати для громадян, асоціативним 'служити державі', обумовленим історично народженими традиціями. В ситуації політичного реформування варто врахувати таку ситуацію, щоб реалізувати потребу в переорієнтації роботи державних службовців (а, можливо, публічних адміністраторів) на споживачів їхніх послуг. Крім того, асоціатами стали 'державна' (7), 'Україна' (1), 'країна' (1), які є більш абстрактними та нейтральними.

Велику групу реакцій становлять такі, що виявляють асоціації з агенсом, тобто виконавцем дій, які у свідомості опитуваних пов'язуються з поняттям *державної служби*. Найчастотнішою є реакція 'державний службовець' (7), що свідчить про прямий асоціативний зв'язок між термінами, який значною мірою обумовлений одним з основних мовних законів – аналогії, пов'язаної зі словотвірними можливостями та моделями –

слово *службовець* утворюється від слова *служба*, мовці відчують це навіть інтуїтивно, чим і пояснюється висока частотність реакції. Частотність реакцій ‘посадовець (або посадова особа) та ‘чиновник’ становить 4. Перша з них відображає уявлення про державного службовця як людину на значній посаді (посадовцями не вважаються службовці невисоких рангів), а друга, очевидно, містить приховану оцінку, адже в українській традиції чиновниками називають, як правило, тих, хто формально виконує свої обов’язки. Решта реакцій у цій групі мають невисоку частотність: узагальнені назви агентів (по 1) – ‘виконавець’, ‘адміністратор’, номінація посад – ‘керівник’ (3), ‘голова’ (3), ‘секретар’ (1), ‘я разом зі співробітниками» – ‘колеги’ (1).

Значущою для стимулу *державна служба* виявилася семантична сфера «організація та її територіальне розташування» з реакціями ‘ВРУ’ (1), ‘СБУ’ (1), ‘сільська рада’ (1), ‘установа в органах влади’ (1), ‘орган самоврядування’ (1), ‘організація’ (2), ‘місце роботи’ (1), ‘офіс’ (1), ‘приміщення’ (1).

Відносно невеликою за кількістю варіантів реакцій та незначною за частотністю, проте виділеною інформантами виявилася сфера «фінансове забезпечення». Опитувані усвідомлюють державну службу як ‘не бізнес’, ‘з малою зарплатою’, ‘низькою зарплатою’, водночас асоціюють її з ‘пенсією’ (3), ‘стажем’ (1), ‘деньгами’ (1), ‘високою оплатою’ (1).

На відміну від термінологічного, асоціативне значення поняття *державна служба* містить, крім денотативного, ще й конотативний семантичний компонент. Він виявився важливим для інформантів, оскільки представлений 43 варіантами реакцій, причому в широкому діапазоні значень – від позитивно-пафосного ‘служіння народу’ (3) до підкреслено-негативного ‘бардак’ (1). Серед схвальних оцінок ‘почесна’ (3), ‘покликання’ (3), ‘престиж’ (2), патріотизм’ (2), ‘нормальна’ (1), ‘хорошо’ (1), ‘да’ (1), ‘довіра’ (1), ‘важливість’ (1), ‘привлекательність’ (1), ‘мечта’ (1), ‘мой конек’ (1), ‘життя’ (1), ‘люблю’ (1) та ін. Реакції з негативними оцінками менш різноманітні, але часто безапеляційні: бюрократія’ та ‘бюрократизм’ (6), ‘не корисна’ (1), ‘жах’ (1), ‘безлад’ (1), ‘нудота’ (1), ‘дістала’ (1), ‘тягар’ (1), ‘морока’ (1), ‘рутина’ (1), обмеження’ (1), ‘ні’ (1) та ін. Особливе місце серед реакцій цього типу посідає асоціат ‘кар’єра’ (9), оскільки його без додаткового дослідження не можна з упевненістю вважати таким, що містить позитивну або негативну оцінку. Значення слова у процесі переосмислення, негативне забарвлення поступово стирається, якою мірою це відбулося у свідомості опитуваних, в межах досліджуваного матеріалу визначити неможливо.

136 варіантів асоціатів мають частотність від 1 до 40. Високочастотними є реакції з показниками 7 – 40. Вони становлять ядро асоціативного значення, решта – периферію. Ядерні асоціати є ключовими (спільно визначеними), на них ґрунтуються асоціативне значення, периферійні впливають на формування індивідуального уявлення.

Отже, асоціативне значення терміна *державна служба* у професійній свідомості визначається наступними ядерними (ключовими) поняттями: ‘робота’, ‘відповідальність’, ‘обов’язок’, ‘службовець’, ‘посада’, ‘держава’, ‘кар’єра’. Повної відповідності між термінологічним та асоціативним значеннями немає. Такі ключові поняття термінологічного значення, як ‘державні органи’, ‘повноваження’, ‘функціонування апарату’, ‘діяльність громадян’, ‘компетенція’, ‘державне управління’, не актуальні для асоціативного. Поняття ‘професійна діяльність’, ‘практичне виконання’, ‘професійне виконання’ трансформуються в узагальнене ‘робота’, а ‘інститут держави’, ‘діяльність держави’ – в узагальнене ‘держава’. Для особистісного сприйняття важливим стає поняття ‘кар’єра’, яке не входить до структури термінологічного значення.

Асоціативне значення концепта *державна служба* у свідомості тих, хто професійно не пов'язаний з цим видом діяльності, сформоване інакше. Переважають асоціати, які показують, що уявлення інформантів базується не розумінні його (поняття) сутності, а на інтуїтивному сприйнятті. Великою виявилася частка нульових реакцій (7). Ядрними є лише компоненти 'робота' (16) та 'відповідальність' (6). Семантична сфера агенса представлена вузько, нечастотними реакціями, серед яких і такі, що свідчать про розмите бачення: 'вчитель' (1), 'міліція' (1), 'керуючі' (1). Конотації виявляють емоційну сферу з переважно негативними оцінками: 'нечесність', 'асфальт', 'лишнее-лишнее', 'дармоїди', 'обмеження', 'виховувати', 'чиновник', 'негатив' (усі з частотністю 1). Така ситуація обумовлена різними причинами: історично сформованим уявленням, невдалим власним досвідом контактування з представниками державних органів, впливом засобів масової інформації тощо. Це значною мірою впливає на характер стосунків між державними службовцями та споживачами їх послуг. Результати експерименту показують, що залучення до роботи в державній службі та в органах місцевого самоврядування нових працівників потребує серйозної попередньої підготовки.

Асоціативне значення терміна *державний службовець* в професійній картині світу тісно пов'язане з терміном *державна служба*. Семантичні сфери обох понять подібні, проте є й відмінності.

Найчисельніша група реакцій стосується сфери агенса, що цілком відповідає самому поняттю, оскільки слово *службовець* завдяки суфіксу має значення виконавця дій. Тому виникли асоціати з цим фрагментом значення: 'посадовець' (18), 'посадова особа' (8), 'працівник' (8), 'чиновник' (16), 'клерк' (8), 'виконавець' (2). Незначна частотність у реакцій, які виявляють асоціацію з конкретною роботою або посадою державних службовців – 'керівник' (5), 'начальник' (2), 'секретар' (2), 'работник отдела' (2), 'президент' (1), 'сільський голова' (1) та ін. Високою частотністю характеризується асоціат 'людина' (14), який має широкі значення і свідчить про розмите уявлення щодо стимулу. Особливого осмислення потребує значна кількість нульових реакцій (25) – це найвища частотність. Кількість опитуваних з розмитою та відсутньою асоціацією становить понад 11%, тобто значне число державних службовців не повною мірою усвідомлюють сутність основоположного поняття власної професійної галузі.

У групі реакцій зі сфери асоціативної характеристики поняття найвищою частотністю відрізняється 'відповідальність' (24). Опитувані бачать державного службовця як 'професіонала' (3), 'особистість' (3), 'патріота' (3), який виконує 'обов'язки' (5), 'роботу' (8). Він має бути 'високопрофесійним' (1), 'діловим' (3), 'чесним' (2), 'розумним' (1), 'перспективним' (1), 'порядним' (1), 'навчатися' (1), дотримуватися 'закону' (2), 'без корупції' (1) 'з почуттями 'гордості' (1), 'гідності' (1), 'довіри' (1), 'упевненості' (1) та ін. Важливими є характеристики 'ранг' (6) та 'категорія' (3).

Сфера 'держава' для стимулу *державний службовець* є менш широкою порівняно з відповідною сферою першого стимулу. Вона виявилася через реакції 'держава' (3), 'Україна' (2), 'служіння державі' (3), 'герб' (1). Загальні значення цих понять безпосередньо не пов'язані з конкретним значенням поняття службовець, що відобразилося у свідомості інформантів.

Сфера «фінансове забезпечення» розглядуваного стимулу яскраво демонструє суб'єктивне ставлення опитуваних, не випадково у ній з'являються асоціати 'бідний', 'бідняк', 'біднота', 'низька зарплата', 'людина з малою зарплатою', 'малозаробляючий', 'нищий', 'жебрак' (усі з частотністю 1). Ці асоціати об'єднує спільне значення

‘людина з малою зарплатою’ з загальною частотністю 8. Від цього ряду відділяється лише реакція ‘пенсія’ (1), у якій відсутнє пряме вказування на розмір забезпечення.

Активно виражена емоційна сфера з різноманітними оцінками, як позитивного, так і негативного змісту, але з невисокою частотністю окремих компонентів: ‘слуга народу’ (5), ‘бюрократ’ (4), ‘повага’ (2), ‘обличчя держави’ (1), ‘бджола’ (1), ‘обличчя суспільства’ (1), ‘незаангажований’ (1), ‘митець’ (1), ‘державний муж’ (1), ‘да’ (1), ‘вождь’ (1), ‘важливо’ (1), ‘протиріччя’ (1), ‘ненормований робочий день’ (2), ‘нешасна людина’ (1), ‘безправний’ (1), ‘непосильна ноша’ (1), ‘непотріб’ (1), ‘горемика’ (1), ‘нещастя для сім’ї’ (1), ‘жалюгідність’ (1), ‘лінивий’ (1), ‘сіра уніформа’ (1), ‘мундир’ (1) та ін. Особистісна складова є однією з найважливіших в усвідомленні поняття *державний службовець*.

Таким чином, у професійній свідомості асоціативне значення терміна *державний службовець* представлене ядерними (ключовими) поняттями ‘посадовець’, ‘чиновник’, ‘людина’, ‘відповідальність’, ‘людина з малою зарплатою’. Відповідність між термінологічним та асоціативним значеннями незначна: спільність є між ключовими поняттями ‘заробітна плата’ та ‘людина з малою зарплатою’, але для опитуваних важливішим виявляється розмір зарплати, ніж факт її виплати за рахунок коштів держави. Ключове у термінологічному значенні поняття ‘особа’ трансформоване в асоціативному значенні у три ключові поняття ‘посадовець’, ‘чиновник’, ‘людина’, а поняття ‘повноваження’ в поняття ‘відповідальність’. Асоціативне значення має яскраво виражені особистісні ознаки, воно більш конкретне, ніж термінологічне.

У опитуваних, які не є державними службовцями, уявлення про цей рід діяльності менш різностороннє, відносно активними виявилися сфери агенса та асоціативної характеристики явища. Для них державний службовець – ‘людина’ (6), ‘чиновник’ (4), ‘робітник’ (у значенні ‘той, хто працює’) (4), ‘виконавець’ (2), він може бути ‘адміністратором’ (1), ‘слідчим’ (1), ‘юристом’ (1), ‘міліціонером’ (1), ‘зав. відділом’ (1). Очевидно, що споживачі державних послуг значною мірою прагнуть пов’язати їх з правничим полем. Державний службовець у свідомості громадян асоціюється з такими якостями, як ‘порядність’ (2), ‘вихованість’ (1), ‘відповідальність’ (1), ‘совість’ (1), ‘педантизм’ (1) та ін. Сфери «держава» та «фінансове забезпечення» неактуальні, в їх колі лише по одному асоціату – ‘держава’ (1) та ‘деньги’ (1).

Денотативній частині асоціативного значення, яка включає в основному позитивні характеристики поняття, протиставляється конотативна. Можливо, перша будується на раціональному баченні того, які властивості мають бути притаманними державному службовцеві, а друга на емоційному сприйнятті, сформованому на основі власного досвіду та під впливом чинників, які названі в аналізі поняття *державна служба*. Конотативні асоціації емоційної сфери переважно негативні: ‘негатив’, ‘закрита людина’, ‘скасувати’, ‘хитрий’, ‘боров’, ‘деспот’, ‘гнать его к черту’, ‘лицемір’ (всі з частотністю 1). Позитивних оцінок обмаль: ‘образец’ (1), ‘слуга народу’ (1). Дві реакції відображують сприйняття через зовнішні ознаки: ‘галстук’ (1), ‘піджак’ (1). Частка нульових реакцій найбільша – 11. Тобто асоціативне значення термінологічного поняття *державний службовець* для нефахівців дуже розмите, вони не мають чіткого уявлення про цей вид діяльності. Єдине ядерне (ключове) поняття – ‘відсутність уявлення’ (нульові реакції). А вербалізоване поняття з найвищою для цієї групи опитуваних частотністю ‘людина’ (6) немає підстав вважати ядерним. Периферія асоціативного значення базується на емоційному сприйнятті. Відсутність розуміння людьми, які не є державними службовцями, значення аналізованого терміна підтверджує необхідність спеціальної підготовки осіб, які набувають такого статусу.

Отже, отримані в результаті вільного асоціативного експерименту відомості дозволяють стверджувати, що концептуалізація базових професійних понять державного управління відбувається на основі асоціацій, більшою мірою пов'язаних із побутовим, ніж з науковим сприйняттям світу. Асоціативне значення концептів, крім денотативного, містить вагомий конотативний семантичний фрагмент і суттєво відрізняється від термінологічного. Існує потреба системного вивчення професійної свідомості працівників галузі, що допоможе удосконалювати професійну компетентність фахівців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левченко О. П. Символи у фразеологічних системах української та російської мов: лінгвокультурологічний аспект: Автореф. дис. ... докт. філол. наук / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2007. – 36 с.
2. Закон України «Про державну службу» // <http://www.kmu.gov.ua/>
3. Державне управління: Словник-довідник / Уклад.: В. Д. Бакуменко (кер. творчого кол.), Д. О. Безносенко, І. М. Варзар, В. М. Князєв, С. О. Кравченко, Л. Г. Штика; За заг. ред. В. М. Князєва, В. Д. Бакуменка. – К.: Вид-во УАДУ, 2002. – 228 с.
4. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. – К.: Атіка, 2005. – 240 с.
5. Англо-український словник термінів з державного управління / Уклали: Г. Райт та ін.; Пер. В. Івашко. – К.: Основи, 1996. – 128 с.
6. Горошко Е. И. Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента. – Харьков; М.: Изд. группа «РА – Каравелла», 2001. – 320 с.

УДК 801. 73: 316. 774

Кудряшов И. А.

(Ростов-на-Дону, Россия)

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ СДЕРЖИВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ СВОБОДЫ СОБЕСЕДНИКОВ В ДИАЛОГИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Комунікативна свобода співбесідників стримується трьома чинниками: облік взаєм впливу партнерів по спілкуванню; визнання їх права на власний стиль мовного мислення і поведінки; виявлення аспектів розуміння комунікантами поглядів, установок, мовних особливостей особи співбесідника. Цілісна сукупність відносин суб'єкта, що говорить, його стиль мовного мислення і поведінки, уявлення про партнера по діалогічному спілкуванню інтегруються в його ціннісний-смісловий позиції.

Ключові слова: комунікативна свобода, стиль мовного мислення.

Interlocutors' communicative freedom is restricted by three factors: account of dialogue partners' mutual interferences; recognition of their right to own style of speech thinking and behaviour; revealing aspects of understanding the interlocutor's speech features.

Key words: communicative freedom, style of speech thinking.

Интерсубъективные связи «Я» и «Другого», формируемые в речевых практиках различных жанров, диалогах, дискурсах, играют конститутивную роль в формировании

и поддержании социального порядка. Возможно, что в подобной прагматической перспективе целесообразно рассматривать общественную значимость теории коммуникативного действия, разработанную Ю. Хабермасом [1]. Продуцируемое в результате данного действия взаимопонимание общающихся выступает гарантией эффективной социокommunikации, т. е. права собеседников на самораскрытие в дискурсе как языковой личности.

В коммуникативном плане субъективность приобретает рациональный характер, поскольку способствует становлению одобренных обществом норм языковой морали, интенционально устремленных к редуцированию конфликтных ситуаций в смысловом поле, в котором собеседники достигают взаимопонимания. В идеале «Я» начинает говорить на языке «Мы», а «Мы» используется для выражения духа, который объединяет «Я» и «Ты» [2: 139], что дает говорящим личностям возможность интерпретировать мир относительно одинаковым образом и в конечном итоге приходиться к консенсусу. В речевом взаимодействии реализуется отношение говорящей личности к собеседнику как объекту воздействия, у которого есть свой собственный внутренний мир, своя шкала ценностей. При этом обнаруживается влияние на оценки слушающего, его эмоциональное состояние.

Стимулом передачи разнопланового речевого смысла в диалогической реплике является стремление адресанта затронуть всю эмоциональную сферу ценностного бытия партнера по диалогу. В условиях общения палитра речевых средств диалогического текста, в отличие от его языкового каркаса, оказывается более гибким прагматическим каналом передачи исходного намерения адресанта, которое направлено на выявление predispositions собеседника к диалогическому сотрудничеству. Собеседник предстает первичной потребностью говорящей личности и самой большой ее трудностью. Данное утверждение превратилось в современной лингвистике в своеобразную прагматическую теорему, неоднократно доказанную и все еще доказываемую на основе самого разнообразного речевого материала. Чем разноплановее взаимодействие «Я-Ты», тем глубже проникновение во внутренний мир партнера по диалогическому общению, тем более очевидным является отражение в диалоге систем ценностей собеседников. На протяжении диалога представление о партнере по речевому взаимодействию, его социокультурных признаках и ценностной позиции сохраняется как стабильная величина, но проявляет она себя многопланово в рамках допустимого в данной ситуации общения диапазона коммуникативной свободы.

Диалог возникает на стыке разных ценностных позиций. В модусе самосозидания «Мы» «Я» живет по автономным языковым законам, сохраняет на фоне «всеобщности стереотипов» [3: 20] свою речевую индивидуальность. Коммуникативная свобода, предоставленная говорящей личности социокультурной общностью, «расшатывает» сферу «Мы», превращает ее в многоголосый дискурс. Стремление личности сохранить свою речевую непосредственность, отстоять свои языковые приоритеты является одной из главных причин, ведущих к конфликтным ситуациям между собеседниками. Другими словами, источником конфликта в диалоге и шире – в дискурсе – зачастую выступает индивидуальная репрезентация говорящим пропозиционального содержания собственного высказывания в контексте иллокутивного акта.

По мнению Э. Фромма, «...основу позитивной свободы составляет спонтанная активность всей личности индивидуума в целом» [4: 317-318]. На уровне коммуникативной свободы спонтанная речевая активность говорящего определяется потенциальной вариативностью связей между элементами одного и того же комплекса коммуникатив-

ной установки. Коммуникативная свобода дает говорящей личности право на вариативное выражение личностного смысла речевыми средствами, дифференцированными по отношению к различным признакам диалогической ситуации. В конечном счете говорящий каждый раз воспроизводит индивидуальный набор когнитивных и ценностных структур.

Языковая деятельность переплетена с социальной практикой, речевые стратегии вырабатываются представителями единого социокультурного пространства в ходе индивидуальной «языковой игры», в которой преобладает ориентация на взаимопонимание и основанное на нем взаимодействие с собеседником. В связи с этим картины мира, личностные дискурсивные ценности коммуникантов отличаются уникальностью. Проекция «языковой игры» личности на осознанное ограничение индивидуальной коммуникативной свободы «высвечивает» ценностные ориентиры говорящего в дискурсе. Именно в момент реализации допустимой коммуникативной свободы формируются ценностные предпосылки существования языковой личности в социокультурной общности. «Поскольку другие вменяют ответственность мне, я постепенно делаю себя той личностью, какой я становлюсь через взаимоотношения с другими» [5: 38]. Ценностный аспект коммуникативной свободы, таким образом, заключается в том, что она является одним из условий социально скоординированных действий участников общения.

Социальная коммуникация воспроизводится за счет того, что в ней есть место для индивидов, их речевых действий, межличностного общения. В противном случае над социокультурной общностью нависает угроза превращения в «массу», для которой «...невозможен обмен смыслами – они тут же рассеиваются, подобно тому, как рассеиваются в пустоте атомы» [6: 11], для которой «...больше не существуют ни один, ни другой» [там же], «исчезает информация» [6: 14]. В модусе коммуникативной свободы социокультурная общность обеспечивает возможность языковой самореализации индивидов в речевой ситуации выбора средств воздействия на собеседника, удерживает индивидов в поле смысла. Личность слушающего становится для говорящего в диалоге прочной основой самопонимания, эвристического открытия смысла индивидуального существования в социокультурной общности. Говорящий реализует внешний смысл иллюкативного воздействия на собеседника, чтобы постигнуть внутренний смысл собственных ценностей, подчиняя свою языковую ментальность системе норм и регулятивов социокультурной коммуникации.

В момент разворачивания диалога говорящий перестает рассматривать личность собеседника как пассивный объект своего внимания. Это ситуация взаимного вторжения индивидуальностей в форме ценностного взаимодействия. «Динамичное исхождение из себя самого, – пишет в связи с этим С. Л. Франк, – здесь совпадает с опытом вхождения извне в меня чего-то мне подобного, мне однородного чего-то или, точнее, кого-то, сущностью со мной связанного на тот лад, что он есть нечто я-подобное за пределами меня и в этом смысле могущее быть названным – на неадекватном конкурентном соотношении отвлеченном языке – противополоственным именем «другого» или «второго»» [7: 355]. Другими словами, вступление в диалог затрагивает всю эмоциональную сферу нравственного бытия говорящего, переформатирует его «Я»: мы смотрим на «Другого» сквозь собственную систему ценностей, и через своего собеседника мы воспринимаем себя же. «В отношении к человеку, – пишет М. М. Бахтин, – ...всякие эмоции всегда в той или иной степени диалогичны» [8: 291]. Каждый из коммуникантов обладает некоторым набором ценностей, на которые говорящий определенным образом реагирует. Сущест-

венным предстает то, что вызывает заинтересованность со стороны партнера по диалогу. Большую роль при этом играет принятие собеседника во всей полноте его чуждости. Принятие и понимание партнера являются проблематичными при различии у общающихся базовых ценностей.

Будучи изначальной формой речевого самовыражения человека, личностные ценности, преобразовавшись в межличностные, начинают препятствовать дальнейшему развитию общения, приобретают вид самостоятельно существующей ценности, ставя собеседников в положение средств для своего функционирования, которые определяют меру коммуникативной свободы общающихся, очерчивают ее предел, и, как следствие, стремятся обезличить личность говорящего. Эти ценности актуальны, пока в них сохраняется посыл коммуникативной свободы.

Столкновение личностных ценностей собеседников в диалогическом общении подстегивает общее противоборство, стимулирует развернувшуюся языковую игру в целом. «Орудием» иллокутивной борьбы в диалоге выступает не пропозициональное содержание реплики, не мир референций, а жизненный опыт индивида, который составляет основание его личностных ценностей. Коммуникативная свобода говорящей личности при этом обнаруживается в границах технических правил коммуникации (способ речевого оформления иллокутивной нагрузки высказывания и установка на рациональность общения, достижение взаимопонимания).

Диалогическое общение протекает одновременно на предметном и интерсубъективном уровнях. Коммуникативная свобода определяет допустимую форму иллокутивной идентификации пропозиционного содержания реплики (предметного уровня), эксплицируемую из интерперсонального модуса общения.

Интерперсональный модус общения во многом определяется исходной оценкой партнера по речевому взаимодействию, его личностных ценностей. Собеседник может занимать противоположную позицию либо способствовать максимальной эффективности речевого воздействия. Подобные установки находят отражение в многоуровневом комплексе речевого выражения ожиданий, запретов, запросов. Учет соотношения между пресуппозициями общения и ситуативно-индивидуальными формами иллокутивных актов, реализующих данные ожидания, запреты, запросы и материализующих позицию каждого коммуниканта, оптимизирует диалогическое взаимодействие. Взаимодействие личностных ценностей при этом отражается в эмпатийных и оценочных компонентах высказывания, связанных с формированием отношения собеседников к объекту речи и друг к другу.

Осознание ценностной позиции своего собеседника невозможно без оценки. Удачное «наложение» межличностных ценностей собеседников в условиях диалога порождает фокус эмпатии: коммуниканты начинают испытывать одинаковую эмоцию. Собеседник переживает эмоцию, которую он отметил у своего партнера по общению в результате оценки извне, со своей ценностной позиции. Эмпатия возникает в результате идентификации речевого портрета партнера по общению.

Для исследователя-лингвиста в этом случае важен не только и не столько факт понимания взаимодействующими субъектами личностных особенностей друг друга, сколько прагматика понимания ими видения и интерпретации проблемных аспектов совместной деятельности, вокруг которых обычно концентрируется диалогическое общение. Объектом изучения должны служить особенности речевой репрезентации когнитивных, эмоциональных и регуляционно-волевых аспектом «жизненного мира», «картины мира» познающих друг друга собеседников.

Отражение отношения к действительности преломляется через субъективное речевое поведение к ней. Субъективная позиция в диалогической ситуации определяется объективной оценкой личностных ценностей собеседника. Парадигма личностных ценностей говорящей личности выявляется в речевом взаимодействии с собеседником. Актуальным в этом плане предстает вопрос о допустимости в рамках конкретного диалога индивидуального соотношения между чувственным восприятием ситуации протекания диалога и эмоциональным содержанием реплик каждого из собеседников. Анализ данной проблемы позволит, на наш взгляд, пролить свет на прагматические возможности диалогической коммуникации влиять на формирование оценочных эталонов и шаблонов восприятия межличностных ценностей каждым из собеседников.

Возможность восприятия межличностных ценностей и, как следствие этого, зарождение эмпатических переживаний собеседников достаточно отчетливо реконструируются, на наш взгляд, в условиях диалогического общения, инициирующей репликой которого предстает косвенный речевой акт. Ш. Балли отмечал, что «...не бывает ни абсолютно рассудочных, ни абсолютно эмоциональных речевых фактов...значение имеет только пропорция, в которой они представлены» [9: 188]. В отличие от прямых речевых действий, в косвенных актах предметно-смысловой базис в пропорциональном плане уступает модусной надстройке. В результате эмоциональный потенциал превалирует в них над когнитивным. Эмоциональная составляющая косвенных речевых актов предопределяется априорной оценкой личностных ценностей собеседника, которая, в свою очередь, становится основой выбора говорящим иллокутивной нагрузки речевого акта из ряда актуальных в данной ситуации прагматических вариантов воздействия и в конечном итоге определяет степень коммуникативной свободы говорящего. Эмоции потенциально предвосхищают ответную реакцию. Слушающий реагирует на личностные ценности говорящего, имплицитованные в модусе косвенного речевого акта. Его коммуникативная свобода ограничена необходимостью поддержать эмпатию в диалоге, принять речевую роль «Другого».

Диалогические реплики с косвенным смыслом, с точки зрения реализации ценностной системы говорящего, представляют собой оптимальный речевой материал, так как являются действенным средством имплицитной оценки поведения слушающего. Это своеобразный способ выражения аксиологического отношения к партнеру по коммуникации. Инициация этих реплик в диалоге закономерна, как правило, в том случае, когда между ценностными иерархиями индивидуальных сознаний общающихся потенциально может возникнуть конфликт. В зависимости от характера реплик-реакций на подобные речевые акты диалогические ситуации могут быть подразделены на те, в которых ценностная позиция адресанта частично воспринимается и те, в которых она совсем не воспринимается слушающим.

Анализ диалогических единств, в которых в качестве инициирующей реплики выступает косвенный речевой акт, позволил нам выделить следующие ситуации межличностного общения и определить для них границы коммуникативной свободы речевых действий собеседников.

1. Намерения собеседников совпадают при различных ценностных позициях. Установив данное обстоятельство, слушающий ищет возможность согласиться с содержанием выдвинутого косвенного речевого акта. Коммуникативная свобода каждого из собеседников в данном случае ограничивается намерением сохранить хотя бы частичное согласие. Ср.: «– *Перестань, – прошептала она. – Мы должны держаться. – Да, –*

согласился Гера, шумно втягивая воздух носом» (А. Дышев. Аромат скунса). В косвенном директивном акте посредством маркера *должны* говорящий прибегает к усиленному воздействию на волевую сферу адресата. Очевидно, что оно связывается с предварительной отрицательной оценкой ценностных установок адресата в данной диалогической ситуации. В условиях общения партнеров, обладающих статусным равноправием, усиленное воздействие, как представляется, определяется негативным ценностным отношением адресанта к партнеру по коммуникации. Судя по невербальной реакции слушающего, сопровождающей его реплику, подобное модусное воздействие является излишним (но все же допустимым) в текущей ситуации, но рациональность выдвинутого косвенного побуждения заставляет его ответить согласием. Другими словами, консенсус в диалоге может быть достигнут и при взаимном отрицательном восприятии ценностных установок, если в общении превалирует целесообразность актуализируемого речевого воздействия. Соблюдение границ коммуникативной свободы обоими собеседниками способствует формированию на уровне интересубъективности взаимопонимания относительно определенного прагматического смысла речи.

Коммуникативная свобода говорящей личности в условиях речевой необходимости поддержания контакта с собеседником предполагает апеллирование как к положительным, так и негативным эмоциям. Ср. следующий пример: *«Что ты плящишься на меня?» – зашипела она. – Иди держи мешок! Я невольно подчинился» (А. Дышев. Аромат скунса).* В данной диалогической ситуации адресант заручается поддержкой собеседника посредством отрицательного воздействия на его эмоциональную сферу. Косвенный речевой акт при этом не несет побудительной нагрузки, а служит прагматическим средством эмоциональной разрядки говорящего. Референциальные способности слушающего отличаются не только установками на эмоциональное восприятие оказываемого на него иллюкутивного воздействия, но и критериями рациональности, ориентированными на индивидуальную идентичность говорящей личности. Последний параметр, как показывает анализируемый пример, может брать вверх над эмоционально-отрицательным зарядом поступившего высказывания. В этом случае проявляется толерантное отношение слушающего к расширенному диапазону коммуникативной свободы адресанта.

На речевом уровне десемантизация косвенного директивного акта, трансформация его в экспрессивный предстают для обоих собеседников диалогически равноправной процедурой аргументации необходимости изменения линии поведения слушающего в данной ситуации общения. Признав рациональность подобной иллюкутивной трансформации на уровне речевого бытия, слушающий предпринимает шаг к взаимопониманию, представляя адресанту возможность самоутвердиться в бытие реальном. Правила подобного сотрудничества являются сами по себе предметом неявного локального соглашения между собеседниками, подверженного возможному расторжению в будущем. Хаотическая стихия диалогических конфликтов укладывается в некую целостность на уровне синтеза взаимно дополняющих друг друга обретения в слушающем союзника в диалоге и конфликта с ним. Именно с учетом одновременного присутствия указанной формы синтеза в каждом моменте каждого диалогического общения критерии понимания косвенных смыслов высказываний становятся универсальными для данного социокультурного сообщества.

2. Намерения собеседников при различных ценностных позициях взаимно противоречивы. Ограничения коммуникативной свободы каждого из собеседников наиболее явно обнаруживаются в этом случае при проявлении результатов воздействия, оценки которых не совпадают. Иллюкутивные усилия общающихся направляются либо на из-

менение своей позиции, либо на управление речевым поведением партнера по диалогу. Наиболее ярко подобные пресуппозиции коммуникантов проявляются при инициации в диалоге косвенных экспрессивных актов. Ср.: *«Выстояв очередь в отделе снабжения, Павел сунул в окошко свою накладную. – Гражданин, вы что, с Луны свалились? – спросила разорженная тетя в окошке. – Это что-то меняет? – в свою очередь спросил Павел. – Мне бы шайбы получить...»* (Д. Вересов. *Черный ворон*). Говорящий настолько не принимает ценностную позицию адресата, что в иницированной им реплике эмоциональная оценка доминирует над рациональной. Вопросительная форма косвенного экспрессивного акта способствует транспозиции суждения из зоны утверждения собственной ценностной позиции в зону предположения ее оптимальности в данной диалогической ситуации. Косвенно выраженный оценочный модус реплики адресата направлен на приспособление ценностной установки слушающего к собственной. Тот, в свою очередь, стремясь сохранить межличностное общение, меняет свою позицию, реагируя на первичное значение поступившего косвенного высказывания, что позволяет ему восстановить баланс между эмоциональным и рациональным на уровне диалога в целом и выразить свою субъективную позицию. Слушающий реагирует на «Другого» с учетом собственных оценок того, не совпадающих с реальностью. Его коммуникативная свобода ограничена тем фактом, что прагматическая избыточность отрицательности привела бы к смысловому тупику в диалоге, к невозможности представить свою ценностную позицию. Условное наклонение в ответной реплике выступает как контактоустанавливающее средство, в котором реализуется фатическая функция языка.

Таким образом, коммуникативная свобода собеседников в диалогическом общении при реализации косвенных смыслов предполагает тот факт, что согласие, взаимопонимание могут достигаться в соответствии с правилами каждого конкретного речевого общения, которые способны вступать в конфликт с правилами другого общения. Коммуникативная свобода собеседников сдерживается тремя факторами: учет взаимовлияний партнеров по общению; признание их права на собственный стиль речевого мышления и поведения; выявление аспектов понимания коммуникантами взглядов, установок, речевых особенностей личности собеседника. Целостная совокупность отношений говорящего субъекта, его стиль речевого мышления и поведения, представления о партнере по диалогическому общению интегрируются в его ценностно-смысловую позицию.

ЛИТЕРАТУРА

1. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Наука, 1992. – 245 с.
2. Гадамер Г. Г. Человек и язык // От Я к Другому: Сб. переводов по проблемам интересубъективности, коммуникации, диалога. – Минск: Менск, 1997. – С. 45-57.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Косикова Г. К. – М.: Прогресс, 1994. – 568 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы; Человек для себя. – Минск: ООО «Попурри», 2000. – 672 с.
5. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Наука, 1992. – 245 с.
6. Бодрийяр Ж. В тени молчаливого большинства, или конец социального. – Екатеринбург: Изд-во УГУ, 2000. – 200 с.
7. Франк С. Л. Непостижимое. – М.: Правда, 1990. – 457 с.
8. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1986. – 423 с.
9. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.

ДІАЛОГІЧНІ ВИТОКИ САМОПІЗНАННЯ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В УМОВАХ ЛІТЕРАТУРНО-ТВОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Стаття посвячена психологічним аспектам диалогического контекста художественно-словесного самовыражения учащихся, которое актуализирует у них способность к самопознанию.

Ключевые слова: *литературно-творческий процесс, психологические потребности, внутренний диалог, самопознание, самосознание.*

The author reveals the main psychological aspects of pupils' literary self-expression and its dialogic context which actualizes one's self-knowledge capabilities.

Key words: *literary creativity, psychological needs, inner dialogue, self-knowledge, self-consciousness.*

Процес особистісного становлення учнів супроводжується, як відомо, прагненням, іноді підсвідомим, до самостійної літературної творчості (Л. Виготський, З. Новлянська, Н. Молдавська, В. Сухомлинський та ін). Самостійна літературна творчість (художньо-словесне самовираження) – це вільна від настанов та оцінок референтної групи (з числа однолітків, батьків, учителів тощо), вимог навчально-виховного процесу творчості «для душі».

Однак аналіз наукових публікацій свідчить, що ґрунтовних психологічних досліджень глибинно-психологічних витоків дитячої самостійної літературної творчості впродовж останніх двадцяти років майже не здійснювалось. Така ситуація утруднює запровадження особистісно орієнтованого навчання, визначення психолого-педагогічних впливів, які б максимально враховували нахили дитини та посилювали мотивацію її навчальної діяльності.

Для нас важливо зрозуміти іманентну логіку дитячої літературної творчості, словесно-семантичну діалогову структуру та ціннісно-смысловий контекст, в якій вона перебуває. В цілому розв'язання цієї проблеми вимагає відповідей на такі питання: Чи задовільняє літературно-творча практика потребу школярів у веденні внутрішнього діалогу як засобу самопізнання, самовизначення й пізнання світу? Чи є цей вид творчої діяльності засобом формування у дітей здатності до ведення внутрішнього діалогу?

У молодшого підлітка зароджується почуття індивідуальності і разом з ним потреба в прийнятті, підтримці цієї індивідуальності з боку інших, для чого вона має бути донесена до інших людей: виникає інтерес як до свого внутрішнього світу, так і до адекватного засобу його вираження. Саме підлітковий вік характеризується сильним злетом суб'єктивних почуттів, переживань інтимного характеру, зближенням уяви з теоретичним мисленням. І відносно масове поширення (з досягненням кульмінації у юності) словесної творчості пояснюється її унікальними можливостями для зміцнення і розвитку індивідуальності, які саме вона здатна подарувати дитині – осмислити внутрішній світ своїх переживань і об'єктивувати його у власних творчих формах. У структурі мотиваційної сфери старшокласників на перше місце висуваються мотиви, пов'язані із життєвими планами учня, його світовідчуттям та самозначенням. Сутність захоплення

літературно-творчою діяльністю у старшому шкільному віці полягає, на наш погляд, у тому, що художньо-словесна діяльність є для юного автора завуальованим, здебільшого неусвідомлюваним засобом особистісної рефлексії, оволодіння власним світоглядом та афективно-потребовою сферою.

Результати експериментального дослідження продуктів літературно-творчої діяльності (2511 робіт учнів 5-11 класів шкіл Івано-Франківської області), анкетування, бесіди, твори-мініатюри свідчать, що до провідних мотивів літературно-творчої діяльності сучасних школярів належать: прагнення самовираження, потреби в пізнанні світу й самопізнанні, самоутвердженні та осмисленні своїх взаємин з оточуючою їх дійсністю. Що стосується класифікації продуктів дитячої літературної творчості для виявлення її специфіки за жанровими ознаками, то тут нами були виділені чотири основні групи робіт: художні, публіцистичні, критичні, наукові. Найбільш поширеними серед них є художні твори (86, 2 відсотків – 5 — 7 класи, 74, 2 – 8 — 9 класи, 71, 1 – 10 — 11 класи) різних жанрів. Специфіка художньої творчості учнів виявляється на рівні оволодіння образними засобами творення художньої дійсності, а також у виборі того чи іншого жанру в процесі розкриття тих чи інших тем. Так, наприклад, на жанровому рівні пріоритетними в молодшому підлітковому віці є казка (14%), байка (13%), загадка (9,8%); у старшому підлітковому – лірика (19,8%); у період ранньої юності – лірика (25%). За тематичною класифікацією були виділені наступні учнівські творчі роботи: філософські, релігійні, соціальні, патріотичні, героїчні, пригодницькі, фантастичні, любовні, еротичні, шкільні, містичні, про природу, дружбу, товаришування тощо. Аналіз динаміки тематичних пріоритетів у творчому доробку школярів показав, що від підліткового до юнацького віку в учнів різко зростає інтерес до тем любові, дружби, філософської, релігійної та соціальної проблематики. Стабільною є увага до тем природи, а інтерес до фантастичних, пригодницьких та героїчних, навпаки, у юнацькому віці інтенсивно падає.

Складність самопізнання, яке триває в підлітка й досягає своєї кульмінації в період ранньої юності, полягає насамперед у тому, що в ньому суб'єкт пізнання є одночасно і об'єктом пізнання. Проте цю складність самопізнання юному автору найкраще допомагають здолати ліричні жанри. Адже саме так розумів глибинне призначення лірики і М. М. Бахтін.

Отже, лірика виступає для учня-старшокласника культурно-історичним способом, за допомогою якого можна «об'єктивувати» себе і встановити із самим собою «діалогічні взаємини». Та сама потреба в діалозі із самим собою, що спонукає в юності шукати інтимного друга, вести щоденник, знаходить своє виявлення у творенні власних недосконалих художніх смислів. Адже лірика віддавна утвердилась як загальнолюдський, культурно-історичний спосіб пізнання, оцінки внутрішнього світу людини, глибин її душі. Ліричний суб'єкт безіменний, що дозволяє не асоціювати його інтимні переживання обов'язково з автором, адже вони в ідеалі є загальнозначущими для багатьох. Звісно, ліричний герой творів юних авторів переважно не відповідає художнім вимогам, що характеризують зрілу творчість, але суб'єктивно лірика надає можливість зростаючій особистості торкнутися своїм «Я» – «Я» загальнолюдського, відчутти себе значущою частиною суспільства, нації, людства в цілому. Адже «з середини себе самого внутрішнє життя на ритмічне і – ми можемо сказати ширше – не ліричне. Лірична форма привноситься із зовні і виражає не ставлення душі, що переживає, до себе самої, але ціннісне ставлення до неї іншого. » [1, с. 154].

Юнацькі вірші як особливий вид рефлексії і «самооб'єктивації», що дозволяє «винести» себе назовні, пов'язані із сутнісними психологічними потребами віку, з усіма гранями самопізнання. Ліричний твір виступає одночасно і як засіб корекції, утвердження самосвідомості, і як орієнтувальна основа поведінки. Дійсно, юний автор немовби «програє» варіанти свого майбутнього, уявляє себе в різних ситуаціях, утверджується в моральних оцінках, узагальненнях, світогляді. Юнак (або юнка) суб'єктивно компенсує брак особистих життєвих переживань уявними образами-переживаннями, створеними його (її) фантазією, які сприймаються автором як особисті.

Потреба підлітка, юнака у спілкуванні починає переплітатися із потребою в усамітненні (в даному контексті — у спілкуванні із самим собою). Втомлюваність від надмірної, нецікавої індивіду інформації, від того, що у процесі контактів у школі, вдома, у колі однолітків доводиться постійно стежити за собою, стримувати свої почуття, грати певну роль, накопичується. Тому зростаюча людина відчуває бажання розслабитися, розібратися у самому собі, навести лад у своїй душі. І якщо поруч немає справжнього друга, з яким можна було б обговорити усі свої проблеми, починається діалог із самим собою засобами художньо-словесного самовираження, певним чином немовби роздвоюючи власне Я. Отже, самостійна літературна творчість учнів у контексті вчення М. Бахтіна про діалог є засобом, а не самоціллю, тобто, не тільки способом формування особистості дитини, але й самим її буттям, її самобутністю. [Див. 1]

Зображаючи себе (й уявляючи), втілюючись у певних образах, юний автор звертається і до себе-реального, і до себе-майбутнього, бажаного або небажаного: відбувається свого роду гра з своїми можливостями, виявляється відкритість свідомості власної особистості.

Процес творення власних художньо-словесних смислів на органічних, ігрових засадах формує свідомість дитини як діалогічну, самоспрямовану, самозамкнену й одночасно відкритую. Дійсно, лише «Я», яке усвідомлює себе, може усвідомлювати і щось інше як окреме, що має незалежне буття. Адже в умовах ігрового переміщення, у позиції когось чи чогось незалежного, відмінного від себе — людини, предмета, тварини, все більше не збігаючись із собою в їх зображенні, зростаюча особистість може бачити, усвідомлювати себе ззовні. Отже, у самостійній словесній творчості, авторській позиції дітей розгортається діалогічна інтенція психіки («Я» — «ТИ» — відношення).

Як бачимо, літературно-творча діяльність дитини — ще одне свідчення того, що людська психіка за способом народження і функціонування наскрізь діалогічна, літературно-творчий процес, як засіб самопізнання, дозволяє тимчасово суміститися (ототожнитися) з тим чи іншим образом. Такими образами в контексті нашого дослідження є для дитини створювані нею, здебільшого недосконалі, образи власних літературних творів. Ці образи-персонажі та образи-переживання — плід власних суб'єктивних пошуків емпіричної підпори для естетичних і етичних понять, що народжуються у свідомості дитини. При цьому, як і гра, ця творча діяльність спрямована передусім на себе саму, на свій іманентно-процесуальний людинотворчий смисл, а не на результат.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Автор и герой в эстетической деятельности // Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Сост. С. Г. Бочаров. — 2-е изд. — М.: Искусство, 1986. — С. 9-191.

УДК 78 (546. 37)+792. 5

Льєнко І. М.
(Київ, Україна)

МУЗИЧНО-ХОРЕОГРАФІЧНІ НОВАЦІЇ У БАЛЕТНОМУ ТЕАТРІ ХХ СТОЛІТТЯ

В статье идет речь о радикальной перестройке балетного театра XX ст., нашедшей отражение в музыкально-хореографических новациях композиторов и балетмейстеров. Основная тенденция – стремление к неограниченному расширению средств выразительности путем трансформации музыкально-пластического языка, поиска соответствующей ритмо-интонационной сферы, образных и эмоциональных обобщений, созвучных эпохе. Подчеркнуто ощущение выдающимися хореографами пластической природы музыки, что нашло отражение в особенностях драматургии хореографического действия, разнообразии хореопластических рядов, специфике музыкальных построений.

Ключевые слова: балетный театр, «пластическая музыка», хореопластические ряды, ритмо-интонационная сфера.

The article deals with the radical realignment of ballet theatre XX century, which has found its representation in musical-choreographical innovations of composers and balletmeisters. The basic conception is the presence of ability unlimited expressiveness owing to transformation music-flexible language, the searching for appropriate rhythmic and intonational sphere musical-shape and emotional generalizations, which are consonant to epoch. It also draws a line around feeling of eminent choreographs the flexible structure of music, what had found its reflection in drama of choreographic action, diversity of choreoplastic series, peculiarity musical construction.

Key words: ballet theatre, «flexible music», choreoplastic series, rhythmic-intonational sphere.

Найбільш вагомими попередниками сучасних пошуків і новацій у галузі мови музичної хореопластики є музично-пластичні трансформації Стравінського і Прокоф'єва, останньому з яких належать слова, що певною мірою окреслюють життєве кредо композитора: «Кардинальною достоїнністю мого життя завжди були пошуки оригінальної, своєї музичної мови» [1: 37]. Ще за часів створення «Ромео і Джульєти» захоплення Прокоф'єва шекспірівською побудовою віршів підказало композитору чимало знахідок у сфері ритмічного малюнку музичних побудов, а притаманні лише йому стильові особливості музичної інтонації мали змогу яскраво демонструвати емоційний стан дійових осіб.

Музична мова Прокоф'єва наповнена зображувальними елементами, що виявляють у пластиці звички героїв, їх поведінку, духовний світ, підкреслюючи яскраву індивідуальність кожної дійової особи. Така музично-мовна довершеність портретів стала можливою завдяки метро-ритмічній виразності (яка підкреслювалася використанням тан-

цювальних побудов), з додаванням суто прокоф'євських мелодійних інтонацій (завзята крокуюча тема Меркуціо, незграбна хода товстої годувальниці, повільний крок мрійника-філософа Лоренцо тощо).

Мова танців у «Ромео і Джульєтти» та інших балетах стала «у пригоді» Прокоф'єву взагалі, даючи змогу не тільки загострити жанрово-побутову складову музики (що викликало неабияку цікавість), але й геніально трансформувати сюїтну побудову балету завдяки симфонічному розвитку. Отже, мова сучасного балету, маючи певні доробки попередників на шляху її розвитку, мала змогу залучити до свого арсеналу виразних з асобів можливість відображення музичної хореопластики, геніальним майстром якої був Сергій Прокоф'єв.

Відчуття видатними хореографами пластичної природи музики Прокоф'єва знайшло відтворення у розмаїтті хореопластичних рядів, осмисленні ситуацій, конфліктів і розвитку хореографічної дії. Новаторські знахідки Прокоф'єва в галузі музичної мови балету стали провісниками нової танцювальної пластики. Саме пластичність, первісно закладена в балетній музичній мові, дозволяє сучасним хореографам здійснювати «переклад» музичного образу в образ візуальний.

Сучасне хореографічне мистецтво сплавляє у художню цілісність мову музики і танцю, тим самим викликаючи до життя нові форми музичної хореопластики, що стають притаманними балетній мові кінця минулого століття. Як будь-яке явище, маючи зміни в процесі свого розвитку, музична мова балету, в особливості ритмічна сторона, викликала велику зацікавленість хореографів джазовими балетами.

Мова джазового ритму, певною мірою відтворена у творчості Дж. Баланчина (балет «Чи не все однаково?» на музику Дж. Гершвіна), подалі трансформувалась в постановках П. Мартінсона у 90-х роках минулого століття (балет «Екстатичний помаранчевий» – 1987 р., «Чорне і біле» – 1986 р., на музику Майкла Торпа) і стала важливою складовою для розуміння процесу її поступової трансформації.

У 1998 році в Україні відбулася прем'єра модерн-балету на джазові мелодії «Чи почувеш ти мене?» (постановник Арсен Урсуляк), з цікавим використанням музичних композицій з творів Густава Малера, Джеймса Корнера, Тома Петті, Майсла Наймана. Прагнення використати симфонічну музику в балетних постановках окреслилась ще на початку минулого століття, що викликало появу безсюзетних балетів, щирим прихильником яких залишався Баланчин (балет «Хрусталивий палац» на музику симфонії *C-dur* Ж. Бізе, балет на музику «Шотландської симфонії» Ф. Мендельсона). З часом лексика музичних побудов знайшла відгук у сценічних пошуках сучасних хореографів. Лексика модерн-танцю і джаз-танцю, оригінально поєднана з класичною і сьогодишньою побутовою пластикою, неймовірно збагатила виразальну палітру досягнень сучасної хореографії.

Характерною ознакою мови танцю сьогодення стає сприйняття музики через яскраві візуальні образи та асоціації, прагнення зробити у постановках зримими мелодію і ритм. Доречним підтвердженням цьому є нещодавній концерт сучасного вітчизняного балету «А 6», що відбувся в приміщенні Національної музичної академії ім. П. І. Чайковського, епіграф до якого якнайкраще дав змогу усвідомити наявність зацікавленості сучасною музично-пластичною трансформацією художніх образів.

«Так странно...

Но танцоры говорят,

О том, чего порой не слышно.

Дыханье ветра и случайный взгляд,

Прикосновенья или что-то свыше...»

Таким чином, завдяки опануванню понять «пластична музика» і «музичні рухи» мова сучасного мистецтва стала набагато виразнішою і неповторно відчутнішою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Василенко С. Балеты Прокофьева. – Л.: Сов. композитор, 1965. – 238 с.
2. Ветлицына И. Зримая музыка Джорджа Баланчина // Обсерватория культуры. – 2005. – № 6. – С. 71-77.
3. Зінич О. Пластичність у балетній музиці М. Равеля: Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2004. – 17 с.
4. Музыка и хореография современного балета / Ред. Гусев П. – М.: Музыка, 1988. – 206 с.
5. Станішевський Ю. Балетний театр України. – К.: Муз. Україна, 2003. – 440 с.

УДК 811. 161. 1'38

Алабужев К. В.
(Киев, Украина)

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ДЕНОТАТИВНЫХ И ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ЭСТЕТИЧЕСКИХ СЕМ В СЕМАНТИЧЕСКОЙ СТРУКТУРЕ СЛОВА *СТРАНА* В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ПОЭТОВ РУССКОГО РОКА

У статті висвітлюється поняття естетичного значення як елементу семантичної структури художнього слова. Аналіз денотативних та окказіональних сем у творах російських рок-поетів (В. Цоя, Ю. Шевчука, І. Кормільцева) проводиться на прикладі слова «країна», яке обумовлене в першу чергу історичними соціальними та політичними факторами, що мали великий вплив на формування і розвиток рок-музики та рок-поезії як елементів суб- та контркультури. Актуалізаторами естетичних значень лексичних одиниць, що виражають різні концепції країни у рок-поезії, виступають розгорнута та одинична метафора, порівняння та символ.

Ключові слова: естетичне значення слова, денотативна сема, окказіональна сема, контекст, розгорнута метафора, одинична метафора, порівняння, символ.

The conception of aesthetic meaning as a semantic structure element of an artistic word is highlighted in the article. The analysis of denotative and occasional semes in Russian rock-poets' (V. Tsoy, Y. Shevchuk, I. Kormil'tsev) works is conducted by the example of the word «a country» which is most of all determined by historical both social and political factors having a profound effect on forming and development of rock-music and rock-poetry as sub- and counterculture's elements. The aesthetic meaning actualizers of lexical units expressing various conceptions of a country in the rock-poetry are an all-out and isolated types of a metaphor, a simile and a symbol.

Key words: the aesthetic meaning of the word, a denotative seme, an occasional seme, context, an all-out metaphor, an isolated metaphor, a simile, a symbol.

Понимание термина «эстетическое значение слова», введенного Б. Лариным, базируется прежде всего на теории «общей образности» А. Пешковского и понятии эстетической функции поэтического языка как особой идеосферы литературного языка. Б. Ларин обратил внимание на эстетический потенциал слова в произведении, основой которого стала «суггестивность, не полная договоренность художественного текста», которая «может быть разгадана только из целого» [2: 34-35]. Под понятие эстетического значения он подводил глубину смысла, «который слово приобретает в составе языка целого литературного произведения, где оно может выступать в разных, но соотносительных друг с другом контекстах, по-разному освещающих его» [10: 9]. Исследования Б. Ларина повлекли за собой ряд исследований в области теории и стилистики поэтической речи.

Опираясь на различные точки зрения на природу возникновения и развития в художественном слове эстетической функции [1, 2, 3, 4], мы понимаем эстетическое значение как сему или пучок сем, которые накладываются на основное значение слова, реализуются в поэтическом произведении и обусловлены контекстуально. Таким образом, наблюдаются изменения в семантической структуре и выдвижение на первый план окказиональных признаков, актуальных для данной сферы употребления. Следовательно, утверждается эстетическая значимость каждого полнозначного слова, введенного в поэтический контекст, для понимания идеи и смысла произведения.

Анализ эстетических возможностей слов со значениями компонентов макромира у рок-поэтов обусловлен в целом социально-политической направленностью произведений анализируемого нами поэтического жанра, подвергаемого в свое время гонениям и преследованиям со стороны руководства страны, что обусловило статус рок-поэзии как субкультуры, а позднее – контркультуры [8: 66]. Поскольку «мир воспринимается рок-поэтами как многочисленные взаимоисключающие явления, противоборствующие силы, как единство противоречий» [7: 15-16], типичными чертами рок-мировосприятия являются «трагическое ощущение катастрофичности окружающего мира, болезненное переживание тотальной девальвации высоких, идеальных ценностей в реальной практике сегодняшнего дня, сложное отношение к культурному наследию прошлого...» [5: 50], в связи с чем в текстах произведений рок-поэтов появляются слова с отрицательными оценочными семами. Наиболее отчетливо это проявилось при включении в контекст поэтических произведений лексического компонента *страна*.

Поскольку время написания анализируемых нами произведений совпало с эпохой разрушения существующего государственного строя, конкретными проявлениями семантики слова *страна* являются значения: ‘Советский Союз’, ‘Россия’, а также обобщенное ‘страна’, выступающее в значении любого конкретно либо абстрактно существующего государства. В сознании рок-поэтов слово *страна* чаще всего имеет отрицательную коннотативную основу, что обусловлено неприятием ими любого государственного строя. Доминирующую роль в актуализации эстетических значений данного слова играет развернутая метафора, вследствие чего многие произведения представляют собой аллегорическое изображение государства. За основу тождественной государству субстанции, служащей внешним выразителем эстетических значений анализируемого слова, поэтами взяты конкретные существительные: *муравейник*, *троллейбус* (на основе общего признака ‘многолюдность’), *большая жена* (‘размер’, ‘несопротивляемость’), *ларек* (‘продажность’), *железная дорога* (‘неизвестность пути’), *конюшня для птиц* (‘грязь’), *Титаник* (‘упадок’, ‘уход на дно’), а также наречие места *здесь* (‘неизвестность’, ‘неопределенность’). Последние с разных сторон характеризуют страну, служат основным средством

создания образности и переносят место действия в иной ряд денотатов при сохранении базовой семантики. Цель настоящего исследования – проанализировать эстетические значения слов в сфере лексики, отражающей отдельные аспекты деятельности государства и его устройства. Материалом для исследования послужили стихотворения В. Цоя, Ю. Шевчука, И. Кормильцева, имеющие социально-политическую тематику.

Одним из главных преимуществ Родины рок-поэты считают ее огромные просторы, что в семантической структуре слова *страна* представлено денотативными семами ‘огромное пространство’, ‘самое большое по территории государство в мире’: *здесь сущтавы вялы а пространства огромны* [13: 20]; *Большая женщина на пляже, величиной – шестая мира* [9: 64]. Актуализаторами данных эстетических значений слова выступают в первом случае антитеза и контекстуальное окружение, во втором – развернутая метафора, отражающая перенос «место действия, пространство – живое существо, человек», вследствие чего словосочетание *большая женщина* приобретает символическое значение ‘страна’.

Следующий блок эстетических значений слова *страна* актуализирует отрицательное отношение поэтов к внутреннему устройству государства, при этом акцентируются его недостатки и пороки. Так, И. Кормильцев в числе таковых усматривает стремление к достижению нравственного и материального равноправия между людьми, вследствие чего в семантическую структуру слова *страна* включаются эстетические значения ‘равноправие’, ‘равнение на остальных’: *и я держу равнение даже целуясь // на скованных одной цепью... // здесь первые на последних похожи // и не меньше последних устали быть может // быть скованными одной цепью // связанными одной целью* [13: 20-21]. Данное значение появляется и в стихотворении Ю. Шевчука; его актуализации способствует глагольная метафора: *И к миру, где все поровну // Судьба вела нас веником* [12: 41]. Вследствие стремления руководства к равноправию народа и невозможности самореализации человека, материальное состояние людей было довольно низким. Это также отмечается рок-поэтами, за счет чего в семантической структуре слова *страна* появились семы ‘бедность’, ‘безденежье’. В. Цой выражает их посредством использования глагольной метафоры: *Наши деньги не лезут в карман* [11: 267]. В контексте произведения Ю. Шевчука «Большая женщина» развернутая метафора дает возможность раскрыть эстетическое значение ‘тщетность попыток народа улучшить благосостояние’: *Большая женщина, ты снова голодна, но где то семя, // Которым мы тебя набили, чтоб увеличить полноту?* [9: 64]. Сема ‘голод’ появляется также в произведениях И. Кормильцева, в последних она актуализируется посредством развернутой метафоры, при помощи которой люди изображены поэтом как *костлявые дети пустыни, они стучатся в двери и просят объедков* [13: 25]. Единственное спасение от «голода физического и душевного» люди находили в алкоголе, в контекст включается развернутая метафора: *наши матросы продали винт // эскимосам за бочку вина* [13: 47].

По мнению рок-поэтов, в этой стране господствует зло, безволие и ложь. Ю. Шевчук выражает это следующим образом: *Здесь нет других движений, кроме криминальных, // Не спасает от смерти святая вода* [9: 88]. Доминирующим в данном микроконтексте является эстетическое значение ‘криминальная страна’. И. Кормильцев прибегает к использованию антитезы, выражающей властвование бездействия над умом, символическими выразителями которых выступают *голова* и *зад*: *там где выше голов находится зад* [13: 20].

Голод, бездействие, а также властвование зла и криминала способствуют распространению грязи в прямом и переносном значении этого слова. Не случайно появление в структуре слова *страна* (см. произведения Ю. Шевчука) семантического компонента ‘грязь’: *Кто засыплет эту грязь снегом* [9: 93]; *Да по утрам вся грязь, все лужи отражают синее* [9: 97]; *Эх, родимые ухабы. // За окном весь мир в пыли* [9: 41]. В стихотворении Ю. Шевчука «Железнодорожник», в котором железная дорога предстает как развернутая метафора, актуализирующая значение ‘страна’, основной семантической структуры слова является сема ‘мусор’, отражающая общее состояние страдающего и порочного государства, а также преобладание низкопробных ценностей: *Мусор вдоль железной дороги, // Ползущий по жующему лесу. // Тампексы, банки из-под тревоги, // Бутылки от счастья и лишнего веса. // Смятые легкие от сигарет, // Газеты с брехней и следами поноса. // И так далее – это тысячи лет // Гниет и тлеет на склоне откоса* [9: 103]. Круговая порука, которая для И. Кормильцева является символом советской действительности, также, по его мнению, воплощает грязь и невежество идей вышестоящих. Для выражения данной мысли (реализуются эстетические значения ‘безнравственность’, ‘равнодушные’, ‘тоталитаризм’) автор прибегает к использованию сравнения: *круговая порука мажет как копать* [13: 20].

Синонимически связанными с предыдущим являются эстетические компоненты ‘безбожие’, ‘безверие’, ‘атеизм’, включенные авторами в семантическую структуру слова *страна* и являющиеся актуальными для периода написания большинства произведений рок-поэзии. Вышеназванные семы реализуются в них путем включения в лингвистический контекст произведений лексических компонентов *бог, черт, Христос, Иуда, верить, молиться*. В поэзии Ю. Шевчука идея безбожия представлена с помощью перенесения в условия советской страны библейских персонажей: *Никогда этот мир не вмещал в себе двух: // Был нам богом отец, ну а чертом – // Родина* [9: 72]. В данном контексте слово *Родина* приобретает эстетическое значение с отрицательной коннотацией ‘дьявольское создание’, вступающее в антинормативные отношения со словом *отец*, представленным в тексте в значении ‘бог’. И. Кормильцев реализует архисему ‘безбожие’ с помощью семы ‘вера без веры’, актуализатором которой выступает общий лингвистический и экстралингвистический контекст произведения: *можно верить и в отсутствие веры // можно делать и отсутствие дела // нищие молятся молятся на // то что их нищета гарантирована* [9: 20].

В советский период весьма распространенными были мысли о неизвестности и бесперспективности завтрашнего дня, выраженные в рок-поэзии соответствующими эстетическими семами, включенными в семантическую структуру слова *страна*. Последние характеризуются отрицательными коннотациями. Так, в контексте произведения В. Цоя «Троллейбус» в семантику анализируемого слова входит компонент ‘неизвестность’, ‘бесцельность’: *Все люди – братья, мы – седьмая вода. // И мы едем, не зная зачем и куда. // Мой сосед не может, он хочет уйти, // Он не может уйти, он не знает пути. // И вот мы гадаем – какой может быть прок // В троллейбусе, который идет на восток* [11: 312]. Эти семы, а также синонимичные им семы ‘неясность’, ‘противоречивость’, ‘неизвестность будущего’ представлены и в других произведениях В. Цоя и Ю. Шевчука. Они актуализируются за счет метафоры и антитезы, в результате чего противопоставляемые единицы приобретают статус контекстуальных антонимов: *Здесь непонятно, где лицо, а где рыло. // И непонятно, где пряник, где плеть. . . // И не ясно, где море, а где суша, // Где золото, а где медь. // Что построить и что разрушить. // И кому*

и зачем здесь петь... // И не ясно, где мешок, а где шило. // И не ясно, где обида, где месть [11: 270]; Наше будущее – туман. // В нашем прошлом то ад, то рай [11: 267]; Нам разрешили встать, да некуда идти: // Ведь никто пока не знает зачем и куда... // И как нам хочется верить, да не ведаем чем [11: 88]. Идея неизвестности во многих произведениях Ю. Шевчука реализуется с помощью приема риторического вопроса, актуального как во времена создания произведений, так и по сей день: Мальчик-слепой, // Что ждет тебя в этом // Заколоченном, визгливом пространстве [9: 60]; Кто засыплет эту грязь снегом, // Кто припудрит наше сырое мясо. // Кто ж заправит этот свет следом, // Кто залет его из вены квасом [9: 93]; Что же нам открыто в мире // Что нам отрыгнут века [9: 165]. При попытке ответов на данные вопросы во многих произведениях прочитывались как оптимистические, так и крайне пессимистические настроения. В произведениях рок-поэтов представлена сема 'государство со счастливым будущим'; символическое значение в этом случае приобретает слово звезда, актуальное для поэтических строк В. Цоя: Мы сидим не дыша, смотрим туда, // Где на долю секунды показалась звезда... // И каждый с надеждой глядит в потолок // Троллейбуса, который идет на восток [11: 312]. Подобные семантические оттенки присутствуют и в произведениях Ю. Шевчука. Однако в большинстве случаев в его поэзии звучит противопоставление страна – народ, вследствие чего делаем предположение об употреблении слова страна в метонимическом значении 'руководство государства'. Последнее приобретает эстетическую значимость за счет актуализации семы 'безразличие к судьбам людей': Чует новые запахи стерва-страна, // Все готовится жить, ты одна не спаслась [9: 83]; Страна поет им рок'н'рольные песни, // Говорит: все будет нормально // Страна кричит им, что мы все вместе, // Да звучит это как то банально [12: 56-57]; Но когда дяди мне сказали: «Выбирай!» // Дорога наша скачет, парень, прямо в рай. // И если ты не хочешь падать вечно вниз – // Решайся на компромисс» [12: 2]. Несмотря на попытки авторов найти положительные стороны в развитии общества, большинство из них все же утверждает пессимизм, связанный с упадком страны и несовершенством существующего государственного строя, что приводит к преобладанию в семантической структуре слов отрицательных коннотаций и столкновению в рамках одного контекста позитивных и негативных смыслов. Так, В. Цой, несмотря на наличие в контексте лексемы надежда, наполняет контекст стихотворения «Троллейбус» словами с отрицательным эстетическим смыслом 'упадок страны': Я незнаком с соседом, хоть мы вместе уж год. // И мы тонем, хотя каждый знает, где брод [11: 312]. В другом стихотворении, в контексте которого превалирует развернутая метафора, происходит смена денотата, вследствие чего осуществляется перенос «страна – природа». В слове же страна происходит наращение семантической структуры за счет окказиональных сем 'разрушение', 'безвыходность': А деревья заболели чумой. // Заболели еще весной. // Вниз летят ладони-листья, // Махавшие нам свысока [11: 306]. Образностью и разнообразием отличается воплощение данных идей и в творчестве И. Кормильцева, в его произведениях звучат пессимистические мотивы, реализующиеся в текстах за счет замены слова развитие страны денотатами закат, отбой, древний ящер, дно. В качестве актуализаторов образности здесь выступают сравнение и метафора. Так, в стихотворении «Скованные одной цепью» автор реализует идеи упадочности на основе противопоставления денотатов и лексем со значением цвета: красный восход символизирует зарождение и расцвет коммунизма, розовый закат – его упадок: за красным восходом – розовый закат [13: 20]. Подобные мысли звучат и в других стихотворениях автора: здесь можно играть про себя на трубе // но как не

играй все играешь отбой [13: 20]; *страна умирает как древний ящер* // с новым вирусом в клетках [13: 25]; *я видел акул за кормом* // акулы глотали слону // капитан, все акулы в курсе // что мы скоро пойдём ко дну [13: 47]. Характерны они также для творчества Ю. Шевчука, который, в отличие от В. Цоя и И. Кормильцева, редко применяет прием аллегории, вследствие чего доминирующим является название денотата изображения. Эстетические же семы, присутствующие в контекстах стихотворений, также связаны с упадочностью, безжизненностью и бесперспективностью Советского, а позже – и Российского государства: *Россия-красавица, ты же мрачнее тумы* [9: 58]; *Еду я на родину, // Пусть кричат: «уродина», // А она нам нравится, // Спящая красавица // К сволочи доверчива, // А ну, а к нам – тра-ля-ля...* [9: 71]; *Мне страна ворковала о сыновней любви, // Вытирая платочком сухие глаза, // Сморкаясь в кровавое вымя зари, // Поминая героические имена* [9: 69]; *Мальчик-слепой, // Рождённый погрязшими во мраке мирами* [9: 60]. Актуализаторами эстетических значений слова *страна* в приведенных микроконтекстах являются сравнение и глагольная метафора, способствующие реализации идей авторов в рамках исследуемой проблемы.

Причину упадка авторы чаще всего усматривают в отсутствии и бездейственности эффективного руководства, а также его равнодушии к судьбам народа, что находит отражение в стихотворениях анализируемых нами поэтов. Так, в стихотворении «Троллейбус» В. Цоя *шофер* – руководитель страны: *В кабине нет шофера, но троллейбус идет. // И мотор заржавел, но мы едем вперед* [11: 312]. В данном контексте слово *шофер* приобретает символическое значение ‘руководитель’, входящее в семантическое поле «Страна». В других контекстах поэзии русского рока преобладающей является сема ‘равнодушие руководства’, выраженная лексическими единицами *не в счет, положили на все, наплевать: Муравейник живет: // Кто-то лапку сломал – не в счет, // А до свадьбы заживет, // А помрет так помрет...* [11: 267]; *Вот хитрейшие просто давно положили на все, // Налепив быстро мягкий мирок на привычных их телу костях, // Лишь смеются над нами, погрязшими в глупых страстях. // Им давно наплевать на любое, твоё и мое* [9: 34]. В произведении «Большая женщина» Ю. Шевчук называет нового руководителя страны *хирургом*, что обуславливает перенос «руководитель – хирург»: *Большая женщина на плахе косметических решений // Очередной хирург, подав наркоз, наводит красоту* [9: 64]. Слово *страна* здесь приобретает значение ‘претерпевающая изменения под влиянием нового руководства’, актуализатором которого выступает развернутая метафора. Данная идея развивается Ю. Шевчуком и в других стихотворениях, где доминирующей является сема ‘беспольность нового’: *Время юных законов, новых зачатий, // Но детская смертность, увы, велика, // И, не родившись еще, время пахнет проклятьем, // Как наше море и ваша река* [9: 88].

Таким образом, эстетическое значение слова как неотъемлемый компонент минимальной поэтической единицы переносит реципиента в иную плоскость соотношений разных сторон действительности, что проявляется в расширении семантической структуры лексической единицы в рамках каждого отдельно взятого произведения художественной литературы. Проанализировав функционирование различных денотативных и окказиональных сем, за счет которых наполняется семантическая структура слова *страна* в произведениях поэтов русского рока (‘огромное пространство’, ‘лакомый кусочек для других государств’, ‘равноправие’, ‘равнение на остальных’, ‘бедность’, ‘безденежье’, ‘голод’, ‘жертвоприношение больных и немощных’, ‘господствование зла, безволия и лжи’, ‘криминальная страна’, ‘грязь’, ‘безнравственность’, ‘равнодушие’,

‘тоталитаризм’, ‘безбожие’, ‘безверие’, ‘атеизм’, ‘неизвестность и бесперспективность завтрашнего дня’, ‘безразличие руководства к судьбам людей’, ‘упадок страны’), можем отметить доминирующую роль при их реализации отрицательной коннотации, вызванной негативным отношением представителей контркультуры к политической ситуации в стране и в мире и богатство поэтических ресурсов русского рока в раскрытии семантики социально-политических реалий прошлого, настоящего и будущего.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берест Т. М. Семантика художнього слова в поезії 80-90-х років XX століття (на матеріалі творів молодих українських авторів). – Дис. ... канд. філол. наук. – 10. 02. 01. – Харків, 1999. – 199 с.
2. Донецких Л. Д. Реализация эстетических возможностей имен прилагательных в тексте художественных произведений. – Кишинев: Штиинца, 1980. – 160 с.
3. Донецких Л. И. Эстетические функции слова. – Кишинев: Штиинца, 1982. – 154 с.
4. Загоровская О. В. Эстетическая функция языка в соотношении с его основными функциями // Коммуникативная и поэтическая функции художественного текста. – Воронеж: Изд-во Ворон. ун-та, 1982. – С. 3-8.
5. Козицкая Е. А. «Чужое» слово в поэтике русского рока // Русская рок-поэзия: текст и контекст: Сб. науч. тр. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 1998. – Вып. 1. – С. 49-56.
6. Ларин Б. А. О разновидностях художественной речи (Семантические этюды). – В кн.: Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя. Избранные статьи. – Л.: Худож. лит-ра, ЛО, 1974. – С. 27-53.
7. Нежданова Н. К. Антиномичность как доминанта художественного мышления рок-поэтов // Русская рок-поэзия: текст и контекст: Сб. науч. тр. – Тверь: Твер. гос. ун-т, 2000. – Вып. 4. – С. 15-22.
8. Откидач В. М. Рок-музика і світовий художній процес: Моногр. / В. М. Откидач. Харк. держ. акад. кул-ри. – Х.: ХДАК, 2005. – 294 с.
9. Поэты русского рока: Ю. Шевчук, А. Башлачев, А. Чернецкий, С. Рыженко, А. Машнин. – СПб.: Азбука-классика, 2004. – 496 с.
10. Федоров А. Б. А. Ларин как исследователь языка художественной литературы. – В кн.: Ларин Б. А. Эстетика слова и язык писателя. Избранные статьи. – Л.: Худож. лит-ра, ЛО, 1974. – С. 3-23.
11. Цой: Иллюстрированная история жизни и творчества Виктора Цоя и группы «Кино». – М.: Изд-во АНТАО, 2005. – 400 с.
12. DDT. Лучшие песни. – Одесса: Crazy horse, 2001. – 60 с.
13. Nautilus Pompilius. Все песни. – Одесса: Crazy horse, 2001. – 84 с.

УДК 81:008

Бялик В. Д
(Чернівці, Україна)

МОВНИЙ КОНЦЕПТ У ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ПАРАДИГМІ

У статті мова йде про взаємовідношення мови та культури в плані лінгвокультурологічного дослідження мовних фактів. Розглядаються основні складові лінгвокультурології, серед яких особливе місце займає ментальність та менталітет, національна мовна картина світу, національна мовна особистість. Моделювання світу в свідомості людини здійснюється за допомогою концептів – дискретних змістовних одиниць колективної свідомості, що відображають предмет реального / ідеального світу і збережених в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді.

Ключові слова: мова, культура, лінгвокультурологія, менталітет, національна мовна картина світу, мовна особистість, концепт.

The article deals with the problems of language and culture correlation in linguistic cultural studies. The basic constituents of linguoculturology have been considered. The modeling of the world in a human's consciousness is achieved by means of concepts which may be treated as discrete content units of collective consciousness reflecting the object of the real/ideal world and preserved in the national memory of speakers in verbally designated form.

Key words: language, culture, linguistic cultural studies, mentality, national language world view, language personality, concept.

Сучасна лінгвістика, звертаючись до проблеми мови і культури, прагне уникнути однобічного детермінізму і не вирішувати, що первинне, а що вторинне – мова або культура. Швидше за все, цей детермінізм взаємний. Мабуть, правильніше шукати відповідності між структурами мови і культури.

В статті робиться спроба дати теоретичне підґрунтя поняттям, які лежать в основі лінгвокультурологічної науки, таким як менталітет та ментальність, національна картина світу, національна мовна особистість, концепт в аспекті взаємовідношення мови та культури.

Вплив культури на мову виявляється в своєрідності процесу спілкування в різних культурах, що позначається не тільки на особливостях лексики і граматики, але і на нормативно-стилістичній структурі мови. В культурі поведінка людей регулюється етичними нормами, що склалися.

Кожна культура володіє неповторними індивідуальними рисами. Вона вибирає власний лише їй систему організації елементів досвіду. Ці риси не завжди унікальні і можуть повторюватися в багатьох інших культурах. М. О. Бердяєв вважав, що поза національністю, яка розуміється як індивідуальне буття, неможливе існування людства. Саме через національну індивідуальність кожна окрема людина входить в людство, входить як національна людина. «Національна людина більше, а не менше, ніж просто людина,

в ній є родові риси людини взагалі і ... риси індивідуально-національні» [4.: 96]. Тому, за М. Бердяєвим, культура не може бути узагальнено людською, вона завжди конкретно людська, національна.

Культуру можна розглядати як сукупність суспільних відносин і цінностей певної нації. В кожній національній мові відображається своєрідна неповторність, яка і вирізняє одну національну культуру від іншої. Національна культура може лише бути такою, за умови якщо володіє мовним матеріалом, здатним передати не тільки досвід свого народу, але і досвід, накопичений всім людством.

Національний образ світу формується з цілісності національного життя. Природа, стихія, побут, фольклор, мова, образність поезії, співвідношення простору і часу і їх координат – все це складає, за словами Г. Гачева, «основу фундацію національних цінностей, орієнтирів, символів, архетипів ... визначає потім і спосіб мислення, Логос народу» [8.: 86].

Мова відображає спосіб сприйняття світу, яке властиве нації. Виражені в цьому сприйнятті значення складаються в певну систему поглядів, формують певну колективну філософію, яка стає обов'язковою для всіх носіїв мови. Спосіб концептуалізації дійсності в кожній мові носить і універсальний, і специфічний характер. Тому люди, котрі розмовляють різними мовами, сприймають світ дещо по-різному, через призму своїх мов. В результаті взаємодії людини із зовнішнім світом складаються її уявлення про цей світ, про різні сторони навколишньої дійсності, формується багатоліка і багатовимірна модель світу. Вона створює знаковий образ дійсності, її інтерпретацію і, таким чином, виступає мовною картиною світу.

Мовна картина світу відповідає способу мислення, який властивий етносу, духовним цінностям, виробленим людством, і, існуючим в національній ідіосфері мови і культури, інтерпретації загальної ціннісної ієрархії, яка організовує життєдіяльність суспільства на основі декларованої мети і ідеалів [12:36].

Німецький гуманіст В. фон Гумбольдт писав, що різні мови – це не просто різні оболонки загальнолюдської свідомості, але і різні бачення світу; мова відноситься до тих основних сил, які створюють всесвітню історію. На думку В. Гумбольдта, «в кожній мові закладено самобутнє світобачення. Як окремий звук постає між предметом і людиною, так і вся мова в цілому виступає між людиною і природою, що впливає на нього зсередини і ззовні» [9.: 80].

Великий український філолог-мислитель XIX століття О. О. Потебня відзначав органічну участь національної, етнічної мови у формуванні народного сприйняття [18: 260].

Людина як мовна особистість володіє концептуальною і мовною картинами світу. У її свідомості конструюється глобальна система інформації про універсум [16]. У кожної людини концептуальна і мовна картини світу неоднакові. Їх формують універсальні елементи, не залежні від лінгвокультурного світогляду особистості; елементи, що відображають національний характер мовної особистості, а також інформацію, зумовлену освітою людини, її соціальним станом, естетичними ідеалами, культурними традиціями народу. Ці чинники є підвалинами естетичної функції мови.

Словесні образи речей і лінгвістичні моделі, що відображають специфічні особливості національної мови, доповнюють бачення світу. Вони стають одним з джерел пізнання, осмислення дійсності, сприяють відтворенню більш повної і всебічної картини навколишньої дійсності у свідомості людей. Картина світу лінгвокультурної спільноти в цілому формується мовою як засобом втілення тих або інших культурних настанов, стереотипів, символів, еталонів тощо, які організовують даний соціум у спільноту.

Не менше важливою умовою взаємодії мови і культури, окрім семіотики, слугує їх функціональна спорідненість, «завдяки якій лінгвосеміотичні системи безпосередньо пов'язані з національно-мовними картинами світу. У свою чергу, будучи вторинним утворенням, кодуванням системи світосприйняття крізь призму раніше накопиченого досвіду і його творчим переосмисленням, мовна картина світу виступає найважливішим компонентом національної культури» [1: 255].

Відомо, що людина тільки тоді стає людиною, коли вона з дитинства засвоює мову і разом з нею культуру свого народу. Вся витонченість культури відображається в її мові, яка специфічна і унікальна, оскільки по-різному фіксує в собі світ і людину в ньому. Саме це покликала до життя формування нової дисципліни, нового лінгвістичного принципу вивчення сутностей – лінгвокультурологію. Ще Е. Сепір вказував на те, що «мова не існує поза культурою, тобто поза соціально успадкованою сукупністю практичних навичок і ідей, що характеризують наш спосіб життя» [19:185]. Традиційне для мовознавства питання про взаємозв'язок мови і культури останніми роками викликає настільки масовий і глибокий інтерес, що примушує говорити про формування нової парадигми в порівняльній лінгвістиці – лінгвокультурології. Становлення лінгвокультурології відбувається з опорою на досвід попередніх дослідників (В. фон Гумбольдта, О. О. Потебні, Ш. Баллі, Е. Сепіра, Б. Л. Уорфа та ін.). Як зазначає В. А. Маслова, термін «лінгвокультурологія» появився в останнє десятиріччя у зв'язку з роботами В. М. Телія, Ю. С. Степанова, Н. Д. Арутюнової, В. В. Воробйова, самої В. А. Маслової та інших дослідників. Ця наука спрямована на вивчення способів, за допомогою яких мова втілює в своїх одиницях, зберігає і транслює культуру [9: 9]. Таким чином, лінгвокультурологія визначається як комплексна наукова дисципліна синтезуючого типу, котра вивчає взаємозв'язок і взаємодію культури і мови у її функціонуванні і відображає цей процес як цілісну структуру одиниць в єдності їх мовного і позамовного (культурного) змісту за допомогою системних методів і з орієнтацією на сучасні пріоритети і культурні настанови (системи норм і суспільних цінностей)» [7: 125-126].

Основна мета лінгвокультурології – розкриття ментальності народу і його культури через мову; головне завдання – допомогти побачити те культурне тло, яке стоїть за одиницею мови і яке дозволяє співставити поверхневі структури мови з їх глибинною сутністю. [пор. 14: 4].

Немає ніякого сумніву в тому, що «мови повинні вивчатися в нерозривній єдності із світом і культурою народів, котрі розмовляють цими мовами» [23: 28]. Йдеться вже, таким чином, про необхідність більш глибокого і ретельного вивчення світу (не мови, а світу) носіїв мови, їх культури в широкому розумінні слова, їх способу життя, національного характеру, менталітету тощо, тому що реальне вживання слів в мові, реальне слововідтворення значною мірою визначається знанням соціального і культурного життя тих, хто розмовляє мовою даного мовного колективу [23: 29].

Не дивлячись на свою «молодість», лінгвокультурологія як спеціальна галузь науки «породила немало продуктивних в сучасній лінгвістиці понять: лінгвокультурема, мова культури, культурний текст, контекст культури, субкультура, лінгвокультурна парадигма, прецедентні імена культури, ключові імена культури, культурні універсалиї культурна компетенція, культурна спадщина, культурні традиції, культурний процес, культурні настанови та ін. В понятійний апарат науки входять також і такі терміни, як менталітет, ментальність, ритуал, звичай, сфера культури, тип культури, цивілізація, поганство і деякі інші» [14: 52].

Одним із найважливіших для лінгвокультурологічних досліджень є поняття менталітету і ментальності. В розумінні терміну «ментальність» ми спираємося на визначення, дане В. А. Масловою: «ментальність – це світобачення в категоріях і формах рідної мови, які поєднують в собі інтелектуальні, духовні і вольові якості національного характеру в типових його проявах. Одиницею ментальності визнається концепт даної культури [див. 21; 22]. Ментальність є способом бачення світу, вона зовсім не отожднюється з ідеологією, котра має справу з продуманими системами думки, і багато в чому залишається непрорефлектованою і логічно не виявленою. Ментальність – не філософські, наукові або естетичні системи, а той рівень суспільної свідомості, на якому думка не відокремлена від емоцій, від латентних звичок і прийомів свідомості, той незримий мінімум духовного єднання людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства. Ментальність народу актуалізується в найважливіших культурних концептах мови.

Менталітет – категорія, яка відображає внутрішню організацію і диференціацію ментальності, устрій розуму, устрій душі народу; менталітет є психо-лінгво-інтелект, різномасштабних лінгвокультурних спільнот. Як показує аналіз наукової літератури, під менталітетом розуміють деяку глибинну структуру свідомості, залежну від соціокультурних, мовних, географічних і інших чинників. Особливості національних менталітетів виявляються тільки на рівні мовної, наївної, але не концептуальної картини світу. При вивченні національно-культурної своєрідності картини світу лінгвісти враховують такі одиниці як лінгвокультуреми, логоепістеми, культурні концепти [6; 7; 10; 11; 17].

В останні десятиріччя з'являються дослідження різних національних культур, менталітету, у тому числі і в порівняльному плані. Наприклад, В. В. Воробйов проводить зіставлення російської національної мовної особистості, менталітету російської нації з французькою, В. А. Маслова порівнює російську і білоруську мовну культуру, О. В. Бурда-Лассен досліджує ментальну ідентичність нації на прикладі українських та німецьких етнолексем міфологічного походження [7;14;5].

У побудові і сприйнятті національної мовної картини світу велику роль відіграє концепція національної особистості. Останнім часом проводяться дослідження із створення концепції української національної особистості [пор. 5]. Вона спрямована на те, щоб охопити в єдиному терміні ті загальні настанови, погляди на життя і специфічні прояви української культури, які дозволяють українському народу визначити своє місце в світі. Українська культура, отже, визначається українською національною особистістю, взятою в тій мірі, в якій вона втілює в собі національний дух.

Відзначаючи, що українська національна особистість – це сукупність специфічних норм поведінки і діяльності, типової саме для українців, слід зауважити, що норми, відповідно до яких функціонує суспільство, формують і національну особистість, а продуктивним видається підхід, заснований на аналізі цінностей, засвоєних українським народом в процесі його історичної долі. Ці цінності, що стали елементом національного менталітету і що знайшли своє віддзеркалення в українській мові, і визначають суть, структуру української національної особистості. Немає сумніву в тому, що якщо ці цінності для кожного народу свої (хоча, безумовно, є і загальносвітові цінності, універсальні), то загальнотеоретичний підхід до їх дослідження не носить національного характеру і з повним правом може бути застосований не тільки до української мови, культури і менталітету, але також і до інших національностей.

Моделювання світу в свідомості людини здійснюється за допомогою концептів – дискретних змістовних одиниць колективної свідомості, що відображають предмет

реального / ідеального світу і збережених в національній пам'яті носіїв мови у вербально позначеному вигляді [2: 12]. Вважається, що в концептах виявляються прототипічні категорії сприйняття світу. Концепт може бути реалізований у слові, словосполученні, висловлюванні, тексті, дискурсі.

Деякі вчені структуру концепту описують за допомогою польового підходу, виділяючи в його складі ядро і периферію. Ядро окреслює коло предметів, які можуть бути названі даним предметом [15: 65]. Периферію складають коннотації (оцінні, емоційні, стилістичні відтінки значення, які можуть бути знайдені в словниковій дефініції) і асоціативні ознаки. Асоціація визначається як «зв'язок між окремими уявленнями, при якому одне з уявлень викликає інше» [20: 78]. В основі асоціативних ознак лежать процеси метафоризації і переносу значень.

Дж. Лакофф в теорії концептуалізації відзначає, що в пізнанні світу людиною лежать концепти базового рівня (ядро) і ментальні схеми маніпулятивного характеру (периферія) [25: 78], що ж ідею поділяє О. Г. Баранов [3: 94-100].

Л. О. Чернейко визначає концепт як «конструкт, який репрезентує асоціативне поле назви, але не зводиться до неї» [24:80]. Концепт, котрий розглядається як узагальнений образ слова у всьому різноманітті мовних і позамовних зв'язків – термін більш широкий і більш відповідає інтересам сучасної лінгвістики, ніж термін «поняття». Виявити різну насиченість гештальтами семантично близьких концептів допомагає концептуальний аналіз. Як відомо, концептуальний аналіз дає можливість не тільки більш глибокого, але і більш широкого розгляду семантики тексту. Комплексний підхід, який розробляється С. Х. Ляпіним і В. І. Карасиком, розглядає концепт як «смисловий квант людського буття». [13: 6].

Особливу увагу дослідники приділяють відображенню національно-культурної специфіки в лексичному складі мови. Одним з підходів до вивчення цього відображення є концептологічний, котрий ставить в центр дослідження людину як мовну особистість з її соціокультурними, а також індивідуальними характеристиками.

Поняття «мовної особистості» в світовій науці про мову пов'язується перш за все з ім'ям Л. Вайсгербера. Ю. М. Караулов наповнює цю категорію особливим теоретичним змістом, вивільняючи її від психологізму Л. Вайсгербера. Фактично тут можна говорити про уточнення відомої тези Ф. де Соссюра про те, що за кожним текстом приховується мовна система. Ю. М. Караулов пропонує інше прочитання цього відомого постулату: за кожним текстом стоїть мовна особистість. В центрі уваги опиняється не значення як таке, а «значення мовця» і «значення слухача». Мовна особистість характеризується не тільки ступенем володіння мовою, але і вибором – соціальним, особистим – мовних засобів різних рівнів, а також баченням світу. Мовна особистість органічно пов'язана з національною культурою. На думку В. І. Карасика, мовна особистість є узагальненим образом носія культурно-мовних і комунікативно-діяльностей цінностей, знань, установок і поведінкових реакцій [10: 3]. Концепція мовної особистості, в рамках якої вишується завдання встановлення ієрархії значень і цінностей в картині світу суб'єкта як представника лінгвокультурної спільноти [12], виявилася одним з перспективних напрямів на сучасному етапі розвитку культурологічної лінгвістики. Вирішенню даного завдання сприяє концептологічний підхід до явищ мови і культури.

Ми беремо за основу комплексне розуміння концепту в трактуванні культурно-лінгвістичного напрямку лінгвістичних досліджень – як найближче до сфери лінгвістики і аналізу художнього тексту. Концепт (ми використовуємо цей термін в значенні, яке вко-

ренилося в лінгвістичних дослідженнях концептуально-культурологічного напрямку) утвердив нові уявлення про ментальні структури, інтегрувавши, зокрема, різні традиційні теорії значення (логічні, психологічні, поведінкові і ін.) і такі складові психічної діяльності людини, як поняття, уявлення, метафоричні образи, культурно-історичні асоціації. Практично всі вчені погоджуються з тим, що концепт включає слово і безпосередньо пов'язане з ним переживання.

Концепт, на наш погляд, є ментальною категорією, відображенням індивідуального досвіду кожної мовної особистості, і ключ до його розуміння лежить в аналізі мовних даних – адже саме вони об'єктивують те, що вже піддалося когнітивній обробці людським розумом. Під аналізом мовних даних ми розуміємо перш за все аналіз сполучуваності даного слова (концепту) в художньому тексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиров Н. Ф. Современная лингвокультурология: новые подходы и перспективы // Антропоцентрическая парадигма в филологии. Мат-лы Междунар. науч. конф. (Ставрополь, 14-15 мая 2003 г.). Ч. II. – Ставрополь, 2003. – С. 253-259.
2. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика: Автореф. дис. . . . д-ра филол. наук. – Воронеж, 1988. – 30 с.
3. Баранов А. Г. Текст, текстовый модуль, номинация // Лингвистические единицы разных уровней в языке и речи. – Краснодар, 1988. – С. 94-100.
4. Бердяев Н. А. Русская идея // Вопросы философии. – 1990. № 2. – С. 92– 115.
5. Бурда – Лассен О. В. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження). Дис. . . . канд. філол. наук: 10. 02. 04. – К.: КНУ, 2004. – 217 с.
6. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик. – М., 1999. – 84 с.
7. Воробьев В. В. Лингвокультурология (теория и методы): Монография. – М.: Изд-во Рос. ун-та дружбы народов, 1997. – 331 с.
8. Гачев Г. Д. Национальные образы мира. – М.: 1998. – 416 с.
9. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества (1830-1835) // Гумбольдт В. Избр. труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 584 с.
10. Карасик В. И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. – Волгоград – Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.
11. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена, 2001. – С. 3-16.
12. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 261 с.
13. Ляпин С. Х., Карасик В. И. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Научные труды Центроконцепта. – Архангельск: Изд-во Поморского университета, 1997. Вып. 1. С. 11-35.
14. Маслова В. А. Лингвокультурология. – М., 2001.
15. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения. – М.: Высш. шк., 1988. – 168 с.
16. Павленис Р. И. Проблема смысла: Современный логико-философский анализ языка. – М.: Наука, 1983. – 348 с.

17. Попова З. Д., Стернин И. А. Очерки по когнитивной лингвистике. – Воронеж: Истоки, 2001. – 192 с.
18. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – М., 1976.
19. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии: Пер. с англ. / Общ. ред. и вст. ст. А. Е. Кибрика. – М., 1993. – 656 с.
20. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров. – 3-е изд. – М., 1985. – 1600с.
21. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М., 1997.
22. Степанов Ю. С. Понятие // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. С. 383-385.
23. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
24. Чернейко Л. О. Гештальтная структура абстрактного имени // Филологические науки. – 1995. – № 4. – С. 73-83.
25. Lakoff J. Cognitive Semantics // Meaning and Mental Representations. – Bloomington, 1988.

УДК 81'373

Щетинина Е. Д.
(Киев, Украина)

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ ЛЕКСИКИ В ПОЭЗИИ Л. ТАТАРЕНКО

У статті розглядаються деякі аспекти функціонування наукової лексики в поезії Л. Татаренко. Проаналізовано загальні закономірності використання термінів у творах різної жанрово-тематичної направленості. Визначено основні функції термінів у поетичному дискурсі та принципи їх залучення.

Ключові слова: дискурс, наукова лексика, тематична група, термін, терміносистема, функціонування, функція.

Some aspects of scientific vocabulary functioning in poetic works of L. Tatarenko are examined in the article. Common patterns of terms use in different genre literary works are analysed. Main functions of terms in poetic discourse and principles of their attracting are determined.

Key words: discourse, scientific vocabulary, topic group, term, termsistem, functioning, function.

Современное состояние научной мысли формирует в обществе интерес к проблемам науки, что обуславливает повышение интеллектуальных возможностей читателя. Этот процесс детерминирует увеличение удельного веса научной лексики в языке художественной литературы [1: 96]. Особенно благодатной почвой в этом отношении является язык поэзии, который активно использует традиционную лексику науки и инновации. Таким образом, характерной чертой поэзии новейшего времени является функционирование целой серии единиц специальной лексики [2: 168 – 170].

Поэтический язык является особой сферой функционирования терминов. В научно-технической литературе терминам присуща четкая связь с денотатом и ограниченная

лексическая сочетаемость [3: 6–17]. В языке поэзии термины определенным образом утрачивают дефиниции и свои особенности, характерные для научного стиля, реализуют потенциальную метафоричность [1: 86–88]. В связи с этим проблемы функционирования научной лексики в поэтическом дискурсе не утрачивают актуальности.

Вопросы, связанные с изучением поэтического языка, в свое время привлекали внимание таких выдающихся ученых, как А. А. Реформатский, А. А. Потебня, В. В. Виноградов, Л. В. Щерба и др. В частности, проблемам исследования научной лексики в поэтическом языке посвящены работы Н. Л. Васильева, Вайнтруба В. Л. (русская поэзия), Карповой, В. И. Ярмач, В. С. Лесь (украинское поэтическое творчество) и др.

Как отмечал академик Л. В. Щерба, поэты находят «новые средства выражения для новых мыслей». Безусловно, таким средством является научная лексика – особый стилистический ресурс, выполняющий определенные экспрессивно-эстетические функции.

Цель настоящей работы – рассмотреть особенности функционирования терминологической лексики в поэзии Леонида Татаренко, выделить тематические группы терминов; установить жанрово-тематические закономерности их использования, охарактеризовать основные функции терминов в поэтических текстах.

Материалом исследования послужили тексты поэтических сборников Л. Татаренко 60–80 гг. XX в. К анализу привлекаются стихи, песни, стихотворные повести, поэмы. Изучение терминов в произведениях различной жанрово-тематической направленности позволит определить основной принцип их привлечения.

Хронологический срез (60–80 гг. XX в.) позволяет выявить закономерности функционирования терминов в поэзии на разных этапах развития некоторых научно-технических сфер.

Как известно, функционирование терминологической лексики в поэтическом дискурсе обусловлено рядом интра- и экстралингвистических факторов. Кроме собственно языковых факторов, а именно, процессов, происходящих внутри лексической системы (детерминизация, интеллектуализация и т. д.), важную роль играют общественно-политическая ситуация, научно-технический уровень развития и непосредственно языковая личность автора [4: 78].

Поэтому вполне закономерен интерес к изучению языка Леонида Татаренко, поэта и инженера, отличающегося языковой эрудицией и широтой кругозора. Следует также отметить, что Л. Татаренко относят к пионерам в вопросах внедрения научной тематики в поэзию. Характерную особенность его творчества, проявляющуюся в повышенном внимании к научной сфере, отмечал, в частности, известный поэт Николай Ушаков [5: 7].

Принимая во внимание подходы ученых к пониманию терминов в поэтическом контексте, мы фиксируем лексические единицы, являющиеся формальными эквивалентами единиц научного стиля [6: 4]. Потому к анализу привлекается не только узкоспециальная, но и общепотребительная лексика, имеющая в научном языке статус терминов, например: *планета, луна, звезда, кровь, сердце, поэт, поэма, песня* и др.

Как показал анализ, научная лексика поэтического дискурса Л. Татаренко разнообразна с точки зрения тематической принадлежности. Выявленные термины можно представить в составе следующих тематических групп: гуманитарная лексика, научно-техническая лексика, естественнонаучная лексика, общенаучная и спортивная лексика.

В гуманитарной тематической группе представлены термины литературоведения (*поэт, поэма, легенда, драма, сонет, сказка*); языкознания (*слова, почерк*); музыки (*пес-*

ня, вальс, музыка, мелодия, аккорды, звук, струна, пианистка, электрогитара); лексика философских и оккультных наук (мир, душа, идол, бог, ад, месса, церковь, алтарь); психологии (рассудок, мысли); общественно-политическая лексика (революция, коммунист, коммуна, комсомол, партбилет, рабство, флаг, граница); археологическая лексика (скифские бабы).

В группе естественнонаучной лексики особое место занимает терминология физики и ее разделов – атомной и ядерной физики: газы, лучи, нейтрон, волны, расщепление атома, вспышка, ядерная бомба, атомная бомба и др. К этой тематической группе также относятся термины химии (металл, медь, окись железа); географии (горы, долина, мыс, материк, зенит, экватор); геологии (пласт, гранит, магма, лава, кратер, землетрясение); астрономии (звезда, планета, луна, земля, солнце, комета); медицины (кровь, вены, сердце, легкие, мозг, кожа, кость, глаз, зрачки, бактерии, черная оспа).

Значительный удельный вес в группе научно-технической лексики военной терминологии: армия, флот, полк, дивизия, рота, взвод, отряд, маршал, генерал, адмирал, капитан, командор, солдат, моряк, матрос, юнга, сапер, война, фронт, плен, тыл, дзот, цель, рация, радар, снаряд, осколок, патроны, пуля, гильзы, винтовка, штык, ружье, мина, ракета, сигнальная ракета, пушка, самолет, танк, подводная лодка, атомная бомба, ядерная бомба и др. К данной тематической группе относятся термины, связанные с освоением космоса: космонавт, скафандр, космический полет, сверхпрочность корабля. Необходимо также выделить подгруппу производственно-технической лексики: автоген, турбины, молот, цемент, динамит, плотины.

Зафиксированы в поэтическом языке Л. Татаренко общенаучные (институт, наука, лаборатория) и спортивные термины (открыть счет).

Как было отмечено выше, научно-техническая лексика широко представлена в творчестве поэта. Особенно многочисленны военные термины. Функционирование военных терминов связано с развитием военной науки во времена революции, Великой Отечественной войны и послевоенный период.

Вполне закономерно, что военная лексика преобладает в произведениях на военно-политическую, антифашистскую тематику, в том числе в стихах и поэмах, посвященных героям Великой Отечественной войны: *Отчий дом//Разбудят взрывы бомб; Где пуль зловецкий визг* [7: 68]; *За что тебя взяли в разведку? //За то, что квадратами минных полей//Ходил...//А вызвать огонь на себя, //Накрыть им фашистские танки//Пожились снаряды* [8: 15]; *Над Германией – бомбы русских//Тенью бомб//наплывает тьма...// »Победил генерал Зима...»* [9: 9].

В контексте взаимодействуют термины военного дела в номинативном и метафорическом значении. Как правило, их употребление сопровождается экспрессией: *Сапун-гора!//Железные матросы//Под танки или со связками гранат. //С откосов, //Где хлебов легли покосы, //Где в травах золотых имели звенят*.

Наряду с военными терминами, в контекст включаются единицы, составляющие тематическую группу медицинской лексики, что вполне закономерно: *Пласты осколков – залежи войны//Здесь кровью//Неизвестного матроса...//Все камни-валуны окроплены...//Осколочная осыпь, – //Снаряд в снаряд летящий попадал*.

Отметим, что лексема *осколки* часто реализуется в произведениях на военную и революционную тематику в номинативном и метафорическом значении, в качестве сравнения, эпитета, олицетворения, антитезы и т. д.: *Осколки ржавые в стене; А землю копни – осколки одни//Еще горячи те осколки; Не позабудется, //След осколка наиско-*

сок, // Словно номер на теле узицы; Там сердце комсомольское // Как солнечный **осколок**; **Осколки** // Из живых выходят ран, // **Осколки** не истлели // В ближней Пуще; К израненной **осколками** стене // Влюбленные приходят на свиданья.

Военная лексика служит ярким экспрессивным средством для выражения идейного замысла автора. В следующих строках с целью воплощения патриотической идеи и создания пространственно-временных измерений переплетаются реалии разных исторических эпох: *Лечу славянскою **стрелой** // В счастливый **век** твой **атомный** // В гранит – с **гранатой** лягу я // ... Взойду-взлечу **ракетой** ввысь // И соловьи летят в ночи // На терема царевичей.*

Л. Татаренко одним из первых вводит в поэтический контекст термины, связанные с развитием ядерной промышленности и разработкой орудий массового уничтожения в эпоху холодной войны. В поэме трагического и саркастического звучания «Черный собор» он выступает с резкой критикой создателя нейтронной бомбы Эдварда Теллера и политики Соединенных Штатов в вопросах наращивания ядерного арсенала. Идеино-эстетические задачи реализуются посредством образного использования терминов атомной и ядерной физики. В соответствии с основной идеей произведения проявляется полифония их функций. Приведем примеры некоторых, на наш взгляд, наиболее типичных:

– номинативная функция в соединении с негативной окраской: *С Россией Договор о запрещенье // **Нейтронных взрывов**, // **Ядерных работ**? // Мой президент, // Они на уступашенье // Советскому Союзу! // **Бомба** вот **Нейтронная**!; От **атомной**, // Обычной **водородной** – Музеи и дворцы // Погибли б зря, // А от **нейтронной** – «Чистой, благородной» – // Нотр-Дам не рухнет!;*

– метафорическая функция с саркастическим оттенком: *Но в небе – // **Купол бомбы водородной**. // А где же остров?; Убей, убей себя **лучом нейтронным**; **Войной нейтронной** // Бредит **физик** Козэн; Создатель адской **бомбы** // **Водородной**, – // Дрожишь, встопыл? // Что видишь ты сейчас?;*

– метафорическое значение с оценочной характеристикой: *Создатель **бомбы**, // Ты – песчинка мира; О, как же мне назвать тебя, // Страна, // В которой **бомбам** // **Атомным, нейтронным** // Ласкательные дали имена?!;*

– образно-метафорическая функция с каламбурно-саркастическим обыгрыванием физического термина **луч**: *И чистый мозг // Хозяину ответил: // «**Лучами** безопасней // Убивать». // Создатель – // Он назвал ее «**лучистой**», // Живое все // Убыют ее **лучи**. // Ее назвал он // **Бомбой** самой чистой – // Не загрязнят // Планету кирпичи.*

– функция сравнения: ***Нейтрон** – еще не смерть // В стогу иголка // А если не иголка, // А снаряд?;*

– персонификация: *Твоя, твоя // **Нейтронная химера** // Раскрыла // Чисто вымытую пасть;*

– включение в состав антиномий: *Не к **бомбам**, // А к цветам в росинках – // Чистым! – // Тянуться будут // Руки малышей. // Не **гриб нейтронный** – // Колос золотистый // Поднимется, – // Планета, хорошей!; Пусть в них растут // Творцы живой воды, // А не **сверхбомбы** – // **Ядерной звезды**.*

Термины физики обнаруживают нестандартность употребления, проявляющуюся в нарушении норм лексической сочетаемости: *адская бомба, нейтронная химера, ядерная звезда.*

В 60-80 гг. XX в. приобретают актуальность науки, связанные с освоением космоса. Развитие космической индустрии предоставило новый терминологический ресурс для

создания образности. Поэтический лексикон пополняют единицы терминосистемы космологии: *космонавты, конструктор, космический полет, космические ракеты, пульт, скафандр* и др. В частности, они фигурируют в поэме о выдающемся конструкторе первых спутников земли и космических кораблей С. П. Королеве.

Диапазон функционального использования этой группы лексики довольно широкий: от номинативного – до образно-символического переосмысления: *Ввысь ракета пошла – неба синь раскололась; Космонавтов почетный застыл караул. //И от грома ракет// неба синь раскололась; Дальних станций межпланетных//Виснут маленькие луны; В мираже волшебной краски //Космонавтов эскадрилья; Летит бесстрашный сын//Земли//Сквозь дали грозовые!// Пробьет сверхпрочность корабля//Космическую бурю... // С тобой Земля, с тобой Земля!//Ты приземлишься, Юрий!; Скафандров блеск – земляне на Луне.*

Термины космической науки служат экспрессивным средством для расширения пространственно-временных границ в произведениях другой жанрово-тематической направленности: *Черный аист!//Покинет он завтра//Эту крышу, заросшую мхом,//Под которой росли космонавты//В тридевятом районе глухом.* Термины этой подсистемы представлены также в песенном творчестве поэта: *И снова в дорогу//Сердца молодые!// Где звездная россыпь, //Космический град – //Мечты комсомольской//Костры золотые.*

Необходимо отметить, что в песенной лирике зафиксирована лексика различных тематических групп с функциональными особенностями, присущими ей в других жанрах.

В пейзажной, интимной и философской лирике отмечены общеупотребительные термины из области философии, музыки, географии, астрономии в качестве образно-метафорического, экспрессивного средства: *Брызгами невесту//Речка осыпала. //Таяла, как песня, //Ночь Иван-Купала...// В лилиях свет молний//Трепетал на донце. //Вышла из Боромли//Пред восходом солнца; Все глубже времени колодезь, //А в нем на дне – моя звезда...; «Пою тебя, бог Гименей!» – // Поэту вторю я. //Капеллу ж песни нет родней.*

Таким образом, в творчестве Леонида Татаренко отражены научно-технические и социально-политические преобразования эпохи. В поэтическом дискурсе преимущественно функционируют термины гуманитарной, естественнонаучной, научно-технической сфер. Последняя является наиболее многочисленной и представлена терминами теоретического и прикладного характера. Их употребление детерминировано общественно-политическими процессами, ведущей ролью инженерии в рассматриваемый период, а также профессиональной подготовкой и деятельностью поэта.

Употребление общенаучных терминов и терминов спорта проявляется окказионально. Амплитуда функционального использования проанализированных терминов достаточно широкая, а именно: употребление в номинативной, метафорической функции, включение в состав сравнений, антиномий, каламбурное обыгрывание, персонификация и т. д.

ЛИТЕРАТУРА

1. Капанадзе Л. А. Взаимодействие терминологической и общеупотребительной лексики//Развитие лексики современного русского языка. Сб. статей / Под ред. Е. А. Земской, Д. Н. Шмелева. – М.: Наука, 1965. – 125 с.
2. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика. – М.: Просвещение, 1977. – С. 168–206.
3. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.

4. Васильев Н. Л. Научная лексика в языке А. С. Пушкина: Учеб. пособие / Мордов. ун-т. – Саранск, 1989. – 92 с.
5. Татаренко Л. Земля Ярославны: Стихотворения, песни, поэмы. – К.: Дніпро, 1980. – 413 с.
6. Ярмук В. И. Стилистическое функционирование терминологической лексики в современной украинской поэзии (40-80-е годы XX ст.) / Автореф. дисс... канд. филол. наук 10. 02. 02 / АН УССР И-т языковедения им. А. А. Потебни. – К., 1987. – 20 с.
7. Татаренко Л. Земляне: Стихи и поэма. – М.: Советский писатель, 1972. – 96 с.
8. Татаренко Л. Формула света: Стихи и поэма. – М.: Советский писатель, 1979. – 94 с.
9. Татаренко Л. Век беспокойного солнца. – К.: Молодь, 1968. – 101 с.

УДК 81'42 (045)

Назарук Ю. А.
(Минск, Беларусь)

ФОРМИРОВАНИЕ КОНЦЕПТА В ТЕКСТЕ ЧЕРЕЗ ПОВТОРНУЮ НОМИНАЦИЮ

Целью данной статьи является представить повторную номинацию как способ формирования концепта в литературном тексте. Литературный текст рассматривается с позиций дискурсивного анализа, согласно которому повествование выстраивается с точки зрения автора. При создании художественного текста писатель отбирает репертуар языковых средств, необходимых для раскрытия его индивидуального концепта, соотносящегося с обозначаемым фактом действительности.

Ключевые слова: повторная номинация, концепт, дискурс

The aim of the article is to present secondary nomination as a way of formation of concept in the literary text. Literary text is analysed from the point of view of discourse analysis. According to this approach the narration is built from the point of view of the author. The writer chooses for the text specific linguistic means, necessary for creation of his individual concept. The theoretical material expounded in the article is illustrated with examples taken from German fiction.

Key words: secondary nomination, concept, discourse

Восприятие человеком окружающей действительности опосредовано культурой, которую он получает в наследство. В основе его мировоззрения лежит уже сформированная до него система культурных кодов, основными единицами которой являются концепты, существующие в сознании в виде определенных картин-образов и лишь затем соотносимые с реальной действительностью. Функция концептов заключается в «фиксации и актуализации понятийного, ассоциативного и иного содержания объектов действительности, включенных в структуру концептуальной системы» [1: 84]; они сводят воедино всевозможные наблюдения и представления о каких-то явлениях и таким образом хранят и передают знания о мире, обеспечивая тем самым речевую коммуникацию. Как отмечает С. Ю. Степанов, «концепт – это как бы сгусток культуры в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека.

© Назарук Ю. А., 2008

И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек – рядовой, обычный человек, не «творец культурных ценностей», сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее» [2: 40].

В содержание концепта входят не только определенные представления людей о мире, оно дополняется также личным опытом человека, его эмоциями, симпатиями и антипатиями. Поэтому концепт состоит как из объективного, так и субъективного. Согласно Д. С. Лихачеву, концепты расширяют семантику слова, «оставляя возможности для творчества, домысливания, дофантазирования и для эмоциональной ауры слова» [3: 5].

Исследования художественного текста свидетельствуют о том, что исходным пунктом его зарождения всегда является идея в форме концепта. Тем самым концепт – это глубинная, свернутая смысловая структура текста, развертывание которой «в поверхностную структуру» предопределяет семантическое строение и коммуникативную направленность художественного произведения [4: 60]. Семантическое строение и коммуникативная направленность, в свою очередь, диктуют автору выбор репертуара языковых средств, используемых при создании художественного текста.

В дискурсе концепт обычно создается не одним признаком, а комбинацией, совокупностью ряда признаков, дающей представление о нем. При «введении объекта в мир повествования» (при «интродуктивной номинации») [5] происходит первичная (причем частичная) идентификация референта. Полная же идентификация осуществляется в тексте по мере развертывания цепочек повторных номинаций (или номинационных, изотопических, референциальных цепочек), которые развивают, дополняют, уточняют либо просто повторяют антецедент (первичное наименование). При этом идентификация референта сопровождается его квалификацией (характеризацией), т. е. приписыванием некоторых признаков, что обогащает представление реципиента о референте новой, дополнительной информацией, в результате чего происходит формирование концепта.

Как отмечает Калашникова Л. В., построение содержательного высказывания в соответствии с универсально-логической структурой мышления предполагает необходимость неоднократного повторения в тексте законченной и определенным образом организованной последовательности высказываний о действительности [6: 34]. Полное или частичное повторение сообщения составляет обязательную предпосылку для восприятия информации [7], при котором в сфере психологии действуют следующие законы обусловливания:

1. Закон ассоциации (или сочетания) – если на нервную систему воздействуют одновременно два раздражителя, то весьма вероятно, что между ними в нервных структурах установится связь.

2. Закон эффекта (по Торндайку). Из всех реакций индивидуума в той или иной ситуации при повторении сходной ситуации более вероятны будут те из них, которые ранее приводили к желательному для индивидуума результату.

3. Принцип подкрепления (по Скиннеру). Этот принцип опирается исключительно на тот факт, что то или иное поведение чаще повторяется, если приводит к определенным последствиям, играющим роль подкрепления. Таким образом, можно сказать, что подкрепление – это событие, которое повышает вероятность повторения какой-то поведенческой реакции в будущем [8: 326].

Принимая во внимание законы психологии для правильного восприятия информации, для «расшифровки, узнавания» понятия, необходимо, чтобы эта информация, при ее повторении, полном или частичном, являлась дополнительной к той, что уже имеется,

т. е. обеспечивала бы концептуальную полноту. Поэтому представляется очень важным исследовать те лингвистические средства дискурса, которые имеют непосредственное отношение к приему семантического повтора, а именно, повторную номинацию, под которой подразумевается употребление языковых единиц, служащих для обозначения одного и того же объекта или элемента реальной действительности, при его повторных упоминаниях, т. е. единиц, обладающих тождеством референции.

Явление повторной номинации – неотъемлемая часть когнитивного процесса. Для осуществления этого процесса необходимо выполнение «называния». В процессе «называния», при сообщении дополнительной информации о референте, производится его характеристика, которая способствует установлению логико-грамматических отношений между разными видами «называния», частично или полностью повторяя сообщение. Как известно, информация подается циклами. Но накопление информации не может происходить бесконечно. Наступает момент, когда достигается максимальная информативная плотность. К этому времени уже сформирован концепт или, как считают Т. ван Дейк и В. Кинч, «ментальная модель ситуации» [9].

Таким образом, повторная номинация – это не просто различное обозначение объекта [10] или переименование одного и того же текстового референта [11], реализующее текстообразующую функцию. Помимо переименования «упоминание» референта сопровождается приписыванием некоторых признаков, несущих в себе новую, дополнительную информацию о референте. В дискурсе номинативная цепочка формирует концепт. Это так называемая макроцепочка, или топикальная цепочка, представленная микроцепочками кореферентных выражений, определяющих признаки концепта, совокупность которых и позволяет вывести целостный концепт.

Следует отметить, что в художественном тексте как единице дискурса, концепт, являясь основой произведения, становится синтезом общенационального и индивидуального, авторского. Однако автором, как правило, актуализируется не все его содержание, а лишь те составляющие, которые наиболее соответствуют идее произведения. Сужение содержания концепта отражается в его вербализации – определенных стереотипических средствах выражения, по которым можно судить об авторском наполнении концепта. Они являются отражением того, какое новое звучание получает концепт в концептосфере автора.

Далее на примере номинационных цепочек рассказа Эдуарда Клаудиуса «Человек на границе» (*Eduard Claudius «Mensch auf der Grenze»*) [12] прослеживается формирование индивидуального концепта «эмигрант»:

В центр повествования помещена фигура эмигранта, человека без документов, без дома, без Родины. «Человек на границе» – главное действующее лицо, он же повествователь-автор. Микроцепочка номинаций, представляющая данный референт, как раз и начинается с генерализирующей (благодаря отсутствию артикля) признаковой дескрипции *«Mensch auf der Grenze»*, вынесенной в заголовок рассказа и задающей тем самым основную линию смысла. Далее представление референта развивается по линии развертывания предикатной номинации *«ein Emigrant»*, образно характеризующих номинаций *«ein nackter Mensch»*, *«der Mensch ohne Kleider, ohne Papiere»*, *«ein Mensch ohne Papiere»*, обобщающей *«ein Mensch»*.

Образу эмигранта противопоставляется в тексте образ полицейского, включение которого в текстовую канву обеспечивается своей микроцепочкой номинаций: сначала это идентифицирующие *«der Mann»*, *«er»*, *«der Polizist»* (многократно повторяющиеся),

далее образно характеризующие номинации «*der Mensch in der Uniform*» и генерализирующие «*ein Polizist*», «*ein Mensch in einer Uniform*».

Нельзя не отметить характерную для построения текстовой канвы антитезу, особенно ярко выражаемую противопоставлением номинаций «*ein Mensch ohne Papiere*» и «*der Mensch in der Uniform*». Параллельно микротема «*Kleider*» формируется по принципу гиперо-гипонимической связи лексем, создающих контрастирующие цепочки номинаций: «*eine Uniform*», «*irgendeine Uniform mit goldglänzenden Knupfen*» – одежда полицейского с одной стороны, с другой – образная номинация главного лица «*meine Haut*» и оценочно-предикатная дескрипция с имплицированным стилистическим приемом сравнения «*ein verschlissener Anzug*». Еще одна ветвь обозначения «*Kleider*» представлена дескрипциями с предикатной функцией «*blaue Arbeitskleider*», «*ein blauer Arbeitsanzug*». Она связана с образом простых людей, рабочих, проходящих как бы вторым планом, образуя тем не менее отдельную микротему повествования. В текст вплетена цепочка номинаций: неопределенной «*einer*», идентифицирующих «*er*», «*der Arbeiter*», «*ein Bauer*», «*der Bauer*», неопределенной дескрипции кваликативного типа «*ein Mensch in einem blauen Arbeitsanzug*» и обобщающей (передающей гиперо-гипонимические отношения) «*beide Menschen*». Причем последняя номинация явно отличается от всех предыдущих с компонентом «*Mensch*» и от ампликативной, реализующей отношение включения цепочки «*Dort ein Polizist, hier ein Polizist, dort ein Bauer, hier ein Arbeiter, alles Menschen*». В рассматриваемой номинации не только эксплицировано понятие «человек как биологическое существо», она еще имеет и имплицитный смысл, а именно такую коннотацию как «человечность», выполняя тем самым четкое прагмакоммуникативное назначение.

Особым объектом входит в тематическую сетку текста микротема «границы», обозначению и воплощению которой служит следующая номинативная цепочка: «*die Grenze*», «*der Strich*», «*ein dünner schwarzer Strich*», «*ein Gürtel von Stacheldraht*», «*der Stacheldrahtgürtel*». Следует отметить нарастающее разворачивание цепочки номинаций, с включением метонимизации, что предопределяет ее прагмакоммуникативный эффект.

Другая цепочка призвана назвать еще одну существенную для общего коммуникативного смысла текста микротему – «дом», которого лишен главный референт – эмигрант: «*mein Haus*», «*ein Haus mit dem Blick auf einen Wald*», «*das Haus, in dem ich meines Lebens beste Tage verbracht hatte*». На очерчиваемом цепочкой фоне оттеняются качества и состояние главного концептообразующего референта – человека на границе с его привязанностью и любовью к дому, к малой Родине, болью ее утраты и желанием вновь обрести родной очаг.

Приведенные выше микроцепочки повторных номинаций, раскрывающие различные стороны и аспекты описываемого феномена, в совокупности и формируют авторский концепт «эмигрант».

ЛИТЕРАТУРА

1. Голикова Т. А. Семиотический аспект исследования сущности концептуальной системы // Язык и социум. – Мн, 2000.
2. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры: Опыт исследования. – М.: Языки рус. к-ры, 1997. – 824 с.
3. Лихачев Д. С. Концептосфера русского языка // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. 1993. Т. 52. – №1. – С. 3-9.

4. Красных В. В. От концепта к тексту и обратно // Вестн. МГУ. Сер. 9. Филология. 1998. №1. – С. 53-70.
5. Арутюнова Н. Д. Лигвистические проблемы референции / Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1982. – Вып. XIII. – С. 5-40.
6. Калашникова Л. В. Кореференция в когнитивном аспекте. Дис. ... канд. филол. наук. – Орел, 2000. – 130 с.
7. Гальперин И. Р. Информативность единиц языка. Пособие по курсу общего языкознания. – М.: «Высшая школа», 1974. – С. 32-39.
8. Годфруа Ж. Что такое психология? – М.: Мир, 1992. – 1-2 т. – 610 с.
9. Дейк ван Т. А., Кинч В. Стратегии понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1988. – вып. 23. – С. 153-211.
10. Гак В. Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания. // Семантическая структура слова (Психологические исследования). – М.: Наука, 1971. – С. 78–96.
11. Фатеева Е. Д. Переименования в лингвистике текста. Дис. ... канд. филол. наук. – М., 1984. – 190 с.
12. Claudius E. Mensch auf der Grenze// Erzdhler der DDR. – Bd. I. – Berlin u. Weimar: Aufbau, 1985. – S. 237-241.

УДК 802/809:008. 2

Горских О. В.
(Томск, Россия)

РЕЦЕПЦИЯ СИБИРИ В МЕЖКУЛЬТУРНЫХ ДИСКУРСАХ

В статье рассмотрена рецепция Сибири в межкультурных дискурсах в историческом аспекте. Предметом исследования являются следующие дискурсы: мифологический, наивно-бытовой, научный, литературно-художественный.

У статті розглянута рецепція Сибіру в міжкультурних дискурсах в історичному аспекті. Предметом дослідження є наступні дискурси: наївно-побутовий, міфологічний, науковий, літературно-художній.

Reception of Siberia in intercultural discourses in a historical aspect is studied in this article. The subject of the research is the following: mythological, scientific, literary-artistic and everyday discourses.

Страна изгнания, запредельного существования человека, «царство льда и холода», «гиблое место» – такое представление о Сибири, окрашенное в исключительно мрачные тона, было традиционным в обществе и в литературе вплоть до середины XIX века. Вместе с тем уже в начале этого столетия наряду с восприятием Сибири как «последнего круга Дантовского ада» [1: 6] формируется принципиально новый взгляд на этот край, заключающий в себе невероятные богатства и большие возможности. Эти наблюдения прекрасно переданы декабристом Г. С. Батеньковым в одном из его сибирских писем. «В целом Сибирь, – замечает он, – маховое колесо для движения неизмеримости нашего отечества и необходимая черта его величия» [2].

Первые известия об этом таинственном крае встречаются уже в «Повести временных лет» киевского монаха Нестора. Зауралье предстаёт здесь как необычная страна, населённая непонятными людьми. Нестор записал рассказ о неизвестной земле со слов новгородца Гюрята Роговича, который послал в землю Югорскую «отрока своего». Югра, как повествует новгородец, «это люди, а язык их непонятен, и соседят они с самоядью в северных странах. Югра же сказала отроку моему: «Дивное мы нашли чудо, о котором не слыхали раньше; <...> есть горы, заходят они к заливу морскому, высота у них как до неба, и в горах тех стоит клик великий и говор <...>; и в горе той просечено оконце малое, и оттуда говорят, но не понять языка их <...>. Путь же до тех гор непроходим из-за пропастей, снега и леса, потому и не всегда доходим до них; идёт он и дальше на север» [3: 245-246]. Похожие записи мы находим и в первых сибирских летописях начала XVII века: Есиповской и Строгановской, составленные после легендарного похода Ермака и русских казаков «через Камень», т. е. через Урал. Позднее, уже во второй половине XVII века становятся известны и сочинения первых политических изгнанников – Юрия Крижанича («Политика», «Описание Сибири») и протопопа Аввакума («Житие»), в которых подробно рассказывается об их пребывании и деятельности в суровой «Сибирской Стране». Известный литературовед и краевед М. К. Азадовский справедливо замечает, что именно с появления политической ссылки начинается изучение Сибири. «От Юрия Крижанича и протопопа Аввакума, – пишет он, – тянется эта длинная цепь работ по исследованию и описанию сибирской окраины» [1: 5].

К названным же текстам можно отнести «Путешествие через Сибирь...» Николая Спафария и «Историю сибирскую» Семёна Ремезова. Повествования о Сибири во всех этих произведениях отличаются ярко выраженными христианско-просветительскими идеями апостольского подвижничества, житийными мотивами. Вместе с тем в них уже имеются сведения об истории края, сибирских аборигенах.

Для всех ранних текстов о Сибири характерна мифологизация природы и её географических пространств. В соответствии с такой традицией край сибирский изображался как беспредельный, пустой или, наоборот, покрытый высокими горами, возвышающимися до облаков, с экзотическими растениями, животными, «пёсьеголовыми» людьми. Отсюда и мифы о Железных воротах Урала, запирающих Сибирь от остального мира, о Мангазее, Беловодье, Даурии и т. д. Кроме того, в первых мифах Сибирь предстаёт и как дикая, варварская страна, и она же – страна на пути в Святую землю.

Таким образом, до XVII века характеристики Сибири определяются мифологическими представлениями и религиозными канонами древнерусской традиции.

Политика Просвещения в России способствовала развитию научного интереса к ново-открытым землям. Выдающиеся учёные-путешественники, настоящие энциклопедисты: П. С. Паллас, И. Г. Гмелин, И. Фальк, Г. Ф. Миллер оставили многочисленные научные исследования, содержащие географический, геодезический, этнологический, археологический, природоведческий материал о Сибири. Теперь «запредельно далёкая» страна воспринимается с иных позиций: Сибирь – край безграничных природных ресурсов.

Несомненно, любопытным является то, что ещё в 1747 году академик Петербургской Академии Наук И. Г. Гмелин, вернувшись к себе на родину в Германию, опубликовал свои личные дневники «Путешествие по Сибири», переведённые впоследствии на многие европейские языки. В путевых записях Гмелина, которые он вёл на протяжении десяти лет исследований в Сибири, содержится множество ценных известий и точных

зарисовок об образе жизни сибиряков, их хозяйственных занятиях, одежде, жилищах, религиозных верованиях и церемониях коренных народов. Особую значимость для учёного представляли беседы с сибиряками различных сословий и национальностей. В то же время он весьма нелестно отзывался о сибирском населении. Так, например, о жителях Якутска немецкий путешественник пишет: «...дворяне, дети боярские и казаки, из которых состоит основная часть жителей города, имеют своё золото и умеют добрыми приношениями, которые они сами получают от якутов, делать воевод и служащих канцелярии своими покровителями и друзьями» [4: 128]. По мнению И. Г. Гмелина, вообще население Сибири, кроме аборигенов, состоит в основном из тех, кто «ушёл из своих родных мест или убежал из других провинций» [4: 129].

Подробно учёный описывает географическое положение каждого значительного сибирского города. В числе таких городов оказался и Томск, который, по словам Гмелина, является второй столицей Сибири после Тобольска. «Томск – купеческий город, и стал он им в силу выгодного географического положения. Сухопутная дорога на Енисейск и все другие города Сибири, лежащие на востоке и севере, – замечает Гмелин, – проходила через Томск. <...> Все идущие из Китая или из России в Китай торговые караваны проходили через этот город» [4: 128].

С 1773 года и в течение пятнадцати лет в Германии издавался критико-библиографический журнал А. Ф. Бюшинга «Еженедельные известия о новых ландкартах, географических, исторических и статистических книгах и сочинениях». Этот весьма популярный и авторитетный журнал давал обзор достоверных описаний путешествий, научных трудов, литературных новинок. Большой интерес в этой связи представляет то, что на страницах европейского еженедельника значительную часть публикаций составляют статьи, очерки о Сибири. А в середине 70-х годов XVIII века читатели журнала стали даже невольными участниками продолжительной дискуссии о русских открытиях в Сибири и на Тихом океане [5].

Таким образом, уже к середине XVIII века в результате знаменитых экспедиций состоялось знакомство европейского образованного общества с экзотической сибирской страной.

Именно с путешествий начинается и собственно литературная история Сибири. Уже к началу XIX века формируется художественная составляющая сибирского текста. Появляются произведения, связанные с Сибирью и созданные сибиряками, с которыми знакомится как русская, так и зарубежная читающая публика. Весьма примечательно, что сибирская литература привлекает на себя внимание Западной Европы. В 1837 году в Германии, в Штеттине вышла книга немецкого литератора и критика Генриха Кенига, в которой автор, по мнению М. К. Азадовского, проявляет «удивительную и исключительную не только для западно-европейского исследователя осведомлённость» о Сибири, её литературной жизни и культуре [6: 8]. Обращая внимание на то, что Сибирь, как и Россия, «слишком мало известна, чтоб можно было верно судить о ней» [6: 6], немецкий литератор, тем не менее, верно замечает, что и в русском обществе на восприятие Сибири существенно повлияла литературная традиция: оссиановские унылые «сибирские» пейзажи («царство хлада и снегов», «страна забытая, глухая»), страдания героя на фоне враждебной природы. Знаменательно, что и для декабристов первоначально был характерен такой взгляд на Сибирь, о чём свидетельствуют их письма и мемуары, а также описания сибирской природы в известной думе К. Рыльева «Смерть Ермака». «Сибирь уже вошла к этому времени, – пишет Ю. М. Лотман, – в литературные сюжеты и устную мифологию русской культуры как место ссылки» [7: 40].

Вместе с тем сами сибиряки воспринимали и оценивали свой край иначе. Так, в книге очерков молодого сибирского писателя И. А. Кушевского [8] представлены яркие картины жизни Сибири, особенности быта, нравов её жителей, наблюдения над судьбами переселенцев и сибиряков. Особого внимания в этих очерках заслуживает тема рецепции Сибири её коренными жителями. Весьма интересно, что свой благодатный край, простор для жизни, где «изобилие полное во всём» [9: 50], сибиряк всегда противопоставляет России и советует переселенцам не возвращаться обратно. Герой одного из очерков, Иван Михайлович, коренной сибирский мужик, пытается уговорить своего собеседника остаться в Сибири, где можно, по его словам, «блестящим образом устроиться» [9: 24], рассказывает о судьбах томских миллионщиков. По-своему любопытна история о знаменитом томском купце Горохове, сказочно разбогатевшем после женитьбы на дочери известного золотопромышленника Филимонова и прославившемся на всю Россию своим домом, устроенном на манер лучших домов столицы и фантастическим садом с ажурными беседками, мостиками и уединёнными островками с лодками. Такая диковинная усадьба вызывала удивление и восхищение у гостей удачливого купца и простых горожан.

В книге Кушевского есть наблюдения и над представителями других этносов, нашедших своё новое отечество в Сибири. Так, автор описывает украинца Степана, прожившего на поселении около двадцати лет. При упоминании о своей родине обычно молчаливый и угрюмый человек, будто пробуждался ото сна: «каждое его слово дышало страстной любовью к родине. Чаще всего он вспоминал украинские весенние ночи. Природу он рисовал, как поэт. Бывало, слушаешь Степана, – пишет И. Кушевский, – и не веришь, что это – какой-то водовоз, заброшенный в Сибирь из далёкой Малороссии» [9: 21].

В этой связи весьма интересно проследить, как в украинской культуре воспринималась Сибирь, какие сведения об этом крае были известны украинскому обществу.

Так, обращаясь к популярным украинским периодическим изданиям XIX века – «Украинскому вестнику» и «Киевской старине», следует заметить, что Сибирь не занимала видного места на страницах этих журналов. Лишь иногда встречались случайные сведения об этом крае, но не всегда они были достаточно авторитетны и достоверны. Возможно, одной из главных причин такого невнимания к Сибири было то, что для украинской культуры начался новый этап развития. Остро стоял вопрос об общественно-политической обстановке в Украине, о самостоятельном существовании самобытной национальной культуры, о признании украинской литературы и языка.

Вместе с тем в сибирских газетах обнаруживается постоянный интерес даже, казалось бы, к незначительным событиям в Украине. Просматривая газеты «Сибирская жизнь», «Томский листок», «Сибирский вестник», автору статьи удалось найти не мало публикаций сибирских журналистов о происходящем в разных украинских городах. Так, томские читатели узнают, что 14 сентября 1889 года («Сибирский вестник», 17 сентября 1889, №107) «Одесса празднует столетие завоевания адмиралом Дерибасом турецкой крепости Хаджи-Бей, на месте которой находится город», а 3 января 1896 года («Томский листок», 5 января 1896, №3) в Киеве открыто литературно-художественное Общество, цель которого «объединение литераторов, музыкантов, художников и артистов и взаимная помощь». Становится известно, что в Харькове 28 января 1896 года Крещенская ярмарка прошла слабо («Томский листок», 30 января 1896, №23), а в мае 1899 года в том же Харькове гастролировал петербургский театр, «давали» «Даму с камелиями», и актриса Яворская «имела выдающийся успех» («Сибирская жизнь», 5 мая 1899, №94). Кроме

того, пристальное внимание в уже названных газетах уделяется ходу переселенческого движения. Авторы статей «считают своей обязанностью знакомить читателей» с последующей судьбой поселенцев в Сибири, аргументируя это ещё и тем, что Томск является одним из самых крупных этапных пунктов по пути движения в Восточную Сибирь. Так, в газете «Сибирский вестник» от 30 мая 1885 года в рубрике «Движение переселенцев» можно встретить такие сообщения: «27 марта прибыли в Томск на двух подводах две семьи полтавских переселенцев, направившихся в начале апреля в Амурскую область» или «Переселенцы, о которых идёт речь, оказались вообще народом довольно зажиточным, в особенности казаки Черниговской губернии, и поэтому в денежном пособии нуждались из них только три семьи».

Примечательно, что на страницах русских газет и журналов встречаются материалы, которые перекликаются и с материалами украинской периодики. Так, в украинских журналах печатаются многочисленные статьи, дающие исторические сведения о крае, публикации с описанием отдельных городов и местностей Украины, а также быта, нравов и обычаев народа. Особый интерес вызывает Галиция и её этническое население.

Похожие сведения, только о Сибири, помещаются и в известном журнале «Московский Телеграф», издававшемся Н. А. Полевым, глубоким знатоком края, семья которого принадлежала к культурнейшим представителям иркутского купечества начала XIX века.

Одним из первых поэтов в украинской литературе, кто обратился к теме Сибири, был Т. Г. Шевченко. Образ Сибири, как страны символической смерти, появляется в его творчестве в связи с участием декабристов. Начиная с 1841 года и до последних дней жизни, декабристская тема не переставала волновать Шевченко, о чём свидетельствуют его произведения: «Никита Гайдай» (1841г.), «Призна» (1843 г.), «Сон» (1844 г.). В неоконченной поэме «Юродивый» (1857 г.), которую по праву считают лучшим поэтическим памятником сосланному декабристам, после пушкинского послания «В Сибирь», украинский поэт так рисует Сибирь:

*А я долину на Сибір
Аж за Байкал; загляну в гори,
В вертепи темні і в нори,
Без дна глибокії, і вас –
Споборники святої волі –
Із тьми, із смрада, із неволі
Царям і людям на показ
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах [10: 179].*

Как известно, эти произведения создавались украинским поэтом не без влияния гражданской поэзии декабриста К. Ф. Рылеева. Т. Шевченко были известны и «Смерть Ермака» (1822 г.), и «Войнаровский» (1824 г.), в которых встречаются условно-романтические «сибирские» пейзажи и даже сибирские диалектные слова. Поэтому и строки Шевченко, посвящённые Сибири, отражают явное влияние романтической поэтики декабристов.

Всплеск интереса к Сибири на Украине, обозначившийся в начале 1890-х годов, был связан с новым общественным явлением – переселением украинских крестьян в Среднюю Азию и Сибирь в поисках лучшей жизни и возможности обзавестись своей землёй. Эта тема привлекает и многих украинских писателей. Так, известно, что жизнь и судьба

П. Грабовского были тесно связаны с Сибирью. В 1890-е годы у выдающейся украинской писательницы Марко Вовчок появляется замысел написать повесть о жизни украинских переселенцев в Сибири «Чужина». Желая иметь точное представление обо всех деталях переселенческого быта, она поддерживает письменные связи со знакомыми крестьянами, переселившимися в Сибирь. «Интересно, что в эту пору писательница не исключает для себя самой возможности переезда в Сибирь (в связи с приисканием мужем новой службы), – замечает исследователь творчества М. Вовчок А. В. Недзведский, – «Хорошо бы в Сибирь», – пишет она в одном из неопубликованных писем, полная жажды – даже в таком почтенном возрасте! – к познанию новых мест» [11: 69].

Рецепция Сибири связана не только с литературными текстами, но и с другими произведениями искусства. Сибирская сторона страшит и навеивает ужас, она же является привлекательным краем для миссионеров, путешественников, архитекторов. Сюда приезжают люди по доброй воле, обретая главное дело своей жизни и новую родину. Хорошо известно, что ещё в начале XVIII века обширную тобольскую митрополию возглавил Иоанн Максимович, украинец по происхождению, заслуживший особую любовь и почитание в Сибири. Он успешно продолжил проповедь христианства среди сибирских иноверцев, усовершенствовал славяно-латинскую школу, созданную его предшественником, знаменитым украинским миссионером Филофеем Лещинским.

В конце XIX века в Сибирь приезжают и архитекторы. Именно здесь они получают возможность реализовать свои самые смелые проекты.

Так, уникальна судьба знаменитого русского архитектора Константина Константиновича Лыгина. Уроженец Украины, своё детство он провёл в г. Кременчуг Полтавской губернии. Блестяще окончив в 1879 г. Академию художеств в Петербурге и став впоследствии членом-корреспондентом императорского Санкт-Петербургского общества архитекторов, Лыгин начал заниматься частными работами в качестве помощника у известных столичных архитекторов: В. А. Шретера, А. Л. Гуна и других. В 1895 году ему предлагают должность архитектора при управлении Средне-Сибирской железной дороги, и он не отказывается, едет в Томск. Когда в 1900 году открывается Томский технологический институт, он становится штатным преподавателем и ведёт там архитектурное проектирование и рисование, а в 1924 году избирается почётным профессором технологического института. Выдающийся архитектор был связан с Томском на протяжении почти сорока лет. По его проектам построены многие примечательные здания в городе, благодаря которым Томск уже к концу XIX века приобрёл столичный вид.

В одном из таких домов, созданных по проекту Лыгина, посчастливилось родиться и мне. Этот архитектурный памятник деревянного зодчества был построен в 1899 году по заказу сосланного в Нарымский край поляка Ивашкевича. Первоначально терем был обнесён оградой с фигурными воротами. Внутри, достаточно большую территорию занимал сад, два жилых флигеля и беседка на столбах. Крышу особняка, которая и сегодня определяет его главную архитектурную ценность, украшают четыре чешуйчатых шпиль, на самом высоком из которых красуется железный гусь-флюгер. Ещё в годы моего детства он звенел крыльями и «ходил», показывая направление ветра. Сейчас первоначальный внешний облик дома, конечно же, значительно искажился. Разрушены ворота, внутри дома тоже произведена перепланировка, а сад (превратившийся со временем в маленький садик) и резная беседка просуществовали до 60-х годов прошлого века. В деревянных флигелях, как и в особняке, до сих пор живут люди.

Рецепция Сибири на протяжении четырёхсот лет её освоения претерпевала значительные изменения. Вести об этой стране всегда манили на восток и пугали одновременно. Наверное, и сегодня у простого украинского обывателя существует экзистенциальный страх перед Сибирью и представление о ней, как о дикой запредельной стране. Вместе с тем это действительно край больших возможностей и перспектив, где стремительно развиваются новейшие промышленные технологии, созданы условия для жизни и учёбы. Это регион огромного научного потенциала, а Томску как уникальному интеллектуальному и культурному полису в этом процессе принадлежит особая роль.

Суровые природно-климатические условия жизни породили исключительный сибирский характер, отличающийся правдивостью, честностью, целостностью мироощущения, душевной открытостью. Этот тип самосознания сибиряка прекрасно изобразили в своём творчестве классики сибирской литературы мирового уровня: Г. Д. Гребенщиков, В. Г. Распутин, В. П. Астафьев, В. М. Шукшин.

Хотелось бы надеяться, что Сибирью, по знаменитому выражению Ломоносова, будет прирастать могущество России. И, может быть, в эпоху глобализации Сибирь останется самобытным регионом, вносящим весомый вклад не только в экономику, но и в культуру в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. См.: Азадовский М. К. Странички краеведческой деятельности декабристов в Сибири. – Иркутск, 1925.
2. Цит. по: Канунова Ф. З. Томск в литературной судьбе Г. С. Батенькова // Русские писатели в Томске. Томск, 1996. С. 46.
3. Повесть временных лет. Подгот. текста, пер., ст. и коммент. Д. С. Лихачёва. – СПб.: Наука, 1996.
4. Цит. по: Белковец Л. П. Сибирь в трудах И. Г. Гмелина: Дис. ... канд. ист. наук. – Томск, 1972.
5. См.: Белковец Л. П. Россия в немецкой исторической журналистике XVIII века. Г. Ф. Миллер и А. Ф. Бюшинг // Дискуссия о русских открытиях в Сибири и на Тихом океане на страницах «Еженедельных известий» А. Ф. Бюшинга. – Томск, 1988. – С. 246 – 270.
6. Азадовский М. К. Сибирский литературно-краеведческий сборник // Сибирская литература. К истории постановки вопроса. – Иркутск, 1928. – С. 1– 22.
7. Лотман Ю. М. Декабрист в повседневной жизни: Бытовое поведение как историко-психологическая категория // Литературное наследие декабристов. – Л., 1975.
8. Доманский В. А. Первый романист-сибиряк (очерк жизни и творчества И. А. Кушчевского) // Сибирь в контексте мировой культуры. Опыт самоописания. – Томск: АНО «Издательство «Сибирика», 2003. – С. 50 – 66.
9. Хайдаков (Кушчевский И. А.). Не столь отдалённые места Сибири // Отечественные записки, 1876. Т. 221. №7 (Современное обозрение).
10. Шевченко Т. Г. Кобзар. Вибрані поезії. Видавництво АН УРСР, 1944. – С. 176–179.
11. Недзведский А. В. Марко Вовчок в русском и украинском литературном окружении: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук. – Ленинград – Одесса, 1963.

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ КОНЦЕПТ ВОЛЯ: ДИНАМІКА СМИСЛОУТВОРЕННЯ
(на прикладі концептного сегмента СИЛА)

У статті аналізується лінгвокультурний концепт ВОЛЯ в діяхронічному аспекті. На прикладі концептного сегмента СИЛА простежується динаміка розвитку концепту протягом десяти століть та визначаються чинники, які спричинили зміни у смислоутворенні.

Ключові слова: концепт, смислоутворення, базовий смисл, динаміка.

В статье анализируется лингвокультурный концепт ВОЛЯ в диахроническом аспекте. На примере концептного сегмента СИЛА прослеживается динамика развития концепта в течение десяти веков и определяются причины, приведшие к изменениям в смыслообразовании.

Ключевые слова: концепт, смыслообразование, базовый смысл, динамика.

Cultural concept WILL is analyzed by means of the comparative method. The dynamics of the development of the concept during the period of ten centuries is examined through the analysis of the conceptual segment POWER. The causes of changes in the process of conceptualization are determined.

Key words: concept, conceptualization, basic meaning, dynamics.

Концепт є одиницею різних наук: філософії, когнітивної психології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Потреба в цьому терміні пояснюється сучасними науковими тенденціями інтеграції окремих наук у єдину галузь міждисциплінарних досліджень і, як наслідок, уточненні термінологічного апарату. Лінгвістичний статус концепту, доведений багатьма вітчизняними та іноземними вченими (А. Бабушкін, С. Воркачов, К. Голобородько, В. Жайворонок, О. Кубрякова, Г. Слишкін та ін.), полягає в «закріпленості за певним способом мовної реалізації» [1: 47]. Методологія досліджень у галузі когнітивної лінгвістики включає концептуальний аналіз (КА) мовних явищ (про специфіку та рівні КА див. [2]).

Донедавна мова як система вивчалася переважно в синхронії. Зараз одним із перспективних напрямків вважається діяхронічний аспект вивчення концептів (Т. Вендіна, М. Жуйкова, В. Колесов, Ю. Степанов). Така позиція пояснюється тим, що концепти, поняття, мовні засоби не є застиглими, а зазнають змін, постають у динаміці. Ці зміни зумовлені розвитком концептуальної картини світу, яка постійно збагачується новими знаннями, що так чи інакше відбиваються в мовній картині світу. Відбувається розвиток значень, їх конкретизація, актуалізація або деактуалізація, перегрупування сем, номінування нових відрізків дійсності, нових ситуацій тощо. Відомо, що «слово не лише містить актуальну інформацію, воно акумулює також загальногуманістичну, соціально-історичну, інтелектуальну, етнокультурну, експресивно-емотивну, оцінну інформацію, значущу для того чи того соціуму» [3: 25]. Розширення семантичного поля того чи іншого знака внаслідок збагачення концептуального простору приводить до того, що слово не просто номінує, а й концептуалізує: несе «узагальнений культурний смисл» [3: 25].

Культурні концепти, константи мовної свідомості також зазнають змін. Наявність їх можна довести на матеріалі словникових дефініцій лексикографічних джерел різних періодів. Історичні словники, на думку Ю. Степанова, дають змогу «простежити становлення та розвиток концепту, що відповідає слову, в різні періоди. Так можна виявити найбільш значущі на певному етапі змістові ознаки концепту, «осадок культурного життя різних епох» [4: 49]. Концептуальний аналіз передбачає поєднання лінгвістичних методів з історико-культурними відомостями про досліджуване явище.

Воля як константа мовної культури привертала увагу вітчизняних та іноземних мовознавців. В українському мовознавстві окремі аспекти питання досліджували Т. Космеда, І. Голубовська, О. Назаренко. Цієї ж проблематики стосовно фразеологічної системи торкалися Ю. Прадід та Н. Грозян. Проте структура цього концепту становить складну ієрархію смислів і складається із концептних сегментів або концептів нижчого рівня складності. Досі не було досліджень, які б охопили цей концепт у всій складності й розмаїтті смислів. Вивчалися концепти СВОБОДА, ФУНКЦІЯ ПСИХІКИ, проте зовсім немає розвідок, де б ВОЛЯ аналізувалася як СИЛА або БАЖАННЯ, незважаючи на те, що ці смисли зафіксовані лексикографічними тлумаченнями слова *воля* на різних етапах існування концепту.

Мета цієї розвідки – дослідити динаміку смислоутворення в концептному сегменті СИЛА. Згідно з метою визначено такі завдання: 1) проаналізувати словникові тлумачення слова *воля* із лексикографічних джерел, що представляють період від мови Київської Русі до сьогодення. Такий вибір пояснюється тим, що, по-перше, найдавніші наявні писемні джерела датуються 9 ст., по-друге, саме в старослов'янській та давньоукраїнській мовах лежать витoki сучасного розуміння концепту ВОЛЯ; 2) встановити, які саме смисли, пов'язані з «силою», закріпилися в мовному узусі в різні періоди і чим це обумовлено.

Концепт ВОЛЯ відносимо до спільноєвропейських утворень, бо відповідний корінь наявний в індоєвропейській мові. З цим коренем учені найчастіше співвідносять значення «бажання», «вибір». Воля на початку свого існування завжди проявлялася у відношенні вищого до нижчого, в ієрархії, де на верхніх щаблях вона реалізувалася у владі, бажанні, а на нижчих – у свободі вибору (в рамках закону Божого чи людського). Принцип *ієрархічності* виділяємо як одну з основних ознак концепту.

Аналіз словникових дефініцій виявив такі смисли у структурі концепту ВОЛЯ: 1) влада, сила, насилля; 2) бажання; 3) свобода: вибір, дозвіл, право; 4) перехід у незалежний стан; 5) вільне поселення; 6) компонент психіки; 7) погляд, думка; 8) прихильність.

Найдавніші писемні джерела фіксують слово *воля* як багатозначне. У мовній картині Київської Русі воно має п'ять значень. Полісемантизм є характерним у цей період для слів з абстрактною семантикою. Середньовічна людина, на думку Т. Вендіної, мала «розвинуті здатності до абстрактного мислення», яке, однак, мало «символічний характер» [5: 308]. П'ять значень виокремлюються на підставі *суб'єктів* волі: 1) воля (=веління) – Бог; 2) стремління, бажання – людина; 3) насилля – «чужі»; 4) благовоління – «свої»; 5) свобода (дій, рішень) – (переважно) князь, можновладець, а також прості люди.

Основним для мови Київської Русі був актуальний смисл «влада, сила, насилля». Компоненти цього смислу присутні майже наскрізно в усіх словниках. Тому умовно виділимо його як окремий концептний сегмент СИЛА і проаналізуємо динаміку його розвитку.

1. Першим значенням слова *воля* в словнику старослов'янської мови фіксується «воля» (10-11 ст.) – «*ѡже во аште творитъ воля о<тъ>ца моего; о мнѣ створити*

воляж твоѣжъ в<о>же моѣ не въсхотѣхъ» [6: 121]. Особливістю визначення є те, що *воля* тлумачиться через саму себе. В. В. Колесов пояснює це тим, що розвиток значень слова *воля* відбувався від високого, піднесеного до низького, земного, тому *воля* на першому етапі завжди асоціюється з Богом, бо «тільки сполучення «зіволення *Боже*» відоме з найдавніших текстів» [7: 116]. Тож, очевидно, *воля* в першому значенні співвідносна лише з Богом (це підтверджено і прикладами речень) і тлумачиться як «Боже веління, бажання». У мовній картині Київської Русі маємо такі опозиції у структурі концепту: Бог – людина, які підтверджуються можливістю морфеми *вол* – сполучатися лише з морфемами *благ*– і *само*–: **благонизвольнъ – самонизвольнъ** (де Бог – завжди «блага», а людина, особистість – «самість»).

2. На протилежному полюсі аксіологічної шкали стосовно Бога розміщено волю чужинця: «насилля» (10-11 ст.) – **«а не акы ннѣхъ волежъ • и насъ въсхытивъше ведете»** [6: 121]. Це чи не єдине значення яке має негативний конотативний компонент. Існування його можна пояснити впливом міфологічного мислення, для якого характерний поділ на «своїх» і «чужих». Це значення не виокремлюється в подальшому: воно частково збігається зі значенням «влада», частково деактуалізується. Причиною цього, на наш погляд, було те, що слово, співвідносне з Богом, не могло позначати «утиск, пригнічення, насилля ворога, чужого». Для цього почало вживатися слово *неволя*.

3. Поступово суб'єктом волі стає князь – намісник Бога на землі і виконавець його волі. Княжа *воля* ще не є велінням, а тільки наміром або бажанням, бо він лише проста людина, яка не може зрівнятися силою з Богом, бо сама ходить під Богом. Тому в словнику 14-15 ст. ще немає веління княжого, проте вже немає й Божого, а є тільки «бажання», «намір», суб'єктами яких можуть бути і Бог, і князь. Словосполучення *до воли (чисті)* – «тимчасово, залишаючи за собою право відкликання» та у *(чийй) воли (быти)* – «підлягати кому, бути в чийому розпорядженні» [8: 196] вказують на силу князівської влади. Так спостерігаємо, як *воля* поступово секуляризується. Єдиний вислів, співвідносний виключно з Богом, – це фразеологізм **«Божѣ воля станетъ ся (надъ кимъ) – «хтось помер»** [8: 196].

4. Однак у 16-17 ст. Божя *воля* знову відокремлюється від княжої: «повеління, закон, влада, право (стосовно Бога)» – **«лепше единъ твѣрь волю Господню, нежели много беззаконниковъ»** [9: 222]. Як бачимо, семантика волі на цьому етапі втрачає синкретичність, конкретизується і раціоналізується – вона співвідноситься з цілком зрозумілими соціальними інститутами – закон, влада, право. *Воля* княжа ще не є повелінням, а є «наказом, розпорядженням, вимогою» [9: 222], «наказом, розпорядженням, розсудом» [10: 306] – «*ⲛⲟⲁⲃⲓⲛⲟⲩ ⲓⲁⲟⲩ ⲓⲉ ⲁⲩ ⲟⲩ ⲓⲩ ⲁⲁ ⲉ ⲁⲓⲉ ⲟⲁⲓ ⲓⲉⲉⲓⲛⲟⲩ ⲓⲟⲓⲟⲩⲉⲁⲓ ⲓⲉ ⲁⲩⲟⲩ ⲓⲁ ⲓⲁⲣⲟⲩ, ⲁⲉⲁ ⲁⲓ ⲁⲓⲟⲩ ⲓⲩ ⲓⲓⲁⲁ ... ⲛⲉⲟⲩⲁⲟⲩ ⲓⲁⲣⲟⲩ»* [9: 222].

5. Проте *воля* князя або феодала не завжди є справедливою, вона насильницька і перестає асоціюватися з волею Бога, а наближається до загарбницької волі чужинця. Як видно з наступних прикладів, суб'єктами виступають і «свої» і «чужі»: «влада, право, сила»: а) своя – **«Городки Кієвскіє в нашої воли; Мочи николи подъ волю мою не вѣдутьъ»**; б) чужа – **«Тогда во вѣхотъ князи роусци в воли Татарьскои»** [10: 306].

6. На сучасному етапі зі зміною форми державного управління змінився й характер значення: «Право розпоряджатися на свій розсуд; влада» [11: 735]. Суб'єкт волі експліцитно не виражений (людина по відношенню до себе чи іншої людини, суспільство – до людини тощо). У сучасному тлумаченні, на наш погляд, в одному значенні актуалізується декілька смислів: «свобода вибору», «право» і «влада». Таке поєднання зумовлене

появою конституції – документа, що законно декларує права і обов'язки кожної людини в державі і врівноважує *волю* народу і держави. Компонент значення «влада» реалізується у словосполученнях *віддаватися* (*віддатися*) *на волю кому, чому* – «давати можливість кому-, чому-небудь володіти, розпоряджатися собою»; *мати волю над ким* – «вільно ким-небудь розпоряджатися; впливати на когось».

7. Базовий смисл СИЛА наявний ще в одному значенні слова *воля* на сучасному етапі: «Одна з функцій людської психіки, яка полягає насамперед у *владі* над собою, *керуванні* своїми діями й свідомому *регулюванні* своєї поведінки» (*виділено О. Я.*). Людська психіка є осередком, у якому також відбувається боротьба волі: з одного боку – бажання, потягу, а з іншого – «цензора», який контролює і детермінує соціальну поведінку людини. Те, що сила і влада присутні не тільки зовні, а й усередині людини, вказує на складний і довготривалий процес усвідомлення людиною себе як особистості, здатної впливати на хід подій, на відміну від властивого міфологічному мисленню фаталізму – віри в долю, яку не можна змінити. Осмислення волі як власного вибору, зазначає Т. Вендіна, було духовним актом, «що закладав підвалини формування людини як особистості, бо свідчив про силу її духа» [5: 199]. Тому в мові Київської Русі слова **самонзвольнѣ** «добровільний, що діє, вчиняє за власним бажанням» [6: 591] та **своковольствѣнъ** «добровільний, за власною волею» [6: 595] протиставляються слову **несамовольствѣнъ** «безвольний» за ознакою «сила духу»: в реченні « **ко бесловѣстѣнъ нѣкакѣ и несамовольнѣ доушѣ имѣ** » вказується на відсутність *самості* як на негативну рису особистості. Проте знову ж таки сила і слабкість духу в середньовічному суспільстві співвідносилися із глобальною опозицією добра і зла та її християнським уособленням – гріхом і добродетістю. Якщо людина зможе звільнитися від своєї грішної натури, вона сильна духом, якщо ні – слабка. Звідси й чесноти, що мають прояви сили волі: покірливість, покора, довготерпіння, мужність, помірність [5: 214-216].

Проведений аналіз свідчить, що а) еволюція в розумінні волі як «сили» відбувалася в напрямках від піднесеного, релігійного до зниженого, секуляризованого, від синкретичності до конкретизації, від теоцентризму до антропоцентризму; б) питома вага смислів, пов'язаних з «силою», у структурі концепту зменшилася на сучасному етапі, суб'єкти сили не диференціюються, «сила» переважно пов'язується із «владою» і тлумачиться у правовому контексті; в) зіставлення схожих значень різних епох дозволяє виявити культурні цінності, нормативні установки, що впливали на динаміку смислоутворення. Можна твердити, що визначальними на різних етапах були різні фактори: в 10-11 ст. переважали релігійні установки, потім державні, цінності феодального суспільства, на сучасному етапі – держава, інститут права; г) залучення культурно-історичних відомостей до лінгвістичного аналізу словникових дефініцій допомагає реконструювати зміни в концептуальній картині світу; д) діахронічний аспект дослідження уможливило виявлення базових смислів у структурі концепту, тобто його інваріантної частини, незмінної впродовж усього його існування. Одним із базових смислів концепту ВОЛЯ можна вважати концептний сегмент СИЛА, наявний у його структурі і зафіксований словниковими дефініціями впродовж десяти століть.

Словники, навіть найсучасніші, фіксують минуле, історію мови. Перспективним уявляється опис концепту ВОЛЯ на сучасному етапі за даними асоціативного експерименту та аналізу індивідуально-авторських смислів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воркачѳв С. Г. Концепт счастья: понятийный и образный компоненты // РАН СЛЯ, 2001. – Т. 60. – № 6. – С. 47-58.
2. Довбах С. П. Концептуальный анализ и его уровни // Вісник ХДУ № 408: Актуальні питання сучасної філології. – Х.: Акта, 1998. – С. 27-31.
3. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – 2004. – № 5-6. – С. 23-35.
4. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. – М., 2001. – 990 с.
5. Вендина Т. И. Средневековый человек в зеркале старославянского языка. – М., 2002. – 334 с.
6. Старославянский словарь (по рукописям 10-11 вв.) / Под. ред. Р. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой– М.: Русский язык, 1999. – 842 с.
7. Колесов В. В. Древняя Русь: Наследие в слове. Мир человека. – СПб: СПбГУ, 2000. – 326 с.
8. Словник староукраїнської мови 14-15 ст. В 2-х т.: Т. 1: А-М. – К.: Наукова думка, 1977. – 630 с.
9. Словник української мови 16 – першої половини 17 ст.: Вип. 4: В /Під ред. Д. Гринчишина, У. Єдлінської, Л. Полюги – Львів: НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. – 260 с.
10. Историчний словник українського языка. Т. 1: А-Ж / Ред. проф. Е. Тимченко. – Харків-Київ: Державне видавництво України, 1930. – 528 с.
11. Словник української мови в 11 т.: Т. 1. – К.: Наукова думка, 1970. – 800 с.

УДК 811. 161

Кайкы М. Ю.
(Бердянск, Украина)

СЕНСОРНАЯ ОЦЕНКА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XX – НАЧ. XXI ВВ.

Сучасна лінгвістика демонструє стійку увагу до оцінного аспекту спілкування, що свідчить про значущість оцінної діяльності в культурному та соціальному житті людини. Дитяча література відображає всі процеси в суспільстві в певний проміжок часу. Динаміка оцінки в дитячій літературі відображає динаміку оцінки суспільної свідомості. В цій статті досліджуються мовні засоби вираження сенсорної оцінки в дитячій літературі XX – XXI століття на прикладі творів дуже популярного дитячого автора – Едуарда Успенського.

Ключові слова: оцінка, класифікація, типи оцінки, сенсорна оцінка, зорова оцінка, засоби вираження оцінки.

Modern linguistics demonstrates steady attention to the aspect of assessment of intercourse. Children's literature represents all processes in society in appointed period of time. The dynamics of assessment in children's literature represents dynamics of assessment of social consciousness. Linguistic means of expression of sensory assessment in children's literature of

XX – XXI century are investigated in this article on example of very popular writer – Eduard Uspensky.

Key words: *an assessment, classification, types of assessment, sensory assessment, visual assessment, auditory assessment, means of expression of assessment.*

Язык отображает мир с различных сторон. В языке отражается взаимодействие действительности и человека в различных ракурсах, одним из которых является оценочный: объективный мир членится говорящими с точки зрения его ценностного характера – добра и зла, пользы и вреда и т. п. Эмоции и оценки, свойственные человеку, становятся одной из форм отражения действительности в языке.

Перспективы в описаниях оценки намечены в логическом (Н. Д. Арутюнова, А. Вежбицкая, А. А. Ивин), функционально-семантическом (Е. М. Вольф), субъективно– модальном (Н. Ю. Шведова), коннотативном (Ю. Д. Апресян, В. Н. Телия, Л. А. Новиков), грамматическом (Г. А. Золотова) и других аспектах лингвистики.

Литература всегда отражала процессы, происходящие в обществе, детская литература – не исключение. Именно поэтому она стала объектом нашего исследования. Мы проанализировали языковое оформление данной категории в произведениях Э. Н. Успенского – одного из наиболее ярких детских авторов конца XX – начала XXI веков.

В научной литературе существует множество классификаций оценки. Аксиологические значения представлены в языке двумя основными типами: общеоценочным и частнооценочным [1; 2]. Мы взяли за основу классификацию частнооценочных слов Папиной А. Ф. Она, вслед за Арутюновой Н. Д., выделяет эмоциональные, эстетические, этические, сенсорные (зрительные и слуховые), количественные, рациональные, логические оценки [3]. Мы обратились к сенсорной оценке.

Не все исследователи выделяют сенсорные оценки как отдельный разряд. Например, Космеда Т. А. включает данный вид оценки в разряд «эмоционально-чувственная оценка» – оценка, отображающая душевное состояние (оценка духовности нации, духовности человека, оценка чувств и эмоций, оценка идеального и материального в восприятии мира) [4].

Таким образом, сенсорная оценка – это оценка, отражающая непосредственную реакцию пяти органов чувств на различные объекты действительности.

Сенсорные оценки основываются на ощущениях пяти органов чувств человека: слуховых (звуковых), зрительных, органов осязания (тактильных), обоняния и вкуса. Арутюнова Н. Д. выделяет сенсорно-вкусовые слова. Термин «сенсорный» восходит к латинскому – *sensus*, что значит «чувство, ощущение». Вслед за Папиной А. Ф., мы выделяем среди сенсорных такие оценки: слуховую (звуковую) сенсорную оценку, зрительную оценку, вкусовую оценку, оценку органов обоняния [3]. В данной статье проанализировано выражение сенсорной оценки при помощи лексических и грамматических средств языка.

Рассмотрим несколько примеров выражения зрительной оценки в произведениях Успенского Э. Н.

В одном из исследуемых текстов мы обнаружили выражение сенсорной зрительной оценки с помощью графона. «Графон – стилистический прием, представляющий собой стилистически значимое отклонение от графического стандарта и /или орфографической нормы. На фоне графически стандартного и орфографически нормативного текста необычные, но мотивированные стилистическим контекстом написания (начертания)

слов (разные шрифтовые выделения, разрядка, дефисация, введение в основной текст инородных знаков, написание прописной вместо строчной и другие графико – орфографические альтернативы), а также фигурное расположение текста на плоскости листа – приобретают прагматическую нагрузку (экспрессивно-выделительную, эмоционально-оценочную, эстетическую) [5: 106-107].

*«Едут они себе по сельской дороге, запутанной, как веревка, белые колечки в небо пускают. А по краям вся природа как мультипликация **ЯРКАЯ!**.....»* [6: 3]. В данном примере графон выполняет выделительно-актуализирующую функцию, усиливает позитивную авторскую оценку.

В произведениях Э. Н. Успенского зрительная оценка часто выражена при помощи сравнения:

*«В небе солнце **желтое**, внизу трава **зеленая**, вся деревня чистая, **как вымытая**»* [7: 235].

*«Видит Матроскин сыроежки. Да такие красивые: **и красные, и зеленые, и синенькие, как игрушечки** <...>. Набрал полную корзину и было домой собрался, да видит: **лисички кругом. А лисички-то лучшие! Все они яркие, желто-оранжевые**»* [7: 55]. В этом примере выражена положительная зрительная оценка при помощи уменьшительно-ласкательных суффиксов *-еньк-, -ечк-*, оценочного прилагательного *красивые*, а также сравнения и сравнительной степени наречия.

Мы согласны с Папиной А. Ф. в том, что зрительная оценка не всегда связана с показателями положительной и отрицательной оценки. «Цветовая лексика отличается развитием определенной символики, ей свойственна индивидуальность отбора слов зрительной оценки в разных авторских системах» [3: 290].

Выяснив, что в описаниях природы, окружающих предметов преобладают желтые, золотистые, белые, зеленые цвета, мы обратились к словарю символов Дж. Тресиддера и энциклопедии символов Дж. Купера. Например, золото – «Благородный металл. В древности повсеместно ассоциировался с Солнцем, благодаря чему, а также вследствие своего замечательного блеска, сопротивления ржавчине, прочности и ковкости стал символом божественного начала. В эмблематике он обозначает самый широкий спектр качеств: от чистоты, утонченности, духовной посвященности, правды, гармонии, мудрости до земной силы, славы, великолепия, знатности и богатства...» [8: 122].

Интересную и полную характеристику зеленого цвета можем найти в энциклопедии символов Дж. Купера. «Как цвет Венеры и Меркурия, пары любовников, зеленый – это весна, воспроизведение, радость, уверенность, природа, рай, изобилие, преуспевание, мир. ... У христиан ярко-зеленый – это бессмертие, надежда, рост духа святого в человеке, жизнь, ее триумф над смертью и весны над зимой. Это также и инициация, добрые дела» [9: 359].

Интересные случаи реминисценции, выражающие сенсорную оценку, можно наблюдать в исследуемых произведениях: *«Им сверху было видно все. Под голубыми небесами великолепными коврами, блестя на солнце, лежали остатки снега. Прозрачный лес один чернел голыми березовыми ветками»* [10: 93].

Выделенные строки заимствованы у А. С. Пушкина. «Реминисценция – стилистический прием, состоящий во включении в речь (текст) хорошо узнаваемого фрагмента чужого (прецедентного) текста, иногда несколько трансформированного, без упоминания его названия и автора для усиления экспрессивности выражаемой мысли или создания какого-либо другого стилистического эффекта» [5: 261].

В ходе исследования данного вида оценки на грамматическом уровне мы обнаружили повтор: «Вокруг дома еще темень была, но какая-то светлая. Все – и деревья и сараи – хорошо было видно. Потому что снег был **чистый, чистый, чистый**» [6: 29]. С помощью повтора в данном примере выражена позитивная сенсорная оценка.

Для выражения сенсорной оценки Э. Н. Успенский использует метафору. Как мы знаем, метафора – «перенос названия с одного предмета на другой на основании их сходства» [11: 134].

«И вот он вышел в **темноту**. Большая луна, круглая, как сыр, плавала в **небесных чернилах**» [10: 389].

С помощью метафоры может быть выражена положительная зрительная оценка: «На Простоквашино надвигалась осень. Не очень быстро, а так – миллиметр за миллиметром. Днем еще было лето, солнце всё заливало **золотом**» [6: 1].

Оценка органов обоняния и вкуса в исследуемых произведениях менее частотна, чем другие виды сенсорных оценок. Вкусовую, осязательную и оценку органов обоняния Н. Д. Арутюнова характеризует следующим образом: «Лексика, относящаяся к результатам незрительных восприятий, сравнительно бедна. Ее «богатство» окказионально и переменное. Оно взято взаймы у конкретной лексики – более всего у имен естественных реалий: вкус вишни, запах сирени» [12: 42].

«И точно, под трухлявым пеньком стоял молоденький белый гриб. Ровенький, аккуратненький. Вымытый, как столик в кафе. А снизу он был весь черный. Видно, его снизу редко промывали. И пах он как-то **тухлятьенко**» [13: 11]. Окказионализм *тухлятьенко* автор использует для создания комизма. Кроме этого, в этом примере присутствует зрительная оценка. Прилагательное *белый* состоит в антонимических отношениях с прилагательным *черный*. Также положительную оценку выражает суффикс – *еньк* – в прилагательных *ровенький, аккуратненький*. Причастие *вымытый* указывает на позитивную оценку, автор также сравнивает гриб со столиком в кафе, что является способом создания комического эффекта.

Встречаются в исследуемых текстах фразеологические единицы (рыбные дни). И тут же, для создания комизма, автор изобретает такие окказиональные словосочетания, как **молочные дни и сосисочные**.

«У нас по понедельникам будут **рыбные дни**.....»

Возражения, конечно, были. Особенно у Шарика, он не любил рыбные дни. Да и Матроскин не особенно их любил. Он любил **молочные дни и сосисочные**» [6: 9].

Встречаются случаи использования автором приема, как метонимия, например:

«А больше всего Печкину такая фотография понравилась: «Огурцы почтальона Печкина». Печкин сказал:

– Ну просто как живые! Когда они у меня в банке кончатся, я буду на фотографию смотреть и огурцы вспоминать. **Очень вкусная фотография!**» [7: 72].

Эдуард Успенский для выражения сенсорной оценки использует прием обманутого ожидания: «На колбасу и на сыр только мышей в мышеловки ловят, – проворчал про себя Матроскин. – Или избирателей на выборах. Рыбу надо только на червяка ловить. **Червяк – вот главная рыбная колбаса**» [13: 130].

«Обманутое ожидание – экспрессивный эффект, возникающий в результате нарушения норм, стереотипов восприятия (языковых, речевых, логических, онтологических, поведенческих, социальных и т. д.)» [5, 187]. Р. О. Jakobson М. Риффатер описывали эффект обманутого ожидания, однако в терминологии Пражского лингвистического кружка **обманутое ожидание – выдвижение, актуализация**.

Слуховые оценки присутствуют в детской литературе конца XX – начала XXI вв. в достаточном количестве, очень часто автор использует звукоподражания. В энциклопедическом словаре-справочнике под редакцией А. П. Сковородникова дается такое определение данного приема: «звукоподражание – фонетически мотивированная связь между звуками слова (языка) и лежащим в основе номинации звуковым признаком денотата (звуки в природе, окружающем мире)» [5: 129].

– *А ты мотоцикл купи, – предлагает пес. – Как мы ТРАХ-ТАРА-РАХ по деревне! Все собаки умрут от зависти* [15: 20].

В данном примере используется графон. С помощью этого приема звукоподражание приобретает дополнительную эмоциональную нагрузку.

И. Б. Голуб считает, что «русский язык располагает большим количеством слов, которые могут выступать в поэтической речи как слова звукообразные. Одни из них производятся энергично (бой, крик, рвать, резко, грубо), другие – мягко, нежно (лгнуть, таять, нега, лебедь, дева, милый), третьи напоминают шепот (чу, слышишь, молча, тише)» [11: 179]. В исследуемых текстах были выявлены такие слова. Рассмотрим несколько примеров:

«*Пели дневные птицы. Куковала кукушка. Вдалеке были слышны вопли электричек*» [10: 336].

«*Генерал резко рухнул на пол, грохоча медалями.*

Ба – бах! Трах – тарарах – дзинь!» [16: 255].

«*Работать с таким фотоаппаратом было одно удовольствие: навел на человека, чик – и фотография готова*» [16: 285].

«*Дзинь, дзинь, дзинь! – дядюшка позвякивал ложкой по зубам*» [10: 398].

В своих произведениях для выражения слуховой оценки Э. Н. Успенский использует метафору: «*Дело шло к осени, к сентябрю. Листья пожелтели, вода похолодела, скворцы уже начали «проводить совещания»* [7: 79].

Рассмотрим еще один пример:

«*У него отличный «Первый концерт для фортепиано и сарая» получился. Свою партию сарай очень хорошо исполнял – скрипел как ненормальный*» [6: 10].

Кроме того, в данном примере присутствует также метафора «свою партию сарай очень хорошо исполнял – скрипел как ненормальный» – средство лексического уровня.

«*А голос у него был не такой, как у почтальона Печкина, дохленький. У Гаврюши голосище был, как у электрички*» [6: 4]. Автор сравнивает голос с сигналом электрички. В данном примере для выражения сенсорной слуховой оценки, кроме сравнения, также используются словообразовательные средства, а именно: суффиксы *–еньк–* (уменьшительно-ласкательный) и противоположный ему суффикс *–ищ–* являются оценочными.

Эдуард Успенский для выражения слуховой оценки использует сравнения, достигая этим самым комического эффекта:

«*Мы вам ничего плохого не сделали, а они вас в капкан поймали. Вы так кричали на весь лес, как пьяный слон*» [16: 218].

Оценка органов осязания выражается, в основном, с помощью оценочных прилагательных, она может быть положительной и отрицательной.

«*Тут пошел дождь. Мокрый и холодный*» [17: 111].

В данном примере при помощи прилагательных *мокрый* и *холодный* выражается отрицательная сенсорная оценка. Прилагательное *мокрый* также служит для усиления оценочности, так как дождь не может быть сухим.

Парцелляция актуализирует оценку.

«Мои мама и папа! Я живу хорошо. Просто замечательно. У меня есть свой дом. Он теплый...» [15: 36].

Положительная сенсорная оценка выражена с помощью прилагательного **теплый**. Исследовав сенсорную оценку в произведениях Э. Н. Успенского, мы пришли к таким выводам:

1. Зрительная оценка выражается, в основном, с помощью языковых средств лексического и словообразовательного уровней языка и является символичной.

2. Слуховая оценка является наиболее распространенным видом оценки в детских произведениях, она выражается с помощью лексических и синтаксических средств языка.

3. Оценки обоняния, вкуса и осязания являются наименее частотным видом сенсорной оценки и выражаются с помощью лексических и словообразовательных языковых средств.

Категорию оценки активно изучают в современном языкознании, но много проблем еще не имеют единого решения, требуют дальнейшего изучения. Такой проблемой является и исследование языковых средств выражения категории оценки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М.: Наука, 1988.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. – М., 1988.
3. Папина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории: учебник для студентов – журналистов и филологов. – М.: Едиториал УРСС, 2002.
4. Космеда Т. А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки: Л.: ЛНУ ім. Франка, 2000.
5. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочеты / А. П. Сковородников (ред.) – М.: Флинта: Наука, 2005.
6. Успенский Э. Н. Сказочные повести и рассказы. Тетя дяди Федора или побег из Простоквашино. – Балашиха: Астрель, 2002. – 352 с.
7. Успенский Э. Н. Последние новости из Простоквашино – Балашиха: Астрель, 2003. – 352 с.
8. Тресиддер Дж. Словарь символов. – М.: Гранд, 1999.
9. Купер Дж. Энциклопедия символов. – М., 1995.
10. Успенский Э. Н. Сказочные повести. – М.: Эксмо, 2004.
11. Голуб И. Б. Стилистика русского языка. – 3-е изд., испр. – М.: Рольф, 2001.
12. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека. 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 1999.
13. Успенский Э. Н. Сказочные повести и рассказы. Любимая девочка дяди Федора. – Балашиха: Астрель, 2002. – 352 с.
14. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Л. М. Алексеева, В. И. Аннушкин, Е. А. Баженова и др.; М. Н. Кожина (ред.) – М.: Флинта: Наука, 2003.
15. Успенский Э. Н. Дядя Федор, пес и кот. Повесть-сказка. – Киев: Веселка, 1987. – 95 с.
16. Успенский Э. Н. Крокодил Гена, Чебурашка и другие: Шесть историй. – М.: Эксмо, 2005. – 384 с.
17. Успенский Э. Н. Меховой интернат: Повесть-сказка. – М.: Дет. лит., 1989. – 159 с.
18. Лингвистический энциклопедический словарь / под. ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Сов. энцикл., 1990.

19. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: Учебн. пособие. – Минск: Вышейшая школа, 1997. – 156 с.

20. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – М.: Наука, 1986.

УДК 811. 161. 1'37

Баранова Л. А.

(Симферополь, Украина)

ИМПЛИЦИТНОЕ ОТРИЦАНИЕ КАК ЭКСПРЕССИВНО-СТИЛИСТИЧЕСКОЕ СРЕДСТВО В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

У статті розглядаються семантичні, стилістичні та прагматичні аспекти функціонування імпліцитного заперечення як експресивно-стилістичного засобу у російській мові. Видокремлюються ситуативно-тематичні групи сталих словосполучень, що засновані на імпліцитному запереченні.

Ключові слова: імпліцитне заперечення: семантичні, стилістичні, прагматичні аспекти.

В статье рассматриваются семантические, стилистические и прагматические аспекты функционирования имплицитного отрицания как экспрессивно-стилистического средства в русском языке. Выделяются ситуативно-тематические группы устойчивых словосочетаний, основанных на имплицитном отрицании.

Ключевые слова: имплицитное отрицание: семантические, стилистические, прагматические аспекты.

The paper deals with the semantic, stylistic and pragmatic aspects of functioning of the implicit negation as an expressive stylistic means in Russian. The situational and thematic groups of the set expressions, which are based on implicit negation, are analyzed in the article.

Key words: implicit negation: semantic, stylistic, pragmatic aspects.

Отрицание как одна из наиболее универсальных языковых категорий является семантической основой и формально-конструктивным элементом многих стилистических средств, заключающихся, как правило, в противопоставлении, сопоставлении либо сочетании отрицания и утверждения, положительных и отрицательных единиц. Однако экспрессивное отрицание далеко не всегда эксплицировано в тексте наличием формальных лексических или словообразовательных средств выражения отрицания. «Скрытое отрицание может быть выражено двояким образом: во-первых, оно иногда заключается в самой семантике отдельной формально-положительной словоформы («отсутствие», «лишённости» и т. п.) или же может содержаться в пределах целой синтаксической конструкции («Где ему стать капитаном!»)» [1: 5. 1]. В рамках данной работы особенности функционирования скрытого отрицания в русской речи рассматриваются на материале высказываний с имплицитно выраженным экспрессивным отрицанием, специфика которых проявляется в их структурно-семантической организации – значение экспрессивного отрицания выражается в них в структуре формально положительного высказывания,

при этом заведомое несоответствие квазиположительного по форме текста и его отрицательного смысла может служить для создания широкого спектра коннотаций в зависимости от условий контекста. Как средство выражения экспрессии перифрастические замены отрицания квазиположительным высказыванием встречаются и в поэтической речи, и в фольклоре, однако наиболее характерным контекстом имплицитного отрицания подобного типа являются фразеологизмы. Анализ материала позволяет выделить ряд ситуативно-тематических групп устойчивых выражений, широко используемых в речи (особенно разговорной) для выражения экспрессивного отрицания при обозначении некоторых условий или ситуаций.

Весьма показательным примером в этом плане является стилистическое использование перифрастических заменителей отрицательного местоимения **никогда** для обозначения абсолютной невероятности либо чрезвычайной маловероятности совершения того, о чем говорится в контексте, когда формально выраженное отрицание (**никогда**, **неизвестно когда**) заменяется условием осуществления названного в контексте действия, но условием мнимым. Так, например, известное стихотворение М. Цветаевой «У меня в Москве» заканчивается следующей строфой: *«Но моя река да с твоей рекой, / Но моя рука да с твоей рукой / Не сойдётся – Радость моя – / Доколь не догонит зари заря»*. Двойное отрицание в приведённом тексте даёт формально положительный смысл: *«сойдётся, когда встретятся две зари»*, и это, как показывает практика работы с иностранными студентами, зачастую приводит к прямолинейному восприятию смысла. Однако для любого носителя русского языка, которому известно, что есть зоря утренняя и зоря вечерняя и встретиться они не могут, смысл фразы однозначно отрицательный: *«не сойдётся никогда»*. На первый взгляд, цель произведённой автором замены – насколько смягчить безысходную категоричность слова **никогда**. Однако в условиях контекста его замена якобы условием осуществления, но условием заведомо нереальным, лишь усиливает экспрессивность отрицания, придавая ему звучание поистине трагической безнадежности. Приведём для сравнения текст частушки: *«Я тогда тебе поверю, дорогой мой, дорогой, когда вырастет на камешке цветочек голубой»*. И здесь явная невозможность реализации поставленных условий выражает невозможность осуществления того, о чём говорится в первой части высказывания, однако коннотация здесь уже совершенно иная: контекст весь пронизан иронией по отношению к адресату высказывания.

Для обозначения условия или времени квазиреализации определённого намерения или действия могут использоваться и некоторые устойчивые выражения, указывающие на **невероятность** либо **маловероятность** осуществления того, о чём говорится в предшествующей части высказывания. Так, если срок, обозначенный как *после дождичка в четверг*; *на тот год об эту пору*; *на то лето, не на это* («неизвестно когда»), ещё оставляет некоторую (хотя и минимальную) возможность осуществления предполагаемого действия при наличии определённых условий, то выражения *когда рак на горе свистнет*, *а рыба запоёт*; *в Вознесенье, когда оно будет в воскресенье*; *когда солнышко взойдёт от заката*; *когда восток с западом сойдётся*; *когда песок на камне взойдёт*; *когда чёрт помрёт, а он ещё не хворал*; *когда камень на море всплывёт, да камень травой порастёт, а на камне цветы расцветут*; *когда на сосне груши будут*; *после морковкина заговенья*; *когда волк будет овцой, медведь стадоводником, а свинья огородником*; *когда воскресенье будет в субботу*; *в понедельник после среды*; *когда петух яйцо снесёт*; *тогда ему жениться*, *когда быки будут телиться*; *когда солнце орла пожрёт*, *камень*

на воде всплывёт, свинья на белку залает, тогда дурак поумнеет; на турецкую пасху, на русский байрам; в мартobre уже совершенно исключают такую возможность. Столь же категоричное (с оттенком иронии) отрицание имплицировано и в выражениях, используемых с глаголом *ждать* (до бесконечности чего-то несбыточного, невозможного): *от вербы яблок*; в Петровки (т. е. среди лета, в июле) *снегу*; до второго пришествия, до морковкина заговенья, до греческих календ. Последнее выражение является калькой с латинского *ad calendas graecas* – «букв. «до греческих календ», никогда. Календы – название первого дня месяца у древних римлян; отложить до греческих календ – отложить на неопределённо долгий срок, никогда не сделать (у греков календ не было)» [2: 599].

Имплицитное отрицание используется и для описания **неопределённости, неясности** ситуации: *на воде вилами писано; в трубе углем / помелом писано*.

Другая группа выражений указанного типа связана с ситуацией временного или постоянного **безденежья, отсутствия денег** у кого-либо. Наряду с выражениями эксплицитного характера, построенными на двойном отрицании и включающими, как правило, название самой мелкой монеты в сочетании с частицей *ни*, усиливающей отрицание (*денег нет ни гроша / ни копейки / ни копя / ни полушки / ни шелега*), такого рода ситуация может обозначаться и высказываниями с формально не выраженным отрицанием: *финансы поют романсы; купило притупило; карманная чахотка; ветер в карманах гуляет / свищет; в кармане хоть шаром покати; шиш в кармане; в кармане вошь на аркане, в другом блоха на цепи; в кармане чахотка, а в сундуке сухотка; в одном кармане смеркается, в другом заря занимается; в одном кармане сочельник, в другом чистый понедельник; в кармане мак, а в другом и так; в одном кармане Иван тощий / постный, в другом Марья леготишница; свистеть в кулак; сидеть на мели*. Приведём несколько примеров использования рассматриваемых выражений в тексте: «Телеграфируйте почтенной конторе, чтобы она поскорее выслала мне в счёт рассказа 300 рублей, а то у меня в карманах свистит, не с чем выехать» (А. П. Чехов. Письмо А. С. Суворину, 18. 08. 1891); «Мы сидели на бульваре, на дворе был март, в наших карманах свистел ветер» (Б. Горбатов. Обыкновенная Арктика); «Женитьба – лекарство очень полезное от многих болезней, и от карманной чахотки особенно» (М. Ю. Лермонтов. Станный человек).

Можно выделить также отдельную группу устойчивых словосочетаний, замещающих отрицание в выражении **остаться ни с чем**: *остаться у разбитого корыта / с носом / на бобах / при своих интересах / при пиковом (бубновом) интересе*.

Для обозначения ситуации, когда человек **без одежды**, голый, используются выражения: *в чём мать родила, в костюме / виде Адама; в одеянии Евы; в натуральном виде*.

Существует и ряд выражений – экспрессивных заместителей слова **ничего**: *семь без четырёх, да три улетело; без четверти с осьмухою три осьмины; курячье вымя, свиные рожки; шиш с маслом; дуля с маком; дырка от бублика; от жилетки рукава*.

Следующую ситуацию, в которой с целью выражения экспрессии часто используются перифрастические замещения отрицания, можно обозначить словами: **никто не знает, ничего не известно, непонятно**. В роли экспрессивного их заменителя может выступать целый ряд выражений: *Бог весть* (устар.); *одному Богу известно; кто / Бог / Господь / Аллах / шут / ляд / провал / чёрт / бес / леший / пёс (его / её / их) знает / ведаёт*, а также некоторые построенные по той же модели выражения с использованием ненормативной лексики. В целом выражения данной ситуативно-тематической группы представляют собой варианты общей модели высказывания, в которых варьируется, главным образом, первый компонент. Выбор варианта в контексте обусловлен обычно

как общим смыслом всего высказывания, так и стилистической его окраской. Сравним, например: «Ночной костёр зимой у перелеска, *бог весть кем* запалён, пылает на бугре» (Я. Полонский. Ф. И. Тютчеву); «Мы *бог знает, где* едем и *бог знает, что* с нами делается» (Л. Н. Толстой. Война и мир); «*Чёрт знает, откуда* опять эта страсть деятельности» (А. И. Герцен. Письмо Н. А. Захарьиной, 4. 11. 1836).

Формально положительные устойчивые словосочетания часто используют и для обозначения ситуации, когда кто-то **ничего не делает, бездельничает** (*бить баклуши; дурака / ваньку валять* (в одном из значений); *лодыря / собак гонять; в потолок плевать; ковырять в носу; трясти лбом; лежать на боку / на печи / на печке; сидеть сложа руки; в переборочку играть; сидеть барином; ворон / галок/ мух считать / ловить; глаза продавать; в лапоть звонить; служить за козла на конюшне; слонов продавать; слоны слонять; шаты / шатни шатать / продавать; меледу меледить; в бирюльки играть; ковырять в носу; кнуты вить да собак бить; чёрных кобелей набело перебивать; груши околачивать; пень колотить да день проводить; работать в бригаде Ваньки Шаталова; состоять в комитете по утапыванию мостовой) либо **занимается бесполезной, безрезультатной, бессмысленной работой** (*возить в лес дрова; строить воздушные замки / замки на песке; переливать из пустого в порожнее; воду решетом носить / в ступе толочь; искать вчерашний день / ветра в поле / иголку в стоге сена; метать бисер перед свиньями; воевать с ветряными мельницами; ждать у моря погоды; сизифов труд*). Например: «Поздоровавшись, папа сказал, что хватит нам в деревне *баклуши бить* и что пора нам серьёзно учиться» (Л. Н. Толстой. Детство); «Ему казалось, что он попал к людям, которые всё время *валяли дурака*. Не могли принять со двора станки, не привели в порядок ни одного цеха» (А. Первенцев. Испытание); «Не-ет, батенька, не те времена, чтобы *лежать на боку да плевать в потолок*» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. Хлеб).*

Целый ряд замещающих отрицание устойчивых словосочетаний составляют сравнительные конструкции со словами *как, будто, точно, словно*. Например, **неожиданность, непредсказуемость** какого-либо события (обычно неприятного) может быть выражена сравнениями: *как гром среди ясного неба; как / будто / точно / словно обухом по голове; как снег на голову; как из-под земли / с облаков; яко тать в ночи* (устар.). Например: «Немцы упали, *как снег на голову*» (П. Нилин. Через кладбище); «Фронт за Лбищенской колыхнулся. Целая катастрофа. И всё так неожиданно. *Как гром среди ясного неба*» (Д. Фурманов. Чапаев).

Сравнительные конструкции указанного типа используются и для выражения **негативного, неприязненного отношения** к кому– или чему-либо: *лады, как у кошки с собакой / жить, как кошка с собакой; любить, как собака палку / редьку; люб, что свекровин кулак; мил ему, как порох в глаза; люблю, как клопа в углу, – где увижу, тут и задавлю*.

Наибольшей выразительностью обладают сравнительные конструкции, в которых для сравнения предлагается нечто нереальное, невозможное, абсурдное, например, целая группа высказываний, используемых чаще всего в разговорной речи для экспрессивного выражения мысли об **абсолютной ненужности** кого– или чего-либо: *нужен, как прошлогодний снег / как пятое колесо телеге / как собаке пятая нога / как собаке «здрасьте» / как собаке боковой карман / как рыбе зонтик / как козе баян / как зайцу стоп-сигнал / как зайцу бубен / как корове седло / как бане гудок / как в Петровки варезжки / как после ужина горчица / как попу гармонь / как мёртвому припарки / как плешивому (лысому) гребень и т. п.* Например: «И на кой мне чёрт вас в роту прислали? *Нужны вы мне, как собаке пятая нога*» (А. И. Куприн. Поединок); «Он осознавал, что ей решительно всё

равно и что он ей нужен *столько же, как прошлогодний снег*» (Д. Н. Мамин-Сибиряк. Хлеб); «*Нужна мне твоя Ирка, как собаке «здрасьте»*» (И. Меттер. Пятый угол).

Сравнительные конструкции используются и в ряде других ситуаций:

а) для выражения **никчёмности, совершенной бесполезности** кого– или чего-либо (*проку / пользы / толку от кого-то / чего-то, как от козла / быка молока; пользы, как мёртвому от ладана*);

б) для обозначения **неспособности** человека в чём-либо разбираться (*разбираться / понимать / смыслить в чём-то, как свинья в апельсинах*), а также **неумения** работать вообще (*у него обе руки левые / руки-крюки*) либо делать что-то конкретное – например, плавать (*плавать, как топор / утюг / жёрнов / ключ ко дну*) или стрелять (*метко стреляет: в чисто поле, как в копеечку*);

в) для обозначения **неслаженности, несогласованности** действий (*кто во что горазд; кто в лес, кто по дрова*);

г) для шутливой (иронической, саркастической) оценки или характеристики личности, предмета, явления, ситуации, действия, предполагающей **нечто совершенно противоположное** (*везёт, как утопленнику; хорошо, как голому в крапиве; поворотлив, как медведь / печь / гиря / колода; противна, как нищему гривна; чист, как трубочист; похож, как гвоздь на панихиду; идёт кому-то что-то, как корове седло; надейся на него, как на вешний лёд*). К данной подгруппе можно отнести и немногочисленные выражения, построенные на созвучии их частей, рифмовке первого и последнего слов. Таково, например, выражение «*дела, как сажка бела*», используемое обычно как ответная реплика на вопрос: «*Как дела?*» – для шутливой, иронической или саркастической оценки положения дел, которые очень плохи, никуда не годятся. Являясь парадоксом по форме, данное выражение, тем не менее, имеет свою чёткую внутреннюю логику, а заключённое в нём значение отрицательной оценки основано на смысловых ассоциациях, связанных с символикой чёрного цвета. Другое перифрастическое выражение, также основанное на созвучии, – «*муж объелся груш*» – характеризует совершенно иную ситуацию. Обычно оно используется либо как шутливый, иронический или саркастический ответ на вопрос о наличии мужа, заданный разведённой или незамужней женщине, либо в оценочных высказываниях по поводу её семейного положения, имеющих ту же коннотацию. В отличие от предыдущего, данное высказывание не имеет достаточно чётко выраженной смысловой связи частей, внутренний смысл его более размыт, недосказан.

Во всех этих случаях неявное, формально не выраженное отрицание как бы «спрятано» в квазиположительном высказывании, которое по сути является отрицанием в силу абсурдности своего содержания и совершенной алогичности связи между двумя частями высказывания. Именно эта алогичность приближает данную разновидность перифразы к парадоксу, представляя собой своего рода гибридное стилистическое средство. Обладая, как и многие другие стилистические средства и приёмы, эффектом неожиданности, «обманутого ожидания» (по определению Р. Якобсона) или «неоправданного ожидания» (по определению А. А. Потебни), данная фигура речи привлекает внимание читающего или слушающего в значительно большей степени, чем простое отрицание, и включает в себе яркие выразительные возможности, несёт большой заряд стилистической информации.

Отдельного рассмотрения заслуживает группа высказываний, представляющих собой различные формы экспрессивного выражения **категорического возражения, несогласия, отказа, неприятия** чьей-то мысли либо какого-то предложения, предпо-

ложения, просьбы: *Держи карман шире! Ну, конечно! Вот ещё! Ещё чего! Где уж! Раз мечтался! Ага, как же! Да куда там! Куда уж! Сейчас! Очень нужно! Нужно мне это! А оно тебе надо?! Где уж (+ дательный падеж + инфинитив)! Подождёшь! Обойдёшься! Перебьёшься! Перетопчешься!* Широко употребляемые в живой разговорной речи, они являются, как правило, ответными репликами на просьбу, предложение, предположение, вызывающие бурную эмоциональную реакцию, когда говорящему кажется недостаточно выразительным простой отрицательный ответ. Спектр эмоций, окрашивающих подобные высказывания, которые представляют собой обычно восклицательные (реже вопросительно-восклицательные) предложения, очень широк: от лёгкого недовольства, иронии, насмешки до язвительного сарказма, неприкрытой издёвки – в зависимости от ситуации.

В отличие от большой группы описанных выше типов высказываний, в которых имплицитное выражение отрицания имеет смысловую основу, заложено в абсурдности содержания либо алогичности связи частей высказывания, в данной группе оно значительно более обусловлено реальной ситуацией и выражается главным образом интонацией (в письменном виде передаваемой соответствующими знаками препинания), а также мимикой и жестами. Эта ситуативная зависимость может служить причиной буквального понимания высказывания (прямо противоположного его замыслу), когда оно рассматривается вне контекста ситуации, либо когда слушатель или читатель, не являясь носителем языка, недостаточно знаком с данной разновидностью выразительных средств русского языка. Именно эта разновидность высказываний вызывает наибольшие затруднения в иностранной аудитории. Буквальное понимание, толкование такого рода высказываний может служить также паралингвистическим средством создания комического (на чём, в частности, построен целый ряд анекдотов).

В процессе речевой коммуникации, включающей процессы кодирования, передачи и декодирования речевых сообщений, важным условием её успешности является точное декодирование текста, извлечение его основной информативной структуры – как эксплицитного, так и имплицитного уровней. И если прямой, эксплицитный смысл передаётся средствами языкового кода, то имплицитный смысл – скрытый, невыраженный, подразумеваемый – обусловлен контекстом или ситуацией, формируется под влиянием многих факторов: как лингвистического, так и экстралингвистического характера. Семантика имплицитного уровня текста прагматична: она ориентирована на партнёра по коммуникации, на общность пресуппозиций, фоновых знаний, стереотипов языкового сознания. Имплицитное значение экспрессивного отрицания в описанных типах высказываний основано на фоновых знаниях как автора высказывания, так и предполагаемого адресата. Как правило, объём фоновых знаний рядового носителя языка позволяет адекватно воспринять и «расшифровать» заложенный в высказывании образ. Однако при работе в иностранной аудитории подобного рода средства выражения экспрессии, создания языковой образности во многих случаях нуждаются в определённом комментировании, толковании или анализе, и значительную помощь в этом может оказать сопоставление с аналогичными по значению выразительными средствами родного языка учащихся.

Имплицитное отрицание, являясь языковой универсалией, представлено в качестве средства выражения экспрессии не только в русском, но и во многих других языках. Проведённые автором данной статьи сопоставительные исследования особенностей функционирования описанного явления как в русском языке, так и в языках, представляющих различные языковые группы, – английском, китайском, украинском, позволяют сделать

вывод, что функции и формы имплицитного отрицания, а также ситуативные условия его использования в языках, принадлежащих к разным группам, во многом сходны, а в ряде случаев идентичны [3; 4; 5]. При этом следует отметить, что и перечень ситуативно-тематических групп устойчивых выражений, основанных на имплицитном отрицании, и количественный состав этих групп в русском языке значительно шире, чем в указанных языках.

Обладая значительным экспрессивно-стилистическим потенциалом, имплицитное отрицание является одной из ярких красок в палитре выразительных средств русского языка. В структуре текста оно выступает, как правило, в роли перифраза – тропа, заключающегося «в замене какого-либо слова или выражения описательным оборотом, в котором называются наиболее существенные признаки обозначаемого. ...Основные функции перифраза в художественном и публицистическом текстах – усиление изобразительности и выразительности. ...» [6: 466-467]. Употребление перифрастических, квазиположительных высказываний описанного типа в условиях определённого контекста позволяет не только передать его глубинный отрицательный смысл, но и в гиперэкспрессивной форме выразить отношение к нему, позицию автора высказывания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Казимянец Е. Имплицитное отрицание, заключённое в семантике слова. // Международная научная конференция «Семантика и прагматика русского языка». Shanghai International Studies University. – Шанхай, КНР, 1996. – С. 5. 1-3.
2. Словарь иностранных слов. – 14-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1987. – 608 с.
3. Баранова Л. А., Карпова И. Д., Попович Н. Г. Імпліцитне заперечення в російській та українській мовах: семантичний і стилістичний аспекти. // Язык и культура. Научное издание. Вып. 5. Том 3. Часть первая. Национальные языки и культуры в их специфике и взаимодействии. – Киев: Изд. Дом Д. Бураго, 2002. – С. 24-28.
4. Баранова Л. А., Федуленкова Т. Н. Имплицитное отрицание как средство выражения экспрессии в фразеологии русского и английского языков. // Актуальные проблемы лингвистики и лингводидактики. Сборник. – Изд-во Тюменского университета, 1997. – С. 7-12.
5. Баранова Л. А., Чжан Хой Цинь. Імпліцитне заперечення як експресивно-стилістичний засіб у російській і китайській мовах. // Україна – країни Сходу в ХХІ столітті: діалог мов, культур, цивілізацій: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 17-18 травня 2002 р. – К.: 2001. – С. 135-140.
6. Энциклопедический словарь-справочник. Выразительные средства русского языка и речевые ошибки и недочёты. / Под ред. А. П. Сковородникова. – М.: Флинта: Наука, 2003. – 840 с.

УДК 811. 11'316. 454. 52

Жолоб І. Л.
(Луцьк, Україна)

ДІЛОВЕ СПІЛКУВАННЯ ТА ЙОГО СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ В АСПЕКТІ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті розглядається ділове спілкування в аспекті міжкультурної комунікації. Відзначається важливий та неминучий вплив соціокультурного компоненту на міжкультурну ділову комунікацію. Розглядається ділова культура і норми ділового спілкування міжкультурної ділової взаємодії та комунікативна поведінка партнерів різних іноземців зумовлена соціокультурними чинниками.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, ділове спілкування, діловий дискурс, етнокультура, соціокультурна картина світу, ділова культура, комунікативна поведінка, інкультурація.

The article deals with business communication in intercultural aspect. An important and inevitable influence of social-cultural component on intercultural business communication is pointed out. The article examines business culture and business communication norms of intercultural business interaction, and communicative behaviour of business partners of different cultural backgrounds caused by social-cultural factors.

Key words: intercultural communication, business communication, business discourse, ethnic culture, social-cultural world-image, business culture, communicative behaviour.

На даний час вивчення проблеми мовного спілкування знаходиться в центрі уваги лінгвістичної науки та цілого ряду суміжних дисциплін. Характеристика ділової комунікації як одного із видів мовного спілкування набуває особливого значення на сучасному етапі соціально-економічних перетворень в нашому суспільстві. Міжнародні контакти та співпраця на політичному, суспільному, економічному та освітньому рівнях сьогодні уже не обмежуються лише офіційними міждержавними відносинами. Ділове спілкування відбувається й на особистісному рівні, під час індивідуальних та групових візитів, в ситуаціях виробничої співпраці, під час переговорів між представниками бізнесу, тощо.

Однак ділові контакти з представниками зарубіжних фірм не завжди закінчуються взаємовигідною співпрацею. При цьому мова йде не тільки і навіть не стільки про рівень володіння іноземною мовою. Вступаючи в ділову міжкультурну комунікацію, більшість ділових людей зіштовхуються з такою проблемою, коли їм не вистачає знань про загальноприйняті норми та правила ділового спілкування. Повноцінне спілкування між мовними особистостями – представниками різних етнокультур здійснюється не лише шляхом мовної компетенції. Володіння соціокультурним компонентом видається на даному етапі більш важливим. За словами Е. Сепіра, «кожна культурна система і кожен окремий акт суспільної поведінки явно чи приховано передбачає комунікацію» [1: 211].

Таким чином, мова уже йде про необхідність більш глибокого та ретельного вивчення соціокультурної картини світу носіїв мови, їх культури, способу життя, національного

характеру, менталітету, історичних традицій та звичаїв, результатів духовної, суспільної та виробничої діяльності, тому що реальне вживання слів у мовленні, реальне продукування мовлення значною мірою визначається знанням соціального та культурного життя того, хто розмовляє мовою даного колективу. «Мова не існує поза культурою, тобто поза соціально успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя» [2: 185]. В основі мовних структур лежать структури соціокультурні.

Сфера ділового спілкування в міжкультурному аспекті відноситься до недостатньо вивчених галузей комунікації. Визначення міжкультурної комунікації очевидне із самого терміна: це спілкування людей – представників різних культур. У спеціальній літературі можна знайти різноманітні варіанти визначення феномену «міжкультурна комунікація». Зокрема, в одному з перших підручників: Т. Г. Грушевицкая, В. Д. Попков, А. П. Садохин «Основы межкультурной коммуникации» міжкультурна комунікація розглядається як «сукупність різноманітних форм стосунків та спілкування між індивідами та групами, що належать до різних культур» [3: 142].

Е. М. Верещагин та В. Г. Костомаров у своїй книзі «Язык и культура» дають наступне визначення: «терміном міжкультурна комунікація називається адекватне взаєморозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних культур» [4: 26].

М. Posser пропонує таке визначення: «міжкультурна комунікація – це міжособистісна комунікація, що має додаткові характеристики – схожість та розбіжність у мовах, невербальних засобах спілкування, способах сприйняття, цінностях та способах мислення».

У наведених вище та інших формулювань міжкультурної комунікації існує один спільний фактор, а саме: учасники міжкультурної комунікації відрізняються мовами, невербальними засобами спілкування, цінностями, способами мислення, тобто належать до різних культур.

Ділове спілкування, як і будь-який інший вид мовного спілкування, становить цілеспрямовану діяльність комунікантів, яке відбувається у відповідності з прийнятими в суспільстві правилами та стандартами. Проблема правил і принципів, що регулюють мовне спілкування, привертала увагу багатьох вчених (Г. П. Грайс, R. Lakoff, G. Leech, В. Ю. Дорошенко, І. Д. Суханова). В результаті було створено цілу низку правил та конвенцій, яких слід дотримуватись комунікантам для оптимального ходу діалогу.

В лінгвістиці відсутній єдиний підхід до розуміння поняття «ділове спілкування». В. В. Виноградов визначає ділове спілкування як «спеціальне мовлення», котре характеризується, перш за все, з точки зору змісту, як спілкування на чітко визначену тему. Ділове мовлення можна визначити як різновид комунікації зі спеціальними цілями, завданнями та сферою вживання. Завданням ділового спілкування, очевидно, слід вважати вирішення якихось питань, з приводу яких комуніканти вступають у спілкування. Основна ціль ділового спілкування зазвичай визначається як встановлення умов співпраці, досягнення ділової домовленості між двома зацікавленими сторонами чи одностороннє визначення позиції з будь-якого питання, тобто ділова комунікація характеризується з точки зору комунікативного завдання як спілкування з приводу ділових питань.

Ділова культура включає вміння і навички встановлювати та розвивати ділові контакти, котрі є невід'ємною частиною міжкультурного спілкування. Успішна міжкультурна професійна взаємодія членів ділових соціумів означає адекватну комунікативну поведінку в процесі взаємопізнання (перцептивний рівень), взаєморозуміння (комунікативний рівень), встановлення взаємодіючих професійної співпраці (інтерактивний рівень) та, відповідно, передбачає поряд із досить високим рівнем володіння іноземною мовою,

вміння адекватно інтерпретувати і приймати соціокультурну різноманітність партнерів комунікації при вирішенні практичних ділових завдань.

Міжкультурна ділова комунікація є процесом безпосередньої взаємодії культур, який здійснюється в рамках неспівпадаючих стереотипів мислення та поведінки, що впливають на взаєморозуміння сторін – представників цих культур при спілкуванні, та включає, принаймні, два типи комунікативної поведінки: загально-культурні норми та норми ділової поведінки. Під комунікативною поведінкою слід розуміти реалізовані в комунікації правила й традиції спілкування в тій чи іншій лінгвокультурній спільноті. Обидва типи комунікативної поведінки є національно (культурно) специфічними.

В нормах ділового спілкування неминуче відображаються загальнолюдські, національні та особистісні аспекти професійної комунікації. На рівні планетарних, загальноприйнятих правил та принципів культурно-історичного значення можна, очевидно, говорити про універсальні кооперативного діалогу. До дискурсивних універсалій відносяться стратегічні та комунікативні типи ділової комунікації, спрямовані на результат. На рівні національної специфіки культури ділового спілкування слід розглядати ціннісні орієнтації соціуму, своєрідність інтенцій їх досягнення, особливості структурування етапів ділової взаємодії та мовленнєвої інтерактивної поведінки соціуму. На рівні ділової культури особистості на перший план висуваються концептуально-психологічні портрети комунікантів, що визначають специфіку ситуації, вироблення рішення, вибору найбільш ефективної стратегії досягнення мети.

Соціокультурний компонент іншомовної компетенції передбачає формування культурних навичок взаємовідносин ділових партнерів. Для розвитку адекватної міжкультурної комунікації необхідним виглядає не тільки знання значень слів та вільне володіння граматичними формулами, а й здатність співвідносити мовні засоби з нормами мовленнєвої поведінки, яких дотримуються носії мови. Як доводить практика реальної міжкультурної комунікації, «недосконале володіння іноземною мовою не є перешкодою міжкультурної комунікації з носієм мови» [5].

Соціокультурна характеристика ділового спілкування заключається у своєрідному діалозі культур. Будь-який контакт різних груп і суспільств передбачає взаємодію різних культур, яка знаходить своє відображення в способі мислення, поведінці, реакції на ту чи іншу подію і т. п. У більшості випадків невдачі ділового спілкування виникають через те, що учасники комунікативного акту вибудовують свою поведінку у відповідності з нормами та правилами національного комунікативного стилю, який сформувався в результаті процесів інкультурації¹ в рамках власного лінгвокультурного оточення. Крім того, до уваги мало береться різниця у баченні світу, в підходах до організації справи, в культурно обумовлених комунікативних стратегіях і тактиках, що детермінують національні комунікативні стилі і, відповідно, дискурсивну поведінку представників двох культур в ситуаціях міжкультурного спілкування. Національний комунікативний стиль відображає існуючі в культурі переваги у виборі вербальних, невербальних та паравербальних засобів в організації внутрішньокультурного чи міжкультурного спілкування.

Активно спілкуючись, комуніканти переймають один в одного манери, термінологію, моду. У випадку ділових контактів та дискурсів виробляються єдині професійні норми

¹ Інкультурація – засвоєння людиною культурних норм, цінностей, надбав певного угруповання, набуття культурної ідентичності . . . шляхом отождолення себе, свого світогляду, поведінки з культурними зразками, що надає змогу людині орієнтуватися в певному соціокультурному середовищі, упорядковувати власну життєдіяльність, передбачувати її наслідки, обирати той чи інший тип, манеру й форму спілкування [7: 182].

поведінки, складається багато в чому схожа психологія, властива діловим людям. Відбувається формування єдиного міжнаціонального професійного образу спеціаліста. Тому уже доводиться говорити про деяку спільність менталітетів професіоналів та ділових людей. Крім національного менталітету має місце менталітет осіб однієї професії, котрий характеризується багато якими загальними рисами [6: 34]. Ця спільність яскраво виражається в роботі спільних і багатонаціональних підприємств та організацій, процвітання яких залежить від успішно створеної культурної синергії. Цей термін, що позначає нарощування додаткового потенціалу за рахунок культурної різноманітності у світі для спільного росту, досягнення спільних цілей та розвитку шляхом співпраці, тісно пов'язаний із визначенням корпоративної культури, інтерес до якої виріс на початку 80-х років ХХ століття.

Отже, специфіка ділового спілкування обумовлена тим, що воно виникає на основі певного виду діяльності, пов'язаної з виробництвом будь-якого продукту чи ділового ефекту. При цьому всі сторони ділового спілкування виступають у формальних, офіційних статусах, які визначають необхідні соціальні та етичні норми поведінки людей. Етичні норми в бізнесі, іншими словами ділова етика, може розглядатись як культурний феномен, що існує в середині однієї організації. І якщо в рамках цієї компанії існують різні культури, то й етичні норми будуть представлені через призму соціально-психологічних особливостей та морально-культурних цінностей представників кожної субкультури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сепир Э. Коммуникация // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – С. 211.
2. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи // Избранные труды по языкознанию и культурологии. – М.: Прогресс, 1993. – С. 185.
3. Грушевицкая Т. Г., Попков В. Д., Садохин А. П. Основы межкультурной коммуникации: Учебник для вузов/под ред. А. П. Садохина. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 352 с.
4. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. – М., 1990. – С. 26.
5. Барышников Н. В. Обучение языкам и культурам иных стран на службу отечеству // Вестник ПГЛУ, №2-3, Пятигорск, 2004.
6. Барышников Н. В. Парадоксы межкультурной коммуникации // Преподавание иностранных языков и культур: проблемы, поиски, решения (Лемпертовские чтения – VII). Мат. Международного научно-методического симпозиума «Преподавание иностранных языков и культур: проблемы, поиски, решения» (Пятигорск, 19-20 мая 2005 г.) Пятигорск: ПГЛУ, 2005. – 212 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – С. 182.

**«ПРАВО ГОВОРИТЬ НА СВОЕМ ЯЗЫКЕ – ЭТО СОСТАВНАЯ ЧАСТЬ
ОБЩЕЙ СИСТЕМЫ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА И СИСТЕМЫ
МИРОВЫХ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ»**

Статья рассматривает вопрос о праве на использование родного языка в государстве и о связи его с мировой системой культурных ценностей, системой прав и свобод человека. Изучается опыт других государств при построении системы прав и свобод. Предлагается комплекс мер для построения эффективной государственной политики в области прав этнических сообществ.

Ключевые слова: права человека, этническое сообщество, родной язык, культурные права, государственная политика

Key words: Human rights, ethnical community, native language, cultural rights, state politics.

«Права человека являются основными ценностями,
которые позволяют нам считать себя человечеством»

бывш. Генеральный секретарь ООН,
Бутрос-Бутрос Гали

Права человека, и в частности, право говорить на своем родном языке являются центром внимания многих ученых и практиков, как в Украине, так и за рубежом.

Права человека, их генезис, социальные корни, назначение – одна из вечных проблем исторического, социально-культурного развития человечества, прошедшая через тысячелетия и неизменно находившаяся в центре внимания политической, правовой, философской мысли.

Права человека органично вплетены в общественные отношения, являются нормативной формой взаимодействия людей, предотвращения конфликтов в обществе. Регулирование прав человека никогда не замыкается только правовым пространством, в связи с чем, права человека изначально носили нравственно-этическое, духовно-культурное и религиозное наполнение.

Идея ценности человека была выдвинута еще в античном обществе, однако и с развитием государственности человек остается центром измерения. Европейская цивилизация породила гуманистическую культуру, в ней утвердились представления о ценности индивида, права и основанного на нем порядка, обеспечивающего свободу личности.

Язык как средство межличностного общения играет особую роль. Язык – это важнейший элемент культуры, основная форма проявления национального и личного самосознания. Конституция Украины устанавливает, что «применение языков в Украине гарантируется Конституцией Украины», что «все люди свободны и равны в своем достоинстве и правах. Права и свободы человека неотчуждаемы и нерушимы». Конституция Украины устанавливает запрет на любые ограничения по признакам расы, цвета кожи, политических, религиозных и иных убеждений, пола, этнического и социального

происхождения, имущественного положения, места жительства, по языковым или иным признакам.

Эти конституционные права вытекают из принципов Всеобщей декларации прав человека 1948 года, содержатся и в других международно-правовых актах, играющих значительную роль в регулировании статуса человека. Кроме того, международно-правовые нормы прямо запрещают любую дискриминацию, в том числе по языковому принципу, устанавливают принципы равенства граждан и право на обеспечение и развитие идентичности через культуру, религию и язык.

Каждый человек с детских лет овладевает языком общения той среды, где родился, и этом процесс является необходимым условием его выживания, его адаптации в суровом мире. Что же такое родной язык? Это язык предков, который связывает человека с его народом, с предыдущими поколениями, их духовным миром; это первый язык, который освоил ребенок, язык, которым человек владеет с максимальной глубиной и полнотой, на котором легче всего мыслится, который является для него наиболее привычной и удобной формой выражения мысли и языкового общения.

Фактически право выбора языка общения предопределяет собой право личности на свободное этническое самоопределение, реализуемое как возможность выбора собственной культурной идентичности и право удовлетворять интересы и запросы, связанные с этнической принадлежностью, а значит быть полноценным человеком и гражданином своего государства.

В соответствии с Международным пактом о гражданских и политических правах 1966 года «в тех странах, где существуют различные языковые сообщества, лицам, принадлежащим к таким сообществам, не может быть отказано в праве совместно с другими членами сообщества пользоваться родным языком» [1]. Право на свободное пользование родным языком очень важно для развития самосознания личности, сохранения самобытной культуры, упрочении этнических связей.

Более 65 процентов [2] граждан Европейского Союза полагают, что урегулирование статуса сообществ, для которых родным языком является не государственный язык, должно быть политическим приоритетом для руководства их стран. С пониманием значительной ценности своих этнических сообществ европейские государства уделяют существенное внимание регулированию языкового статуса своих граждан, определению их прав во внутреннем законодательстве. Проведение уравновешенной политики в отношении прав человека в последние десятилетия является приоритетом для европейских политиков.

Большинство Европейских государств устанавливает в качестве государственного языка один язык. Так, например государственным языком Австрии является немецкий язык, государственным языком Бельгии – французский, государственным языком Словении является словенский.

Однако, некоторые государства, подчеркивая уважение к нескольким этническим сообществам, законодательно устанавливают официальный характер нескольких языков. В Ирландии два официальных языка, при этом ирландский – это национальный и первый официальный язык, а английский язык – второй официальный язык. В Казахстане, бывшей, как и Украина, республике СССР, государственный язык – казахский, а официальный язык (язык межнационального общения) – русский.

Основными сферами жизни общества, в которых использование различных языков

этнических сообществ имеет принципиальное значение, являются государственные и муниципальные органы, судебная система и судопроизводство, средства массовой информации, образование.

В области регулирования деятельности государственных органов и использования ими языков можно отметить также различные подходы. Например, в Испании сотрудникам государственных органов необходимо знание всех официальных языков, документация ведется также на двух языках. На Мальте в качестве рабочих языков Правительство использует мальтийский и английский языки. Это означает и издание нормативных актов на соответствующих языках, и общение с гражданами также на тех языках, на которых поступают обращения. В Финляндии в государственных органах при обращении можно использовать финский и шведский языки.

В области образования общей тенденцией является максимальное содействие сохранению и развитию национальной культуры, существенной частью которой является язык. Так, в Ирландии, ирландский язык во всех школах является обязательным предметом. В некоторых районах существуют специализированные школы, где обучение ведется только на ирландском. При поступлении в государственные ВУЗы ирландский язык – обязательный вступительный экзамен. Однако основное обучение проходит на английском языке, начиная со школы и до окончания ВУЗа. В Испании образование осуществляется в основном на двух языках по всей стране. Один из них в обязательном порядке должен быть испанский, второй – официальный язык автономии.

В области средств массовой информации общей тенденцией является поощрение государством средств массовой информации на языке этнических сообществ. Такое поощрение может выражаться, например, в отдельном государственном дотировании СМИ, вещающих на языках сообществ.

Существенное внимание уделяется топонимическим вопросам, а именно: названиям, вывескам, дорожным знакам. Так, в Австрии в местах компактного проживания сообществ топографические названия должны быть как на словенском или хорватском языках, так и на немецком. В Ирландии топонимические названия обозначаются одновременно на ирландском и на английском языках. В Финляндии на Аландских островах все названия указываются на финском и обязательно дублируются на шведском языке.

Как показала практика, вопросам проработки языковой и этнической политики государства в европейских странах уделяется большое внимание.

Украина как многонациональное государство столкнулась с проблемой определения языкового статуса граждан, проживающих на ее территории. Соотношение населения, которое считает русский и украинский языки родными приблизительно одинаково. Конституционное закрепление прав русскоязычного населения, также как и представителей национальных меньшинств, в основном так и остается только в Конституции. Действующая система законов не позволяет в полной мере реализовать нормы действующей Конституции – высшего закона государства.

Обращение за защитой своих прав в государственных органах может быть сделано только на украинском языке, что уже не позволяет большей части населения защищать свои права в полной мере. Уменьшается объем преподавания на русском и других языках (кроме украинского), все больше школ оставляют детям только возможность обучения на украинском языке, лишая их шанса учиться на родном языке.

Средства массовой информации почти полностью перешли на вещание только на

украинском языке, руководствуясь положениями новых законов и указов, принимаемых государственными чиновниками.

С учетом распределения населения на территории Украины встает вопрос о реальной роли русского языка в Украине. Целью для государства должно стать взаимоуважительное сосуществование языков, каждый из которых получит все возможности для развития. Более того, такая государственная политика позволит Украине развиваться как правовое государство и занять достойное место в ряду демократических Европейских государств.

Ниже мне хотелось бы предложить основные положения регулирования языковых прав граждан, применение которых позволит выстроить устойчивую систему прав человека в государстве, которое населено представителями различных этнических сообществ, говорящих на разных языках.

Образование

Вопрос роли языка в обучении и воспитании человека нельзя переоценить. На протяжении всей своей жизни человек учится чему-то новому и язык обучения при этом, может дать ему большой простор. Огромное информационное богатство, накопленное на родном языке, должно служить для многих поколений граждан государств средством вхождения в общемировое культурное пространство. Отлучать новое поколение от книг, фильмов на родном для них языке обрекает на деградацию всего поколения, не имеющего доступа к такому национальному наследию. В связи с этим образование, во многом, является ключевой сферой воспитания личности человека.

В процессе предоставления начального и среднего образования лучшим средством обучения для ребенка является родной язык, поэтому государство просто обязано предоставлять возможность для обучения на родном языке и создавать возможность родителям ребенка использовать такую возможность. Это не исключает преподавание государственного языка параллельно. В средней школе стоит проводить обучение на той же основе: обязательное изучение государственного языка с обучением на родном языке большинства предметов. При обучении в высших учебных заведениях, необходимо сохранять достаточное количество учебных заведений и соответствующих кафедр в них, в которых обучение будет осуществляться на родном языке гражданина. Кроме того, этнические сообщества должны иметь гарантированное государством право создания своих собственных высших учебных заведений.

Касаясь вопроса об образовании нельзя не остановиться на вопросе межкультурного образования и сохранения истории, культуры и традиций этнических групп, государственные органы в сфере образования должны гарантировать (в том числе и финансово), что общая обязательная учебная программа включает изучение истории, культуры и традиций различных народов, проживающих на территории государства. При этом содержание учебного курса должно разрабатываться при активном участии соответствующих групп.

Изучение культуры, истории, религии представителей этнических сообществ должно занимать соответствующее место в образовательной программе всего населения государства: представители этнических сообществ получают образование, учитывающее их особенности, а представители других сообществ будут лучше знать и понимать иные сообщества, проживающие на территории государства.

Такие знания являются весьма важными для построения толерантного, многонационального общества – свободного от этнической вражды, которая очень часто является результатом игнорирования либо неверного знания. Знание и понимание являются предпосылками для внутренней стабильности и социальной гармонии в государстве.

Участие в управлении государством.

Государство должно гарантировать наличие возможностей для представителей этнических сообществ в выражении своей позиции на уровне государственных органов страны. При этом, законодательно могут устанавливаться специальные требования такие как:

- Резервирование специальных мест в парламенте государства.
- Официальные или неофициальные соглашения о закреплении постов в высших органах исполнительной власти, в судебных органах.
- Политические партии создаются свободно, без ограничений по принципу представительства этнических сообществ.

Кроме того, представляется разумным, создание специальных совещательных структур при государственных органах для функционирования в качестве каналов для диалога между государственными органами и этническими сообществами. Такие органы должны также включать специальные целевые комитеты для рассмотрения вопросов обеспечения жильем, земель, образования, языка и культуры. Структура подобных органов должна отвечать их назначению и способствовать более эффективной коммуникации и соблюдению интересов обеих сторон. Такие органы могут готовить рекомендации, составлять законодательные предложения, наблюдать за изменениями и высказывать мнения относительно предложенных государственных решений, которые могут прямо или косвенно затрагивать права сообществ. Эффективное функционирование таких органов будет требовать наличия соответствующих средств.

Местное самоуправление

Опыт многих европейских государств демонстрирует ценность передачи конкретных законодательных и исполнительных полномочий от центрального уровня к местному. Реализуя принцип делегирования, государство должно положительно рассматривать такую территориальную передачу полномочий, включая специальные функции самоуправления, особенно там, где это будет способствовать возможности этнических сообществ к осуществлению полномочий в отношении решения касающихся их вопросов. Функции, в осуществлении которых такие администрации имеют успешно осуществляемые в основном или в значительной мере полномочия, включают образование, культуру, использование языка, охрану окружающей среды, местное планирование.

Средства массовой информации.

Этнические сообщества должны иметь и реализовывать право создавать и поддерживать свои средства массовой информации. При этом, государственное регулирование деятельности средств массовой информации должно быть основано на объективности и отсутствии какой-либо дискриминации. Представителям этнических сообществ необходимо обеспечить доступ к эфирному времени на своем языке в финансируемых государством средствах массовой информации. На общенациональном, региональном и местном уровнях количество и качество всего времени, предназначенного для вещания на языке, должно быть соразмерно численности соответствующего сообщества.

Редакционные коллегии государственных СМИ, рецензирующие содержание и на-

правление планирования программ должны включать лиц, принадлежащих к другим этническим сообществам. Доступ к средствам информации, предоставляемый из-за границы, не должен быть неоправданно ограничен.

Экономическая сфера

Все лица должны иметь право осуществлять руководство частными компаниями на языке или языках по их усмотрению. Государство может потребовать дополнительного применения официального языка или государственного языка только тогда, когда, например, нарушаются права работников или права потребителей, установленные законом.

Общение с государственными и административными органами

Возможность представителей этнических сообществ контактировать с государственными чиновниками и органами на своем родном языке является важнейшим языковым правом. Это позволяет им понимать политику государства, а также выражать свое мнение при определении государственной поддержки. Это позволяет таким лицам быть активно вовлеченными в общественно-политическую жизнь страны.

Граждане должны обладать правом на ознакомление с гражданскими документами и актами, как на официальном или государственном языке, так и на своем языке. В соответствии с этим, местные государственные учреждения обязаны вести соответствующих гражданский регистрационный учет также на языке этнического сообщества. Кроме того, во взаимодействии с государственными и местными органами власти граждане должны иметь возможность использовать свой родной язык.

Общение с независимыми институтами

Очень важно предоставить свободный доступ гражданам к независимым институтам, таким как, уполномоченный по правам человека или комиссия по правам человека, в случаях, когда они ощущают, что их языковые права нарушены.

Судебная защита

Государство обязано гарантировать, что лица, обвиняемые в совершении преступления, должны быть проинформированы о предъявленном им обвинении на родном языке, и что таким лицам будет бесплатно представлен переводчик в случае, если они не понимают языка судебного разбирательства.

Использование личных имен

Все граждане имеют право на использование личных имен на своем языке в соответствии с их традициями и системами языка. Законодательно стоит закрепить обязанность государственных органов уважать личное имя человека. Исключен любой перевод имени, отчества и фамилии человека, тем более что может исказить его настоящее имя, отчество, фамилию.

Топографические названия

Государственные органы обязаны обеспечивать наличие обозначений на языках проживающих там этнических сообществ местных названий, названий улиц и иных топографических указателей, предназначенных для населения.

Создание и участие в деятельности негосударственных организаций, союзов

Представители этнических сообществ должны иметь гарантированное право создания и участия в деятельности таких организаций, государство не может осуществлять дискриминацию данных объединений по причине используемого языка, а также неоправданно ограничивать право данных объединений на поиск источников финансирования из государственного бюджета, от международных источников или частного сектора.

Проведение массовых мероприятий в культурной, спортивной, социальной сферах.

При финансировании государством различных массовых мероприятий, соответствующая часть всех средств, расходуемых государством, должна идти на финансирование подобных мероприятий, осуществляемых лицами, принадлежащими к этническим сообществам.

Предложенные меры, разработаны с учетом положений международно-правовых актов, использован опыт других государств, приложивших большие усилия для стабилизации этнической ситуации в своем государстве, для выстраивания устойчивой и понятной системы прав и свобод человека, базирующихся на мировых общекультурных ценностях, таких как уважение достоинства человека, уважение культуры, религии и многих других аспектов.

Реализация указанных мер, конечно, потребует длительного времени, финансирования и дополнительных усилий со стороны, как государства, так и представителей этнических сообществ. Тем не менее, результаты должны быть значительны и приведут к существенной стабилизации в обществе, укреплению государственности и развитию страны как демократического государства, где уважаются мировые культурные ценности, где права человека – это действительный приоритет для государства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права. — К.: Укр. Правнича Фондація, 1995. — 40 с

2. Эл. ресурс: «Special EUROBAROMETER 243. «Europeans and their Languages». Published in http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_243_sum_en.pdf

УДК 811. 11'316. 77

Бурденюк Г. М., Ротарь А. Б.

(Кишинев, Молдова)

Юрчук Л. В.

(Киев, Украина)

РОЛЬ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

В статье рассматриваются некоторые психолингвистические аспекты межкультурной коммуникации, и развивается вопрос о роли языковой личности и картины мира в общении. Предлагается оригинальная трактовка понятий «языковая личность» и «картина мира» говорящего на иностранном языке в свете факторов, играющих доминирующую роль в межкультурной коммуникации. Статья также раскрывает разницу между родным и иноязычным восприятием мира, определяя ее как социокультурное расширение картины мира.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, языковая личность, картина мира, концептуальная система, социокультурный пласт знаний, иноязычное социокультурное восприятие мира.

© Бурденюк Г. М., Ротарь А. Б., Юрчук Л. В., 2008

Дана стаття спрямована на психологічні основи міжкультурної комунікації та деякі питання, які стосуються мовної особистості і картини світу в спілкуванні.

Пропонується трактування понять «мовна особистість» і «картина світу» того, хто розмовляє іноземною мовою з точки зору факторів, які відіграють домінуючу роль в міжкультурній комунікації.

Також стаття розкриває різницю між рідним та іношомовним сприйняттям світу, визначаючи її як соціокультурне розширення картини світу.

Ключові слова: міжкультурна комунікація, мовна особистість, світогляд, концептуальна система, соціокультурний пласт знань, іношомовне соціокультурне сприйняття

The article deals with some psycholinguistic aspects of intercultural communication and the role the language personality and the world view play in it. The article offers a specific approach to treating language personality and world view of a foreign language speaker within the framework of factors, playing a major role in intercultural communication. The article also reveals the difference between native and foreign perception of the world, described as sociocultural extension of the world view.

Key words: intercultural communication, language personality, world view, conceptual system, sociocultural knowledge, foreign sociocultural world view.

С раннего детства человек постоянно приобретает знания о себе и об окружающем мире, активно участвуя в процессе обмена приобретенной информацией.

Его стиль жизни или характерный тип реагирования на жизненные проблемы раскрывают суть его личности. Очевидно, в центре понимания (психологической) личности находятся некогнитивные аспекты человека, эмоциональные характеристики и воля, а не интеллект и способности, подразумеваемая врожденные характеристики (как, например, темперамент, характер), направленные на реагирование и поведение индивида. Из этого, следует вывод, что психологическая личность человека характеризуется не знаниями, которые он усвоил или может усвоить, а подсознательными, врожденными характеристиками, мотивирующими его поведение.

Однако, рассуждая о том, что касается языковой формы поведения человека, т. е. о ее реализации и материализации в акте общения, правомерно отметить определенную грань личности, и именно – языковую личность (ЯЛ). Именно в этом случае задействованы интеллект и способности, знания и т. п., направленные на изучение, усваивание, познание человеком окружающей среды посредством языковых форм. Интеллект наиболее интенсивно проявляется в языке и исследуется через язык, поэтому правомерно считать, что ЯЛ есть личность, выраженная в языке (текстах) и через язык, т. е. личность, реконструированная в основных своих чертах на базе языковых средств.

На родном языке, ЯЛ начинает проявляться, когда в общение вступают интеллектуальные силы, когда личность проявляет творчество и когда выявляется и устанавливается иерархия смыслов и ценностей в ее картине мира, в ее тезаурусе. Другими словами, для возможности судить о сформированной ЯЛ, присутствие основных знаний о «маме», «каше», «воде» и «сне» является недостаточной. Необходимо, чтобы эти слова вызвали в подсознании говорящего определенные ассоциации, которые задействовали бы его шкалу ценностей, его мировоззрение, его желание и мотивацию употребить то или иное слово в определенной, соответствующей коммуникативным потребностям говорящего, ситуации.

Другую же ситуацию представляет собой процесс формирования ЯЛ говорящего на иностранном языке, так как, картина мира, мировоззрение личности формируется уже на существующем фоне родного языка.

Начнём с того, что сам процесс обучения иностранному языку не может осуществиться без применения ассоциаций, концептов или общих знаний на родном языке. Раз так, то параллельно с усвоением иностранного языка формируются и компоненты коммуникативной компетенции человека, а с этим, формируется картина мира и ЯЛ обучаемого. Человек постепенно познаёт мир в другом измерении, и создаёт новые для себя ассоциации на основе уже существующего опыта на родном языке.

В отношении познания мира в ином измерении целесообразно отметить работы Халеевой И., исследовавшей понятие «вторичной языковой личности». Она считает, что усвоение языка — это не только обретение средства кодирования концептов... но и обретение средства социальной коммуникации, и конвенциональной ориентации концептуальных систем [4].

Понятие «концептуальная система» для автора представляет собой систему взаимосвязанной информации, отражающей познавательный опыт индивида на самых разных уровнях... и в самых разных аспектах познания, осмысления мира: наиболее абстрактные концепты в такой системе континуально связаны с концептами, отражающими наш обыденный опыт. По мнению цитируемого автора, язык используется для социализации «картин мира», содержащихся в индивидуальных концептуальных системах, для приближения их к «картине», разделяемой членами языкового сообщества и отвечающей их ориентационным и экзистенциальным (физическим, духовным, технологическим, этическим, эстетическим и др.) потребностям в мире.

Картина мира, предоставляет возможности перехода от индивидуального, субъективного мировоззрения к интер-субъективному и в этом смысле — объективному. Это следует понимать так, что обогащая свою картину мира через концепты нового языка, языковая личность говорящего на иностранном языке способна воспринимать картину мира человека другого социума с большей легкостью в силу общности существующих понятий.

Картина мира отражает взгляд члена культуры на внешний мир. Это как бы комплекс ответов даваемых той или иной культурой на извечные вопросы бытия: Кто такой я и кто такие мы? Среди кого я существую? Какого мое отношение к тем или иным вещам? И если в случае ценностного подхода на все эти вопросы ответы даются как бы на универсальном языке, то концепция «картины мира» подразумевает интерпретацию культуры, выявление оттенков, характерных только для нее, применение к исследованиям культуры метода эмпатии (сопереживания). [5:2]

Поэтому участник межкультурной коммуникации должен видеть явления прежде всего изнутри и только потом прийти к их «внешнему» пониманию, то есть к пониманию во внешнем культурном контексте. Требование «видеть предмет изнутри» относится и к культуре, и к ее носителям, понимать психологию которых говорящий на иностранном языке должен так, словно бы он был на их месте. Ведь член культуры может понимать значение любых ее материальных или нематериальных элементов совершенно иным и часто совершенно неожиданным для нас образом. Не встав на точку зрения носителя культуры, мы ошибемся как в трактовке элементов культуры, так и культурной системе как таковой.

Важной чертой проблемы, стоящей перед преподавателем иностранного языка для подготовки участников межкультурной коммуникации, является рассмотрение усвоения

правильного употребления языковых средств иностранного языка как усвоения соответствующих различий в мире. Этим подразумевается, что задача, стоящая перед изучающими иностранный язык значительно усложняется, поскольку успешность общения между носителями языка и «не носителями» (т. е. «природными» и «вторичными» носителями) затрудняется в силу расхождения концептуальных систем двух разных социумов. Следовательно, приобщение, скажем, румыно-язычной «языковой личности» через новое для нее средство социальной коммуникации (через усвоение другого, иноязычного социокультурного фонда) к распознаванию и пониманию смысловых и прагматических черт «иноязыковой» личности (члена другого лингво-социума, иного языкового общества) должно означать также приобщение к новым «картинам мира».

Достичь абсолютной согласованности двух или большего количества разноязычных «картин мира» в условиях вузовского обучения вряд ли возможно, равно как и общий вербальный код для представителей двух различных социумов далеко не означает понимания на уровне концептуальных систем, так как научить будущего участника межкультурной коммуникации идентифицировать иноязычные средства кодирования информации еще не означает подключения его к концептам, актуализирующимся в другом обществе.

Объясняется это тем, что изучающий иностранный язык (как мы уже отмечали ранее) постигает и культурный аспект языка посредством того же языка. Именно на родном языке и создается то, что именуется картиной мира – то мировоззрение, которое не изменяется, и диктует поведение человека в любой среде.

Когда речь идет о ЯЛ говорящего на иностранном языке, картина мира расширяется. К инвариантной (родной) картине мира добавляется определенный пласт знаний – а именно социокультурный – который и характеризует наличие иного мировоззрения.

ЯЛ получает новые грани, совершенствуясь и приобретая возможности успешно участвовать в межкультурной коммуникации. Именно совершенствование и расширение картины мира, а также и обогащение лингвистических знаний на иностранном языке и является гарантом адекватного понимания и реагирования на иностранную речь, а вместе с этим, и успешной межкультурной коммуникации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бурденюк Г. Роль мультилингвальной языковой личности в процессе изучения второго иностранного языка – *Analele Științifice ale Institutului de Stat de Instruire Continuă*, Vol. 1. – Кишинев, 2006. – 4 с.
2. Караулов Ю. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 315 с.
3. Караулов Ю. Русский язык в национальной школе: Проблемы лингводидактики. – М., 1977. – 267 с.
4. Ротарь А. Обучение социокультурным иноязычным знаниям как основа для формирования социокультурной компетенции (английский язык, непрерывное образование) – Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук. – Кишинев, 2007. – 210 с.
5. Халеева И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи – Москва: Высшая Школа, 1989. – 342 с.
6. Redfield R., *The Little Community. Viewpoints for the Study of a Human Whole*. Uppsala and Stockholm: Almqvist and Wiksells, 1955. – 435 с.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МЕЖКУЛЬТУРНЫХ КОММУНИКАЦИЙ ПОЛИЭТНИЧЕСКОГО НАСЕЛЕНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗА- ЦИИ ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА

Досліджено базові компоненти формування інформаційних ресурсів міжкультурних комунікацій в Україні з урахуванням поліетнічного складу населення та міжнародних засад функціонування глобального інформаційного простору.

Ключові слова: *глобалізація, інформаційний простір, міжкультурні комунікації, поліетнічність, національні меншини, міжнаціональні відносини.*

The work basically components of forming of the informational resources of intercultural communications in Ukraine are being research though poliethical composition of national minorities and international attitudes.

Key words: *globalization, informational area, interculture communications, poliethical, national minorities, international attitudes.*

Для каждого государства мирового сообщества насущной задачей в деле построение информационного пространства является сохранение национально особенного в индустрии формирования информационных коммуникаций. Этим фактором, возможно обеспечить и сохранить «индивидуальность» государства в унифицированном информационном обществе. Такое рекомендуемое пожелание для стран развивающегося мира содержит программный документ ЮНЕСКО «Информация для всех» [1].

Национальная специфичность каждой страны в информационном обществе должна базироваться на историческом опыте формирования информационной деятельности как одной из сфер функционирования информационного пространства. В свою очередь этот фактор становления информационного пространства в рамках национальных особенностей, может обеспечить каждому государству формирование оригинальных, индивидуализированных по национальному признаку, межетнического информационного продукта, который будет конкурентоспособным на мировом информационном рынке. В документах ЮНЕСКО периода 80-90-х годов, определяющих гуманитарное направление формирования информационного общества, такие продукты очерчены достаточно перспективно. В условиях технологического развития мировой цивилизации и преобладания технократического способа мышления, насущной проблемой мирового сообщества стало сохранение исторической памяти человечества в любой фиксированной форме. Параметры форм исторической памяти человечества очерчены в программе ЮНЕСКО «Память мира», разработка которой началась с 1992 года всеми странами мира. Реализация программных положений для каждой страны мира предполагает создание исчерпывающего банка данных обо всех источниках информации на всех исторических формах носителей, накопившихся на территории государства и характеризующих процесс преобразования и развития этносов в современную форму национальной государственности.

В концептуальном документе международного сообщества «ЮНЕСКО и информационное общество для всех», опубликованном в 1996 году, наряду с признанием факта наблюдающегося ускоренного развития и распространение информационных и комму-

никационных технологий, высказан ряд положений касающихся рационального использования новых технологий в интеллектуальных сферах, которые занимают центральное место в процессе развития культуры мировой цивилизации. В первую очередь ЮНЕСКО выделяет такие интеллектуальные сферы как образование, наука, культура, средства массовой информации, библиотеки, музеи и архивы, которые играют решающую роль в развитии национальных информационных инфраструктур. Информационные технологии, в основе своей являющиеся универсальными, при условии их повсеместного применения, способствуют нивелированию той национально-культурной специфичности, которой характеризуется каждое государственное национальное образование [2].

Украина, прошедшая длительный исторический путь государственного самоопределения, в начале XXI века стоит перед выбором рационального пути формирования информационно-технологической индустрии и сохранения культурной специфичности как нации. Правильный выбор решения во многом зависит от государственного регулирования вопросов внедрения информационных технологий в тех сферах жизни украинского общества, которые формируют национальную специфичность [3]. Это, прежде всего культура, наука, образование, издательское дело, средства массовой информации. Именно эти социально-ориентированные сферы формируют интеллект украинской нации. Поддерживая международные программы совершенствования информационно-технологической обеспеченности межкультурных коммуникаций общества внутри государства, Украина с момента своей независимости старается учитывать в своих государственных программах национально особенный фактор при выполнении рекомендаций ЮНЕСКО.

В рамках международного интеллектуального сотрудничества для Украины в программных документах ЮНЕСКО важную роль имеют те положения, которые предусматривают создание и распространение методов обработки информации и обеспечения доступа к ней в областях образования, науки, культуры и массовых коммуникаций. Данные положения отражают исторический опыт каждого государства в мировом обществе, в том числе и Украины, по формированию своего национально культурного пространства, имеющего свои языковые, материальные и духовные ценности. Многоаспектный документ «ЮНЕСКО и информационное общество для всех» в качестве своей Среднесрочной стратегии (1996-2004 гг.) совместно с Организацией Объединённых Наций предусмотрел содействие через экспериментальные проекты использование новаторских технологий для стимулирования развития в направлении выпуска и распространения разнообразной культурной продукции как вклад в укрепление взаимопонимания и диалога между культурами различных этносов.

В информационном пространстве каждого этноса, населяющего территорию Украины, должна присутствовать важнейшая составляющая – область создания и распространения исходной и производной информации. Именно эта составляющая активно влияет на потребление информации. Потребителями информации в контексте темы нашего исследования являются представители всех этносов Украины, с их возрастными, образовательными, профессиональными запросами. Формирование круга запросов каждого из этнических формирований зависит от их устойчивого социально-политического и экономического положения.

История территориального формирования Украины в XX ст. отмечает динамику роста и перемещения этнического состава. Непосредственно динамические процессы обусловлены естественным движением населения, миграционными и этническими процессами. В более широком плане динамика всегда зависела от целого комплекса явлений

социально-экономического, политического и культурного характера. Статистические данные движения различных этносов Украины с 1897 по 1989 годы. Подтверждают подвижность этнических групп как внутри территории, особенно в процессе урбанизации – «село-город», переселения из западных территорий в центр и на восток и внешнюю миграцию – за пределы территории Украины. Среди негативных факторов внешней миграции этнического населения отмечены демографические потери, этнические процессы как следствие несовершенной национальной политики, которая проводилась в условиях тоталитарного правления: репатриация, насильственное переселение, депортация. Вынужденные миграции коснулись поляков, крымских татар, гагаузов, караимом, цыган, евреев [4].

Сегодня в Украине отсутствуют моноэтнические административно-территориальные деления. Можно говорить о более или менее полиэтнических областях в Украине, однако факт полиэтничности Украины на рубеже XXI века подтвержден четкой статистикой народонаселения. Самым сложным полиэтническим регионом Украины является Крым. Из 17 национальных меньшинств Украины здесь проживают 9 с большим процентным соотношением. Полиэтнически сложными являются Закарпатская область (7 этносов с различными языковыми группами); Хмельницкая область (10 этносов); Винницкая область (6 этносов); Житомирская область (5 этносов); Кировоградская область (6 этносов); Днепропетровская область (6 этносов); Донецкая область (8 этносов); Луганская область (5 этносов); Харьковская область (7 этносов); Полтавская область (5 этносов); Запорожская область (8 этносов); Николаевская область (7 этносов); Одесская область (9 этносов); Херсонская область (7 этносов).

Львовская, Ровенская, Тернопольская области предоставили свои территории 4 этносам, из них один титульный этнос, также русские, белорусы, поляки в их национальном меньшинстве. Дуэтнической областью является Ивано-Франковская, где проживают русские и украинцы.

Многонациональной является столичная область Украины – Киевская и сам Киев, где проживают представители 6 этносов. В этнополитической ситуации любого государства столичный город не всегда определяет типичное положение этносов, населяющих государство, поскольку население столичных городов наиболее подвержено процессу миграции.

Такой разнообразный в территориальном расселении полиэтнический состав Украины должен иметь разнообразные потребности в удовлетворении своих запросов в информации: образовательной, культурной, массово-политической, профессиональной, преимущественно на языке своего этноса. Украина, как самостоятельное государство, вправе сегодня цивилизованными методами, во-первых, предоставить право на получение каждым этносом информации на родном языке; во-вторых, обеспечить реализацию этого права путем создания инфраструктуры, производящей исходную и производную информацию в языковом полиэтническом разнообразии.

Главным документом, определяющим направления формирования национальной информационной политики в отношении национальных меньшинств, проживающих в Украине, является Конституция. Кроме того, Украина содействует развитию международного сотрудничества в обеспечении и защите прав и интересов национальных меньшинств, в частности, путем заключения и реализации многосторонних и двусторонних договоров в этой сфере.

В Законе «О национальных меньшинствах Украины» провозглашено право национальных меньшинств на национально-культурную автономию. Согласно Статье 6 Закона

«О национальных меньшинствах» национально-культурная автономия трактуется как «форма культурного самовыражения». Из текста Закона следует, что организационной формой национально-культурной автономии являются национальные общественные объединения, статус которых определяет Закон Украины «Об объединениях граждан». Как известно, национально-культурная автономия является одной из форм национального самоопределения граждан, принадлежащих к национальным меньшинствам. Одновременно это и форма национальной самоорганизации, самостоятельного решения национальными меньшинствами вопроса сохранения и развития своей этнической, религиозной, культурной, языковой самобытности.

Потребность в национально-культурной автономии обусловлена необходимостью обеспечить права человека, учитывая при этом его этническую принадлежность. Ориентируясь на полиэтнический состав населения государства, эти права не могут быть эффективно обеспечены на территориальной основе.

Закон «О печатных средствах массовой информации (прессе) в Украине» составляет третий уровень законодательной базы в государстве, обеспечивающей языковые, культурные и другие потребности национальных меньшинств Украины. Этот Закон создает правовые основы деятельности печатных СМИ, устанавливает государственные гарантии их свободы в соответствии с Конституцией, с Законом Украины «Об информации» и другими актами законодательства Украины. «Свобода слова и свободное выражение в печатной форме своих взглядов и убеждений» гарантируется Конституцией Украины и в соответствии с настоящим Законом означает «право каждого гражданина свободно искать, получать, хранить, использовать, распространять любую информацию с помощью печатных СМИ». Статья 2 этого Закона подтверждает Статью 34 Конституции Украины. Статья 4 этого Закона посвящена языку печатных СМИ. В ней печатные СМИ в Украине издаются на государственном языке, а также других языках. В Законе «О языках» есть Статья 33, которая посвящена всецело языкам СМИ.

Существующие сегодня политические, экономические и культурные показатели развития государства способствуют созданию разнообразия исходной информации в виде печатной продукции для потребностей полиэтнического населения государства.

В решении проблемы выпуска печатной продукции на языках проживающих в областях этносов могут оказать помощь культурные центры национальных меньшинств. Сегодня в Украине зарегистрировано 85 центров культуры национальных меньшинств, которые основаны в городах компактного проживания этносов: Всеукраинское общество российской культуры «Русь», Ассоциация армян Украины, Конгресс азербайджанцев Украины, Союз поляков Украины, Чешский национальный Совет Украины, Демократический союз венгров Украины. Работа по формированию информационных пространств этносов в регионе компактного их проживания должна вестись посредством принятия региональных программ издательской деятельности. Возможность центрального издательства – Главной специализированной редакции литературы на языках национальных меньшинств Украины, – не смогут в ближайшее время удовлетворить потребности в издании исходных и производных источников информации в необходимом количестве и на требуемом количестве языков.

В системе информационно-ресурсного обеспечения национальных меньшинств по степени оперативности получения информации выделяются периодические издания: журналы и газеты. Статистика выпуска журналов и газет в Украине наглядно иллюстрирует наличие проблемы в создании полноценных ресурсов первичной информации

на желаемом языке. Содержательно пресса национальных меньшинств ориентирована на освещение вопросов и проблем, идентифицирующих данный этнос. Среди проблематики преобладают: язык; литература (художественные произведения и критика); музыка и хореография; изобразительное искусство; театр; кино; спорт; сатира и юмор; кухня.

Периодика национальных меньшинств Украины не ограничивается информацией о жизни этноса, что естественно бы способствовало некой культурной изоляции. Показать интеграционные процессы, происходящие в жизни Украины, помогает интернациональная тематика. Данная тематика в национально-этнических изданиях представлена короткими информационными сообщениями о жизни национальных меньшинств своих регионов [5].

Анализ состояния книгоиздания и прессы национальных меньшинств сегодня позволяет констатировать, что в Украине на протяжении всего периода независимости 1991-2006 гг. формируется новый ресурсный потенциал для информационного обслуживания потребностей представителей этносов, проживающих в Украине.

Изложенные положения проблемы межкультурного информационного обеспечения полиэтнического населения Украины могут быть рассмотрены как постановка темы многоаспектного исследования, требующего своего вклада историков, демографов, политологов, культурологов. Целенаправленность исследования может обеспечить современное видение данной проблемы в контексте построения единого национального информационного пространства. Формирование такого пространства по единым международным рекомендациям позволит Украине интегрироваться в мировое информационное общество [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. ЮНЕСКО и информационное общество для всех: Концептуальный документ. С – 11-96/ws/4. – Париж, 1996. -16с.
2. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М.: Дашков и К., 2003. – 406 с.
3. Проекти «Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.e-ukraine.com.ua>.
4. Колісник В. П. Національно-етнічні відносини в Україні: теоретичні засади конституційно-правові аспекти / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Харків: Фоліо, 2003. – 240 с.
5. Колісник Ю. Преса національних меншин України як засіб їх самоствердження в умовах становлення української державності (1992-1999 рр.). Автореф. дис. – К., 2001. – 19 с.
6. Макаренко Є. А. Інформаційне суспільство, політика, право в програмній діяльності ЮНЕСКО / Є. А. Макаренко. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 385 с.

УДК 811. 161. 1'373. 7

Садовая А. Ю.
(Николаев, Украина)

**СЕМАНТИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА КОНСТРУКЦИЙ С СОЮЗАМИ
«СЛОВНО», «БУДТО», «РОВНО» «ТОЧНО» В РУССКОМ ЯЗЫКЕ
(на материале паремий)**

У статті досліджується своєрідність компаративної семантики у конструкціях із сполучниками «словно», «будто», «ровно», «точно», виявляються закони, за якими відбувається об'єднання суб'єкта та об'єкта у межах паремій із сполучниками «словно», «будто», «ровно», «точно».

Ключові слова: компаративна паремія, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, метафора, метафоричний перенос.

The article deals with peculiarities of comparative semantics in constructions with conjunctions «словно», «будто», «ровно», «точно». In this research the laws are defined, according to which the subject and object are joined in comparative proverbs and sayings with conjunctions «словно», «будто», «ровно», «точно».

Key words: comparative proverb and saying, subject of comparison, object of comparison, metaphor, metaphorical transfer.

Целью статьи является описание семантических особенностей конструкций с союзами **словно, будто, ровно, точно**. Объектом исследования стали паремии из сборника В. Даля «Пословицы русского народа» [1]. Анализ обширного массива союзных паремий показал значительную частотность среди них образований с союзами **словно, будто, ровно, точно** (201 единица из 483 союзных образований). Предмет исследования – семантическая специфика компаративных отношений в конструкциях с союзами **словно, будто, ровно, точно**.

Недостаточная степень изученности семантического своеобразия конструкций с данными союзами обуславливает актуальность нашего исследования. Научная новизна статьи определяется отсутствием специального комплексного исследования, посвященного анализу особенностей компаративной семантики в паремиях с союзами **словно, будто, ровно, точно**.

Категория сравнения, как известно, характеризуется формальной и семантической многоплановостью. Обращение к широкому массиву компаративных паремий показало их семантическое разнообразие, связанное с употребляемыми в них союзами. Семантически интерпретируя объект сравнения, сравнительные союзы выступают в качестве потенциальных носителей элементарного содержания.

На современном этапе предприняты попытки исследования семантической структуры сравнений с союзами **как, словно, будто** и др. На семантические расхождения союзных конструкций указывают А. Вежицкая и ее последователи. Наблюдение над

семантикой конструкций с *как* и *будто* показывает, что для первых характерно уподобление сущностей по их качеству, а для вторых – по их образу. Для первых возможна экспликация, предлагаемая А. Вежбицкой: «А на звон колокольчика, к а к при дуновении ветра, склоняются все головы, к а к колосья в поле. = А на звон колокольчика склоняются все головы – можно сказать, что это могли бы быть колосья в поле, склоняющиеся при дуновении ветра» [2: 144].

Для вторых (конструкций с союзом *будто*) применима другая экспликация: «Утекла так, как будто была золотой рыбкой, издали заметившей всплеск поплавка. = Она бежала, – можно сказать, что это могла бы быть не девушка, а золотая рыбка, которая издали заметила всплеск поплавка» [2: 145].

Подобная точка зрения представлена в исследовании О. П. Козел, которая также отмечает, что в современном русском языке наблюдается семантическая неоднородность конструкций с союзами *как*, *будто*: «Когда мы говорим: *Я думаю, что он слон, В моем представлении он слон*, мы всегда подразумеваем неточность отождествления: *Он, безусловно, не слон, а человек, напоминающий качественного или образного слона...* Когда мы говорим: *Он как слон*, мы понимаем, что кто-то имеет признаки слона (признаки вне контекста неопределенные – это может быть величина, особенности поведения, ум и т. д.): *Он (большой, поведением, умный) как (большой, поведением, умом) слон*. Когда же в высказывании мы слышим: *Он будто слон*, то первой реакцией на эти слова является понимание того, что речь идет о величине, об образе субъекта высказывания» [3: 54]. Данные примеры демонстрируют два вида сравнений – «качественное» и «образное», более близкое к метафоре, вследствие чего экспликация *Я вижу (представляю) его, будто он слон* не может быть подвергнута трансформами *Я вижу (представляю) его, как он слон*» [3: 54].

Указанные семантические особенности конструкций с союзом *будто*, в которых преимущественно речь идет о возможности восприятия одной ситуации через образ другой, накладывают отпечаток и на форму паремий.

Паремии с союзом *будто*, а также с синонимичными ему союзами *словно*, *ровно*, *точно* представляют интерес в плане рассмотрения в метафорическом аспекте, поскольку, как было выявлено, являются наиболее образными и, соответственно, наиболее близкими к метафоре.

Установлено, что в соответствии с закономерностями, содержащимися во взаимосвязях между самыми различными комбинациями сравниваемых сущностей, в союзных конструкциях реализуются те же механизмы, которые формируют и лексическую метафору. На основании разнообразных метафорических переносов и происходит объединение субъекта и объекта в сравнениях [4: 12].

Поскольку, как известно, в случаях метафорического прочтения имеет место акт представления [5: 296], для конструкций с союзами *словно*, *будто*, *ровно*, *точно* адекватной будет экспликация: **С представляется будто бы О по признаку (на основании) X*, в которой *С* – субъект сравнения, *О* – объект сравнения.

Проверим, насколько такая гипотеза подтверждается при рассмотрении метафорических переносов, на основе которых осуществляется сопоставление сущностей в паремиях с союзами *словно*, *будто*, *ровно*, *точно*, и действительно ли в них речь идет об образе.

Представляется, что в данных паремиях сопоставление происходит на основании различных зрительных образов, поскольку *образ* это, во-первых, «внешний вид», во-вторых «то, что рисуется, представляется внутреннему взору, воображению кого-либо» [6 (2: 599)].

Как показывает анализ, среди паремий с союзами *словно, будто, ровно, точно* преобладают образования, в которых сравниваемые сущности распространены. Распространители в данных паремиях подбираются не только для конкретизации, сужения значения сравниваемых субъекта и объекта, но и для создания рифмы. В таких паремиях осуществляется метафорический перенос «живому – живое»: *Тит в горе – ровно кит в море* [1 (1: 133)]; «неживому – живое»: *Рогожка рядная – словно матушка родная* [1 (1: 85)]; «неживому – неживое»: *То-то носина, словно соборное гасило* [1 (1: 275)]. Данные паремии демонстрируют сопоставление на основе определенного зрительного образа: **Тит представляется будто бы кит, *Рогожка представляется будто бы матушка, *Носина представляется будто бы гасило*.

Зрительный образ, на основе которого осуществляется метафорический перенос, в паремии может подкрепляться уточняющим предикатом качества. Так, в паремии *Уха сладка, варя гладка, будто ягодка* [1 (2: 163)] значение *гладкий*, т. е. «без выступов, впадин и шероховатостей; ровный» [6 (1: 312)] уточняет образ – *ягодка*, с которым осуществляется сравнение: **Варя представляется будто бы ягодка на основании гладкости*.

Зрительный образ, положенный в основу сравнения, может представлять исходный фразеологизм. Так, в паремии *Письмо – словно куры набродили* [1 (1: 366)] содержится трансформированный фразеологизм *как курица лапой* – «неразборчиво, так, что нельзя понять» [7: 218], вследствие чего основанием сопоставления выступает общая сема, содержащаяся в значениях лексем *письмо* – «умение, навыки писать; система графических знаков, употребляемых для писания; письменность; бумага с написанным текстом, посылаемая кому-либо для сообщения чего-либо, для общения с кем-либо на расстоянии, а также соответствующее почтовое отправление» [6 (3: 127)] и *бродить* – «движение повторяющееся, совершающееся в разных направлениях или в разное время» [6 (1: 116)]. В результате взаимодействия указанных трех значений в паремии и формируется зрительный образ некоего неразборчивого, непонятного, совершающегося в разных направлениях, беспорядочного *письма*. Ср. также: *В доме-то у них словно Мамай воевал* [1 (2: 85)] на основе фразеологизма *как будто Мамай прошел* – «полнейший беспорядок, разгром, страшное опустошение где-либо» [7: 237].

Как видно из проанализированного материала, в одних паремиях зрительный образ четко дается объектом сравнения, в других – объект сравнения представляет ситуацию, «наталкивающую» на определенный зрительный образ.

Тенденция образного представления прослеживается также при сравнении ситуаций в паремиях: *Идет, словно папушка плывет* [1 (2: 229)], *Стал, словно вкопанный, словно к земле прирос* [1 (2: 6)], *Сгинул да пропал, словно в воду упал* [1 (2: 80)], *Бежит от дому, будто черт от грома* [1 (2: 930)], *Путает, словно кашу в лапти обувает* [1 (2: 377)], *Обошел, словно мертвой рукой обвел* [1 (2: 143)]. При сравнении ситуаций на основе зрительного образа часто объект сравнения представлен фиксированным фразеологизмом. Так, паремии *Пишет словно разводы разводит* [1 (2: 123)], *Бежит, словно под ним земля горит* [1 (2: 241)] построены на основе фразеологизмов *разводить разводы* – «говорить пространно, многословно» [7: 378], *земля горит под ногами* – «кто-либо вынужден быстро, стремительно убежать» [7: 123].

Сопоставление сущностей может осуществляться не только на основе зрительного, но также на основе слухового образа. Под *образом* может пониматься «результат отражательной (познавательной) деятельности субъекта, отражение в сознании предметов, явлений объективной действительности» [6 (2: 599)].

Паремии, построенные на основе слухового образа, немногочисленны. В них выявлению основания сопоставления способствует ситуация, представленная объектом сравнения. Так, например, в паремии *Голос словно из бочки* [1 (2: 26)] основание сравнения эксплицируется из ситуации *из бочки*, т. е. *глухо, низко, протяжно*: *Звук голоса представляется будто бы звук, доносящийся из бочки, на основании глухости, протяжности. Ср. также: *Слово вымолвит, ровно жвачку пережует* [1 (1: 366)] и др., а также *Говорит, словно в стену горохом сыплет* [1 (1: 357)] на основе фразеологизма *как в стену горохом* – «не воздействует, не оказывает никакого влияния на кого-либо (что-либо сказанное)» [7: 118].

Исследование семантической специфики конструкций с союзами *словно, будто, ровно, точно* позволило установить, что в этих образованиях законы сравнения субъекта и объекта опираются на образное переосмысление компонентов.

В паремиях с союзами *словно, будто, ровно, точно*, в соответствии с закономерностями, представленными во взаимосвязях между различными комбинациями сопоставляемых предметов и явлений, реализуются механизмы, формирующие лексическую метафору. В проанализированных конструкциях сопоставление осуществляется на основании различных образов (зрительных, слуховых), которые могут быть четко представленными, а могут объективироваться посредством определенной ситуации. В паремиях с союзами *словно, будто, ровно, точно* преимущественно акцентируется внимание на сравнении субъекта и объекта на основании их внешних признаков. Образ, на основе которого осуществляется метафорический перенос, может подкрепляться уточняющим предикатом качества либо представляться исходным фразеологизмом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Даль В. И. Пословицы русского народа: В 2-х т. – М.: Худож. лит., 1989.
2. Вежибицкая А. Сравнение – градация – метафора // Теория метафоры: Сборник / Общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журинской. – М.: Прогресс, 1990. – С. 133–152.
3. Козел О. П. Семантическая структура сравнений в современном русском языке // Вісник Черкаського університету. – № 24: Філологічні науки. – Черкаси, 2001. – С. 53–55.
4. Садова Г. Ю. Семантико-синтаксична організація компаративних паремій: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 02. – К.: Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 2006. – 19 с.
5. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
6. Словарь русского языка: В 4-х т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Русский язык, 1981–1984.
7. Фразеологический словарь русского языка. / Сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков и др. / Под ред. А. И. Молоткова. – М.: Советская энциклопедия, 1967. – 543 с.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ТЕРМІНОСИСТЕМІ СУЧАСНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті аналізується зміст дефініцій «лексико-семантичні процеси», «тенденція», «інноваційні процеси», «інновація», «лексична інновація», «неологізм», з'ясовується специфіка вживання в терміносистемі сучасної лінгвістики, пропонується власне визначення поняття «лексико-семантичні процеси».

Ключові слова: неологізм, лексична інновація, лексико-семантичні процеси.

The article is devoted to the analysis of the notions «lexico-semantic processes», «endency», «innovation processes», «innovations», «lexical innovations», «neologism», and to the research for the specific features of the use in the terminological system of the modern linguistics.

Key words: neologism, lexical innovation, lexico-semantic processes.

В статье анализируется содержание понятий «лексико-семантические процессы», «тенденция», «инновационные процессы», «инновация», «лексическая инновация», «неологизм», раскрывается специфика употребления в терминотерминологической системе современной лингвистики, предлагается собственное определение понятия «лексико-семантические процессы».

Ключевые слова: неологизм, лексическая инновация, лексико-семантические процессы.

Під впливом дії екстралінгвальних та інтралінгвальних чинників словниковий склад мови постійно змінюється. Такі зміни мають поступовий, безперервний, проте, як відомо, нерівномірний характер. Саме ця особливість лексичної системи чітко простежується у досліджуваній нами хронологічний період – кінець XX – початок XXI ст. У сучасній українській мові відбувається нагромадження однотипних мовних фактів у кожному наступному синхронному зрізі в порівнянні з попереднім, тобто діють відповідні мовні процеси [1: 341] (або «тенденції» [2: 102-111], термін запозичено із загальнонаукової термінології у значенні «напрямок розвитку якогось явища» й активно використовується у сучасній лінгвістиці на позначення: 1) змін на нестабільних ділянках мовної системи, напрямку руху сил, здатних викликати коливання норми, змінити її або послабити її стійкість [3: 96]; 2) шляхів оновлення словника української літературної мови (поповнення, тобто надходження до лексики ззовні (з інших мов) нових лексичних одиниць, формування нових одиниць у системі самої української мови; скорочення, або вилучення з лексики окремих лексем та цілих розрядів слів, зниження їхнього статусу в лексиконі, які спричиняють відхід таких лексем на периферію словникового складу української мови або й взагалі вилучення з нього [4: 97]); 3) рушійних сил мовних змін (напр., тенденція до економії мовних зусиль, тенденція до виразності, експресії, тенденція до уніфікації і диференціації тощо)).

Щоб уникнути небажаної двозначності, нам видається доцільним оперувати терміном «тенденція» у загальнонауковому значенні (напр., жаргонізація як прояв тенденції до вульгаризації, лексична реактивація – тенденції до дерусифікації тощо).

Враховуючи того, що аналіз мовних процесів на різних хронологічних зрізах засвідчує однотипність змін у словниковому складі мови, обумовлює їх розгляд як реаліза-

цію найважливіших способів поповнення і оновлення лексики української літературної мови, зокрема творення неологізмів (як загальноновживаних, так і okazіональних) на основі власних мовних ресурсів; запозичення слів і зворотів з інших мов; закріплення за багатьма наявними в мові словами й словосполуками нового значення чи відтінку значення, а також утрата деякими словами старого значення; засвоєння лексичних елементів із територіальних діалектів і професійної лексики; переміщення багатьох стилістично маркованих слів до інших груп, розрядів [5: 6; 6: 560].

Аналізуючи основні способи збагачення словникового складу, С. В. Семчинський розрізняє «зовнішній словотвір» та «внутрішній словотвір». Перший термін автор застосовує на позначення шляху «утворення нових слів на базі тих матеріалів і засобів, які має дана мова (корені, префікси, суфікси тощо)», другий – утворення нових слів «змінюю значень старих слів» [7: 3] (за іншою термінологією, «лексико-семантична деривація», «семантична деривація» – «утворення будь-яких значень слів, які постійно виникають у живому мовному потоці, у певних контекстах або ситуаціях» [8: 34-35]). Головні засоби номінації (словотворення на основі власних і запозичених ресурсів; вторинний семіозис, пов'язаний зі змінами семантичної структури слова; лексичні запозичення з інших мов; лексикалізовані і фразеологізовані назви) та процеси (актуалізація, відродження значної частини пасивізованого лексику; переорієнтація частини назв; активізація внутрішньомовних ресурсів), що поповнюють словниковий склад української мови й забезпечують динаміку його розвитку, розмежовуються та деталізуються у дослідженні О. А. Стишова [9: 26]. Лінгвістичні процеси, які мають характер мовних універсалій для періодів соціальних трансформацій, виділяє О. А. Семенюк, а саме: 1) активізацію процесу перейменувань; 2) динамічну неологізацію та архаїзацію, що супроводжуються неоднозначним сприйняттям лексичних новачків носіями мови (мовною особистістю); 3) жаргонізацію і девальвацію літературних норм; 4) дифузію літературних стилів; 5) активне «революційне фразерство»; 6) зміну в становищі престижності «мовних орієнтирів», соціально-групових мовних зразків; 7) ідеологізацію та деідеологізацію значних груп лексичних і фразеологічних одиниць та ін. [10: 9]. Їхня поява спричиняє значну перебудову лексичної системи за порівняно обмежений часовий проміжок, оскільки характеризується порушенням основних умов мовної стабільності, а саме: 1) ступеневого і поетапного характеру процесу словотворення; 2) регульованого характеру мовних контактів та запозичень; 3) семантичної стійкості, чіткості семантичних меж і відповідності мовленнєвої практики словниковим описам; 4) очевидного характеру стилістичної стратифікації [11: 8].

Водночас нам видається доцільним вживання терміна «інноваційні процеси», коли робиться акцент на певному хронологічному зрізі, як це подається у дисертаційному дослідженні Д. В. Мазурик: термін «інноваційні процеси» стосується мовних процесів, які активізувалися в 90-х роках ХХ століття (1) поява нових слів – як питомих, утворених на ґрунті української мови, так і запозичених; 2) поява на конкретному етапі розвитку мови нових значень у загальновідомих словах; 3) активна міграція слів у межах лексичної системи від периферії до центру і навпаки [12: 13].

«Лексико-семантичні процеси» безвідносно до часу є реалізацією основних способів збагачення словникового складу, проте в контексті дослідження змін лексико-семантичної системи мови на сучасному етапі мають аналізуватися як інноваційні процеси.

У зв'язку з неоднозначністю тлумачення, існуванням термінів-дублетів в українській та зарубіжній лінгвістиці, ми пропонуємо власну дефініцію цього поняття. Під терміном

«лексико-семантичні процеси» розуміємо зміни у лексико-семантичній системі української мови на рівні внутрішньослівних, парадигматичних, синтагматичних та асоціативно-дериваційних відношень. У працях російських мовознавців цей термін розглядається переважно у суто семіотичному аспекті. Наприклад: «заміна одних елементів знакової етносоціокультурної системи іншими, що в кінцевому рахунку передбачає трансформацію свідомості носіїв мови на сприйняття ними нових аксіологічних орієнтирів і таким чином моделювання поведінки членів етносоціуму» [13: 6]; «заміна одних словесних знаків іншими, тобто перехід в архаїзми одних і входження в активне побутування інших, неологізмів; семантичні зрушення в уже функціонуючих словесних знаках (наприклад, нарощування нових семантичних нюансів); активізація одних і пасивізація інших: те, що було в «пасивному» словнику, може активізуватися і навпаки; до цього слід додати процес творення нових знаків за притаманними мові словотвірними моделями, а також нові можливості синтаксичної сполучуваності», називається «зміною знаків» (повною або частковою) [14: 5].

Результатами інноваційних процесів у мові є «інновації», термін, яким активно оперують сучасні лінгвісти, хоча вже Д. І. Ганич та І. С. Олійник у «Словнику лінгвістичних термінів» аргументовано тлумачили його як «явище (або закономірність змін) у сучасній мові, що відрізняє його від первісного стану або прамови» [15: 95]. У сучасній українській мовознавчій науці зустрічаємо такі дефініції терміна: «інновації – новотвори, а також включення і входження в мову, зумовлені перерозподілом значень у видах і жанрах мовлення; це і відродження слів і висловів з минулих епох» [16: 108]; «інновація – це поява нового явища, закономірність змін у мові, які не були характерні для неї в попередній період розвитку» [17: 69-70] та ін. Ми оперуємо терміном «інновація» стосовно нових мовних явищ, які характеризують досліджуваний нами синхронний зріз (кінець XX – початок XXI ст.) і не є притаманними попередньому періоду чи періодам в історії розвитку української мови.

Слід наголосити на тому, що у лінгвістичній літературі термін «інновації» часто вживається з атрибутом «лексичні», проте є синонімічним визначенню поняття «інновації», запропонованому О. А. Сербенською. Так, російська дослідниця Н. З. Котелова під терміном «лексичні інновації» має на увазі «слова, значення слів, ідіоми, що узуально існують протягом певного періоду в певній мові, підмові, мовній сфері тощо, проте не існували протягом певним чином обмеженого попереднього періоду в тій же мові, підмові, мовній сфері» [18: 22]. Нам видається доцільним використання терміна «інновації» як родового по відношенню до «лексичних інновацій», що позначають нові явища у лексичній системі мови.

О. А. Стишов «лексичні інновації» визначає за лексикографічним принципом, враховуючи рівень кодифікації, зміни у словниковій статті (1) нові слова, зовсім не зафіксовані українським словником; 2) неологізми, які хоч і зафіксовані деякими найновішими лексикографічними джерелами, але ще не мають загальноприйнятого тлумачення; 3) лексичні одиниці, тлумачення яких у лексиконах було обмежене ідеологічними постулатами; 4) відроджені українські слова, що змінили свою стилістичну маркованість у зв'язку з динамічними процесами [19: 172].

Авторське розуміння терміна «лексична інновація» подано у праці А. В. Березовенко, яка вживає його на позначення всіх типів нових слів, що виникли... на лексичному рівні», маючи на увазі «власне нові лексеми, утворені за тривіальними (рідко новими) деривативними моделями, слова, які існували на периферії лексичної системи, а в даний період

значною мірою актуалізувалися (головним чином за рахунок семантичної еволюції), новоутворення, що виникли внаслідок іншомовного впливу, семантичні інновації як результат вторинної номінації і, нарешті, такі нові номінативні одиниці, чия поява обумовлювалась зміною валентності чи сфери функціонування вихідної одиниці, а також словосполучення та номінативні групи з функцією єдиної лексеми» [20: 13-15].

На нашу думку, певну двозначність створює використання терміна «лексико-семантичні інновації» [21: 104], оскільки інші вчені оперують ним відносно результатів лексико-семантичного словотвору [22: 1].

Варто наголосити, що в сучасній українській лінгвістиці розгляд активних лексико-семантичних процесів переважно здійснюється шляхом аналізу неологізмів за тематичними групами, і тому особливо необхідним є врахування нових підходів до чіткого визначення одного з найбільш важливих і дискусійних понять лексикології, а саме – «неологізму».

Сучасний стан вивчення неологічних явищ засвідчив недостатність критеріїв, які традиційно застосовувалися для тлумачення поняття «неологізм», зокрема: 1) денотативний («слова або мовні звороти, створені для позначення нового предмета чи поняття») [23: 105]; 2) хронологічний («слова, значення слів чи словосполучення, що з'явилися в певний період у мові») [24: 331]; 3) стилістичний («нові слова, які ще не встигли стати звичними для мовців») [25: 149]; 4) хронологічний та стилістичний («слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюється мовцями») [26: 377]; 5) лексикографічний – відсутність фіксації у словниках.

Як слушно зазначає В. Т. Коломієць: «Хронологічне поняття неологізму, з одного боку, відрізняється від стилістичного своїм більш об'єктивним характером, оскільки воно не пов'язане з суб'єктивними відмінностями в стилістичному осмисленні лексичного або семантичного явища як звичного чи незвичного. З другого боку, поняття хронологічного неологізму має більш умовний характер у порівнянні зі стилістичним неологізмом, оскільки тривалість часового відрізка, в рамках якого нові явища лексики або лексичної семантики розглядаються як неологізми, встановлюється дослідником за власним розсудом, залежно від аспекту дослідження і може в одному дослідженні не перевищувати року, а в іншому розтягатися на півстоліття» [27: 9].

Слід також враховувати випадки, коли неологізм виникає «для позначення вже існуючих речей, для відбиття «старих» понять», а також коли «та сама річ, те саме нове явище має не одну назву, а кілька» («поліномінація») [28: 13]. Це, в свою чергу, доводить недостатність визначення неологізмів лише за денотативним критерієм.

Російська дослідниця Н. З. Котелова вважає доцільним зарахування слова до класу неологізмів за умови, що лексична одиниця відповідає таким параметрам («конкретизаторам»): 1) параметр часу; 2) параметр «мовний простір»; 3) новизна; 4) структурні ознаки новизни [29: 14-18]. Подібні критерії при виділенні семантичних неологізмів використала І. А. Самойлова: «часовий критерій» – 70-90-і роки ХХ ст.; критерій «мовний простір» – публіцистичні тексти; стилістичний критерій – «відчуття свіжості» та відсутність лексикографічного опрацювання [30: 36].

Крім того, про необхідність комплексного підходу до вивчення та аналізу неологізмів свідчить зарахування до цього класу слів одиниць, «які знаходилися в мові і раніше, але перебували на «периферії» її системи, були обмежені в своєму функціонуванні певними «підмовами» або підсистемами: терміни, професіоналізми, сленгізми, жаргонізми

тощо» і «перетворення таких одиниць в одиниці загальної мови робить їх інноваціями як з точки зору розвитку мови, її словникового складу, так і в зв'язку з їх сприйняттям як неологізмів більшістю носіїв мови, оскільки раніше вони були відомі лише незначній їх частині» [31: 13].

Своєрідними неологізованими словами і сполученнями слів, або вторинними неологізмами можна вважати і так звані реактивовані лексеми [32: 186].

Традиційно до розряду неологізмів зараховують сполучення слів, утворені шляхом «стереотипізації цитат, перетворення мовленнєвого відрізка в складний термін, умовну формулу, ідіому, переосмислення, сполучення слів, термінологізації та детермінологізації, перетворення структури словосполучення» [33: 331].

Отже, якщо враховувати увесь комплекс неологічних явищ у лексичній системі української мови, то термін «неологізм» може вважатися синонімічним терміну «інновація». Цю тезу ілюструє сучасна, на нашу думку, переконлива, дефініція О. А. Стишова: «неологізми – це слова, словосполучення, фразеологізми, окремі їхні значення, що з'явилися на певному етапі розвитку мови для позначення нових реалій і понять, периферійних номінацій, актуалізація яких зумовлена соціальними і територіальними чинниками функціонування літературної мови, а також оказіоналізми (індивідуально-авторські новації), використані одноразово в мовній практиці певного автора, видання, редакції чи в конкретному тексті» [34: 46].

Результати активних лексико-семантичних процесів у науковій літературі кваліфікуються як «відносні новотворення» (або «неологізми-входження» [35: 8]), що виникають шляхом запозичення мовних одиниць з інших мов, переходу із вужчих стильових сфер, актуалізації застарілих слів, а також «власне новотворення» (або «неологізми-новотвори» [35: 8]), поява яких зумовлена словотворенням на основі наявних у даній мові морфем, переосмисленням слова та лексикалізацією словосполучення [36: 377].

Серед «неологізмів-входжень» виділяють внутрішні та зовнішні входження [37, 8]. Останній підвид – зовнішні входження, поповнюється за рахунок: лексичних запозичень («неологізми, що приходять у мову одночасно з появою у житті й побуті її носіїв позначуваних даними словами нових предметів, явищ, понять»), лексичних проникнень («лексичними проникненнями вважають такі запозичені неологізми, що стають синонімами до наявних у мові, яка їх запозичає, назв предметів, явищ, понять, якостей, властивостей і т. д. ») [38: 256].

Різноманітність шляхів виникнення неологізмів забезпечує високий ступінь варіювання мовних елементів як у плані форми, так і в плані змісту. У сучасній лінгвістиці за параметром «новизни» форми, змісту розрізняють: а) власне неологізми («слова, що характеризуються абсолютною новизною як щодо форми, так і щодо змісту»), б) новоутворення («слова, що відзначаються новизною форми. У них відомі морфеми виступають у незвичних поєднаннях, утворюючи слова із зовсім новим значенням»), в) трансформації («слова, в яких нова форма поєднується із значенням, яке передавалося раніше іншими лексичними засобами»), г) семантичні неологізми («слова, у яких нове значення передається формою, наявною в мові») [39: 50-51]. О. А. Стишов до основних процесів у лексико-семантичній та фразеологічній підсистемах сучасної української мови поряд з пасивізацією/активізацією окремих груп лексики, неологізацією, семантичними видозмінами, словотвірними явищами зараховує варіантність та синонімію [40: 91]. З цією позицією важко погодитись, оскільки останні, на нашу думку, є наслідком дії відповідних лексико-семантичних процесів.

Під впливом дії активних лексико-семантичних процесів сучасна українська мова зазнає, насамперед, кількісних змін, що виявилось у зростанні чисельності неологізмів, при відборі та аналізі яких слід враховувати увесь комплекс неологічних явищ різних за природою (нове значення, слово, сполучення слів), шляхами появи (запозичення мовних одиниць з інших мов, перехід із вулгарних стилевих сфер, актуалізація застарілих слів, словотворення на основі наявних у даній мові морфем, переосмислення слова та лексикалізація словосполучення), новизною (власне неологізми, новоутворення, трансформації, семантичні неологізми), функціями (позасинонімічні та синонімічні неологізми).

ЛІТЕРАТУРА

1. Язык русского зарубежья: Общие процессы и речевые портреты: Коллективная монография / Отв. ред. Е. А. Земская. – М.; Вена: Языки русской культуры: Венский славистический альманах, 2001. – 496 с.
2. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово / Slovo, 2000. – 624 с.
3. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття. – Т.: Астон, 2002. – 352 с.
4. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Даниленко Л. І. Динаміка словникового складу сучасної української мови на тлі міжслов'янських паралелей // Мовознавство. – 2003. – № 2-3. – С. 96-111.
5. Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови // Мовознавство. – 1982. – № 4. – С. 3-7.
6. Паламарчук Л. С. Розвиток лексики української мови в радянську епоху // Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 557-591.
7. Семчинський С. В. Шляхи збагачення лексики: Матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. – Л.: Вид-во Львівського ун-ту, 1963. – 62 с.
8. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-их років ХХ ст.): Дис...канд. філол. наук: 10. 02. 01 / НАН України; Ін-т української мови. – К., 1999. – 165 с.
9. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
10. Семенюк О. А. Мова епохи та мовна особистість у сатирико-гумористичному тексті: Автореф. дис ... д-ра філол. наук: 10. 02. 01; 10. 02. 02 / НАН України; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К., 2002. – 33 с.
11. Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения / Е. Ваулина, Т. Гайкович, А. Зеленин и др.; Г. Н. Складерская (ред.); РАН Ин-т лингвистических исследований. – СПб.: Фолио-Пресс, 1998. – 700 с.
12. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.
13. Васильев А. Д. Слово в телеэфире: Очерки новейшего словоупотребления в российском телевидении. – Красноярск: Сибирский юрид. ин-т МВД, 2000. – 166 с.
14. Дуличенко А. Д. Русский язык конца XX столетия. – Мюнхен: Отто Загнер, 1994. – 346 с.
15. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.

16. Сербенська О., Волощак М. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем. – К.: Вид. центр «Проміт», 2001. – 204 с.
17. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
18. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Ленинград: Наука, 1978. – С. 5-26.
19. Стишов О. Лексичні інновації з погляду нормативності (на матеріалі підстилю ЗМІ 90-х років ХХ століття) // Українська мова: 3 минулого в майбутнє. 200-річчю виходу в світ «Енеїди» Івана Котляревського присвячується. – К., 1998. – С. 172-176.
20. Березовенко А. В. Лексичні інновації (на матеріалі болгарської мови 80-х років). – К.: Київський університет, 1998. – 189 с.
21. Даниленко Л. І. Лексико-семантичні інновації в сучасній чеській мові // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 104-112.
22. Шестакова С. О. Лексико-семантичні інновації у системі сучасної української номінації (на матеріалі ергонімів і прагмонімів): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2002. – 17 с.
23. Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
24. Котелова Н. З. Неологизмы // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 331.
25. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.
26. Тараненко О. О. Неологізм // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 377.
27. Коломієць В. Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період. – К.: Наукова думка, 1973. – 304 с.
28. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ ст.: Дис ... д-ра філол. наук: 10. 02. 04. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
29. Котелова Н. З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Ленинград: Наука, 1978. – С. 5-26.
30. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70-90-их років ХХ ст.): Дис...канд. філол. наук: 10. 02. 01 / НАН України; Ін-т української мови. – К., 1999. – 165 с.
31. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки ХХ ст.: Дис... д-ра філол. наук: 10. 02. 04. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
32. Дудик М. П. Про активацію, деактивацію і реактивацію у мовленнєвій семантиці // Система і структура східнослов'янських мов: Зб. наук. пр. – К.: Знання, 2002. – С. 181-186.
33. Котелова Н. З. Неологизмы // Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – С. 331.
34. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.
35. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.

36. Тараненко О. О. Неологізм // Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 377.

37. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10. 02. 01 / Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2002. – 21 с.

38. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / Заред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – 439 с.

39. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). – К.: Вид. центр КНЛУ, 2003. – 388 с.

40. Стишов О. Динамічні процеси в лексиці та фразеології сучасної української мови // Najnowsze dzieje języków słowiańskich / Українська мова / Redaktor naukowy Svitlana Jermolenko. – Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej – Opole, 1999. – S. 90-103.

УДК: 811. 161. 2: 81'276. 6:34

*Руколяньська Н. В.
(Запоріжжя, Україна)*

РІВНІ ІЄРАРХІЇ В ГІПЕРО-ГІПОНІМІЧНИХ ПАРАДИГМАХ (на матеріалі базових термінів текстів кримінального та кримінально-процесуального права)

У статті здійснено порівняльний аналіз рівнів ієрархії родо-видових парадигм на матеріалі базових термінів сфери функціонування двох суміжних галузей українського права: кримінального та кримінально-процесуального. Досліджено семантичні та словотвірні особливості аналізованих парадигм.

Ключові слова: гіперо-гіпонімічна парадигма, гіпонім, гіперонім, базовий термін, кримінальне право, кримінально-процесуальне право, правничі тексти.

В статье осуществлен сравнительный анализ уровней иерархии родо-видовых парадигм на материале базовых терминов сферы функционирования двух смежных отраслей украинского права: криминального и криминально-процессуального. Исследованы семантические и словообразовательные особенности анализируемых парадигм.

Ключевые слова: гиперо-гипонимическая парадигма, гипоним, гипероним, базовый термин, криминальное право, криминально-процессуальное право, юридические тексты.

The article exercises comparative analysis of the levels of hierarchy of gender and aspect of paradigm on the material of basic terms taken from texts related to both branches of law: criminal and criminal-procedural law. Semantic and word-formative peculiarities of the analyzed paradigms are investigated.

Key words: hypero– hyponimithic paradigm, hyponim, hiperonim, basic term, criminal law, criminal-procedural law.

Одним із ключових показників вияву системної організації термінології кожної наукової галузі є наявність у ній гіперо-гіпонімічних відношень між терміноодинамиціями, якими не лише номінуються відповідні поняття, а й передаються різнорівневі зв'язки між ними. Це підтверджують окремі матеріали наукових розробок українських філологів, зокрема, Л. Костенко, І. Кочан, Т. Лепехи, О. Масликової, Г. Мацюк, Т. Панько, С. Толстої, Н. Цимбал, Д. Шафран та ін. Автори описують гіперо-гіпонімічні парадигми на матеріалі різних галузевих терміносистем: садівничої, електротехнічної, маркетингової, літературознавчої, судово-медичної, суспільно-політичної, органічної хімії. Досліджувана у цій статті гіперо-гіпонімічна категорія на матеріалі базових термінів сфери їх функціонування – текстів кримінального (КП) та кримінально-процесуального права (КПП) категорія, ще не була об'єктом окремого лінгвістичного спостереження. Актуальність цієї проблеми посилюється специфікою правничого терміна, оскільки «функційне навантаження правничого терміна виявляється складнішим порівняно з терміном узагалі, бо термінується надто специфічними функціями права та суттєвими особливостями мови як засобу існування права» [1: 266].

У сучасному термінознавстві доведено, що правничі тексти, як мінімум, є «трьох основних класів: 1) що використовують терміни; 2) що фіксують терміни; 3) що створюють терміни; та/або комбіновані їх варіанти» [1: 267]. Звідси на часі є дослідження саме у текстовому просторі системоутворювальних категорій термінології права, яка інтенсивно і розвивається, і збагачується, і вноrmовується.

В останніх наших розвідках правничої термінології, матеріали та результати яких оприлюднено у таких фахових виданнях, як «Ономастика і апелятиви» (Дніпропетровськ, 2004), «Мова і культура» (Київ, 2006), «Українська термінологія і сучасність» (Київ – Умань, 2007), досліджено лексико-семантичні групи в термінології КП, російсько-українські відповідники в термінології КПП та описано специфіку гіперо-гіпонімічних відношень в термінології КПП.

Мета цієї статті – виявлення й порівняльний аналіз рівнів ієрархії гіперо-гіпонімічних парадигм на матеріалі базових термінів сфери функціонування двох споріднених галузей українського права – кримінального та кримінально-процесуального.

Матеріалом для дослідження обрано *базові терміни текстів* сучасної термінології КПП і КП, зокрема «Кримінально-процесуальний кодекс України» станом на 15 червня 2006 року [2], «Кримінальний кодекс України» станом на 1 вересня 2006 року [3] та фахові підручники [4;5].

Як зазначає Г. С. Онуфрієнко, «термінологічний ярус мови права, вищий ступінь організації якого являє собою відкриту, незамкнену, різнорівневу, ієрархічну, динамічну, природно штучну систему, формується різними за структурою, архітектонікою та складом номінативними одиницями: 1) гомогенними (цілісно оформленими); 2) гетерогенними (нецілісно оформленими) номінантами» [6: 227]. Усю термінологічну лексику правничої мови можна класифікувати за логіко-лінгвальними ознаками, відповідно до яких «виокремлюються сім груп одиниць, між якими виникають рухомі границі: основні, похідні, композити і терміносполуки, базові, залучені, загальнонаукові, широкої семантики» [7: 249-250]. Оскільки специфіка термінології виявляється у базових термінах, що «позначають використовувані в правничій терміносистемі поняття базових наук і тих галузей знання, які складають фундамент правничих знань» [7: 250], ми зосередили дослідницьку увагу саме на цій групі термінів (наприклад, кримінально-процесуальне: *підсудність, відповідальність, вирок, допит, недоторканність, постанова, суд, органи*

дизнання, учасники процесу»; кримінальне: *покарання, суб'єкт злочину, об'єкт злочину, кримінальна відповідальність, судимість, співучасть*).

Використання у текстах правничих термінів обов'язково супроводжується наведенням їх дефініцій, які поділяються на «доктринальні (їх пропонують науковці в монографіях, ґрунтовних підручниках та навчальних посібниках) та легальні (вони містяться в законах, нормативних правових актах, постановках Конституційного суду)» [8: 221].

Терміни досліджуваних галузей права, які виражають поняття видового плану (гіпоніми), містять увесь комплекс ознак, що формують значення терміна-номена родового поняття. Гіперонім, доповнений додатковими значеннєвими ознаками, що зумовлює кількісну перевагу семантичних компонентів у значенні слів-гіпонімів у порівнянні зі словами-гіперонімами, робить зміст видового поняття ширшим за родове, а обсяг – вузьчим. Наприклад, базовий гіперонім КПП *обвинувач* доповнюється такими додатковими значеннєвими ознаками: *громадський, державний*, гіперонім КП *строк давності* – *граничний, диференційований*.

Родовий термін може утворювати гіперо-гіпонімічні парадигми за різною класифікаційною ознакою. Вони дають змогу подати розгорнуту семантичну структуру правового поняття, подати незафіксовані в дефініції видові значення, що необхідно як для освітнянської, так і для наукової й практичної сфер. Так, родове поняття *докази* у КПП має значення «фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [2: 52]. З розвитком науки виникла потреба в описі властивостей та складу його різновидів, що виражено вербально. У сучасному українському КПП *докази* класифікуються за такими ознаками: а) залежно від відношення до обставин, що підлягає доказуванню: *докази* → *прямі, непрямі (побічні)*; б) залежно від обставин, що обтяжують чи пом'якшують відповідальність: *докази* → *обвинувальні, виправдувальні*; в) за джерелом відомостей: *докази* → *первинні, похідні*.

Як видно, термін *докази* утворює гіперо-гіпонімічну парадигму двох ступенів ієрархії. У цій парадигмі між термінами формуються як антонімічні (*прямі докази* ≠ *непрямі докази*, *обвинувальні докази* ≠ *виправдувальні докази*), так і синонімічні (*непрямі докази* = *побічні докази*) відношення. Семантична ознака «фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [2:52] є одночасно й класифікаційною, що надто важливо для термінологічної лексики із пріоритетом її поняттєвої системності.

Проаналізуємо базовий у текстах КП термін *покарання*, яким позначається захід примусу, «що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого» [3: 22]. Це термінологічне поняття в аналізованій галузі права класифікують за такими ознаками:

а) за ступенем значущості:

покарання → основні → громадські роботи
виправні роботи
службові обмеження для військовослужбовців
арешт

обмеження волі
 тримання в дисциплінарному батальйоні
 військовослужбовців
 позбавлення волі → на певний строк
 довічне
 додаткові → позбавлення → звання → військового
 спеціального
 рангу
 чину
 кваліфікаційного класу
 конфіскація майна;

б) за ступенем тяжкості:

покарання → суворе
 м'яке
 більш суворе
 більш м'яке;

в) за ступенем завершеності строку покарання:

покарання → відбуте → частково відбуте
 повністю відбуте
 невідбуте.

Термін *покарання* також утворює гіперо-гіпонімічну парадигму від двох до п'яти ступенів ієрархії залежно від класифікуючої ознаки. У межах цієї парадигми між термінами виявлено такі антонімічні пари: *відбуте (покарання) ≠ невідбуте (покарання)*, *м'яке (покарання) ≠ суворе (покарання)*. Наведені та інші досліджені приклади переконують, що кількість співгіпонімів може бути різною, проте чим їх більше, тим ширшим є значення гіпероніма.

Для термінології порівнюваних галузей українського права характерні два способи вираження гіперо-гіпонімічних відношень:

1) за рахунок розвитку синтагмозначень терміна (КПП: *допит → свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого*; КП: *примус → фізичний, психічний*);

2) шляхом актуалізації парадигмозначень (КПП: *запобіжні заходи → підписка про невиїзд; особиста порука; порука громадської організації; порука трудового колективу; застава; взяття під варту; нагляд командування військової частини; віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи*; КП: *стадії вчинення злочину → готування до злочину, замах на злочин, закінчений злочин*).

Як переконує здійснений аналіз, поширення гіпероніма гіпонімами-конкретизаторами у термінології КП і КПП є продуктивнішим способом формування гіперо-гіпонімічних парадигм, ніж актуалізація їх парадигмо- значень, оскільки є надто розгалуженою система видових категорій в обох досліджених галузях права.

Гіперо-гіпонімічні парадигми цих галузей права формуються терміноодинацями, що є різними і за походженням, і за будовою, і за способом творення. Кількість рівнів ієрархії в парадигмах також може бути різною (від двох і більше) залежно насамперед від поняттєвого змісту терміна, який є гіперонімом. Кожен із термінів наведених ієрархічних ланцюжків є гіпонімом до попереднього і гіперонімом до наступного. Середня кількість ієрархічних ланок у системі назв певної тематичної групи терміносистеми КПП пере-

важно дорівнює двом-трьом, а в КП наявні й п'яти– та шестирівневі. Наприклад, у КПП: *судочинство* → *кримінальне, цивільне; обвинувач* → *громадський, державний; покарання* → *арешт* → *законний, незаконний; суд* → *військовий* → *військовий суд гарнізону, військовий суд регіону, суд Військово-Морських Сил*; у КП: *злочин* → *проти життя та здоров'я особи* → *доведення до самогубства; вбивство* → *умисне, через необережність; тілесне ушкодження* → *умисне* → *тяжке, середньої тяжкості, легке; необережне* → *тяжке, середньої тяжкості; побої; мордування; катування погроза вбивством; зараження* → *вірусом, венеричною хворобою* тощо.

Здійсненим порівняльним аналізом парадигм базових термінів КПП і КП доведено, що терміни КП (*злочин, покарання* тощо) виявляють значно багатшу, а відтак і складнішу на рівні ієрархії структуру. У такий спосіб уточнюється специфіка гіперо-гіпонімічних парадигм у цих суміжних галузях українського права

Отже, матеріали і результати здійсненого лінгвістичного дослідження базових термінів КПП і КП дають підстави зробити низку висновків: 1) гіперо-гіпонімічні відношення забезпечують максимальну точність номінування і чітке розмежування понять у межах окремої термінології, сприяючи творенню, збагаченню, логіко-поняттєвому структуруванню термінологічної системи галузі права; 2) гіпонімічна парадигма є однією з найважливіших лексико-семантичних категорій формування тематичної ієрархії фахових понять; 3) гіперо-гіпонімічні відношення в термінологіях КПП і КП доцільно досліджувати, як мінімум, за чотирма параметрами (квалітативним, квантитативним, функційним, порівняльним) у їх логічному взаємозв'язку, що й окреслює проблематику подальшого наукового студіювання термінології цих галузей українського права з метою їх термінологічної гармонізації і лінгвістичного впорядкування [9:104], для «забезпечення якісної фахової українськомовної підготовки юридичних кадрів України, визначеної державними потребами й відповідної до вимог третього тисячоліття» [10:238].

ЛІТЕРАТУРА

1. Онуфрієнко Г. С. Лінгво-термінологічний компонент юридичної діяльності. /Мова і культура: Наукове видання. – К., 2004. – Вип. VII. – Т. VI. – С. 261-267.
2. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х., 2006. – 256 с.
3. Кримінальний кодекс України. – Х., 2006. – 208 с.
4. Кримінальний процес України: Підручник. / Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. – К., 2004. – 688 с.
5. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина. Підруч. для студ. юрид. вузів і фак. – К., 2001. – 352 с.
6. Онуфрієнко Г. С. Системно-структурна організація термінологічного ярусу мови права. / Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – Сімферополь, 2005. – Вип. 8. – С. 225-233.
7. Онуфрієнко Г. С. Фахова термінологія як національна лінгвомодель системи фахових понять у науковому інформаційному просторі (на матеріалі джерел української правничої термінології). //Вісник Запорізького юридичного інституту МВС України: Науково-практ. збірник. – Запоріжжя, 1999. – Вип. 2. – С. 235-252.
8. Онуфрієнко Г. С. Термінологічна компетенція правника як регулятивний та стабілізуючий фактор правотворчого процесу. / Право і лінгвістика: Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. – У 2-х ч. – Сімферополь-Ялта, 2003. – Ч. 1. – С. 219-225.

9. Онуфрієнко Г. С. Термінологічний знак у мові права: дериваційні параметри і тенденції. // Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика: Матеріали V всеукраїнської науково-метод. конф. 25-26 січня 2005р. – Донецьк, 2005. – С. 96-106.

10. Онуфрієнко Г. С. Термінологічний потенціал мови спеціальності як потужний чинник професійної підготовки правника. // Українське право: Науково-практичний часопис. – К., 2002. – Число 1 (15). – С. 235-238.

УДК 81-13

*Сушинська І. М., Давидов П. Г.
(Донецьк, Україна)*

ТИПОЛОГІЯ СТРУКТУРНИХ МОДЕЛЕЙ ЕРГОНІМІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ТУРИСТИЧНОГО БІЗНЕСУ

В статье рассматривается типология структурных моделей эргонимов, а именно, наименования субъектов туристической деятельности, которые зарегистрированы на территории Украины. Исследуется процесс формирования эргонимов и их функционирования в украинском языке.

Ключевые слова: эргонимы, ономастика, строение слова, ономастическое пространство.

The article highlights ergonims, particularly, determination subjects for tourist activity that work in the East of Ukraine and belong to the Ukrainian onomastic fund. The process of their formation and functioning in the Ukrainian language is being examined.

Key words: ergonims, onomastic, world building, onomastic field.

Система власних і загальних назв української мови становить діалектичну єдність, яка виявляється в тому, що власні і загальні назви взаємно виключаються своїми відмінностями й одночасно взаємозумовлюються і доповнюються, утворюючи, таким чином, єдину цілісну систему назв, вивченням якої займається ономастика.

У генетичній пам'яті носія мови заковдані структурні ознаки ономастикону даної мови, що дає йому можливість сегментувати та впізнавати оніми в мовленнєвому потоці. Зворотнім до «впізнавання», але процесом такого ж походження можемо вважати й акт власне іменної номінації. Як зазначає Н. В. Подольська, «вигадуючи» ім'я, людина прагне «підігнати» його форму та структуру під відомі їй категорії назв [4: 45]. Іншими словами, довільність надання імені об'єктові обмежується належністю об'єкта до денотатів, співвідносних із певним ономастичним розрядом. Отже, крім суто знакової ономастичні номінації мають глибшу інформацію, тобто на рівні мови ми схильні вбачати у власній назві знак, що виражає поняття.

Власна назва сприймається сучасними носіями мови як назва вторинна, тобто як таке слово, що додається як друга, додаткова назва до вже існуючого слова, родового поняття (людина + ім'я; місто + назва та ін.). Власну назву необхідно розглядати не ізольовано, як індивідуалізувальний ідентифікатор, а в єдності з родовим поняттям (апелятивом), яке вона називає.

На сучасному етапі розвитку мови довільність вибору й надання об'єктові власної назви регулюється й обмежується лінгвістичними традиціями, мовним досвідом учасників комунікації.

Особливим різновидом номінацій, що обслуговується власними і загальними іменами і вживаються на позначення об'єднань людей у виробничій, науковій, політичній, культурній, спортивній та інших сферах є ергоніми. Усі ергоніми, які входять в український ономастичний простір, становлять українську ергонімію і належать до ономастичного фонду.

У сучасній українській лінгвістиці існує значна кількість досліджень, присвячених аналізу специфіки різних одиниць ономастики. Проте найбільше цікавлять дослідників антропоніми, топоніми, гідроніми, космоніми (Л. О. Белей, С. О. Вербич, Ю. О. Карпенко, Є. С. Отін, К. Н. Цілуйко та ін.). Ергоніми як особливий вид імені власного, що вивчає назви підприємств, належать до розряду маловивчених лексичних одиниць.

Завданням нашого дослідження є аналіз структури ергонімів на позначення назв туристичних організацій України. Нами було опрацьовано близько 2000 назв. Здійснюючи дослідження, ми звернули увагу на те, що у семантичному плані ергоніми характеризуються інформативністю, заснованою на екстралінгвістичних чинниках. У зв'язку з цим, правомірно говорити і про семантику, і про енциклопедичну інформативність ергонімів, що є визначальною їх ознакою як мовної одиниці. Певна схематичність назв, викликана природним прагненням мови до аналітизму, не перешкоджає найменуванням виконувати їх основну номінативну функцію, нести прозору та однозначну інформацію.

Ергоніми органічно пов'язані з апелятивною лексикою. У більшості випадків поза ситуацією і контекстом важко говорити про мовну приналежність ергонімів (як правило, генетично зв'язаних з апелятивами): *«Апельсин»*, *«Заграва»*, *«Малюк»*, *«Шанс»*, *«Дружба»*, *«Імпульс»* і т. п. Інакше кажучи, подібні ергоніми не «працюють» поза зв'язком з їх носіями, який зумовлює денотативну співвіднесеність імені з позначуванням об'єктом. «Посередником» між носієм та найменуванням в ергонімії виступає родово визначуване – ергономічний термін, який служить своєрідним мікроконтекстом, необхідним для сприйняття імені. Проміжне становище між апелятивною і ергономічною лексикою займають описові найменування: *«Комунальне курортне підприємство»*, *«Донецьке бюро подорожей»*, *«Луганське державне авіаційне підприємство»* та ін. Треба відзначити, що в групі наведених назв ергоном виступає в ролі твірного елемента. Безумовним, на нашу думку, є той факт, що подібні назви зароджуються і формуються як апелятиви. Але їх функціонування в ергонімії є результатом дії певних ономастичних закономірностей. Як свідчать результати здійсненого нами дослідження, вживатися в якості ергонімів здатні далеко не всі описові назви.

Зовнішні чинники, що здійснюють вплив на мову взагалі, позначаються і на розвитку ергонімної лексики. Те, що активними носіями літературної мови ставали нові прошарки суспільства, різні соціальні колективи, що раніше користувалися діалектною мовою або міським просторіччям, не могло не відбитися на характері процесів номінації.

На відміну від структури антропонімів і топонімів, яка характеризується стабільністю, структура ергонімів є більш різноманітною і гнучкою. Наприклад: *«Комунальне курортне підприємство»* (прикм. + прикм. + імен.), *«Бліц – тур»* (імен. + імен.) тощо. Ергоніми не мають такої тривалої історії розвитку, як, наприклад, гідроніми та топоніми. Ергонімія, включаючи різнотипні утворення, залишається слабшою за інші онімні системи. Ці та інші фактори ускладнюють аналіз типології структурно-словотворчих засобів ергонімії.

Виокремлюючи словотвірні моделі ергонімів, по-перше, варто розмежувати їх за кількістю складових компонентів на: 1. **Однослівні**; 2. **Словосполучення**; 3. **Багатослівні**. Слід зауважити, що переважають однослівні назви: «Мандрю», «Добро», «Мрія», «Світ», «Берегиня», «Відпочинок», «Кім», «Світанок», «Мить», «Поїхали», «Сокіл», «Столиця», «Схід» тощо.

Однослівні назви можливо розподілити на прості та складні. Серед складних однослівних назв виділяємо іменниково-цифрові побудови та аббревіатури. Зафіксовано назви компонентом – буквою: «Атлант-К», «А-соль», «Базис-М», «Надія-М», «Сектор-А», «K-Trade», «Z-тур», «Шанс-В», «Сіон-С», «Укрінтур-У» та под.

У структурі назви може бути цифровий еквівалент у зв'язку із заборонаю використання омонімічної назви у межах однієї адміністративно-територіальної одиниці. /У назві можуть бути використані цифри, які вказують на рік заснування підприємства або на якість послуг нового тисячоліття: «Артекс-94», «Медіка-2000», «Мрія-2000», «Круїз-2000», «ABIC-2000», «Антур-2005» та ін. Назв, які б складалися лише з цифр, нами не зафіксовано.

Назви, утворені шляхом аббревіації становлять близько 9,5 % від загальної кількості досліджених нами ергонімів. На структурному рівні розрізняємо: 1) ініціальні аббревіатури – ті, що складаються з назв початкових літер слів вихідного словосполучення або з їх початкових звуків. Серед загальної кількості аббревіатур ініціальні становлять приблизно 20% («ТЕП», «Б. Б. В.», «ІНВА», «САМ» та ін.);

2) усічені або аббревіатури складового типу, такі, що утворилися шляхом усічення основ двох слів: «Інфобуд» – інформаційне будівництво, «Марлена» – Марина та Олена, «Кримтур» – кримський туризм та под. (5% від загальної кількості);

3) складноскорочені або аббревіатури змішаного типу – які складаються з початкової частини слова (слів) та цілого слова: «Профтур» – професійний тур, «Закарпаттуризм» – Закарпатський туризм та подібні. Саме ці дві моделі продуктивні для творення назв туристичних організацій: «Донецьктурист», «Турцентр» тощо та складають найбільшу частину серед назв-аббревіатур (75%).

В останні десятиріччя серед складноскорочених аббревіатур активізувалися деякі дериваційні моделі. Надзвичайно продуктивними є універбати, утворені внаслідок усічення слова – означення і повного збереження означуваного. Початковими скороченими компонентами прикметникового походження виступають такі, переважно запозичені лексико-морфemi: **інтер-**: «Інтертех», «Інтерконтакт», «Інтертурист», «Інтертур» та ін.; **авіа-**: «Авіаніка», «Авіатур»; **свро-**: «Свротурсервіс», «Євроекспрес» та под. Не меншою регулярністю відзначаються аббревіатури з першим усіченим питоמו українським компонентом, які також побудовані на основі прикметниково-іменникових сполучень: **укр-**: «Укртехтур», «Укрекотур», «Укрконтиненталь» та под. Серед складноскорочених аббревіатур варто виокремити наступні словотвірні моделі: 1) **імен. + імен.**: «Юртур» (Юрій + тур); 2) **прикм. + імен.**: «Транstur» (Транспортний тур), «Турмаркет» (Туристичний маркет);

3) **прикм. + прикм. + імен.**: «Укрзовнішінтур» (Український зовнішній тур), 4) **прикм. + імен. + імен.**: «Луганськенергопром» (Луганськ + енерго + промисловість); 5) **прикм. + імен. + імен.**: «Динамоспортзабезпечення» (Динамо + спорт + забезпечення). Серед двокomпонентних моделей переважають утворення **прикм. + імен.**, а серед трикомпонентних **прикм. + прикм. + імен.**

Як на нашу думку, подібні складні побудови можуть бути кваліфіковані як композити. Залежні іменники з конкретно-предметним значенням, що виконують роль прямого додатка в реченні, у композитах виступають першою частиною, диференціатором домінанти: *«Інтурист», «Авіалінії», «Екскурсбюро»* тощо. Друга частина композита виступає як домінанта і вживається як уточнена, диференційована назва виробничої галузі чи дії організації: *-бюро, -турист, -лінії* і под. При цьому іменники, що виражали об'єктні відношення, характеризуються у складній новій основі відчутнішими диференційними семантичними відтінками. Характерно, що в більшості випадків у структурі такого композита на першу позицію переміщується об'єктний іменниковий компонент.

У сучасній українській мові вживаються також, композити, утворені поєднанням основ дієслівного та прикметникового походження без фонетично виявленого суфіксального супроводу, наприклад, *«Інфобуд»*. Друга складова частина таких композитів є здебільшого іменником, утвореним непохідним словом або похідним іменником, утвореним від дієслів за допомогою нульового суфікса, що приєднується до усіченої дієслівної основи.

Іменники-композити за значенням і формуванням звукової оболонки поділяються на кілька видів залежно від будови композитів із самостійними значеннями непохідних та суфіксальних основ, яких може бути більше ніж дві як у власне українських, так і в запозичених лексемах: *«Луганськоблтурист», «Донсорбент», «Турінвест»* та под. Серед досліджених нами назв туристичних організацій більшість композитів є двокомпонентними, рідше – трикомпонентними, і зовсім рідко – чотирикомпонентними утвореннями: *«Укрінтурбюро»*. Звичайно, від кількості твірних основ залежить кількість складів у композитах.

За співвідношенням кількості складів у складових компонентах композитів можливо виокремити три моделі: 1) більший за кількістю складів компонент композита-іменника іншомовного або власне українського походження стоїть у постпозиції щодо першого складника; 2) більший за кількістю складів компонент композита-іменника іншомовного або власне українського походження виступає у препозиції щодо другого складника; 3) обидві частини композита мають однакову кількість складів.

Отже, кількісне співвідношення складів у структурі іменникових композитів дає підстави зробити висновок, що для їхньої звукової оболонки здебільшого характерні відношення математичної моделі у «золотій» пропорції. Серед досліджених нами назв туристичних організацій найтипівішим є вживання у постпозиції більшого за кількістю складів компонента незалежно від походження його складників.

Творення композитів – досить поширене явище в сучасній українській ономастиці, що зумовлено прагненням порушити деякі жорсткі рамки мовної системи, стимулюючи цим її розвиток. А постійне збільшення багатоконпонентних, розчленованих одиниць породжене активізацією в мові тенденцій до раціоналізації та економії.

Серед двокомпонентних назв виокремлюються безсполучникові та сполучникові моделі: *«Весь світ», «Казкові мандри», «Навколо світу», «Єременко та партнери», «Арт енд Джорней»* тощо

Серед двокомпонентних моделей можливо виокремити: 1) моделі імен. + імен. Називн. відм. + називн. відм.: чол. рід + чол. рід: *«Континент Крим», «Імпульс плюс»*; чол. рід + жін. рід.: *«Фієста тур»* та под. Називн. відм. + родов. відм.: жін. рід + родов. відм. одн. \множ.: *«Планета подорожей», «Подорож бджоли», «Лавка мандрів»*; чол. рід + родов. відм. множ. \одн.: *«Світ подорожей», «Час бажань», «Світ задоволення»*; множ.

+ родов. відм.: *«Барви світу»* тощо. Називн. відм. + інші відмінки – не зафіксовано. Також не виявлено моделі **числ. + імен.**;

2) модель **займен. + імен.** представлена лише чоловічим родом: *«Наш дім», «Ваш супутник»* та под.;

3) **прикметниково-іменникові** моделі ергонімів займають абсолютну більшість серед назв-словосполучень. Маємо поєднання прикметника з множиною чи однинною іменника: прикм. + імен. множ.: *«Всесвітні мандри», «Золоті ворота»*, прикм. + імен. жін. рід: *«Чарівна подорож», «Зелена діброва»*; прикм. + імен. чол. рід: *«Український дім», «Бузковий гай»* та ін.;

4) **імен. + дієсл.**: *«Мистецтво мандрувати»* та под.;

5) **присл. + імен.**: *«Навколо світу»* тощо.

Трикомпонентні і чотирикомпонентні моделі утворені безсполучниковим та сполучниковим зв'язком: *«Національна туристична організація», «Новий стандарт ділових подорожей», «Дніпропетровське бюро подорожей та екскурсій», «Державна служба туризму і курортів»* та ін. Зафіксовано семикомпонентні моделі: *«Вінницький обласний центр дитячого і юнацького туризму та екскурсій»*. Однак, абсолютну більшість становлять двокомпонентні моделі.

Отже, серед досліджених нами назв спостерігається тенденція до називання саме двокомпонентними безсполучниковими словосполученнями, утвореними різними способами.

Можливо виділити назви зі складним поєднанням слів: *«Крок-Тур», «МегаТрейд», «Артвояж», «Нік – Тревел», «Каріне – Україна», «Диалог – Київ»* та ін. У складі подібних побудов може бути присутня як власне українська, так і запозичена та неадаптована лексика: *«Rainford-travel», «Eurocult-Ukraine», «Крим-турист», «Схід-авіасервіс», «Еліта-Бізнес», «Еліт-Тур», «Тур-Сервіс-Люкс»* та ін. Назви, утворені складним поєднанням слів становлять приблизно 37% від загальної кількості зібраного нами фактичного матеріалу.

Зафіксовано кілька ергонімів, що мають походження від усталених зворотів (афоризми, назви творів, епох тощо): *«Веселий Роджер», «Кобзар», «Сьоме небо», «Червона рута», «Галопо по Європах», «Ренесанс»*. Такі назви зазвичай відомі мовцеві в своєму первинному значенні, отже, адекватно сприймаються в якості найменувань підприємств.

Назви – словосполучення та назви, утворені складним поєднанням слів обираються власниками з метою уточнення місця розташування підприємства, оскільки найчастіше в назві присутній топонімічний елемент та розкриття мотиву номінації: *«Донецьктурист», «Львівтурист», «Содіс-Карпати», «Полтава-супутник»* і т. д.

Зважаючи на характер лексем, що утворюють ергоніми, та спосіб оформлення можливо виокремити: 1) український + іншомовний компонент, оформлений латиницею або компонент, переданий засобом транскрипції / транслітерації оформлений кирилицею (українське або іншомовне слово); 2) український + український компонент; 3) іншомовна лексема + іншомовна лексема (оформлення кирилицею); 4) іншомовна лексема + іншомовна лексема (оформлення латиницею).

До першої групи належать назви на зразок: *«Z – тур», «L – тур», «AS-тур», «Fpi – тур», «Іглз – ЛТД», «Ай Ті тур», «Велком – тур» «Агентство Лайт»* та под.

До другої групи зараховуємо такі складні назви: *«Світ подорожей», «Південна перлина», «Рідна Україна», «Час бажань», «Зелена хвиля», «Княгиня Ольга»* та ін.

До третьої групи належать: «Бон – Вояж», «Роял-Вояж», «Маус-тревел», «Візіт Альянс», «Еліта-Бізнес» і т. д.

До четвертої: «Sherborne Guest House», «Bentour International», «Auro Alpen Travel», «Stella de Mare» тощо.

Як і будь – яка мова світу, українська мова має свій лінгвістичний простір, наповнений різноманітними функціонально-семантичними полями. Одним з таких полів є функціонально-семантичне поле ергонімії, яке має ядро та периферію. Вивчення і розуміння закономірностей, які існують та діють в області ергонімії номінації, є достатньо складним процесом. Ергонімія може бути розглянута зважаючи на функції, які виконують назви. Сучасні дослідники зазвичай виділяють наступні функції: номінативну, інформаційну та рекламну. Номінативна – функція ідентифікації об'єкта – головне призначення будь-якої власної назви. А інформаційна та рекламна – специфічні функції назв, які призначені для сфери реалізації послуг чи товарів.

Інформація про об'єкти номінації в ергонімах не завжди є прозорою («Альф», «Арекс», «Ноель», «Малюк», «Форум» та ін.). До таких назв близькі ергоніми, які все ж містять натяк на інформацію – це назви-аббревіатури, зокрема ті, в яких зашифровані прізвище або ім'я власників підприємства («Б. Б. В. », «Б. Н. Б. », «ТКМ», «САМ» та под.). Реалізація номінативної функції назвами такого типу є досить складною, однак вони успішно функціонують як в ергонімному просторі, так і в економічному.

Завдяки інформації, яка міститься у власній назві та способу її передачі, ергоніми досягають своєї основної мети – привертання уваги клієнтів. Ергоніми можуть реалізувати інформацію двох типів: рекламну та раціональну. Раціональна інформація актуальна для клієнта, користувача. Зазвичай, це повідомлення про послуги: «Авіатур», «Світ мандрів», «Турбюро Комарової Олени», «Бюро подорожей та екскурсій», «Національна туристична організація», «Молодіжний туризм». Як правило, такі назви мають описовий характер.

Рекламна інформація – це різного роду оцінні характеристики: «Феєрія», «Сьоме небо», «Акцент», «Клас» та ін. Поєднання в одній назві рекламної та раціональної інформації найбільш ефективне: інформативно-рекламні назви інформують про послуги і водночас надають підприємству високу оцінку: «Майстер-Тур», «Прем'єр тур», «Люкс Тревел» та под.

Для реалізації рекламної функції можуть використовуватися назви із різноманітними словотвірними компонентами «престижності», які символізують високу якість послуг, що пропонуються: «Інтерград», «Інтертур», «Інтерконтакт», «Euro-tour LTD», «Аркор Плюс», «Конт ЛТД», «Одісей ЛТД» і подібні найменування містять транслітеровану з англійської аббревіатуру LTD, що відповідає нашій ТОВ. Приєднуючись до назви українського підприємства, цей компонент ніби демонструє приналежність фірми до числа міжнародно відомих. Інформативність ергоніма по-різному сприймається та оцінюється номінаторами та користувачами.

Слід акцентувати увагу на тому, що значна кількість підприємств, серед яких і суб'єкти туристичного бізнесу, в Україні мають російськомовні назви (особливо у Східних областях, Криму, Києві). Використання населенням цих регіонів російської мови зумовлює той факт, що більшість таких назв носіями української мови сприймаються як належне. Близькість української та російської мов, що мають генетичну спорідненість, надзвичайно сприяє активізації в українській мові словотвірних тенденцій за зразком російських моделей. Хоча на території України діє закон про надання підприємствам

україномовних назв, незалежно від того, у якому регіоні знаходиться підприємство, відсоток назв суб'єктів туристичної діяльності, названих російськими та іншими іншомовними словами, не зменшується, натомість настирливо з'являються назви, оформлені латиницею.

Номінатори в цілому переоцінюють значення рекламного чинника власної назви, намагаються створити яскраві, піднесені найменування, які будуть возвеличувати фірму. Інформацію, що знаходиться у власній назві, клієнт сприймає набагато простіше, загальніше, ніж її уявляють собі власники-номінатори. Як правило, ергоніми, які неопосередковано характеризують об'єкт, клієнти відносять до числа неінформативних назв. При цьому вони можуть імпонувати їм своєю мелодійністю, яскравістю, загадковістю та подібними якостями.

Дослідження ергонімів є перспективним і продуктивним напрямком у сучасній лінгвістиці. Заслуговує на увагу здійснення їх етимологічного та мотиваційного аналізу. Простеження специфіки функціонування ергонімів у текстах, зокрема рекламних та публіцистичних, дозволить з'ясувати їх своєрідність на контекстуальному рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беспалова А. В. Структурно – семантические модели ергонимов и их употребление в современном английском языке / на матеріалі названий компаній/ Автореф. дис ... канд. филол. наук. – Одеса, 1989. – 16с.
2. Кутуза Н. В. Структурно – семантичні моделі ергонімів // Записки з українського мовознавства. – Вип.. №13. – Одеса: Астропринт, 2003.
3. Отін Є. С. Вибрані праці з мовознавства – Донецьк: Донецчина. – 1999.
4. Подольская Н. В. Проблемы ономастического словообразования//Вопросы языкознания. – 1900. – №3. – С. 40-53.

УДК 811. 112. 2'373 (045)

Фурашова Н. В.
(Минск, Беларусь)

В ПОИСКАХ ОСНОВ СЕМАНТИЧЕСКОГО ЕДИНСТВА МНОГОЗНАЧНОГО СЛОВА

В статье освещаются разные подходы к объяснению семантического единства многозначного слова, сравнивается объяснительная сила и ограниченность соответствующих теорий, описываются новые возможности объяснения семантической общности значений полисеманта, которые открываются в рамках когнитивно-дискурсивной парадигмы лингвистических исследований.

Ключевые слова: многозначное слово, семантическое единство, лексико-семантический вариант, основное значение, производное значение, инвариант, концептуальная схема.

У статті висвітлюються різні підходи до пояснення семантичної єдності багатозначного слова, порівнюються пояснювальна сила та обмеженість існуючих теорій,

© Фурашова Н. В., 2008

описуються нові можливості пояснення семантичної спільності значень полісеманта, які відкриваються в межах когнітивно-дискурсивної парадигми лінгвістичних досліджень.

The article covers various approaches in the interpretation of the multifunctional word semantic unity, compares the explanatory force and the limitation of the corresponding theories, describes new opportunities in the explanation of the semantic unity in the meanings of the polysemant, opening within the cognitive-discursive paradigm framework of the linguistic researches.

Key words: words of many meanings, semantic unity, lexico-semantic variant, the main meaning, derivative meaning, invariant, conceptual pattern.

Многозначность языковых единиц во все времена привлекала внимание лингвистов. Изучая эту особенность, свойственную всем естественным языкам в отличие от формализованных, исследователи задавались разными вопросами: пытались объяснить причину использования существующих наименований для обозначения других (новых) объектов или явлений действительности, провести классификацию многозначных единиц, описать внутриязыковые механизмы их создания, а также выявить основу многозначного слова – то общее значение, которое объединяет отдельные лексико-семантические варианты.

Проблему семантической общности многозначного слова изучали лингвисты различных школ на протяжении почти полутора веков (Ш. Балли, А. А. Потебня, Р. Якобсон, Л. В. Щерба, В. В. Виноградов, А. И. Смирницкий, Д. Н. Шмелев, С. Д. Кацнельсон, В. А. Звегинцев, Ю. Д. Апресян, А. А. Уфимцева, М. В. Никитин, Л. А. Новиков, Н. В. Перцов, Е. В. Падучева и мн. др.). Вопрос о существовании общего значения или семантического инварианта так и не получил положительного и однозначного ответа.

А. А. Потебня и М. М. Покровский, пытаясь выявить природу семантической общности многозначного слова, выделили в его структуре прямое и переносные значения. Прямое номинативное значение признавалось ими основным и обеспечивающим единство слова. Это то господствующее представление, по которому происходит наименование предметов и явлений данным словом и которое в тех случаях, где произошло его забвение как «исходной точки», помогает удержать слова в «памяти народной», т. е. обуславливает истинный смысл слова, вступая в семантической структуре слова в отношение предыдущего представления к последующему [1: 16].

В. В. Виноградов определял прямое номинативное значение в смысловой структуре слова как центральное, которое непосредственно соотнесено с предметами и явлениями материальной действительности и которое, в силу этого, является опорой и фундаментом всех других его значений и применений [2: 171]. Отдельные значения многозначного слова В. В. Виноградов рассматривал как лексико-фразеологические формы, которые «цементируются или спаиваются в пределах семантического единства слова непрерывной последовательностью или общностью «внутренних форм», прямым отношением к основному номинативному значению и другими средствами семантического строя» [3: 48].

Следует отметить, что, во-первых, В. В. Виноградова интересовала проблема тождества и семантических границ слова в ходе исторического развития языка, а не явление синхронного варьирования многозначного слова. Во-вторых, не совсем ясными были критерии выделения первичных номинативных значений. Так, называя их свободными (признавая одновременно, что их свобода обусловлена социально-исторически и пред-

метно-логически), В. В. Виноградов считает, что у слова может быть несколько свободных значений, в которых непосредственно отражаются разные предметы и явления действительности, приводя в качестве примера два значения слова «шапка»: 1. головной убор и 2. заголовок крупным шрифтом, общий для нескольких статей. Автор выделяет первичные и вторичные (производные) номинативные значения и призывает не смешивать «производность вторичных номинативных значений ... с метафоричностью и с общностью» [2: 171-172].

Т. о. трудности вызывало, во-первых, проведение границ между отдельными значениями многозначного слова, во-вторых, «определение природы значения – либо это первое, номинативно-непроизводное значение, либо переносное, абстрактное» [4: 22; ср. также 5: 191]. Шмелев Д. Н. отмечал, например, что если обратиться к этимологии, то почти все прямые значения исторически оказываются переносными. «Переносное» с исторической точки зрения значение в тот или иной период развития языка может стать основным значением; употребление слова в исторически «основном» значении будет ощущаться говорящими в таком случае как какая-то реализация его метафорических возможностей» [4: 22-24]. В целом ряде случаев процесс перераспределения значений слов нельзя считать завершенным.

Кроме этого часто семантическая связь переносных значений с прямым не ощущается, т. к. не все варианты выводимы из основного значения. В этой связи уместно привести пример развития системы отношений между ЛСВ многозначного слова *стол*, описанного Звегинцевым В. А. В русском языке это слово первоначально означало любое место, на котором «расстилалась» еда, затем преимущественно возвышенное место, на которое ставилась эта еда для большего удобства, что обусловило возможность «подключения» к этому слову любого возвышенного места (трон, стул, столный град). В последующие этапы семантическое развитие слова происходит в новых направлениях. Со временем был создан специальный вид мебели для еды, и за ним закрепилось название стола. Он – тоже возвышенный предмет, но этот признак начинает все более отступать на задний план, и в конце концов происходит смысловой разрыв между словом *стол* и теми его прочими употреблениями, которые основывались на этом признаке. На первый план выступает изначальный признак стола как места еды. Отсюда идет семантическое развитие в сторону обозначения еды (*диетический стол*, *сытный стол*, *квартира со столом*). Но стол сегодня – не только мебель для еды, но и для разных видов занятий, поэтому возникает новая линия развития: кухонный стол, письменный стол и даже уже в переносном смысле стол заказов [6: 351-352].

Так была выдвинута идея о существовании **инварианта** в семантической структуре многозначного слова, который понимался как более абстрактная сущность. Но, как отмечает Трубачев О. Н., исследователи, исходя из предположения, «что устоять при всевозможных изменениях значения слова или лежать в основе различных значений, соединяя их наподобие стержня, могло только что-то очень конкретное», часто отождествляли инвариант с конкретным значением слова [7: 161]. Но как же быть тогда, спрашивает автор, в тех случаях, когда значение слова достоверно изменяется в противоположном направлении – к конкретному от более общего? Это дает автору основания назвать идею существования инварианта мифом («мифический инвариант») [там же, 162]. Мотивы возникновения идеи инварианта О. Н. Трубачев видит в общих и, по его мнению, «нередко поверхностных тенденциях фонологизировать, структурировать лексико-семантическое исследование и получить «непротиворечивую» картину, объединяющую

в одном семантическом поле все значения, все признаки значений, увидеть оппозицию между совокупностью меняющихся признаков-вариантов и неким неизменным ядром. Идея выделения этого семантического ядра бесспорно умозрительна» [там же, 165].

Т. о., с одной стороны, вопрос, как определить сам инвариант, как придти к нему, оставался открытым. С другой стороны, каким бы ни было понимание инварианта, исследователям становилось ясно, что он не реализуется ни в одном из лексико-семантических вариантов полностью. Прямое номинативное значение можно считать, по мнению Уфимцевой А. А., инвариантным лишь в том случае, если инвариантное в означаемом словесного знака интерпретировать как более устойчивое, менее подвижное, служащее основой семантической производности [8: 67].

Попытки вывести общее значение многозначного слова подвергались критике также за то, что они часто приводят к слишком общим дефинициям, абстракциям, не раскрывающим суть смысловой структуры слова [4: 70; 9: 545; 10: 571; 5: 191].

Другая возможность объяснить семантическое единство слова представлялась лингвистам в признании смысловой связи между отдельными элементами смысловой структуры многозначного слова. Так, Шмелев Д. Н., исследуя многозначность глаголов, подчеркивал, что переносные употребления слов «основаны не на выделении семантического «ядра» первого значения, а на ассоциативных признаках, связанных с представлением о самом обозначенном глаголом действии. ... смысловая связь между различными ЛСВ слова во многих случаях вообще основывается не на общности семантической темы, а на таких **элементах** значения, которые не могут быть представлены как общее значение данного слова» [выделено нами – Н. Ф., 4: 70].

Идея о том, что полисемия – это цепочка модификаций основного значения слова и что единство слова обеспечивается определенными отношениями между его значениями, получила дальнейшее развитие. Но Ю. Д. Апресян, изучая эти отношения, отмечал, что выделение общего значения возможно при радиальной полисемии, когда все значения мотивированы одним и тем же центральным значением. Обнаружить же общую часть у всех значений не удастся, она обязательна лишь для тех, которые находятся в отношениях непосредственной семантической производности [11: 70-77]. Это подтверждают и новейшие исследования, например, Падучевой Е. В.: «...если связи между лексемами имеют не радиальную, а цепочечную структуру, общего компонента в значениях «крайних» лексем может и не быть. «Семантические мостики» между лексемами (в смысле Мельчук) не решают проблемы, т. к. могут быть наведены разными способами» [12: 148].

Из изложенного выше подхода к семантическому единству слова вытекают две проблемы. Первая: если общность значений многозначного слова обеспечивается одним или несколькими признаками, объединяющими ЛСВ полисемантов, а вся совокупность признаков не реализуется ни в одном ЛСВ (даже в конкретном), то где хранится эта совокупность, что это за единица и как она возникает? Если различные значения многозначного слова представляют собой модификации некоторого исходного значения, то мы снова возвращаемся к вопросу – каково это значение?

В рамках интенсивно развивающейся когнитивной парадигмы лингвистических исследований открываются новые возможности решения ряда лингвистических проблем, в том числе многозначности и семантического единства многозначных слов. Падучева Е. В. считает даже, что «только сейчас лингвистическая семантика ... может считать себя подготовленной к встрече с многозначностью» [12: 14]. Одна из идей объяснения единства

многозначного слова – это признание устройства внутренней структуры многозначного слова по принципу сети, «узлы (значения) которой связаны между собой отношениями различной природы и различной степени близости; одни из этих компонентов соответствуют всем основным признакам категории (представляют своего рода «лучший образец»), другие – лишь некоторым признакам. Все названные компоненты объединяются признаками «семейного сходства» [13: 34-35].

Плодотворной для решения поставленной проблемы признается и прототипический подход к семантике языковых единиц и к устройству языковых категорий. По мнению Кронгауза М. А., «он позволяет системным образом решить проблему полисемии. Полисемия описывается с помощью понятия семантической сети, в центре которой находится прототипическое значение. Прототипическое значение может быть абстракцией, которая никогда не реализуется в конкретном контексте. Его центральная роль обусловлена тем, что именно оно связывает семантическую сеть.... Часто в качестве прототипического выбирается наиболее конкретное, например, пространственное значение» [14: 314]. Но, как следует из приведенной цитаты, мы снова оказываемся перед проблемой: что же такое прототипическое значение – абстракция или конкретное значение?

Наибольшей объяснительной силой для решения проблемы семантической общности значений полисеманта, с нашей точки зрения, является признание существования концептуальной схемы или когнитивной модели, лежащей в основе лексического значения любого слова [12; 15; 16; 17; 18; 19; 20 и др.]. Концептуальная структура (схема) – это сложная единица ментального уровня, концептуальной системы. Под концептуальной системой понимается «непрерывно конструируемая система информации (мнений и знаний), которой располагает индивид о действительном и возможном мире» [18: 280; см. также 15]. Формируется концептуальная система на основе трех базовых источников: «это действительный мир с его структурами, это структуры предметной и ментальной деятельности людей в действительном мире и это человеческая природа (природная специфика человека) в их трехстороннем взаимодействии» [21: 173]. В интерпретацию знака вовлекается **вся** концептуальная система. «В этом и состоит *индексальный* характер знака: смысл знака является интегральной частью *всей* концептуальной системы. Никакая вербальная формулировка в принципе не может исчерпать содержания, соотносимого с нею. Язык не выражает никакого смысла самого по себе, существующего независимо от концептуальных систем и принадлежащего некой «семантике языка»: любая «семантика языка» является неотъемлемой частью концептуальной системы» [выделено автором; 19: 69].

Важно подчеркнуть, что как когнитивная парадигма лингвистических исследований в целом, так и новый взгляд на природу многозначного слова не означают кардинального пересмотра или отрицания достижений предыдущих этапов развития лингвистической теории, они являются их логическим продолжением. Концептуальная схема сближается и с общим значением, и с инвариантом «в том отношении, что речь идет о сущности более высокого уровня абстракции, чем любое из значений, реализованных в тексте. От инварианта концептуальная схема отличается, однако, как по своей внутренней форме, так и по содержанию. Это, скорее, отношение «сущность – явление», чем «неизменное – меняющееся» [16: 15].

Общепризнанным является положение о том, что в основе формирования концептуальной системы лежит предметно-познавательная деятельность человека. Это дает основания считать пространственно-моторные значения первичными [15; 22: 365; 23:

49; 12: 149]. По этой же причине, вероятно, Никитин М. В. считает, что ядро концепта соотносится с прямым значением имен, а элементы концептуальной структуры обнаруживают себя в процессах тропеизации, словообразования, фразеологизации, в сочетаемостных комбинаторно-семантических процессах, во взаимодействии эксплицитных и имплицитных смыслов [21: 174]. Совокупность элементов концептуальной структуры и обеспечивает «потенциал семантической вариативности слова» [21: 215; см. также 22].

На наш взгляд, делая акцент на динамике семантических процессов внутри структуры многозначного слова и выделяя в ней «корневую лексему – такую, что все остальные являются ее прямыми или опосредованными семантическими дериватами» [21: 174], Падучева Е. В. в уже цитированной работе расширяет рамки чисто семантического описания структуры многозначного слова, подразумевая динамические процессы, происходящие на ментальном уровне, т. е. в рамках концептуальной системы. Где же иначе может храниться «деривационная структура – множество лексем с заданным на нем отношением семантической производности» [там же]?

В лингвистической литературе, посвященной семантике языковых единиц, неоднократно отмечалось наличие в значении слов потенциальных, имплицитных сем, ассоциативных признаков, «импликациональной ауры», «информационного ореола» и т. п. [Апресян Ю. Д., Гак В. Г., Никитин М. В., Крюков А. Н., Падучева Е. В., Шмелев Д. Н. и др.]. Признается также, что именно они часто связывают семантическим отношением отдельные ЛСВ полисеманта. Падучева Е. В. объясняет появление новых значений у слова динамической перестройкой сем в значении, их перемещением между позициями «центр» – «периферия» – «за кадром» [12; ср. также 24: 28-29]. При этом в переносных значениях, на уровне синтагматики у слова могут «проявляться» семантические признаки, которые, по словам Падучевой Е. В., глубоко «упакованы» в его семантической структуре [12: 43]. Никитин М. В. в этой связи пишет о семантико-деривационном потенциале слов как вероятностной структуре теоретически возможных значений [21: 215].

Если вернуться к вопросу о том, где же хранится этот потенциал, то необходимо признать, что это – концептуальная структура, единица концептуальной системы человека, в которой заложена вся сумма знаний, мнений и оценок человека и отдельные элементы которой (или совокупности элементов) активизируются, «высвечиваются» и передаются языковыми единицами. Концептуальная схема не содержит информации об относительной коммуникативной значимости компонентов [16: 16]. На ментальном уровне осуществляется также перенос концептуальной схемы из одной сферы в другую, например, из области (домена) «физическое действие» в область социальных взаимоотношений: *einen Stock brechen – jmds. Widerstand, Willen, Ehe brechen*. Но самый главный вывод для настоящей статьи заключается в том, что семантическое единство многозначного слова обеспечивается, на наш взгляд, именно на уровне концептуальной системы, т. к. все динамические процессы могут осуществляться на ментальном уровне, это операции с единицами данного уровня. Вполне логично, что ядром концептуальной структуры является конкретное значение, т. к. именно оно формируется в актах непосредственного восприятия объектов окружающего мира и практического взаимодействия с ними, развиваясь со временем в соответствии с законами развития всех естественных категорий. Язык отражает и фиксирует динамические процессы в концептуальной структуре, давая лингвистам, в свою очередь, возможность реконструкции их на основе языковенных результатов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Языковая номинация (Общие вопросы). Отв. редакторы: Б. А. Серебренников, А. А. Уфимцева – М.: Наука, 1977. – 359 с.
2. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – 312 с.
3. Виноградов В. В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – 558 с.
4. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики (на материале русского языка). – М.: Наука, 1973. – 279 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1998. – 768 с.
6. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1962. – 384 с.
7. Трубачев О. Н. Этимологические исследования и лексическая семантика // Принципы и методы семантических исследований. – М.: Наука, 1976. – 379 с. – С. 147-180.
8. Уфимцева А. А. Типы словесных знаков. Изд. 2-е, стереотипное. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 208 с.
9. Новиков Л. А. Избранные труды. Т. 1. Проблемы языкового значения. – М.: РУДН, 2001. – 212 с.
10. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. – М.: Языки слав. к-ры, 2004. – 960 с.
11. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – М.: Школа «Языки рус. культуры», 1995. – 472 с.
12. Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
13. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: Когнитивное исследование политической метафоры (1991-2000): Монография. – Екатеринбург, 2003. – 192с.
14. Кронгауз М. А. Семантика: Учебник для студ. лингв. фак. высш. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 352 с.
15. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
16. Зализняк А. А. Многозначность в языке и способы ее представления. – М.: Языки славянских культур, 2006. – 672 с.
17. Никитин М. В. Развернутые тезисы о концептах // Вопросы когнитивной лингвистики. – 2004. – №1. – С. 53-64.
18. Павиленис Р. И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.
19. Павиленис Р. И. О смысле и тождестве // Вопросы философии, 2006. – №7. – С. 67-73.
20. Харитончик З. А. Перцептивные признаки в словообразовательных процессах // Славистика: синхрония и диахрония. Сборник научных статей к 70-летию И. С. Улуканова / Под общей редакцией д-ра филол. наук проф. В. Б. Крысько: ИРЯ им. В. В. Виноградова РАН, М.: ИЦ Азбуковник, 2006. – 663 с. – С. 94-103.
21. Никитин М. В. Основания когнитивной семантики: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2003. – 277 с.

22. Рахилина Е. В. Когнитивный анализ предметных имен: семантика и сочетаемость. – М.: Русские словари, 2000. – 416 с.

23. Песина С. А. Полисемия в когнитивном аспекте: Монография. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2005. – 325 с.

24. Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 472 с.

УДК 81'371

*Данилова З. В., Лозинська О. Г.
(Львів, Україна)*

ЗНАЧЕННЯ СЛОВА ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті мова йде про проблеми у визначенні поняття «значення» слова, що розуміється під значенням слова, як розглядали та розглядають це питання провідні науковці. Дасться короткий огляд та позиція окремих точок зору з цього питання, наведуться приклади на підтвердження викладених теоретичних положень.

Ключові слова: *значення слова, назва і сенс, наочно-речовий зміст, номінативна, метафорична та емотивна функції, семасіологія, когнітивістика.*

The article deals with the problem of definition of meaning of the word and how is it identified by linguists. A short overview is given on different concepts, some viewpoints and approaches concerning the term »meaning».

Key words: *meaning, denomination, essence, visually material content, nominative function, metaphorical, emotive, semasiology, cognition.*

В статтю йде речч о проблемах, касаючихся определения «значение» слова, что понимается под значением слова, как рассматривали и рассматривают это понятие лингвисты. Дается краткое обозрение и позиция отдельных точек зрения по этому вопросу, излагаются отдельные теоретические положения.

Складними і суперечливими є визначення природи значення слова, його складових елементів, структури і функціонування в мові та мовленні. Існують значні розбіжності в самому підході до розгляду лексичного значення, оскільки немає єдиної точки зору щодо основних положень теорії лексичного значення. Мовознавство не дає однозначної відповіді на питання тлумачення значення, як невід'ємної частини мовної системи. Не дає воно й однозначної відповіді на питання про те, як це значення досліджувати. Це й провокує проблемні питання щодо значення слова, які займають чільне місце серед досліджень в галузі семасіології.

Ми також приєднуємося до висновку, що немає єдності думок щодо самого поняття «значення» і єдиного загальноприйнятого його визначення.

Вже не раз зазначалось, що деякі автори накопичували всі існуючі в літературі визначення значення слова в своїх працях, а деякі уникали конкретності визначень [1: 12-13].

Відомо, що проблема значення слова була в центрі уваги ще староіндійської філології та філософії. Вже тоді вміли розрізняти в слові його номінативну, метафоричну та емотивну функції та розглядали значення слова у поєднанні з вченням про поетичний символ.

Ще в 70-х роках минулого сторіччя О. О. Потебня, розробляючи питання теорії словесності, запропонував розмежувати найближче і даліше значення слова. Під найближчим значенням слова О. О. Потебня розумів значення, яке зазвичай легко ідентифікується всіма носіями даної мовної спільноти і фіксується в тлумачних словниках. Подальше ж значення слово набуває частіше в спеціальних, професійних або наукових областях, до яких воно може відноситися [2: 77]. Як зазначає О. О. Потебня, значення слова або внутрішня форма уявлення зводиться до того, що вона об'єднує чуттєвий образ і обумовлює його усвідомлення [2: 143]. Саме О. О. Потебні належить важливе положення про те, що слово, маючи внутрішню форму виражає не всю думку, що приймається як його зміст, а тільки одну її ознаку. Образ «столу» може мати багато ознак, але слово «стіл» значить лише **простелене** і тому воно може позначати всякі столи, незалежно від їх форми, величини, матеріалу [2: 77].

Дослідники, які вивчали історію значень, прийшли до висновку, що в семасіології існують певні закономірності – системність лексики. Ці положення знайшли своє відображення в роботах В. В. Виноградова [3], Р. О. Будагова [4], А. А. Уфимцевої [5], Ю. Д. Апресяна [6], Д. Н. Шмельова [7] та інших. В роботах цих авторів значення виступає як центральна проблема. Наголошується, що слово служить не лише для називання предмету чи предметів, але й для вираження значення, а іноді й цілої системи значень. В одному і тому ж значенні узагальнюються і об'єднуються суспільне розуміння різних предметів або явищ, дій, якостей [3: 4]. Під лексичним значенням слова розуміється його наочно-речовий зміст, оформлений за законами граматики даної мови і є елементом загальної семантичної системи словника цієї мови [3: 10].

Відповідно до теорії Ф. де Соссюра в кожному значенні міститься так званий *signifiant* і *signifié*, або «назва» і «сенси», які здатні асоціюватися один з одним; ці взаємостосунки між назвою і сенсом складають «значення» слова [8: 22].

На думку Л. Блумфільда, визначення значення є вразливою ланкою в науці про мову і залишиться такою до тих пір, поки людське пізнання не зробить величезного кроку вперед у порівнянні з сучасним його станом [9: 143]. Автор використовує як приклад для визначення значення слово «яблуко», говорячи про те, що, коли б хто-небудь не знав значення слова «яблуко», ми могли б допомогти йому, давши йому яблуко або показавши на яблуко, і продовжували б давати йому яблука або показувати на них до тих пір, поки він не перестав би помилятися та не став би вживати слово «яблуко» як це звичайно було прийнято, або могли б визначити слово «яблуко» за допомогою парафрази, як роблять це словники, використовуючи розгорнений опис, який підходив би до всіх тих ситуацій, що і слово «яблуко». Філософи стверджують, що двох абсолютно однакових ситуацій насправді не існує. Навіть протягом відносно нетривалого часу кожен з нас використовує слово «яблуко» стосовно багатьох конкретних плодів, різних по величині, формі, забарвленню, запаху, смаку і т. д. У простих випадках таких, наприклад, як зі словом «яблуко», всі члени мовного колективу з дитинства були навчені використовувати дану мовну форму, коли ситуація (в даному випадку визначений предмет) володіє відомими, порівняно легко визначеними характеристиками. Але навіть у випадках, подібних до цих, наше вживання ніколи не є абсолютно одноманітним; більшість же мовних форм характеризується ще менш чітко окресленими значеннями. Разом з тим цілком очевидно, що ми повинні диференціювати нединстинктивні ознаки ситуації, такі, як величина, форма, забарвлення і т. д. якого-небудь конкретного яблука, і динстинктивні ознаки або мовне значення (семантичні ознаки), які є загальними для всіх ситуацій, що викликають

вимову даної мовної форми, тобто ознаки, що є загальними для всіх предметів, які люди, говорячи по-англійськи, називають «apple» – яблуко [9: 143-144].

Підсумовуючи вищепредставлене, варто відзначити, що вчення Потебні співзвучні з сучасними ідеями когнітивної лінгвістики, яка розглядає мовну метафору як модель мислення і культури [10], бо саме у вченні О. О. Потебні про внутрішню форму слова як поетичний образ [2] виникла ідея розгляду слова в контексті культури носіїв мови. Саме йому належить революційна ідея про те, що образна внутрішня форма – це поетичний канон, за яким розвивається фольклор, народна, духовна і матеріальна культура.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования: на материале имени существительного. – Л.: Просвещение, 1966. – 192 с.
2. Потебня А. А. Мысль и язык. – Харьков: Гос. изд-во Украины, 1926. – 205 с.
3. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слов // Вопросы языкознания. – 1953. – № 5. – С. 3-29.
4. Будагов Р. А. Система и антисистема в науке о языке // Вопросы языкознания. – 1978. – № 4. – С. 3-17.
5. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 287 с.
6. Апресян Ю. Д. Значение и оттенок значения. – М.: Изд. АН СССР. Сер. лит. и яз., 1974. – вып. 4. – Т. 33. – С. 320-330.
7. Шмелев Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. – М.: Наука, 1973. – 278 с.
8. Ullmann S. The principles of semantics. – Oxford: Oxford University press, 1959. – 346 p.
9. Блумфильд Л. Язык. – М.: Прогресс, 1968. – 607 с.
10. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things. – Chicago: University of Chicago, 1987. – 310 p.

УДК 811. 161. 1:8'373. 43

Попко Л. П.
(Київ, Україна)

ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ СПЕЦИФИКИ ЯЗЫКА В СОСТАВЕ СЛОВАРЯ

У статті розглядається проблема особливостей лексикографічної презентації своєрідного шару лексичного складу мови, який має певне національне забарвлення. Ця проблема висвітлюється у зв'язку з питаннями етнолінгвістики та національної мовної картини світу та у руслі проблем загальної лексикографії. Визначено деякі семантичні сфери, де найбільше представлена національно забарвлена лексика.

Ключові слова: лексикографія, словникова стаття, мовна картина світу, національно забарвлена лексика.

The article deals with the problem of peculiarities of lexicographic presentation of such specific lexical layer as nationally coloured words. The problem is elucidated in connection with the issues of ethnolinguistics and national language world picture as well as of issues of general lexicography. Some semantic spheres including a great number of nationally coloured words have been separated.

Key words: *lexicography, dictionary entry, national language world picture, nationally coloured words.*

В данной статье в общем виде ставится проблема лексикографической интерпретации одной из сторон национальной специфики языка – его лексического состава. Эта проблема находится в русле актуальных научных исследований, так как наука о таком сложном, богатом и многогранном объекте, как национальный язык, всегда представляла и будет представлять интерес для лингвистов всех поколений. Слишком много в языке такого, что не поддается точному исчислению или даже своему определению: «Исключительное богатство естественного языка, его способность конденсировать совокупный коллективный опыт культуры в единый, контролируемый, усваиваемый код – именно эти уникальные свойства языка делают его категории неуловимыми для истолкования, несмотря на наши сознательные усилия достичь его» [1, 132].

Любой этнический язык выходит за рамки прагматического, утилитарного подхода, поскольку помимо знаковой системы, инструмента коммуникации, орудия мышления и познания, язык – это, прежде всего, дух народа. Мы разделяем мнение О. А. Корнилова о том, что каждый этнический язык – это уникальное коллективное произведение искусства, неотъемлемая часть культуры народа, самопознания и самовыражения национальной культуры.

Целью данной статьи является анализ некоторых особенностей лексикографической презентации определенных групп национально окрашенной лексики. Исследование проводилось на материале таких словарей, как Большой толковый словарь русского языка под редакцией С. А. Кузнецова (2004, далее БТСРЯ), Словарь русского языка С. И Ожегова, Oxford Russian Dictionary.

Слово, которое было вначале, всегда считалось средством выражения сокровенной мудрости народа, средством отражения специфики его мышления. Писатели и философы, размышляющие о характере и судьбах своего народа, этнопсихологи, путешественники, посетившие Россию, отмечают такие черты русского национального характера, как тенденция к крайностям («все или ничего»), эмоциональность, ощущение непредсказуемости жизни и недостаточности логического и рационального подхода к ней, тенденция к морализаторству, «практический идеализм» (предпочтение «неба» «земле»), тенденция к пассивности или даже к фатализму [2, 83].

Говоря об общепринятых ценностях русской культуры, следует упомянуть о таких ее исконных чертах, как:

- коллективизм, открытость, отзывчивость, выраженные в понятии «широта русской души»;
- терпимость как следствие многонациональности государства, его географического положения между Европой и Азией;
- строгая нравственность;
- исключительная поглощенность будущим в сочетании с почти полным невниманием к настоящему;

– детское, непосредственное упование на «чудо» и на «русское авось» [3, 257]. В связи с этим Н. Ржевская справедливо отмечает, что «большинство россиян больше любят доброе и консервативное, чем агрессивное и прогрессивное» [4]. Не случайно в толковых и переводных словарях широко представлены такие лексемы, как *авоська, делать что-то на авось, авосью верь не вовсе, авось жданки съели* и др.

Следует заметить, что в каждом национальном языке «опредмечено» мировоззрение народа и его миропонимание, осознаваемое в контексте культурных традиций. С помощью языка, как справедливо отмечает О. Г. Почепцов, мы отражаем мир. Именно отражаем, а не описываем или, точнее, не только описываем, поскольку описание – это лишь одна из форм языкового отражения мира. Языковое представление мира, полагает ученый, можно рассматривать как языковое мышление, поскольку, во-первых, представление мира – это его осмысление, или интерпретация, а не простое «фотографирование». Во-вторых, рассматриваемое представление, или отражение, носит языковой характер, т. е. оно осуществляется в форме языка и существует в форме языка. Соотношение между некоторым участком мира и его языковым представлением можно определить как языковую ментальность [5, 111].

Реконструкция языковой картины мира составляет одну из важнейших задач современной лингвистики. В последние годы в отечественном языкознании развивается направление, целью которого является воссоздание картины русской языковой ментальности на основании комплексного (лингвистического, культурологического, семиотического) анализа лингвоспецифических реалий русского языка в межкультурной перспективе. Интересно заметить, что язык, кодируя ментальные состояние и процессы, не всегда может сделать это без искажения, поэтому «мысль, существуя в пределах возможностей универсально-предметного кода, в ходе ее вербализации способна трансформироваться, обрести значения, которые несут в себе единицы конкретного национального языка» [6, 75].

Анализ русской лексики, как отмечал А. Д. Шмелев, позволяет сделать выводы об особенностях русского видения мира, частично подтверждающие и одновременно дополняющие и уточняющие сказанное выше, и подвести под рассуждения о «русской ментальности» объективную базу. Разумеется, не все лексические средства в равной мере несут информацию о русском характере и мировоззрении.

По-нашему мнению, справедливо утверждение о том, что «ментальность – не ... научные ... системы, а тот уровень общественного сознания, на котором мысль не отчленена от эмоций, от латентных привычек и приемов сознания [7, 59]. Поэтому национальную специфику удобнее искать не в национальном языке науки, но в языке обиходном, а вернее сказать в той сфере языкового творчества, в которой могут проявиться особенности национального языкового сознания, особенности национальной образности. В процессе дивергенции восточнославянских языков сформировалось свое национально-культурное пространство каждого из языков. Особая роль в трансляции культурно-национального самосознания народа, в стереотипизации его мировоззрения, в национально-культурном пространстве языка отводится на современном этапе неологизации русского языка.

Общезвестно, что язык, выполняющий коммуникативную и когнитивную функции прежде всего, находится в постоянном движении и изменении, он динамичен. Однако на определенных этапах его развития те или иные единицы фиксируются в словарях. Лексикография предлагает обществу как потребителю продукт своей деятельности – словарь, тезаурус, лексикон и т. д., характеризующийся известной долей статичности. Словарь, по мнению Ю. Д. Апресяна, – «это моментальный снимок вечно обновляющегося и находящегося в постоянном движении языка» [8, 8].

Словарная статья дает исследователю возможность составить представление о множестве аспектов значения и функционирования лексической единицы. Так, можно представить объем понятия толкование вокабулы в виде следующей сложной структуры:

а) основная семантическая характеристика вокабулы (словарные дефиниции для ее значений);

б) иллюстративный материал (авторские речения, цитаты, поясняющие парафразы, рисунки);

в) добавочная семантико-функциональная характеристика (система лексико-стилистических помет);

г) грамматико-функциональные пометы, иногда выступающие в роли словарной дефиниции.

Говоря об историко-стилистической характеристике слов в словарной статье, можно обобщить сложившиеся в русской лексикографии разнородные принципы классификации слов в пределах одного словаря: 1) слова рассматриваются в исторической перспективе, т. е. с точки зрения их устарелости или актуальности в словарном составе литературного языка определенного периода; 2) за исходный характеризующий признак принимается экспрессивно-эмоциональная окраска слова; 3) слова характеризуются по их принадлежности к тем или иным стилистическим пластам лексики, на которые можно разделить стилистически окрашенную часть словарного состава литературного языка; 4) характеристика слова по функциональному признаку (по преимущественной связи с тем или иным речевым стилем). Соответствующие пометы в словарной статье помогают достичь главной цели общего словаря литературного языка: выявить и охарактеризовать общеизвестные, общенародные особенности слова и обойти окказиональные черты, отмеченные в отдельных контекстах. С этой точки зрения нам представляются интересными такие лексемы с указанными пометами, которые в той или иной мере отражают национальную специфику языка: слова, обозначающие предметы повседневной жизни, в частности еду: *гороховица*, характеристику личности: *зверюга*, *зевака*, междометия и частицы, сопровождающие процесс общения: *ну-ну ну-с*, действие, имеющее кратковременный характер: *купнуться*, *курнуть* и т. д.

В. В. Виноградов указывает на два ряда стилистических окрасок, обычно различаемых исследователями: стилистические окраски эмоционально-экспрессивного характера и стилистические окраски, связанные с конкретной речевой областью применения языковых средств [9, 30]. Большинство исследователей (В. В. Виноградов, К. А. Левковская, Г. В. Колшанский, Т. Г. Винокур и многие другие) сходятся на мысли о том, что экспрессивно-эмоциональная окраска неотделима от значения слова, она является одним из слагаемых его структуры. В отличие от экспрессивно-эмоциональной, функционально-стилистическая окраска на оказывает существенного влияния на понятийное содержание слова (так, например, *разг.* газировка и *нейтр.* газированная вода по значению не отличаются).

Как показывают наши исследования, национально окрашенными можно считать те лексические единицы, которые имеют пометы «трад. -нар. (традиционно-народное), нар. -разг. (народно-разговорное). Они относятся к таким семантическим сферам, как бытовые реалии (*пенька*, *гнездовье*), экспрессивно-оценочное отношение к объекту сообщения (*общажник*, *скалыга*) и другие.

Но было бы, по-видимому, неправильно сводить задачу словаря только лишь к толкованию слова или словосочетания: назначение словаря и в том, чтобы описать лексический состав языка в его многообразных связях и отношениях, в том числе и в отношении национальной специфики лексики. С этой точки зрения, как полагал Л. В. Щерба, науч-

ным можно считать только словарь «академического или нормативного типа, ибо такой словарь имеет своим предметом реальную лингвистическую действительность – единую лингвистическую систему данного языка» [10, 10]. Такой подход исключает наличие в словаре просторечий, вульгаризмов, а также иллюстративного материала из произведений, не современных периоду создания словаря.

Именно такой подход к составлению словарей позволяет наиболее полно и глубоко решать главную задачу, стоящую перед лексикографами: давать максимально исчерпывающую, подробную характеристику слов и их связей между собой, а не только характеризовать предметы и явления.

ЛИТЕРАТУРА

1. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. – М., ЧеРо, 2003. – 346 с.
2. Шмелев А. Д. Лексический состав русского языка как отражение «русской души» // Русский язык в школе. – 1996. – №4. – С. 83-90.
3. Медведева Е. В. Рекламная коммуникация. – М., 2003. – 278 с.
4. Феофанов О. А. США: реклама и общество. – М.: Мысль, 2000. – 262 с.
5. Почепцов О. Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – №6. – С. 110-122.
6. Горелов И. Н. Опыт психолингвистического подхода к проблеме «лингвистической относительности» // Виды и функции речевой деятельности. – М.: Наука, 1984.
7. Гуревич А. Я. Исторический синтез и Школа «Анналов». – М., 1993.
8. Апресян Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря // Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография: Избранные труды. – М.: Языки русской культуры, 1995. – Т. 2. – С. 135-154.
9. Виноградов В. В. Итоги обсуждения вопросов стилистики. – Вопросы языкознания. – 1955. – №1. – С. 69.
10. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 188 с.

УДК 811. 162. 1r374. 73:39

Непон-Айдачич Л. В.
(Київ, Україна)

ПРИНЦИПИ ПОБУДОВИ СЛОВНИКОВОЇ СТАТТІ В ЕТНОЛІНГВІСТИЧНОМУ «СЛОВНИКУ НАРОДНИХ СТЕРЕОТИПІВ І СИМВОЛІВ»

В работе проанализированы принципы построения словарной статьи в этнолингвистическом «Словаре народных стереотипов и символов», создаваемом авторским коллективом во главе с проф. Ежи Бартминым в Люблине (Польша), определены отличия когнитивной дефиниции от традиционной лексикографической и энциклопедической дефиниций.

Ключевые слова: словарная статья, когнитивная дефиниция, фасет, этнолингвистика, стереотип, символ.

This work presents analysis of principles of the article's construction in the ethnolinguistic «Dictionary of national stereotypes and symbols», prepared by collective headed by prof. Jerzy Bartminsky in Lublin (Poland) as well as of differences between cognitive definition and traditional lexicographic and encyclopedic definition.

Key words: dictionary article, cognitive definition, faset, ethnolinguistics, stereotype, symbol.

Етнолінгвістичні дослідження в Любліні розпочалися у 1960-х – 1970-х роках і були зосереджені навколо створення «Словника народних стереотипів і символів» (далі – СНСіС) [1]. Саме робота над цим словником вимагала від авторського колективу, очолюваного проф. Єжи Бартмінським, розв'язання ряду теоретичних проблем, завдяки чому люблінський етнолінгвістичний осередок оформився як потужний мовознавчий напрямок, званий польською когнітивною етнолінгвістикою.

Пробний зошит тоді ще «Словника народних мовних стереотипів» [2] був опублікований у 1980 році. В ньому були представлені такі словникові статті: сонце, кінь, віл, зозуля, розмарин, талар, кохання, – проте робота над концепцією етнолінгвістичного лексикографічного проекту тривала. У 1996 р. була видана перша частина I тому СНСіС [1 (1)], у вступному слові до якої Єжи Бартмінський детально описав принципи побудови словникової статті та визначив основні етнолінгвістичні поняття [1 (1: 9-34)]. Своє ж завдання ми вбачаємо в тому, щоб представити методологію опрацювання мовного матеріалу, використовувану представниками люблінської школи етнолінгвістики на чолі з Єжи Бартмінським при створенні СНСіС, зіставити люблінський етнолінгвістичний словник з московським етнолінгвістичним словником «Слов'янські старожитності» [3], а також порівняти когнітивну дефініцію з традиційною лексикографічною, енциклопедичною дефініціями та з типом дефініції, що вживається Анною Вежіцькою.

Люблінський «Словник народних стереотипів і символів» [1] та московський словник «Слов'янські старожитності» [далі СС] [3] є етнолінгвістичними словниками, що зумовлює наявність у них спільних рис, проте ці словники значною мірою відрізняються один від одного, адже відмінними є концепції їхньої побудови. М. І. Толстой і С. М. Толстая визначили СС як «перший у славистиці досвід енциклопедичного словника традиційної духовної культури всіх слов'янських народів» (тут і далі переклад наш) [3 (1: 5)]. Московський словник «дає уявлення про слов'янські «старожитності», тобто ті форми й елементи середньовічної слов'янської культури, які дожили до цього часу або недавнього минулого та стали об'єктом уваги з кінця XVIII ст.» [3 (1: 5)]. Автори СС керувалися ідеєю «реконструкції давньої слов'янської духовної культури, архаїчної картини світу...» [3 (1: 5)]. Люблінський СНСіС є «спробою реконструкції традиційної картини світу і людини – здійсненою методами етнолінгвістики і фольклористики» [1 (1: 9)]. Ця картина, закріплена в мові, фольклорі, обрядах, поєднує в собі риси реалізму й міфологізації, антропо- й етноцентризму. Багато елементів оточуючого людину світу набирає в її сприйнятті «символічного й прогностичного значення». Саме тому в назві «Словника» виступає два ключових слова: «стереотипи» і «символи» [1 (1: 9)].

На думку Є. Бартмінського, *стереотип* – це «уявлення про предмет, яке сформувалося в певних суспільних рамках досвіду та яке визначає, чим предмет є, як він виглядає, як діє, як він розглядається людиною і т. п., а водночас, уявлення, закріплене в мові, доступне через мову і приналежне до колективних знань про світ» [1 (1: 9)]. Під *символом* Є. Бартмінський розуміє «таке уявлення про предмет, яке сприймається як репрезентант

іншого уявлення в межах більшої системи знаків» [1 (1: 9)]. На його думку, «народна традиція спирається на стереотипи і символи. Вона передає картину світу, який є – у своїх найближчих покладах – гармонійною єдністю речей і людей» [1 (1: 9)].

Народна культура розглядається Єжи Бартмінським як феномен, який має автономну цінність та заслуговує окремого зацікавлення. Народність у типологічному й історичному сенсі перебуває в тісному зв'язку з побутовістю, проте принципом авторів СНСіС є показ народних, а не побутових, загальнонаціональних традицій, хоча це обмеження не розглядається ними як догма [1 (1: 10)].

У СНС використовуються джерела трьох основних груп: мовні, фольклорні та етнографічні, – а також особливо важливе джерело, яким є польові дослідження [3 (1: 12)]. М. І. і С. М. Толстие писали: «Мовні дані і передусім термінологія обрядів і вірувань є невід'ємною частиною плану вираження духовної культури, причому частиною, найбільш безпосередньо пов'язаною зі змістом. [...] термінологія слов'янської духовної культури (тобто назви основних культурно значущих реалій, ритуальних дій, персонажів, міфологічних істот і т. д.) входить до словника не в якості об'єкта опису, а як одна з важливих характеристик елементів культури, які тлумачаться» [3 (1: 13)]. СНСіС спирається на записи діалектологів, фольклористів і етнографів [1 (1: 11)]. Етнолінгвістичний же характер «Словника народних стереотипів і символів» полягає передусім «у розгляді мови в контексті культури, а отже, внаслідок цього у виході словника за межі суто мовних даних (лексика, семантика, які, звичайно ж, є основою «Словника»), у врахуванні вживання мови, у зверненні до закріплених суспільно вірувань і практик, які творять примовний (не: позамовний) контекст словесних висловлювань, а навіть у використанні (щоправда тільки фрагментарному) інформації з галузі народного образотворчого мистецтва (оздоблення, живопису)» [1 (1: 11)]. Таким чином, в люблінському етнолінгвістичному словнику першорядне значення надається мовному матеріалові, на відміну, від московського етнолінгвістичного словника, де мовні дані розглядаються лише як одна з важливих характеристик елементів культури.

СНСіС має тематичну структуру і представляє усю народну картину світу і людини в «біблійному» порядку її створення, а тому охоплює такі тематичні розділи: 1) космос; 2) рослини; 3) тварини; 4) людина; 5) суспільство; 6) релігія, демонологія; 7) час, простір, міри, кольори. Словник є інтенсивним, а не екстенсивним, «тобто представляє детальніше вибрані, важливі, словникові статті, даючи їх мовно-культурні «портрети»...» [1 (1: 12)]. СНС наводить словникові статті в алфавітному порядку і містить у собі словникові статті різних типів – загальні та часткові, при цьому «ієрархія може мати не тільки два, але й більшу кількість рівнів і передбачає як відношення типу «рід – вид», так і відношення типу «ціле – частина»...» [3 (1: 10)]. СНСіС також представляє словникові статті кількох типів: статті I рівня, які охоплюють цілі семантичні поля та основні статті; статті II рівня, які підпорядковуються великим статтям та їх деталізують; статті III рівня – це малі статті, які деталізують основні (великі та середні) статті [1 (1: 12)]. Розташування матеріалу в СНСіС за лексико-семантичними полями «дозволяє унаочнити ієрархію статей шляхом їхнього відповідного угруповання» [1 (1: 12-13)].

У словнику «Слов'янські старожитності» «прийнятий напрямок від «форми» до смислу і функції. Реалії в широкому значенні (предмети та явища зовнішнього світу, особи, дії, рослини, тварини, їх властивості та стосунки) є в ньому об'єктом тлумачення; їхні назви – компонентом формальної характеристики, а семантика і функції – компонентом змістової дефініції [...] Справжнім об'єктом тлумачення в словнику виявляються не

самі реалії і не їхні ментальні кореляти (концепти, поняття, образи), а відповідні їм знаки мови і культури в цілому (в єдності їхньої «реальної» форми і символічного змісту)» [3 (1: 8)]. Є. Бартмінський зазначає, що СНСіС має ідеографічний характер, тобто основною одиницею опису є «не слова (як у мовних словниках) і не реальні предмети, які їм відповідають (як у енциклопедіях), а семантичні кореляти, які стоять між словами і предметами, інакше кажучи, суспільні уявлення про предмети» [1 (1: 14)].

Відмінність між СС і СНСіС з точки зору представлення матеріалу полягає в тому, що в першому з них представлені дані про духовну культуру всіх слов'янських народів, а в другому використаний лише польський матеріал (із стислим оглядом загальнослов'янського тла у вступній частині до окремих словникових статей). Велике значення надається в СС, як і в СНСіС, ареальній характеристиці [3 (1: 9)].

М. І. та С. М. Толстие, виділяючи три типи словників (словники «етимологічного» типу, словники «тлумачного типу» та словники-показчики), визначають СС як «словник-показчик з елементами тлумачно-функціонального словника», етимологічні ж задачі вирішуються авторами завдяки використанню методу внутрішньої реконструкції [3 (1: 7-8)]. Дотримуючись цієї класифікації, СНСіС можна зарахувати до тлумачно-функціональних словників, що містить елементи словника етимологічного типу та словника-показчика.

Важливими критеріями для словникових одиниць у СС та СНСіС є критерій значущості та критерій повторюваності [3 (1: 9); 1 (1: 13-14)].

У СС використовуються спеціальні схеми побудови словникової статті в залежності від того, чи вони присвячені предметам, особам, демонологічним персонажам, рослинам, тваринам чи діям [3 (1: 11-12)]. Напр., стаття, яка описує культурно значущу рослину містить «огляд назв і фразеології, повір'їв і легенд про походження цієї рослини, її магічні функції та ритуальні застосування в обрядах, народній медицині і т. п., її зображень на вишивках, писанках, деталях споруд, її відображень у фольклорі (загадках, піснях, легендах і т. д.)» [3 (1: 12)].

На відміну від СС, у СНСіС усі словникові статті побудовані за єдиною схемою. Словникова стаття складається з двох частин: експлікаційної та документаційної, пов'язаних між собою цифровими відсиланнями. В експлікаційній частині наводяться у вигляді дефініційних речень установлені характеристики, які отримують об'єкт опису в народній традиції і які дозволяють відтворити його мовно-культурну картину. Ця частина має фасетну структуру. Документаційна частина містить вибрані цитати з народних текстів, у яких виступає словникова одиниця, а крім того, звичайно «записані авторами у синтетичній формі надбудовані над цитатами «мотиви»» [1 (1: 13)]. Мотиви записуються метамовою дослідника, якою є загальна польська мова, або наводяться у вигляді цитати. Документаційна частина має жанрову структуру.

У «Словнику народних стереотипів і символів» вперше в лексикографічній практиці здійснено поділ словникової статті на експлікаційну та документаційну частини.

У СНСіС також використовується новий тип дефініції, запропонований Єжи Бартмінським та названий «когнітивною дефініцією». Детальному розглядові цього поняття присвячена його стаття «Когнітивна дефініція як знаряддя опису конотації слова» [4]. Основною одиницею дефініювання в СНСіС є речення (його відповідник), а не назва, що стосується ізольованої риси. Речення дефініції в експлікаційній частині словникових статей розташовуються в однорідній з певної точки зору групі, що творять своєрідні семантичні категорії (аспекти, фасети) [1 (1: 16)]. У словнику використовується такий

набір фасетів: 1) назва, деривати, синоніми, когіпоніми; 2) гіперонім; 3) гіпонім; 4) колекція; 5) опозиція; 6) походження; 7) вигляд; 8) властивості; 9) частини; 10) кількість; 11) дії, процеси, стани; 12) вплив; 13) переживання; 14) причина; 15) наслідок; 16) об'єкт; 17) адресат, співрозмовник; 18) застосування, використання, знаряддя; 19) локалізація, локалізатор; 20) час; 21) передбачення; 22) еквіваленти; 23) символіка [1 (1: 16-17)]. Виділені фасети мають у словнику окремі графічні позначки, що дозволяє легко знаходити відповідні фрагменти статті [1 (1: 17)].

У когнітивній дефініції Є. Бартмінського, як у тлумаченнях А. Вежбіцької та Ю. Д. Апресяна, використовується не спеціальна мова, а мова повсякденного спілкування, зрозуміла її пересічному носієві. Близькість поглядів Єжи Бартмінського та Юрія Апресяна, на думку останнього, полягає 1) в зацікавленні обох учених теорією лексичної семантики, яка спирається на конкретний, масовий матеріал; 2) у пошуку в цьому масовому матеріалі системи, яка відбиває «основні особливості «наївної», або мовної картини світу, те особливе світобачення, яке відрізняє мови одну від одної і людську мову загалом від наукової картини світу»; 3) обидва науковці прагнуть максимально скоротити «розрив між теоретичним пошуком та його природним втіленням у вигляді готового лексикографічного продукту» [5: 309]. Відмінність дефініції Єжи Бартмінського від дефініції Анни Вежбіцької полягає в тому, що перша не повинна бути виражена мовою обмеженої кількості «примітивів» [6: 15]. Головна мета когнітивної дефініції полягає в «усвідомленні способу розуміння предмета носіями даної мови, тобто способу закріпленого суспільно та такого, який можна пізнати через мову та вживання мови, осягнення світу, категоризації його явищ, їх характеристики і оцінки» [4: 57].

Традиційна лексикографічна дефініція, представлена зокрема в найбільшому «Словнику польської мови» за редакцією В. Дорошевського [7], спрямована на «досягнення повної, максимальної об'єктивності» [8: 49], що зумовило прийняття наукової точки зору та надало лексикографічним статтям сциєнтистсько-енциклопедичного характеру. Єжи Бартмінський відзначав, що Словника польської мови за редакцією В. Дорошевського, як і словника за ред. М. Шимчака (який спирається на перший), стосується критичне зауваження Ю. Д. Апресяна про те, що в цих словниках не відображена «формована століттями «наївна» картина світу, якою володіє [...] кожен мовець і яка не тільки знайшла своє відображення в значеннях багатьох слів, але й є вирішальною щодо їх використання» [8: 53].

Лексикографічна дефініція традиційних тлумачних словників перебуває в занадто великій залежності «від певного типу дефініції, відомого в логіці, зокрема класичної дефініції рівності», а також занадто однозначно підпорядковується «таксономічним цілям, тобто цілям наукової класифікації предметів і явищ дійсності» [8: 54]. Ці риси значною мірою наближають лексикографічну дефініцію до енциклопедичної, адже остання також відображає наукову точку зору і має таксономічний характер. Когнітивна ж дефініція спрямована «на усвідомлення пізнавальних значень, закріплених у мові та способу структурування цих значень через мову» [4: 59].

Когнітивна дефініція підпорядкована вимозі «змістової адекватності, тобто пристосування змісту дефініції повсякденним знанням» [4: 61], що зумовлює використання в якості метамови загальної, а не спеціальної польської мови. Крім того, на думку Єжи Бартмінського, змістова адекватність досягається завдяки 1) аналізу слова на тлі системи мови; 2) аналізу слова в записаних текстах досліджуваної мови; 3) інтерв'ю з респондентами-носіями досліджуваної мови, які між іншим подають свої дефініції

словникових одиниць; 4) використанню соціологічних та етнографічних матеріалів, які стосуються способу використання даного предмета в культурі та культурної поведінки носіїв мови по відношенню до предмета [4: 62]. Вимога структурної адекватності когнітивної дефініції полягає у відтворенні усталених відношень між складовими повсякденних знань, які визначає колективна свідомість носіїв мови [4: 62].

Основними рисами когнітивної дефініції є те, що:

1) на відміну від таксономічної дефініції, в когнітивній дефініції категоризуюча складова не є обов'язковою;

2) у когнітивній дефініції визначаються співвідношення між складовими конотації слова (тоді як у традиційній лексикографічній дефініції зв'язки між конотативними значеннями та денотативними й конотативними значеннями не встановлюються);

3) когнітивна дефініція описує типовий об'єкт, представляючи його стереотипні риси, які визначаються на підставі критерію повторюваності (сциєнтистська дефініція не застосовує такого критерію, як і не ставить за мету презентації типового об'єкта);

4) когнітивна дефініція складається із дефініційних речень, розташованих у категоріальному, фасетному порядку (традиційна лексикографія керується принципом взаємозамінності означуваної одиниці та дефініції, що зумовлює побудову дефініції у формі поширеного речення).

Завдяки переліченим якостям когнітивна дефініція Єжи Бартмінського відтворює наївну картину світу, закріплену в мові. Ю. Д. Апресян писав: «Завданням лексикографа, якщо він не хоче покинути свою науку і перетворитися на енциклопедиста, є представлення цієї (наївної (примітка Л. Н-А)) картини світу в лексичних значеннях слів і віддзеркалення її в системі дефініцій» (цит. за: [9: 69]). Анна Вежбіцька зазначала, що тоді, коли ми намагаємося представити усі приховані знання, що містяться в словах, які відносяться до оточуючого нас світу, виявляється, що ці знання дуже значні, а в деяких випадках неосяжно великі. «І тут не йдеться про наукові знання, а про повсякденні знання, такі, які має кожен носій мови і які має опанувати кожен, хто хоче цієї мови навчитися» [9: 68]. Наукові енциклопедичні дефініції мають бути універсальними, адже вони відбивають усі знання людей, кожна ж окрема мова не є універсальною, в ній відбиваються не всі знання людства і не знання експерта певної галузі, а знання пересічного носія мови (див. [9: 69]). А якщо дефініція має представляти знання пересічного носія мови, то і написана вона має бути не спеціальною метамовою, а мовою повсякденного спілкування її носіїв. Цього принципу дотримуються в побудові дефініцій Єжи Бартмінський, Анна Вежбіцька та їх учні й послідовники. Відмінність між типами дефініцій, розробленими цими двома науковцями, полягає в тому, що Є. Бартмінський в першу чергу керується принципом опису стереотипних рис типового об'єкта, А. Вежбіцька ж ставить перед собою іншу мету. Вона будує дефініцію, використовуючи так звані «примітиви», тобто універсальні поняття, які не можна дефініювати і які «можна вважати частиною «універсального алфавіту людських думок»» [9: 68].

Для того, щоб проілюструвати визначені відмінності між різними типами дефініцій, ми наведемо приклад дефініції *гвоздики* зі Словника польської мови за ред. В. Дорошевського (а для порівняння – зі Словника української мови [10]), із польської загальної енциклопедії [11] (та УРЕ [12]), а також скорочену версію когнітивної дефініції *гвоздики*, побудовану нами з використанням методології Єжи Бартмінського.

Лексикографічні дефініції: *Гвоздика* «*Dianthus*, рослина з родини гвоздикових (Caryophyllaceae) зі звичайно вузькими, протилежно розташованими листками, з вільни-

ми або скупченими квітками; вирощується в нас у багатьох сортах як декоративна рослина» [7]. *Гвоздика* '(Dianthus) трав'яниста декоративна рослина з запашними квітами білого, рожевого, червоного та інших кольорів' [10 (2: 44)].

Енциклопедичні дефініції: *Гвоздика* «Dianthus, налічує бл. 250 сортів трав'янистих рослин, рідко напівкущів [...] Листя звичайно вузьке, розташоване протилежно, основами зростається в вузли; квіти (часто запашні) із зубчастими або нерівними пелюстками: червоні, рожеві, білі або жовті, окремі або (частіше) зібрані в балдахоподібні суцвіття. В Польщі росте 17 сортів; розквітають звичайно на початку літа...» [11: 352-353]. *Гвоздика* «Dianthus – рід рослин родини гвоздикових (Caryophyllaceae), одно- і багаторічні трави, рідше – напівкущі з лінійними листками. Квітки з циліндричною 5-зубчастою чашечкою і п'ятьма пелюстками з довшими нігтиками і горизонтально відігнутими пластинами...» [12 (3: 155-156)].

Фрагмент когнітивної дефініції *гвоздики* на матеріалі польської мови містить лише вибрані фасети в скороченому вигляді та без документації:

Goździk (гвоздика) «квітка з червоними, білими або рожевими пелюстками, тісно складеними в формі нерівної півкулі» (Dianthus).

Гіперонімом для Г. є *kwiat* «квітка» [...]. **Гіпонімами** для Г. є *goździk brodaty* (Dianthus barbatus), *górskie goździki*, *goździk kartuzek* (Dianthus Carthusianorum), *goździk kropkowany* (Dianthus deltoides L), *goździk [ogrodowy]* (Dianthus Caryophyllus), *goździk polny* (Dianthus deltoides).

Колекції і комплекси. В етнографічних записах Г. з'являється в таких комплексах: 1) квіти, які ростуть в саду; 2) квіти, мальовані на іконах; 3) оздоблення машини таксі для пари наречених; 4) на малюнках, що оздоблювали буфети з Гданського Помор'я; 5) Г. належить до лікарських рослин; 6) оздоблення труни і покійного. В релігійній практиці Г. виступає в таких колекціях: 1) оздоблення вітварів та ікон; 2) садові рослини, які освячуються на свято Божого Тіла; 3) садові рослини-прикраси для дівчат на св. Яна; 4) трави, які освячуються на свято Матері Божої Трав'яної [...]. У весільних піснях поширеним є комплекс: *pudeleczek z wieńcem, a w tym pudeleczku – czerwone/ pachnące... goździki* (коробочка з вінком, а цієї коробочці – червоні / запашні / ... гвоздики) [...].

Опозиції. Г. перебуває в опозиції до трави на підставі протиставлення красивий: не-красивий; до гриба як квітка: не-квітка [...]. **Походження.** За легендою, біла Г. утворилася зі сліз св. Кінгі, а червона з крапель її крові. **Вплив** Г. пов'язаний з її найвиразнішою рисою – міцним ароматом, завдяки якому в хлопця, який проходить біля саду дівчини, з'являється бажання одружитися. **Адресат.** Г. виступає в ролі адресата промови молодої, яка, прощаючись з домом, дякує розмаринові й гвоздичі.

Символіка. Г. є символом чоловічості, краси хлопця. Г. також символізує жіночність-незайманість; виступає символом краси і молодості дівчини, символом кохання. Польові Г., які називаються *smółka*, у вінках, що плетуться на св. Яна, символізують терплячість. Біла і червона Г. на похороні Гжегожа Пшемка виконували символічну роль з точки зору кольорів (білий і червоний – кольори польського прапора).

Як бачимо, наведені приклади підтверджують наявність перелічених вище відмінностей між традиційною лексикографічною, енциклопедичною та когнітивною дефініціями. Когнітивна дефініція, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає потребам представлення закріпленої в мові наївної картини світу і людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Słownik stereotypów i symboli ludowych / Koncepcja całości i redakcja: J. Bartmiński. Zastępca redaktora: S. Niebrzegowska. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996, 1999. – T. 1: Kosmos. – Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; cz. 2: Ziemia, woda, podziemie.
2. Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny / Przygotował zespół pod kier. nauk. J. Bartmińskiego. – Wrocław: Wydawnictwo UW, 1980. – 275 s.
3. Славянские древности. Этнолингвистический словарь / под ред. Н. И. Толстого. – Москва: «Международные отношения», 1995-2004. – Т. 1-3.
4. Bartmiński J. Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji // Nepop-Ajdaczyć L. Polska etnolingwistyka kognitywna. – Kijów: CWP «Uniwersytet Kijowski», 2007. – S. 57-67.
5. Апресян Ю. Д. Интерпретационные глаголы – группа *ошибаться* // В zwierciadle języka i kultury / под ред. J. Adamowskiego, S. Niebrzegowskiej. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1999. – S. 309-332.
6. Толстая С. М. Этнолингвистика Ежи Бартмиńskiego // Бартмиński Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. – Москва: Индрик, 2005. – С. 9-20.
7. Słownik języka polskiego / под ред. W. Doroszewskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958-1962. – Т. 1-11. – Przedruk elektroniczny. – Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000.
8. Bartmiński J. Definicja leksykograficzna a opis języka // Nepop-Ajdaczyć L. Polska etnolingwistyka kognitywna. – Kijów: CWP «Uniwersytet Kijowski», 2007. – S. 49-56.
9. Wierzbicka A. Nazwy zwierząt // Nepop-Ajdaczyć L. Polska etnolingwistyka kognitywna. – Kijów: CWP «Uniwersytet Kijowski», 2007. – S. 68-82.
10. Словник української мови. – Київ: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 1-11.
11. Wielka Encyklopedia Powszechna. – Warszawa: PWN, 1964. – Т. 4.
12. Українська радянська енциклопедія / М. П. Бажан (головний редактор) та ін. – Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії, 1960-1964. – Т. 1-16.

УДК 81' 367. 622. 21

Ковтун Я. П.
(Київ, Україна)

КАТЕГОРІЯ ЗБІРНОСТІ У МОВОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ

Категорія збиральності являється однією з найважливіших понять словообразовання. Ісследования структури семантических способов и средств, которые последовательно и закономерно образуют словообразовательные структуры збиральности имен существительных, является одной из проблем словообразовательной системы немецкого языка.

Словообразовательная категория збиральности принадлежит к ряду универсальных языковых категорий. Она реализуется в производных сложных наименованиях, которые оформляются словообразовательными средствами, и которые содержат в себе лексико-категориальные семы збиральности. Важной при этом является словообразовательная система в связи с категорией збиральности, поскольку эта проблема до сих пор еще не была достаточно исследована.

© Ковтун Я. П., 2008

Даная категория рассматривается как понятийная категория, которая выражает трактовку некоторой множественности как целостной, нераздельной совокупности однородных предметов. Собирательность обосновывается как явление грамматического порядка, которое имеет отношение к единственному и множественному числу собирательных имен существительных.

Продолжение научного исследования, до сих пор еще не изученных параметров словообразовательной категории собирательности в современном немецком языке в ономаσιологическом и семасиологическом аспектах, является в связи с этим перспективным.

Ключевые слова: собирательные имена существительные, категория собирательности, сема множественности, сема единичности, сема совокупности.

The category of collectiveness is one of the most important notions of word-formation. The investigation of the structure of semantic ways and means which regularly and consistently generate word-formative structures of collective nouns is one of the problems concerning the word-formative system of the German language.

The word-formative category of collectiveness belongs to a number of universal language categories. It is realized in derived compounds built by formative means containing lexico-grammatical sems of collectiveness. In this connection the study of the word-building system is important, the more so that the considered problem has not yet been thoroughly scrutinized.

The category in question is viewed as a notional category conveying the interpretation of a certain plurality as a whole indivisible totality of homogeneous objects. The collectiveness is substantiated as a grammatical phenomenon which refers to the singular and plural of collective nouns.

The continuation of the scientific research of the unexplored parameters of the word-formative category of collectiveness in modern German in the onomasiological and semasiological aspects is in this view prospective.

Key words: collective nouns, the category of collectiveness, the sem of plurality, the sem of singleness, the sem of totality.

У межах дослідження словотвірного рівня, перш за все, аналізуються і описуються відношення між елементами словотвірної пари. Деривати утворюють ряди, де вони пов'язані відношеннями послідовної мотивації, парадигматичними відношеннями. Такі відношення не відображають всієї складності словотвірної системи.

Актуальність цієї статті зумовлена поглибленим вивченням одного із найважливіших понять словотвору – **словотвірної категорії збірності** на сучасному етапі розвитку мовознавчої науки. Це сприяє виявленню у межах словотвірної категорії збірності нових проблем, вивчених фрагментарно або ще не вивчених.

Іменники зі значенням збірності у сучасній німецькій мові характеризуються у більшості випадків певними словотвірними показниками. Важливою є словотвірна система у зв'язку з категорією збірності, оскільки ця проблема ще не була достатньо вивчена.

Дослідження структури семантичних способів і засобів, які закономірно і послідовно утворюють словотвірні структури іменників зі значенням збірності, являє одну із проблем словотвірної системи сучасної німецької мови.

Набір дериваційних значень, які представляють модифікаційні словотвірні категорії, можна віднести до розряду мовних універсалій. У багатьох мовах є спеціалізовані словотвірні засоби, що виражають такі значення як «зменшеність», «збірність», «одиничність», «речовинність» та інші.

Словотвірна категорія збірності належить до ряду універсальних мовних категорій. Вона реалізується в похідних, складних найменуваннях, які оформлені словотвірними засобами, що вміщують в собі лексико-категоріальні семи збірності.

Предметом даної статті є функціональні особливості похідних іменників з категоріальним значенням.

Мета пропонованої статті – розглянути ступінь дослідження категорії збірності в сучасній німецькій мові. Дотепер ученими не було розроблено єдиного погляду на класифікацію, види, структуру та семантичні характеристики іменників зі значенням збірності. Ця група іменників не може відноситись до складу тих іменників, які втратили свою значущість. Адже дуже багато збірних імен є частовживаними, їх суфікси також продуктивні.

Виникає багато питань при визначенні корпусу іменників зі значенням збірності. Усі спроби вчених визначити певне коло таких іменників показують, що збірність розглядається як словотвірна категорія, оскільки, питання про можливість співвіднесених форм однини та множини є актуальним лише для дериватів (у даному випадку іменників зі значенням збірності) [1: 13].

О. Селіванова, услід за О. Есперсеном, називає категорію збірності єдністю вищого порядку; з логічної точки зору категорія збірності поєднує в собі риси одиничних та загальних понять. Категорія збірності перетинається, з одного боку, з категорією маси (наприклад, *«масло»*, *«мідь»*, *«пух»*). На відміну від останньої, категорія збірності лише в сигніфікативному аспекті – єдність, а в денотативному – множина; за ім'ям збірності завжди стоїть ряд дискретних предметів, які певною мірою потенційно можна перелічити. Але на відміну від категорії числа, категорія збірності актуалізує не стільки кількісну, скільки якісну сторону сукупності предметів; вона базується не на семантичній опозиції «один – більше, ніж один – багато», а на опозиції «один предмет – клас, сукупність однорідних предметів», порівняймо, *«зверь – звери/зверье»*. Таким чином, категорія збірності тісно пов'язана з якісною класифікацією денотатів, тому, що, наприклад, дуже багато суфіксів зі значенням збірності існує в історії уральських, тюркських, монгольських мов [2: 473].

Природою словотвірних категорій ще раніше цікавився О. О. Потебня. Визначаючи тісний зв'язок і взаємодію граматичних і лексичних значень слова, граматичних і лексичних категорій, вчений намагався встановити загальні історичні закономірності розвитку таких словотвірних категорій, як категорія дії, категорія збірності і категорія абстракції іменників, які охоплюють великі масиви або системи слів. Таким чином, О. О. Потебня доводить закономірну послідовність в семантичних змінах, через які проходять різні словотвірні морфологічні категорії. Наприклад, абстрактні іменники зі значенням дії або властивості-якості можуть набувати значення збірності і на цій основі далі вже розвивати конкретно-індивідуальне значення особи. Так, слово *прислуга* з 70-80 років XIX ст. позначало одинично *«домашню робітницю»*, а раніше – збірно – *«слуг»* або взагалі осіб, які обслуговували що-небудь (*«багато численна прислуга»*), а ще раніше виражало значення дії; пор. *послуга, заслуга*. Слово *сирота* раніше позначало *«сирітство»*, *«майно сирітської людини»*, потім стало вживатись в збірному значенні, і, нарешті, отримало сучасне конкретно-індивідуальне значення; пор. однорідну історію значення слів *жінка* та *чоловік*.

Таким чином, вимальовується історична послідовність семантичного розвитку цілих словотвірних систем слів. Історію цих категорій О. О. Потебня тісно пов'язував із семантичною еволюцією частин мовлення [3: 25].

Значення категорії збірності полягає в тому, що група предметів визначається як єдине ціле. Граматично іменники зі значенням збірності характеризуються тим, що форма однини позначає не один екземпляр, а об'єднання декількох осіб або предметів. Такі іменники співвідносяться; вони протилежні конкретним іменникам, які позначають в однині одиничні екземпляри, і предметним, тому, що представляють об'єднання окремих екземплярів, які можна було б перелічити [4: 1].

Ми розуміємо категорію збірності як понятійну категорію, яка виражає трактовку деякої множинності як цілісної, нероздільної сукупності однорідних предметів.

Збірність – категорія суб'єктивна, яка залежить від точки зору того, хто говорить. Лише від особи, яка говорить залежить вживання форм іменника зі значенням збірності, іменника у множині (рос. *студенчество* – *студенты*, *листва* – *листья*; нім. *Studentenschaft* – *Studenten*).

Збірні назви можуть виражати у певному контексті щось відоме, кількісно визначене, конкретну множинність із ряду предметів. В такому випадку іменники збірності виконують функцію номінативної множинності як цілісної.

Збірність – це явище, яке знаходиться на межі між граматикою та лексикою. Значення, в якому взаємодіють граматичні семи одиничності та плуральності, оформлюється в даному випадку у вигляді лексичної одиниці. Збірність може виражатися лексично і морфологічно за допомогою суфіксів [5: 76].

Іменники зі значенням збірності мають у своєму лексичному значенні сему множинності. Ще у праці Пауля слова такого типу розглядалися як виступаючі у формі однини для позначення множини. Разом з тим їм властиве й граматичне значення одиничності [6: 3].

Категорія збірності може виражати у кількісному аспекті різні типи множинності. В суто квантитативному плані це можуть бути такі множинності:

1) кількісно визначена (конкретно-точна), значення якої створюється за рахунок основи числівника: а) зі значенням подвійності: укр. *пара, дуєт*; нім. *Paar*; б) зі значенням визначеної кількості: укр. *тріюка* (костюм із трьох частин), *тріо, квартет*; нім. *Trio, Quartett*. Значення кількісної визначеної множинності виражається також числівниками зі значенням збірності, які позначають кількість як сукупність. Вживання числівників зі значенням збірності з іменниками – назвами як осіб, так і предметів, засобів, що виражають протиставлення «особа – неособа».

2) зі значенням плуральності: укр. *згряя, натовп*; нім. *Schwarm*. З точки зору їх закритого чи відкритого характеру множинності можуть бути обмеженими (укр. *полк, ансамбль*; нім. *Regiment, Ensemble*) або необмеженими (укр. *інтелігенція, суспільство, нація*; нім. *Intelligenz, Gesellschaft, Nation*).

Граматично подібні множинності діляться на злічувані та незлічувані. Незліченність може бути пов'язана з тотальністю множинності, яка позначена іменником (укр. *молодь, знать, селянство*; нім. *Jugend, Adel, Bauernschaft*), а також із позначенням родо-видової множинності.

Іменники зі значенням збірності, які можна перелічити, можуть позначати у сполученні з кількісними показниками певну множинність, усередині якої виділяються однорідні підмножинності, причому кожній з них властива ознака сукупності, нерозчленованості: *чотири ансамблі, два тріо, дві команди*.

Множинність, яка виражена категорією збірності, може бути постійною або непостійною.

Компонентами постійної множинності є однорідні предмети. Непостійна множинність уворюється за рахунок не всіх сукупностей однорідних предметів, а лише за рахунок тих, які об'єднуються за ознакою сумісності: укр. *компанія, банда*; нім. *Kompanie, Bande* [5: 95-96].

В основі знакового значення цього типу мовних одиниць лежить сигніфікат у вигляді загальної ознаки не зовсім окресленого поняття, і денотат у вигляді загального уявлення предметності, послабленого за рахунок нескінченності предметів, які входять до цього широкого поняття [7: 65].

Іменники зі значенням збірності належать до розряду імен із широкою понятійною основою. Наявність референта словесного знака в мовленні у виді сукупності конкретних матеріальних об'єктів, подій, фактів зумовлює статус імен зі значенням збірності як слів із сигніфікативно-денотативним типом значення.

З точки зору предметного аспекту семантики у складі іменників зі значенням збірності виділяються іменники зі значенням збірності конкретно-предметного значення, які позначають сукупність одиниць конкретного характеру (укр. *армія, флот*; нім. *Armee, Flotte*), і кількісні іменники, які передають поняття збірності без вказівки на конкретний характер одиниць, які складають сукупність (укр. *група, численність*; нім. *Gruppe, Menge*).

Іменники другої групи на відміну від іменників зі значенням збірності конкретно-предметного значення у лексико-семантичному плані є слова, які дають лише кількісну характеристику ряду предметів або індивідів. У розумінні цих слів відображається діалектичний закон взаємодії кількісних та якісних характеристик матеріального світу. Тут слід враховувати різницю між власне збірними іменниками, де в лексичному значенні виділяються семи: предмет або особа + множинність + сукупність (*білизна, дітвора, селянство*), і груповими збірними іменниками, де у межах лексичного значення виділяються семи: особа + множинність + сукупність + спільність інтересів або спорідненість (укр. *народ, сім'я*; нім. *Volk, Familie*).

У власне збірних іменниках перехідність між плюральністю та одиничністю виявляється як у морфологічному оформленні, так і в сполученні.

У групових збірних іменниках одиничність включається у лексичне значення. Граматично вони можуть оформлюватись і однинною, і множиною (укр. *народ – народи, сім'я – сім'ї*; нім. *Volk – Völker, Familie – Familien*). До них приєднують так звані приховані предикати, наприклад: укр. *хмара, зграя, стадо*; нім. *Wolke, Schwarm, Herde*. Відмінність полягає у тому, що у словах типу *народ, сім'я* дані як власне кількісні, так і предметні ознаки. Так, значення слова *народ* включає семи множинність + сукупність + люди; значення *сім'я* включає семи множинність + одиничність + сукупність + спорідненість. Приховані предикати вміщують в себе лише квантитативні параметри і додаткові елементи типу «безлад», напр.: *куча людей, тварин, каміння*. Зміна сполучення міняє питому вагу значення і утворює нові лексико-семантичні варіанти [5:96 – 97].

Порівнюючи два слова *die Berge – das Gebirge*, ми бачимо, що їх граматичні значення близькі, але не однакові. Перше слово у формі множини інформує нас про наявність більше ніж однієї гори; друге у формі однини містить ту ж саму інформацію, додаючи до неї ще одну – гори сполучені одна з одною, утворюючи гірський ланцюжок. До семи «**множинність**» приєднується сема «**сукупність**». Слово *der Berg* вступає у дві кореляції, одну власне граматичну і другу – лексико-граматичну:

der Berg < – > *die Berge*

... *das Gebirge*

Тому іменники збірності можна назвати мовними засобами вираження «сукупної множинності». Вони володіють двома семами: «множинність» і «сукупність», які проявля-

ються уже у формі однини. Але не всі іменники зі значенням збірності можуть також мати форму множини, її не мають, наприклад, слова *Geflügel, Gebäck, Geschirr, Gemüse, Studentenschaft*, і не всі мають форму однини, наприклад, такі слова: *die Eltern, die Geschwister, die Personalien* [8: 33 – 34]. Кількість цих слів (збірних іменників, що не мають форми однини) обмежена; їм властива лише сема сукупності і виражають вони сукупну множинність. Така група іменників позначає: назви осіб (*die Eltern*, але як біологічний термін *der Eltern*), деякі предметні назви (*Ferien, Kosten, Spesen, Chemikalien*), назви подій, процесів (*Schlichte, Umtriebe*), географічні назви (*die Azoren, die Dardanellen, die Vorgesien*), назви хвороб (*Blattern, Masern, Pocken*), а також назви церковних свят (*Ostern, Pfingsten, Weihnachten*).

Святкові назви відповідають власне формі множини, але синтаксично вони можуть розглядатись і у формі однини:

Weihnachten ist ein Fest der Kinder.

Ostern fällt auf den 18. April

[9: 578 – 579].

Таким чином, категорія збірності в сучасній німецькій мові тісно пов'язана з категорією числа. Як виявляється, всі збірні назви об'єднує елемент сукупності. Характерною особливістю іменників зі значенням збірності є те, що їх можна розглядати в залежності від мовленнєвої ситуації, мети висловлювання, стилю, мовного сприйняття, або як різновид множинності (колективна, збірна множинність), яка протистоїть одиничності.

Іменники зі значенням збірності часто намагались класифікувати за різними критеріями (граматико-семантичним, структурно-семантичним та іншими), але й досі не висвітлено категоріальні, стилістичні, структурні та семантичні критерії визначення категорії збірності.

У зв'язку з цим перспективним видається продовження наукових пошуків у напрямі з'ясування ще досі не досліджених параметрів словотвірної категорії збірності в сучасній німецькій мові та пов'язаності їх з ономазіологічними та семасіологічними особливостями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Олейник В. А. Категория собирательности в готском языке: Дис... канд. філол. наук: 10. 02. 04. – К., 1986.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990.
3. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 3. Об изменении значения и заменах существительного. – Харьков, 1899.
4. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. Фонетика и морфология. – Ч. 1. – М.: Просвещение, 1973 // http://www.rusnauka.com/SND/Philologia/10_golovacheva
5. Категория количества в современных европейских языках / Отв. ред. Акуленко В. В. – К.: Наукова думка, 1990.
6. Пауль Г. Принципы истории языка. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1960.
7. Языковая номинация (Виды наименований). – М.: Изд-во «Наука», 1977.
8. Гулыга Е. В., Шендельс Е. И. Грамматические поля в современном немецком языке. – М.: Просвещение, 1969.
9. Heidolph K. E. Grundzüge einer deutschen Grammatik. – Berlin: Akademie – Verlag, 1984.

УДК 811. 133. 1:003. 08:070. 41

Цюпа М. А.
(Київ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ НАПИСАННЯ АБРЕВІАТУР У ФРАНКОМОВНОМУ ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ ТЕКСТІ

У статті розглядається питання орфографії абревіатур сучасної французької мови. Досліджуються особливості написання скорочених одиниць на прикладі сучасної франкомовної преси («L'Express international», «Le Figaro», «Le Monde»).

Ключові слова: абревіація, акронім, сигль, скорочення, графемічне написання, орфограмічне написання, орфографічне написання.

В статье рассматривается вопрос орфографии аббревиатур современного французского языка. Исследуются особенности написания сокращенных единиц на примере современной франкоязычной прессы («L'Express international», «Le Figaro», «Le Monde»).

Ключевые слова: аббревиация, акроним, сигль, сокращение, графическое написание, орфограммическое написание, орфографическое написание.

The article touches upon the problem of abbreviations' orthography in modern French language. Peculiarities of the shortened words' ways of writing are examined on the material of French press («L'Express international», «Le Figaro» and «Le Monde»).

Key words: abbreviation, acronym, sigle, shortening, graphic spelling, orthographic spelling, orthographic spelling.

Постановка загальної проблеми та її зв'язок із науковими і практичними завданнями. Стаття присвячена вивченню особливостей орфографії абревіатур у французькій мові і відповідає науковій темі кафедри французької філології Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Графеміка та орфографіка сучасної французької мови». Стаття є складовою теми університету «Функціональна систематика романських мов».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання графічних засобів сучасної французької мови займалися вітчизняні та зарубіжні дослідники (Н. В. Бабченко, В. Г. Гак, Г. Г. Крючков, О. А. Лабенко, Н. Каташ, І. В. Ситдикова, О. В. Станіслав тощо). Увага таких мовознавців, як О. Г. Косарева, Ю. А. Лазарева, П. Цумтор, О. П. Шаповалова та ін., зосереджується на питанні абревіації.

Актуальність дослідження зумовлена значним інтересом сучасних дослідників до французької орфографії. Актуальність проблеми написання абревіатур спричинена виникненням останнім часом великої кількості скорочених одиниць не лише у французькій мові, але й у багатьох мовах світу. Питання вивчення абревіації ускладнюється відсутністю детального і глибокого дослідження даного виду словотворення. Орфографії абревіатур лінгвісти ще не приділяли значної уваги.

Мета статті – визначити орфографічні особливості абrevіатур у сучасній французькій мові на матеріалі видань «L'Express international», «Le Figaro», «Le Monde».

Постановка завдання. Виокремлення трьох головних видів написання лексичних абrevіатур; вивчення тенденцій в орфографії абrevіатур. Розгляд особливостей графічного зображення скорочень на сторінках франкомовних видань «L'Express international», «Le Figaro», «Le Monde»; порівняння даних, отриманих у результаті дослідження.

Подальші перспективи дослідження. Вивчити графічні особливості акронімів у сучасній французькій мові.

Питання орфографії абrevіатур є сьогодні дуже актуальним у Франції. Існує багато варіантів графічного представлення скорочених одиниць.

Загалом у французькій мові розрізняють три види написання абrevіатур:

1) графемічне – написання абrevіатури великими (або маленькими) літерами, що відокремлені крапками (*O. T. A. N., U. r. s. s.*); **2) орфограмічне** – перша літера абrevіатури є великою, інші – маленькі; літери не відокремлені крапками (*Otan, Urss*); **3) орфографічне** – абrevіатури пишуться великими літерами без використання крапок (*OTAN, URSS*).

Традиційним для французької мови ще й нині залишається написання абrevіатури, літери-складові якої пишуться з великої літери і розділяються крапками: *R. E. R., U. N. E. S. C. O.* [1:552], однак проведене нами дослідження вказує на те, що сучасна тенденція графічного зображення абrevіатур дещо відрізняється від традиційного погляду.

Під час дослідження нами було проаналізовано 377 скорочених одиниць як франкомовного, так і іншомовного походження, що були відібрані методом суцільної вибірки з текстів, опублікованих у виданнях «L'Express international», «Le Figaro», «Le Monde». Під час добору абrevіатур ми не допускали повтору однієї і тієї ж лексичної одиниці у межах одного видання. Так, якщо навіть абrevіатура зустрічалася більше, ніж один раз в одному виданні, нами вона була занотована у кількості однієї одиниці, оскільки написання одних і тих самих абrevіатур було ідентичним у кожному окремо взятому виданні.

Усі абrevіатури були умовно поділені нами за кількістю компонентів на чотири групи: двокомпонентні, трикомпонентні, чотирикомпонентні і багатоконпонентні (п'ять компонентів і більше) скорочені одиниці. До уваги бралися такі факти, як походження абrevіатури та манера її прочитання.

Отже, спираючись на отримані нами дані, нами було з'ясовано наступне.

У виданні «L'Express international» між компонентами скорочених одиниць крапки не ставляться при написанні абrevіатур будь-якого типу (не залежно від того, чи є абrevіатура акронімом або сиглем; франкомовного або іншомовного походження тощо). Наприклад: «*Selon le président de l'UMP, les Français n'ont pas tant convoqué, en votant non au référendum, un Mai 68 dans les urnes que suggéré en avril 1969...*» (L'Express № 2813, 8-9); «*Voilà plus d'un an que ce cadre de la CIA a filé aux Etats-Unis*» (L'Express № 2873, 28).

Однак, залежно від кількості компонентів, вид написання абrevіатури може бути орфограмічним або орфографічним. Так, усі дво- та трикомпонентні абrevіатури пишуться великими літерами:

«*Le projet du PS pour 2007... ne doit donc pas échapper à son contrôle*» (L'Express № 2792, 34);

«*De même, l'offensive contre l'ONU semble se calmer, et Washington paraît même prêt à faire des efforts en vue de la réforme du Conseil de la sécurité*» (L'Express № 2799, 33).

Тоді, коли мова йде про скорочені одиниці, які у своїй структурі містять чотири компоненти і більше, тут усе залежить від прочитання абрєвіатури. Якщо абрєвіатура є акронімом, то орфографія її є орфограмічною, тоді як сиглі пишуться повністю великими літерами. Наприклад:

«*RRien n'irait plus au sein du prestigieux Institut français des relations internationales (Ifri), organisme spécialisé dans l'étude de la géopolitique de la planète*» (L'Express № 2812, 35).

«*Celle [l'actualité – M. If.] pilotée par l'Agence nationale de recherches sur le sida (ANRS) fait appel à des personnes en bonne santé*» (L'Express № 2798, 52).

«*Seillière, 67 ans, a immédiatement tout changé de l'institution: son nom – devenu Medef – son style, sa stratégie*» (L'Express № 2795, 68).

«*La Maison d'Ariane... est gérée par l'Association vendéenne pour l'accueil de la vie et la promotion de la famille (AVAVPF)*» (L'Express № 2798, 42-43).

Окрім того, лексикалізовані скорочення типу *sida* пишуться повністю маленькими літерами: «*Acheter des médicaments – surtout contre le diabète et le sida – avec des cartes Vitale volées pour les revendre en Afrique*» (L'Express № 2857, 19).

Орфографія абрєвіатур видання «Le Figaro» залежить від числа складових скороченої одиниці.

Абрєвіатури, які складаються з двох компонентів, мають орфографічне написання:

«*À ce jour, le PS a déposé 30 000 amendements et le PC en promet plus de 60 000!*» («Le Figaro» № 19287, 1).

Кожна складова трикомпонентних скорочених одиниць (як сиглів, так і акронімів) пишеться з великої літери, що не розділяються крапками:

«*Majorité: le CPE sème le trouble*» («Le Figaro» № 19171, 1);

«*Paris et Washington trouvent un accord à l'ONU*» («Le Figaro» № 19287, 1).

Скорочення, що містять чотири компоненти, пишуться по-різному, залежно від того, чи є абрєвіатура акронімом або ні. Так, сиглі, на відміну від акронімів, пишуться, як правило, повністю великими літерами, тоді як акроніми мають лише першу велику літеру, а усі інші – маленькі. Порівняймо:

«*La Nasa manque d'argent pour aller sur la lune*» («Le Figaro» № 19054, 16);

«*On a ainsi vu la main de l'Arabie saoudite dans la stratégie agressive de l'Opep...*» («Le Figaro» № 18714, 12);

«*Pour sa part, la Fédération nationale des musulmans de France (FNMF), souligne son président, Mohammed Bechari, est "respectueuse des lois de la République"...*» («Le Figaro» № 18714, 9).

Абрєвіатури, які мають п'ять компонентів і більше, пишуться відповідно до правил написання чотирикомпонентних абрєвіатур:

«*Le russe Gazprom et l'algérien Sonatrach ont signé un partenariat*» («Le Figaro» № 19287, 1)

«*Les partenaires sociaux renégocient à partir de demain la convention de l'Unedic*» («Le Figaro» № 19054, 1);

«*Les CIADT (comités pour l'aménagement et le développement du territoire), qui se sont réunis trois fois en deux ans, en font partie*» («Le Figaro» № 18714, 34).

Як можна було побачити, крапки при написанні абрєвіатур не ставляться. Окрім того, походження абрєвіатури не впливає на графічне зображення останньої у виданні «Le Figaro».

Графічне представлення скорочених одиниць у виданні «Le Monde» відповідає наступним закономірностям.

Графемічне написання абrevіатур не є притаманним виданню «Le Monde». Залежно від кількості літер у своїй структурі, абrevіатури можуть мати орфограмічне або орфографічне написання. Так, скорочені одиниці, що містять менше, ніж чотири компоненти, пишуться повністю великими літерами, навіть якщо абrevіатура є акронімом. Наведемо приклади двокомпонентних скорочених одиниць:

«Un responsable du Front national (FN) sur une radio s'adressant en priorité aux Français d'origine maghrébine est inédi» («Le Monde» № 19102, 8); *«Le Vatican et le gouvernement turc ont cherché à faire baisser la tension entourant la visite que Benoît XIV débute, mardi 28 novembre, dans une Turquie qui ne lui a pas pardonné ses propos hostiles à son entrée dans l'Union européenne (UE) et ceux liant islam et violence»* («Le Monde» № 19236, 4).

Аналогічну ситуацію бачимо під час розгляду три- та чотирикомпонентних абrevіатур. Більше того, походження абrevіатур не впливає на написання скорочених одиниць: *«Les expertises qui y sont réalisées au nom de l'Union européenne font aussi référence auprès de l'organisation mondiale de la santé (OMS), de l'Organisation pour l'agriculture et l'alimentation (FAO) et de l'Organisation mondiale de la santé animale (OIE)»* («Le Monde» № 19295, 7); *«Michel Fize, sociologue au Centre national de la recherche scientifique (CNRS), n'est pas loin de partager cette idée»* («Le Monde» № 19102, 3); *«A l'occasion du sommet de l'OTAN qui se tient les 28 et 29 novembre à Riga, en Lettonie, Jacques Chirac devait proposer la création d'un "groupe de contact"..."* («Le Monde» № 19236, 6).

У випадку, коли мова йде про скорочені одиниці, які вміщують більше ніж п'ять компонентів, можливі два способи написання абrevіатур. Якщо скорочена одиниця є сиглем, то усі її складові пишуться великими літерами без використання крапок:

«Les démarches entreprises par la DCPAF ont permis de convaincre les responsables de ces entreprises» («Le Monde» № 19129, 8).

Тоді, коли абrevіатура може бути прочитана як звичайне слово, лише її перша літера є великою. Наприклад:

«L'Insee estime que l'emploi salarié a augmenté de 15400 au premier trimestre» («Le Monde» № 19094, 10).

Деякі акроніми, які вже стали повнозначними словами, пишуться повністю маленькими літерами: *«Un quart de siècle après l'émergence de l'épidémie de sida, on n'explique toujours pas la présence du VIH dans le sperme»* («Le Monde» № 19236, 8).

Таким чином, підсумовуючи усе зазначене нами вище, можна зробити наступні висновки: в усіх трьох розглянутих нами виданнях написання абrevіатур не є графічним і залежить від кількості компонентів скороченої одиниці та у деяких випадках – від прочитання абrevіатури; походження абrevіатури не впливає на її написання; шляхи графічного представлення абrevіатур у досліджуваних нами виданнях майже співпадають, а орфографія скорочених одиниць у виданнях «L'Express international» та «Le Figaro» є ідентичною, на відміну від газети «Le Monde», де всі чотирикомпонентні абrevіатури пишуться з великої літери, незалежно від їх прочитання. Отже, не дивлячись ні на труднощі і розбіжності, які трапляються під час написання абrevіатур, ні на той факт, що єдиного загальноприйнятого правила щодо написання ініціальних абrevіатур не існує, можна все-таки спостерігати певні закономірності орфографії скорочених одиниць, що формуються і встановлюються в окремих виданнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1. Riegel M., Pellat J-Ch., Rioul R. Grammaire méthodique du français. – P.: Quagridge/puf, 2002. – 646 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. L'Express international, № 2813. – P. 8-9.
2. L'Express international, № 2873. – P. 28.
3. L'Express international, № 2792. – P. 34.
4. L'Express international, № 2799. – P. 33.
5. L'Express international, № 2812. – P. 35.
6. L'Express international, № 2798. – 52.
7. L'Express international, № 2795. – 68.
8. L'Express international, № 2798. – 42-43.
9. L'Express international, № 2857. – 19.
10. Le Figaro, № 19287. – 1.
11. Le Figaro, № 19171. – 1.
12. Le Figaro, № 19287. – 1.
13. Le Figaro, № 19054. – 16.
14. Le Figaro, № 18714. – 12.
15. Le Figaro, № 18714. – 9.
16. Le Figaro, № 19287. – 1.
17. Le Figaro, № 19054. – 1.
18. Le Figaro, № 18714. – 34.
19. Le Monde, № 19102. – 8.
20. Le Monde, № 19236. – 4.
21. Le Monde, № 19295. – 7.
22. Le Monde, № 19102. – 3.
23. Le Monde, № 19129. – 8.
24. Le Monde, № 19094. – 10.
25. Le Monde, № 19236. – 8.

УДК 808. 26-3

*Мацюшэнка М. В.
(Мазыр, Беларусь)*

НЕАЛАГІЗМЫ Ў СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКІМ ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫМ ТЭКСЦЕ

У артыкуле аналізуюцца прычыны і шляхі ўзнікнення неалагізмаў, якія адбываюцца ў беларускай мове на сучасным этапе. Публіцыстыка разглядаецца як асноўны выток абагачэння лексічнага складу мовы. Прыведзены прыклады новых лексічных адзінак, утвораных на найбольш прадуктыўных тыпах словаўтварэння, і запазычанняў.

Ключавыя словы: лексічная адзінка, неалагізм, запазычанне, словаўтварэнне.

The article deals with the causes and the ways of neologisms' origin in modern Belarusian. Social and political journalism is considered to be the main way of lexical enrichment of the language. Several examples of new lexical units made by the most productive types of world-building are presented in the article as well as borrowings.

Key words: *lexical unit, neologism, borrowing, world-building.*

Дынамічныя змены ў слоўнікавым складзе мовы адбываюцца дзякуючы пераўтварэнням у эканоміцы і палітыцы сучаснай Беларусі, рэарганізацыі структур гаспадаркі, развіццю культуры і навукі, з'яўленню новых сацыяльных рэалій. Паколькі лексіка адлюстроўвае не толькі стан грамадства, але і стан усведамлення і мыслення асобнага чалавека, працэс абагачэння лексікі новымі словамі абуджае цікавасць і прыцягвае ўвагу даследчыкаў-лінгвістаў.

Сістэмнае вывучэнне неалагізмаў пачалося некалькі дзесяцігоддзяў назад. Іх даследаваннем займаліся такія вядомыя мовазнаўцы, як А. Земская, Р. Намітокава, В. Вінаградзкі, А. Лыкаў, М. Шанскі, І. Казейка, М. Прыгодзіч, А. Басава, В. Уласевіч і інш.

Мы прытрымліваемся меркавання М. Шанскага аб тым, што *неалагізмы* – гэта новыя лексічныя ўтварэнні, якія ўзнікаюць у сувязі з грамадскай неабходнасцю для абазначэння новага прадмета або з'явы, захоўваюць адчуванне навізны для носьбіта мовы і якія яшчэ не ўвайшлі ў літаратурнае ўжыванне [1: 159].

Неалагізмы з'яўляюцца па розных прычынах і дзеля розных мэт. Адно з іх узнікаюць разам з новым паняццем, другія – для новага абазначэння вядомага паняцця, а некаторыя ўтвараюцца спецыяльна для канкрэтнай маўленчай сітуацыі.

Найбольш прадуктыўным выгодам абагачэння лексікі неалагізмамі, на наш погляд, з'яўляецца мова сучаснай газеты. Сучасная газета актыўна рэагуе на змены, што адбываюцца ў жыцці грамадства, фіксуе нараджэнне новых слоў і выразаў, што прэтэндуюць на ўжыванне ў моўнай практыцы шырокіх пластоў насельніцтва.

Вялікая колькасць новых слоў паяўляецца на базе ўласнага моўнага матэрыялу. Асобную групу складаюць шматлікія намінацыі, утварэння ў выніку спалучэння звязаных асноў інтэрнацыянальнага характару (*відэа-, кіна-, бія-*) і апорных назоўнікаў: *відэафіксацыя* 'запіс з дапамогай відэаапаратуры': *Таму не раю ігнараваць папярэджэнні аб відэафіксацыі* («Звязда». – 2007. – 31 студз.); *відэаабслугоўванне* 'аказанне паслуг пры дапамозе відэаабсталявання': *Пазіцыя «Кіна– і відэаабслугоўванне» пашырана і зменена пазіцыяй «Фота-, кіна– і відэаабслугоўванне»* («Звязда». – 2002. – 21 сак.); *кінабамонд* 'бамонд кінематаграфіі': *Менавіта таму на яе юбілей (Валянціны Сцяпанавай) сабраўся беларускі кінабамонд* («Звязда». – 2002. – 02 лют.); *кінаносьбіт* 'носьбіт кінамастацкай прадукцыі': *У гэты час на тэрыторыю Беларусі хлынуў велізарны некантралюемы паток прадукцыі на кіна– і відэаносьбітах* («Звязда». – 2002. – 02 сак.); *біятака* 'атака бялагічнымі сродкамі': *Падзеі 11 верасня, вайна ў Афганістане, біятакі тэрарыстаў прымусілі людзей, якія маюць ачыненне да сродкаў масавай інфармацыі, задумацца над тым, што яны робяць і што могуць зрабіць, каб спыніць вар'яцтва, у якое ўпадае чалавецтва* («Звязда». – 2001. – 20 ліст.).

Складанне скарачонай асновы прыметніка з асновай назоўніка з'яўляецца прадуктыўным словаўтваральным тыпам лексічных адзінак, якія ўжываюцца ў розных лексічных пластах: *эпідпарог* ← эпідэмічны парог: *У сталіцы 24 снежня эпідпарог быў перавышаны ў 3. 9 разо* («Звязда». – 2003. – 30 снеж.); *юрасоба* ← юрыдычная асоба: *Пераход індыўідуальных прадпрыемстваў у ранг юрасобаў павінен ажыццяўляцца па*

максімальная спрощанай працэдуры («Звязда». – 2007. – 21 лют.); **інфакіёск** ← інфармацыйны кіёск: *У 2006 годзе беларусы ў тры разы часцей сталі выкарыстоўваць інфакіёскі для аплаты рахункаў за тэлефон* («Звязда». – 2007. – 10 студз.).

Па-ранейшаму застаецца прадуктыўным спосаб абрэвіяцыі ініцыяльнага тыпу: **СКІФ** ← сумесная камп'ютарная ініцыятыва «Фенікс»: *Назваўшы некалькі гадоў назад сумесную беларуска-расійскую праграму па стварэнню суперкамп'ютара гучным словам «СКІФ» (сумесная камп'ютарная ініцыятыва «Фенікс»), яны (вучоныя), бадай, і самі першадрукава не падазравалі, наколькі вобразным і духсэнсоўным (у добрым сэнсе гэтага слова) яно стане ў будучыні, гэта значыць сёння* («Звязда». – 2003. – 31 снеж.); **ГМА** ← генетычна мадыфікаваны арганізм: *... у краіне даволі актыўна дзейнічалі заходнія ... аграфіры, якія лічаць за лепшае праводзіць эксперыменты з генетычна мадыфікаванымі арганізмамі (ГМА) на беларускіх палях, карыстаючыся поўнай адсутнасцю ў Беларусі заканадаўства аб біябяспецы* («Звязда». – 2002. – 17 крас.).

Набывае прадуктыўнасць выкарыстанне пачатковых гукаў або літар лексічных адзінак у спалучэнні з цэлым словам: **ПІ-труба** ← папярэдне ізіяляваная труба: *У мінулым годзе мы асвоілі выпуск ПІ-труб вялікага дыяметра, у якіх дыяметр металічнай трубы складае 700 – 800 міліметраў* («Звязда». – 2007. – 24 лют.); **ІТ-інфраструктуры** ← інфраструктура інтэлектуальных тэхналогій: *Фірма прадстаўляе рашэнні ў галіне ІТ-інфраструктуры персанальных вылічальных сістэм і ўстройстваў доступу, паслугі па сістэмнай інтэграцыі, сэрвіснай падтрымцы* («Звязда». – 2003. – 31 снеж.).

Прадуктыўнымі сродкамі ўтварэння прыметнікаў у мове сучаснай беларускай публіцыстыкі з'яўляюцца суфікальны, прэфікальны і прыставачна-суфікальны спосабы. Утваральнымі асновамі часцей за ўсё выступаюць запазычаныя лексічныя адзінкі, якія ўвайшлі ў актыўнае ўжыванне або яшчэ не вядомы большай частцы насельніцтва.

У сістэме прыметніка адносна прадуктыўнасць захоўвае суфікальны спосаб словаўтварэння. Так, адносны прыметнік **аф-шорны** 'які адносіцца да аф-шору' – новаўтварэнне, якое паходзіць ад запазычанага раней назоўніка **аф-шор** (англ. *off shore* 'від кампаніі, якая створана на тэрыторыі замежнай дзяржавы і карыстаецца падатковымі льготамі' [2: 183]) з далучэннем да яго асновы суфікса -н-: *... рэзідэнты свабоднай эканамічнай зоны «Магілёў» выплачваюць падатак ..., аф-шорны збор...* («Звязда». – 2002. – 02 лют.).

Словатвор **кансалцінгавы** 'які мае дачыненне да кансультавання ў спецыялістаў' утвораны ад асновы запазычанага назоўніка **кансалцінг** (англ. *consulting* 'парады спецыялістаў, кансультаванне' [2: 593]) з дапамогай суфікса -ав-: *... інвестыцыйны клімат Беларусі з'яўляецца неспрыяльным. Каб пераканаць інвестараў у адваротным, мы зараз працуем з некаторымі замежнымі кансалцінгавымі агенцтвамі для таго, каб Беларусь атрымала краінавы інвестыцыйны рэйтынг ...* («Звязда». – 2002. – 19 сак.).

Прыметнік **рыэлтарскі** 'які належыць агентам па продажы нерухомасці' паходзіць ад асновы сучаснага запазычанага неалагізма **рыэлтар** (амер. *realtor* 'агент па продажы нерухомасці' [3: 576]) з далучэннем да яе суфікса -ск-, які ўжываецца для ўтварэння адносных прыметнікаў: *Пры гэтым, як вынікае з даных апытання, якасцю паслуг рыэлтарскіх арганізацый былі цалкам задаволены 49,3 працэнта кліентаў (прычынай незадаваленасці часта з'яўлялася высокая цана паслуг)* («Звязда». – 2002. – 14 лют.).

Прыметнік **антыгрыпінавы** 'здольны процідзейнічаць развіццю грыпу' утвораны ад сучаснага неалагізма **антыгрыпін** («Звязда». – 2001. – 20 ліст.) пры ўдзеле суфікса -ав-: *Але ж засцерагчыся ад каварнага віруса можна і неабходна. Напрыклад, пры дапамозе «антыгрыпінавых» прышчэпак* («Звязда». – 2001. – 20 ліст.).

Лексічны склад сучаснай мовы публіцыстыкі ўзбагачаецца прэфіксальнымі прыметнікамі, утворанымі з дапамогай інтэрнацыянальнай прыстаўкі *супер-*, якая паказвае на высокую ступень праяўлення прыкметы: *супернавышаны* ← *супер-* + *павышаны*: – *3 чаго б вы пачалі адраджаць наш футбол? – Перш за ўсё – з супернавышанай увагі да дзіцяча-юнацкага футбола* («Звязда». – 2002. – 20 сак.); *суперкамп'ютарны* ← *супер-* + *камп'ютарны*: *Даючы назву суперкамп'ютарнай праграме Саюзнай дзяржавы, яе распрацоўшчыкі і не падазравалі, які давіны сэнс яна ў далейшым набудзе* («Звязда». – 2003. – 31 снеж.).

Прыставачна-суфіксальным спосабам утвараны прыметнікі розных лексічных пластоў: *беспарольны* ‘даступны без паролю (у дачыненні да Інтэрнэта)’ паходзіць ад назоўніка *пароль* з далучэннем да яго асновы прэфікса *бес-* і суфікса *-н-*: *На сённяшні дзень магчымасць беспарольнага доступу ў сетку Інтэрнет маюць 90 працэнтаў абанентаў Беларусі (на Мінску – 100 працэнтаў)* («Звязда». – 2002. – 2 сак.); *антыдэмпінгавы* ‘накіраваны на барацьбу супраць дэмпінгу’ утвораны ад асновы запазычанага раней назоўніка *дэмпінг* (англ. *dumping* ‘продаж тавараў на замежным рынку па зніжаных цэнах з мэтай выпяцнення канкурэнтаў’ [2: 475]) пры дапамозе запазычанай прыстаўкі *анты-* (гр. *anti* ‘супраць’ [2: 104]) і суфікса *-ав-*: *Гэтымі днямі Дзяржаўнае бюро на абароне ўнутранага рынку пачало антыдэмпінгавую праверку літоўскага малака, якое прадаецца на тэрыторыі Латвіі* («Звязда». – 2002. – 20 крас.).

Словы іншых лексічна-граматычных разрадаў утвараюцца рэдка. Адзінкавымі фіксуюцца дзеясловы і прыслоўя: *дыверсіфікаваць* ‘адначасова развіць розныя напрамкі, пашырыць асартымент’ – дзеяслоў, утвораны суфіксальным спосабам шляхам далучэння суфікса *-ава-* да скарачанай асновы назоўніка *дыверсіфікацыя*: ‘*Але калі нам пятлю накінулі на шыю – хто гэта будзе цярапец? Нам трэба дыверсіфікаваць адносіны*», – *дадаў прэзідэнт* («Звязда». – 2007. – 31 студз.); *штосекундна* ‘кожную секунду’ – прыслоўе, якое ўтворана суфіксальна-складаным спосабам ад асновы прыметніка *штосекундны* з дапамогай суфікса *-а*: ‘*Казфіцыент тэхнічнай гатоўнасці ракет, якія стаяць на баявым дзяжурстве – 0,97–0,98, гэта значыць, што з кожных ста ракет 97 – 98 штохвілінна, штосекундна гатовыя выканаць баявую задачу*», – *заявіў камандуючы* («Звязда». – 2007. – 20 лют.).

Апошнім часам у сувязі з развіццём высокіх тэхналогій у мове публіцыстыкі ўжываюцца новыя словы, запазычаныя з іншых моў. Большую частку такіх неалагізмаў складаюць англіцызмы: *саўндтрэк* ‘гукавы запіс’ (англ. *sound* ‘гук’ [3: 658] + *track* ‘дарожка’ [3: 757]): ... *спявачка Вольга Вронская... запісала саўндтрэкі да камедыі рэжысёра Уладзіміра Янкоўскага «Ідэальная жонка» («Чырвоная змена»*. – 2007. – 26 студз.); *правайдар* (англ. *provider* ‘пастаўшчык’ [3: 557]): *У момант запуску з камп'ютара абанента праграмы спалучэнне з мясцовым прайвадарам разрываецца і па каналах сувязі мадэмам ажыццяўляецца прамое спалучэнне з серверам, устаноўленым у іншай краіне...* («Звязда». – 2007. – 10 студз.); *банэр* ‘загалолак у Інтэрнэце’ (англ. *banner* ‘загалолак’ [3: 60]): ... *праграмы могуць хавацца нават у рэкламных банэрах* («Звязда». – 2007. – 10 студз.); *клік* (англ. *click* ‘петрычка’ [3: 139]): ‘*Клік*’ *на банэру цягне адкрыццё вялікай колькасці вокнаў, якія карыстальніку вельмі цяжка закрыць, пасля чаго хуткасінь з Інтэрнэтам прыкметна зніжаецца, а на камп'ютары з’яўляецца праграма-дазвонічык* («Звязда». – 2007. – 10 студз.); *флікер* ‘святлоадбівальная стужка’ (англ. *flicker* ‘міганне’ [3: 295]): *Калі мы малых прывучым у цёмны час сутак вызначаць сябе на дарозе флікерамі, то яны на ўсё жыццё прызвычаюцца да гэтага* («Звязда». – 2007. – 31 студз.).

Аналіз нових лексичних адзінак, адзначаных у сучасных публіцыстычных тэкстах, сведчыць аб тым, што, па-першае, неалагізмы ўтвараюцца на аснове ўласных словаўтваральных сродкаў (як на базе ўласнага лексичнага матэрыялу, так і на аснове лексичных адзінак іншамоўнага паходжання); па-другое, лексичны склад абагачаецца за кошт запазычанняў з іншых моў.

Пры словаўтварэнні назоўнікаў шырока выкарыстоўваецца асноваскладанне, скарачэнне асноў прыметніка і іх складанне з назоўнікам, абрэвіяцыя. Прыметнікі ўтвараюцца афіксальнымі спосабамі. Утварэнне дзеясловаў і прыслоўяў – з’ява рэдкая. Што датычыцца запазычанняў, то сярод іх фіксуецца пераважна англіцызмы.

Прычына паяўлення неалагізмаў – развіццё высокіх тэхналогій, эканомікі, медыцыны і інш.

ЛІТАРАТУРА

1. Шанский М. М. Лексикология современного русского языка. / М. М. Шанский. – М.: Просвещение, 1972. – 327 с.
2. Булыка А. М. Слоўнік іншамоўных слоў: У 2-х т. – Мінск: БелЭн, 1999. – Т. 1: А – Л – 736 с.
3. Мюллер В. К. Большой англо-русский словарь: В новой редакции: 210 000 слов, словосочетаний, идиоматических выражений, пословиц и поговорок / В. К. Мюллер. – Изд. 3-е, доп. и испр. – М.: Цитадель-трейд: ЛАДА: РИПОЛ КЛАССИК, 2005. – 832 с.

УДК 811. 161. 2: 81’373. 7: 82-92

Хавкіна О. М.
(Запоріжжя, Україна)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ПАРАМЕТРИЧНОСТІ У МОВІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ

Стаття присвячена особливостям вживання слів на означення розміру в мові сучасних українських періодичних видань. У роботі розглядаються їх семантичні, граматичні, словотворчі, стилістичні особливості та вживання їх у фразеологізмах.

Ключові слова: публіцистика, параметризм, розмір, мікрополе, загальний розмір, фразеологізм, неологізм

Статья посвящена особенностям употребления слов со значением размера в языке современных украинских периодических изданий. В работе рассматриваются их семантические, грамматические, словообразовательные, стилистические особенности, а также использование их в фразеологизмах.

Ключевые слова: публицистика, параметризм, размер, микрополе, общий размер, фразеологизм, неологизм.

The article deals with the features of usage of the words meaning size in the language of modern Ukrainian periodical press. The work touches upon semantic, grammatical, word-formative, stylistic characteristics of them, their usage in phraseological units.

Key words: *periodical press, parametrisation, size, microfield, general size, phraseological unit, neologism.*

Засоби масової інформації завжди привертали увагу вчених різних галузей знань: політологів, соціологів, психологів, у тому числі лінгвістів, психолінгвістів. Це пояснюється тим, що основним завданням ЗМІ є формування громадської думки та вплив на неї. Отже, той, хто розуміє закони, за якими існують телебачення, радіо, газети, часописи, буде мати певні інформаційну владу та владу «впливу» на людську свідомість.

Дослідженням мови періодичних видань займалися й займаються різні вчені. Так, питанню культури мови регіональних ЗМІ присвячено роботу В. Гея [1]. М. Каранська проаналізувала доцільність засилля іншомовних слів зокрема у журналістиці [2]. Інші мовознавці простежували особливості функціонування у мові ЗМІ лексем різного рівня: Т. Коць (синоніми) [3], Н. Станкевич (концепти) [4], О. Стишов (неологізми) [5]. Проте праць, присвячених функціонуванню в мові періодики слів певної семантичної категорії, зокрема параметризмам, у сучасному мовознавстві немає, що пояснює вибір теми даної роботи.

При виконанні дослідження ми ставили перед собою такі завдання:

- 1) простежити особливості вживання в мові сучасних періодичних видань репрезентантів різних мікрополів загального поля параметричності;
- 2) дослідити їх семантичні, граматичні, стилістичні, словотворчі особливості;
- 3) з'ясувати походження параметризмів, вжитих в аналізованих зразках;
- 4) виявити слова з семантикою розміру, що входять до складу фразеологічних одиниць, які трапляються в мові періодики;
- 5) з'ясувати, у який спосіб у мові газет та часописів утворюються авторські, неологічні параметризми.

У мові публіцистики зафіксовано практично всі основні й допоміжні мікрополя загального поля параметричності:

- 1) глибини: *Джерело з глибин земних* [ЛУ¹, 9. 02. 06:2];
- 2) висоти: *Це був приємний чоловік середнього віку, невисокого зросту, з явними кавказькими рисами у зовнішності* [ЛУ, 26. 01. 06:4]; *Веселите по високих хвилях* [ЛУ, 16. 03. 06:1];
- 3) довжини: *Така довга цитата дуже характерна для мислення не лише Олеся Терентійовича, а для розуміння мислення цілих поколінь* [СП², 30. 03. -5. 04. 06:8]; *Короткі рубані фрази: немає жодного зайвого слова* [ЛУ, 12. 01. 06:6];
- 4) ширини: *Не можу сказати, чи є в Україні митці такого широкого, соборно українського діапазону, як цей талановитий артист* [ЛУ, 26. 01. 06:4]; *.. є підстави осмислити його [Є. Маланюка] своєрідну трансцендентну властивість долати матеріальні координати часу, поринати з вузьких меж сучасності у дружинно-князівське минуле древнього галича ..* [ЛУ, 26. 01. 06:7];
- 5) товщини: *Товстий і тонкий* або *Поради лікаря Борсенєва* [ЛУ, 19. 01. 06:8]; *.. він співає тоді, коли співається, береться за перо тільки тоді, коли через товщу днів пробивається та доводждана неповторна мить, ще невідомо як і звідки дарує слово* [ЛУ, 26. 01. 06: 7];

¹ ЛУ – «Літературна Україна»

² СП – «Слово просвіти»

6) загальної величини: *Краяни: **крупним** планом [ЛҮ, 18. 05. 06: 2]; А що ж збережуть у серденьках **малих** чутливих і душах оті малята? [ЛҮ, 26. 01. 06: 3];*

7) середньої величини: *Крім паразитних олігархів, що збагачуються головно завдяки корупційним зв'язкам із державою..., з'явився дрібний і **середній** бізнес, котрий потерпає від цієї системи [Б³, 2005, № 3-4: 23].*

В обстежених текстах періодичних видань не зафіксовано жодного конституента мікрополя однакової величини, проте, можливо, зрідка лексеми з такою семантикою трапляються в мові інших газет та часописів. Вихід у мову представників різних мікрополів загального поля параметричності, скоріше за все, залежить від величини мікрополя. Оскільки основні мікрополя загального поля параметричності (глибини, висоти, довжини, товщини, ширини, загального розміру) суттєво більші за допоміжні (середнього та однакового розміру), то й на мовному тлі вони трапляються відповідно частіше.

У проаналізованих зразках публіцистичного стилю зафіксовано лексеми з семантикою розміру, що належать до різних частин мови:

1) прикметники (найбільша група): *... у складанні програми були задіяні всі редакції, практично кожна людина нашого **великого** колективу [ЛҮ, 12. 01. 06: 4], включаючи ступені порівняння: З бігом часу, я впевнений, він виразить себе в **шириших** і тягличіших ситуаціях-формах [Б, 2005, № 9: 174];*

2) іменники: *Парк Янгліньшань – це вулканічні гірські **велети**, гарячі гейзерні джерела, білопінні водоспади .. [К⁴, 2005, № 4: 10];*

3) дієслова: *Жанр прозовий мав би, гадаю, насамперед **розширити** тематичні терени пошуків автора, зосередити його на особливостях чисто життєвського досвіду .. [Дзв⁵, 2004, № 7: 136];*

4) прислівники: *У виданні **широко** проаналізовано різні сторони соціального і духовного життя означених територій [Дзв, 2004, № 5-6: 163].*

Семантика параметричності може передаватися в мові газет і часописів не окремими лексемами, а й словосполученнями: *Твій портрет **завбільшки в долоню** [СП, 9-15. 02. 06: 15].*

Мова публіцистики характеризується нечастим використанням прикметників порівняно з іншими джерелами, оскільки інформація передається в основному іменниками та дієсловами. Вживання ж прикметників, у тому числі й параметричних, вносить у повідомлюване щось суб'єктивне, особливо це стосується прикметників зі зменшено-пестливими суфіксами, які служать для вираження приязні, прихильного ставлення автора до того, про що й про кого йдеться, та з метою викликати у читача те саме відчуття: *Ось **коротенький** витяг із розвідки про нашого геніального поета [ЛҮ, 12. 01. 06: 6]; Написане вище – **невеличкий** аргумент на користь того, що українська жіноча проза є, бо її не може не бути [Б, 2005, № 5: 170]; **Маленький** острівця у суцільному хаосі [ЛҮ, 12. 01. 06: 1]; **Малесенька** українська держава у бразильських джунглях [ЛҮ, 12. 01. 06: 3].*

У публіцистиці трапляються й параметризми зі збільшувальними суфіксами. Вони можуть виражати захоплення, здивування чимось, намагання автора підкреслити розмір чого-небудь, вдаючись інколи й до перебільшення: *А вже далі я б запрошувала молодих. Вони мають виготовляти такий продукт, який не потребує коментарю «мейд ін Юкрейн». Про це буде говорити **величезний** багаж вітчизняної образотворчої традиції*

³ Б – «Березіль»

⁴ К – «Київ»

⁵ Дзв – «Дзвін»

[СП, 11–17. 05. 06:14]; *Цей світ і наш, і водночас уперше побачений Георгієм Філатовим, -величезний, захопливо цікавий, постійно новий* [К, 2005, № 1: 187].

Бачимо, що градаційні суфікси (зменшено-пестливі та збільшувальні) найчастіше приєднуються до ядерних основ мікрополя загальної величини: **велич-езн-ий, мал-еньк-ий, мал-есеньк-ий, невелич-к-ий**.

У мові публіцистики трапляються словотвірні неологізми з семантикою розміру. Так, у реченні *То ж таки був початок 80-х, коли мені на стіл Н. Фурса поклала **добренну** течку-доробок власних віршів* [Б, 2005, № 5: 165] лексема **добренна** має значення «значна щодо розміру, обсягу, кількості» (6-те значення прикметника **добрий**). Проте похідне слово, утворене від **добрий** за допомогою градаційного суфікса **-енн** (на зразок до **височенн-ий, товст-енн-ий** тощо), є okazіональним, не зафіксованим у словниках сучасної української мови.

Сьогодні українська мова характеризується активним поповненням її лексичного складу іншомовними запозиченнями, що, у свою чергу, відбувається завдяки науково-технічному прогресу та зростаючим міжнародним зв'язкам України. Проаналізовані зразки публіцистичного стилю містять досить значну кількість параметризмів іншомовного походження, що пов'язане з одним із його завдань – освітлювати найрізноманітніші події в Україні та у світі.

Зафіксовані іншомовні параметризми за походженням є:

1) латинізмами: *Пообіцявши ще восени 2003 року, що наступні президентські вибори будуть «як ніколи брудними», Леонід Кучма доклав **максимальних** зусиль, щоб його «пророцтво» справдилося* [Б, 2005, № 3-4: 20]; *До останнього подиху постраждала була притомною, але спроби транспортування були неможливі через абсолютну нетранспорتابельність: будь-яке, навіть **мінімальне**, зміщення її тіла викликало б негайну смерть* [Б, 2005, № 12: 142]; *Заміняючи для дитини її рідну мову чужою, ми в кожному разі пропонуємо їй замість справжнього і багатого джерела джерело **мізерне** й підроблене* [СП, 30. 03. –5. 04. 06: 7]; *Тож для мене **максималізм** Святослава **Максимчука** (чудова тавтологія!) – ознака високості його духу* [ЛЮ, 26. 01. 06: 4]; *Від природи йому віділено величезний, просто **грандіозний** дар лірика* [К, 2005, № 3: 114];

2) грецизмами:

а) словами, утвореними за допомогою грецьких префіксодів: *Окрім того, експерти знайшли неточності в **мікротексті** та під час вивчення паспорти в **ультрафіолеті*** [УК⁶, 14. 01. 06: 16]; *Щодо цього Київ, **величезний мегаполіс** і європейська столиця, для Георгія Філатова – місто природи, «живе», яке дихає, яке постійно змінюється і водночас залишається прекрасним* [К, 2005, № 1: 186-187] (в останньому прикладі параметричне значення префіксодів **мега-** підсилюється градаційним прикметником **величезний**);

б) словами, похідними від грецьких коренів: *Вольтер стверджував: «Чим люди освіченіші, тим вони вільніші». Його наступники перебрехали цей вислів: «Чим ти вільніший, тим освіченіший». І в цьому приховали трагедію **колосальної** різниці між волею і сваволлю, між великими інтересами маленьких людей і **гігантським** і інтересами людей великих* [Б, 2005, № 12: 10];

3) англіцизмами, утвореними за допомогою словотворчих формантів: *Якщо взяти і забути про тисячі кілометрів тепломереж, які гріють скоріше міські вулиці, аніж оселі, а натомість обладнати **міні-**котельні в будинках, заохочувати встановлен-*

⁶ УК – «Урядовий кур'єр»

ня квартирних бойлерів, опалювальних лічильників..., словом, спонукати людей реально піклуватися про енергозбереження у власній домівці? [УК, 13. 01. 06: 4];

4) лексемами французького походження... а в **мініатюрного** природного заповідника «Мис Мартьян», що називається, по живому відкраяно 78 м берегової зони... під забудову котеджами! [К, 2005, № 4: 15].

Наявність запозичених параметризмів (незвичних, «неукраїнських», часто неологічних) у заголовках змушує читача звернути увагу саме на цей матеріал, вибрати і прочитати з великої кількості запропонованої публіцистики саме його: **Максималізм** Святослава Максимчука [ЛЮ, 26. 01. 06: 4]; **Харківські мініатюри** [СП, 2-8. 02. 06: 15]; **Гострі кути компакт-дисків** [СП, 6-12. 04. 06: 11]. Подекуди автори не задовольняються простим використанням лексеми з семантикою розміру іншомовного походження і створюють okazionalні параметризми шляхом тавтології: **Міні-мініатюрист степового краю** [ЛЮ, 23. 02. 06: 8] або словотвірним перерозподілом, в результаті якого в лексемі з'являється словотвірний формант, що несе значення параметричності: **Фе-міні-зми** [ЛЮ, 23. 03. 06: 8]. Завдяки такому перерозподілу читачеві одразу зрозуміло, що під цим заголовком вміщено афоризми (**міні-**) про жінок (**феміні**).

У мові публіцистики зафіксовано одиничні зразки нагромадження поруч лексем одного мікрополя однієї групи (великого загального розміру): **Проголюючись найбільшим** майданом Європи (як люблять називати площу Дзержинського псевдопатріоти, бо насправді вона не є такою, тобто **найбільшою**), можна сповна відчувати переваги російської мови над українською в назвах різноманітних крамниць, ресторанів, butikів, салонів і контор. Харків майорить вивісками супермаркетів (МКС, МегаМакс.), і всі вони **величезними** літерами сповіщають про свою продукцію лише російською мовою [СП, 2-8. 02. 06: 15]; Від природи йому віділено **величезний, просто грандіозний** дар лірика [К, 2005, № 3: 114].

Мова публіцистики характеризується використанням різних мовних штампів (з різних галузей діяльності людини), у складі яких наявні слова з семантикою розміру. Це стосується як заголовків публікацій: **Широкий кругозір** перекладознавця [Дзв, 2004, № 11-12: 168]; Країни: **крупним планом** [ЛЮ, 18. 05. 06: 2], так і текстів самих творів публіцистичного стилю: Євгена Дударя ця ж клята система також підштовхувала.

І неоднораз. Аби «прикусив» свого **гострого та «довгого»** язика і не пхався з написаним до **широкого читачького загалу** та на сцену [ЛЮ, 26. 01. 06:6]; Проте «Україна молода» нагадує: за час правління Тимошенко уряд соціалізував і збалансував бюджет, при цьому майже на третину збільшив **мінімальну зарплату** [К, 2005, № 7-8:30]; Через те, що це твердження пролунало в ефірі на дуже **широкую аудиторію**, дезінформуючи слухачів, виникла потреба внести ясність у питання про час виникнення назви «Україна» [К, 2005, № 9: 2].

Публіцистами широко використовуються фразеологічні звороти, що містять параметризми: *А не хоче* [вчити українську мову], *то світ великий!* [ЛЮ, 12. 01. 06: 3]; Євгена Дударя ця ж клята система також підштовхувала. І неоднораз. Аби «прикусив» свого **гострого та «довгого»** язика і не пхався з написаним до **широкого читачького загалу** та на сцену [ЛЮ, 26. 01. 06: 6].

Зі всього викладеного вище напрошуються певні висновки. Специфіка використання параметризмів у мові публіцистики підкоряється тим завданням, що стоять перед нею як важливою складовою суспільного життя.

У мові публіцистичних творів вживаються репрезентанти майже всіх мікрополів

загального поля параметричності, які відносяться до різних частин мови: прикметників (часто утворених за допомогою градаційних суфіксів), іменників, дієслів, прислівників. Найбільшою частиномовною групою є прикметники, які часто утворені за допомогою градаційних суфіксів (зменшено-пестливих та збільшувальних). Особливо це стосується лексем мікрополя загальної величини. В одиничних зразках збільшувальні суфікси утворюють okazionalni параметричні неологізми. Семантика розміру в публіцистичних творах може передаватися не тільки окремими словами, а й словосполученнями.

У зразках проаналізованого стилю вживаються слова зі значенням розміру як українського, так й іншомовного походження. Група переважно адаптованих запозичених параметризмів представлена латинізмами, грецизмами, англіцизмами та лексемами з французької мови. Вони використовуються як у мові публіцистичних творів, так і в заголовках, емоційна експресивність яких може зростати через тавтологію або словотвірний перерозподіл. Усі перераховані особливості вживання лексем із семантикою розміру в публіцистиці підпорядковані меті освіти, виховання широких верств суспільства та меті формування громадської думки й впливу на неї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гей В. Культура мови в регіональних ЗМІ (огляд) // Урок української. – 2002. – № 4. – С. 23-24.
2. Каранська М. Річище наш ої мови потребує очищення. Про надмірне захоплення іншомовними словами у журналістиці, діловому мовленні й законотворчості // Урок української. – 1999. – № 6. – С. 13-16.
3. Коць Т. А. Функціонування синонімів у газетно-інформаційному стилі (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) // Мовознавство. – 2001. – № 5. – С. 88-98.
4. Станкевич Н. І. Лексеми-концепти в сучасному українському публіцистичному тексті // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення третьої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 22-23 грудня 1995 р. – Львів, 1995. – С. 132-139.
5. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації). – К., 2003. – 388 с.

УДК 811. 161. 2'38

*Штельмах М. Л.
(Київ, Україна)*

КАТЕГОРІЯ АВТОРА ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА СТРУКТУРНА ОДИНИЦЯ МАС-МЕДІЙНОГО МОВНОГО ПРОСТОРУ

В статье рассмотрены особенности языковой стилистики масс-медиа на современном этапе развития информационного общества, а также проанализирована категория автора как определяющая структурная единица в системе жанровых разновидностей стиля массовой информации.

Ключевые слова: языковая стилистика масс-медиа, интерактивная междусубъектная связь, категория автора, социальный и идиостилистический компоненты структуры категории автора, жанровые разновидности масс-медиа.

The article is devoted to the examination of key linguistic features of mass-media stylistics in the modern period of information society development. The category of author is also analyzed as dominant structure unit in the system of different genre forms of mass-media style.

Key words: *linguistic mass-media stylistics, interactive intersubjective communication, the category of author, social and idiosyncrastic components of the structure of the category of the author, genre forms of mass-media.*

Прагматичні виміри сучасного суспільства позначені розвитком інформаційних технологій, які варіюють і вдосконалюють вербально-ментальний простір людської комунікації, змінюючи головні її константи в процесах переходу від монологічно-прескриптивної практики до інтерактивної.

Розширення комунікативних можливостей, поява нових засобів швидкісного зв'язку (телебачення, радіо, мобільний телефон, Інтернет) глобалізували культурні осередки людської мережі спілкування, створивши єдину комунікативну сітку масової культури. Інтерактивний зв'язок поєднав міжсуб'єктивну ментальну парадигму окремих індивідів, а також – культурні системи цілих націй і народів, що спонукало до створення в сфері масової інформації єдиних стандартів і контекстів мовної комунікації.

У результаті окрема суспільна практика отримала більшу кількість можливостей інформаційного вираження незалежно від мовної практики та її історичної спадковості. З одного боку, це вдосконалило міжкультурну мовну взаємодію, з іншого – призвело до незворотних конвергентних процесів у мові окремої національної спільноти.

Проте інтерактивізація і глобалізація суспільного простору надала широкий спектр для функціонального розвитку сфери масової комунікації, яка в сучасному інформаційному суспільстві здійснює ключову комунікативну роль.

Підтримувати цілісність комунікативної системи масовоінформативного простору в умовах становлення інформаційного суспільства, на думку М. В. Шкондіна, надзвичайно важко, оскільки постійно змінюються її компоненти, характер їх взаємодії з навколишніми осередками системи (ризомний принцип функціонування масовоінформативного простору), що значно ускладнює процес внутрішнього інтегрального взаємозв'язку компонентів сфери масової інформації [1: 34].

Як вважає дослідник, інтегральність масовокомунікативного простору досягається в результаті соціально чинних актів спілкування в масштабах усього суспільства, які, в свою чергу, сприяють формуванню такого стану суспільної свідомості, яке відповідає процесам мовного, культурного і соціального розвитку суспільства.

Окрім того, масовокомунікативний простір сприяє розширенню функцій мови і демократизації літературної мови з метою наближення її до «народного еталонного зразка» [2: 18].

На думку сучасних соціолінгвістів, саме завдяки засобам масової інформації, здебільшого – періодичним, нові мовні стандарти швидко стають функціональними в певних сферах суспільної комунікації, створюється традиція і адаптація до незвичних форм мовного вираження, в результаті чого інновація поступово закріплюється в системі літературної мови, набуваючи характеру узуса [2: 22].

Оскільки сучасний погляд на еволюцію і функціональність стилю масової інформації спирається на зміну норм сучасної літературної мови, що відбулася «у векторі від мови від абсолютизації від ідеалу художнього мовлення як нормативного узусу» [3: 7], а також активне використання у сфері публічної комунікації усних каналів зв'язку

[4: 100], то питання про вплив на розвиток мови, її інтелектуальних ресурсів в контексті масовокомунікативних процесів постає в такому разі в дилемі:

1) наближення мовних форм до масової свідомості, типізованих образів і стандартів є орієнтацією на даність, стабільність, доступність і прозорість мовлення. Загальнозрозумілий узус постає як комунікативно оптимальний еталон, зразок і він же формує мовну свідомість соціуму як взірць, який варто наслідувати;

2) «інтелектуалізація літературної мови у стилі масової інформації постає як іманентна характеристика самої мови: а) у формах реального розвитку мовних одиниць (значення слова, трансформації фразеологізму, синтагматичної сполучуваності та ін.); б) у функціональній спеціалізації мовних ресурсів (добір одного з синонімічних й антонімічних рядів, спеціалізація функцій афіксів і відповідно творених мовних форм – зокрема, віддієслівні іменники, типізоване використання граматичних одиниць мови в заданих функціях, – номінації в рубриках і заголовках, безособовості як узагальнення, вставних слів у модально–комототивному значенні і под.» [3: 10]; в) у частотності, що комунікативно акцентує увагу на мовних одиницях й утворює їх як функціональний узус.

Як зазначає Л. І. Шевченко, експресія стилю масової інформації визначена функцією, функція є похідною від екстралінгвістичної заданості. «Мовні ресурси у свою чергу репрезентують комунікативні ідеали і є функціональною спеціалізацією, а також добром експресем: орієнтованістю на фразеологію (в останні десятиліття – і це закономірно – з виразною тенденцією до активізації у мовленні літературної фразеології), діалектизми територіальні й соціальні (різні маніфестації та ідентифікації соціально стратифікованих типів мовлення), стилізацією розмовної мови в інтонуванні фрази, її композиційній будові та ін.» [3: 10].

Окрім того, дослідниця констатує ще один, надзвичайно визначальний, на нашу думку, аспект мовно–функціональної специфіки стилю масової інформації: динаміка норм стилю спирається на регулярність (системність) факторів мовної поведінки та її нерегулярність (асистемність). Нерегулярність виявляється в тексті як авторська характеристика письма, тоді як регулярність є частотною послідовністю.

«Принцип регулярності/нерегулярності відносимо до всіх мовних одиниць функціонального стилю, оцінка ж його маніфестацій з погляду норми і комунікативного ідеалу визначається прагматикою, а також культурними установками суспільства: комунікативним комфортом/дискомфортом, що виникає в результаті відповідності чи розриву між усвідомленою нормою й реальним функціонуванням мовних одиниць» [3: 11].

Особливо виразно, на нашу думку, корелятивна функція регулярність/нерегулярність виявляється в мовному маргінесі – одиницях, обмежених щодо стильової системності функціональною нормою (територіальні діалектизми, архаїзми чи кліше офіційно–ділового стилю), необхідністю застосування спеціальних прийомів уведення в текст (терміни) чи спорадично виявленою установкою на комунікативний дискомфорт (просторіччя, жаргонізми, вульгаризми, аргі).

Комунікативний дискомфорт, у свою чергу, або моделюється як стилістичний текстовий парадокс (стилізація, протиставлення, цитування), або є помилкою, і тоді визнається як об'єкт прагматики, тобто аналізу з погляду культури мови.

Процеси ці мають конвергентний характер і властиві (різним ступенем інтенсивності) всім сучасним літературним мовам.

Одним із найбільш визначальних аспектів масовокомунікативної сфери світової спільноти в сучасних умовах розвитку і становлення інтерактивного суспільства є цен-

тралізація єдиного інформаційного простору в парадигмі масової комунікації, швидкісна циркуляція і обмін інформативними полями, їх інтерпретація, варіативна зміна і стандартизація. Усі ці процеси інформаційної цілісності в умовах динамічних мовних перетворень можливі завдяки тісним міжсуб'єктним зв'язкам та їх психолінгвістичній валентності в контексті переваження діалогічних форм суспільної комунікації. Оскільки діалогізація суспільства зумовлена саме інтерактивним форматом спілкування, який передбачає міжсуб'єктну специфікацію вербального зв'язку, то не випадково категорія суб'єкта або комунікативної суб'єктивності в стильових і функціональних параметрах масовоінформативного простору є надзвичайно детермінантною і пріоритетною.

Зважаючи на те, що інтерактивний формат сучасного мас-медійного комунікативного простору зумовлює визначальний характер суб'єкта у вербальному вираженні інформаційних полів, категорія суб'єкта є організуючим і конститутивним складовим формантом стилю масової інформації, що диференціюється на функціонально-корелятивні амплуа автора і реципієнта. І хоча процес сприйняття інформації і словесних кодів, їх інтерпретація з позиції реципієнта в контексті міжсуб'єктної діалогічної комунікації набуває категоріальної значимості й визначальності, стилезумовлюючою і функціонально первинною для стилю масової інформації є вербально реалізована суб'єктивна категорія автора*.

Г. Я. Солганик, досліджуючи механізм взаємозв'язку і взаємодії авторської особистості й стильових параметрів мас-медійних текстів, з'ясовує термінологічний зміст, вербальну мотивованість, структуру і синонімічність понятійних еквівалентів лінгвостилістичної категорії автора.

Дослідник зазначає, що в аспекті масовоінформативної сфери комунікації авторський суб'єкт визначається передусім не як окрема мовна особистість (ідіостилістичні параметри), а як – загальна стильова категорія («мова йде про родові поняття автора, що характеризує всіх (чи багатьох) творців мас-медійних текстів») [5: 74].

На нашу думку, така уніфікація і узагальнена понятійність авторської суб'єктивності в контексті вербальних структур стилю масової інформації зумовлена тим, що сама мовностилістика мас-медійних текстів передбачає здебільшого функціональну всезагальність, доступність, глобалізацію інформаційних полів у їх мовному вираженні (автор як організатор), а не художню естетизацію мовного ідеалу, що визначається ідіостилістичними вимірами мовної особистості автора (автор як творець).

Проблемою авторської суб'єктивності стосовно художнього стилю свого часу активно займався академік В. В. Виноградов, який ввів в науковий обіг широко функціональний тепер термін «образ автора». «У композиційній структурі цілого твору динамічне розгортання змісту, що в сукупності образів відображає розмаїття дійсності, розкривається в зміні і чергуванні різних функціонально-мовленневих стилів, різних форм і типів мовлення, які в цілісності створюють внутрішньо єдиний і структурно гармонійний «образ автора» [6: 296].

Саме завдяки мовностилістичній своєрідності мовленнєвої структури образу автора, як зазначає Г. Я. Солганик, «виразно і глибоко виражається стилістична єдність цілого твору» [5: 74].

Цікаво мотивованою, на наш погляд, є критика цього терміну М. М. Бахтінін: «Відображений світ, яким би він не був реалістичним і правдивим, ніколи не може хронічно збігатися з реальністю, яка відображає, і в якій знаходиться автор – творець відображення. Ось чому термін «образ автора» здається мені невдалим: все, що стало образом

у творі і, відповідно, входить в його хронотоп, є створеним, а не створюючим. «Образ автора», якщо розуміти під ним автора-творця, є *contradictio in adjecto*; усілякий образ – певний елемент створеної, а не створюваної реальності. Зрозуміло, що слухач–читач може створити для себе образ автора (і зазвичай вигадує його, тобто певним чином демонструє свої уявлення про нього), але при цьому він актуалізує тільки художньо–історичний образ автора [...]» [7: 405].

Проте, якщо для художньої літератури, де незбіг моделі автора мовлення і його суб'єкта можна вважати законом, терміни на позначення особистості письменника, ліричного героя і автора принципово нетотожні, то в сфері мас–медійної комунікації автор в тексті, на думку Г. Я. Солганика, виразно конкретизований, тобто йдеться про певну, автентичну дійсність особистість. У контексті мас–медійних мовних структур між автором і текстом немає міжрівневих каталізаторів. Тому доречно, на наш погляд, використовувати термін «автор» відповідно до стилевих параметрів сфери масової інформації.

У свою чергу, як зауважує дослідник, і в мас–медійному дискурсі немає повної тотожності між особистістю автора і її мовним вираженням в тексті. Але зумовлено це чинниками мовної природи категорії автора. Принциповим, на думку автора, залишається головна теза про те, що автор мовлення і його суб'єкт – одна й та сама особа [5: 75].

Цікаво, що семантично близьким до актуалізованої в термінах наукових постулатів категорії автора є поняття «мовна особистість», яке свого часу набуло широкої функціональної значимості. Але у цьому випадку, як наголошує Г. Я. Солганик, акцент фіксується на конкретній людині, яка проявляє себе в широкому мовному аспекті. Термін «автор» зорієнтований у першу чергу на текст (мас–медійний), процес мовлення, стиль і на загальні, визначальні мовні риси цієї категорії. Автор – категорія функціонально значно ширша, ніж мовна особистість. Вони співвідносяться, на думку дослідника, як родове і видове поняття. «О. Герцен, О. Аграновський, О. Стріляний – мовні особистості, які об'єднані спільним поняттям «автор–публіцист» [5: 75].

Таким чином, стилетвірна категорія автора в мас–медійному дискурсі реалізується через структурні відношення мовної свідомості до дійсності і до мовного вираження цієї дійсності в тексті зокрема. Тобто автор, на наш погляд реалізує соціальну природу мовної свідомості у ставленні до суспільних реалій (оскільки сфера мас–медіа передбачає суспільну конотацію текстів) і співвідноситься з мовним вираженням соціальних детермінантів. Невипадково мовна категорія автора ускладнюється великою кількістю системних відношень і їх варіантів, хоча домінантними є відношення мовної свідомості до дійсності і тісно пов'язане з ним відношення до тексту (мовлення).

У контексті віднесеності мовної свідомості автора до дійсності, як зауважує Г. Я. Солганик, серед цілого спектру функціональних якостей категорії автора детермінантною виступає дихотомія «автор – у мовному вираженні соціуму» і «автор – у мовному вираженні індивідуальних параметрів». На думку дослідника, ці дві антонімічні і у той же час тісно пов'язані, взаємозалежні полярні риси, визначають структуру категорії автора, стиль мас–медійного тексту і диференціюють категорію на менші категоріальні різновиди [5: 76].

Мовностилістична специфіка стилю масової інформації, як ми вже попередньо зазначали, передбачає соціальну мотивованість текстів, тобто автор так чи інакше заявлений у мовному вираженні соціальних реалій. Така специфіка категорії автора зумовлює розподіл жанрових форм мас–медіа (від інформативних – до художньо–публіцистичних), мовностилістику текстів (переважання суспільно–політичної лексики, граматичних і синтаксичних форм на вираження аналітичних та інформативних суджень тощо) і т. п.

На думку Г. Я. Солганика, найважливішою рисою категорії автора в мас-медіа є те, що ця категорія визначає мовний стиль не лише конкретних текстів, але й всієї «мовної епохи». Наприклад, найсуттєвішою зміною в мовній свідомості авторів мас – медійних жанрів є заміна культурних концептів у вираженні автора – «від колективного безликого «ми» до особистої думки «я» [5: 77].

Інша важлива риса мовної категорії автора в системі вищезазначеної дихотомії – це мовне вираження авторської індивідуальності в тексті. Оскільки автор мовлення і його суб'єкт у стилі масової інформації збігаються, то така особливість впливає на виявлення особистих якостей автора у формуванні текстової структури і формує відповідну ідіосинхронічну авторську позицію.

У контексті розгляду авторської індивідуальності в мас-медіа важливо визначити два аспекти: мовностилістичний, коли автор «використовує мовні засоби інтимізації, намагаючись бути максимально наближеним до читача в тексті» і сутнісний, який полягає в тому, що ідейна цікавість до приватного життя є домінантною суспільною тенденцією сучасності. «Можна сказати, що новітній період розвитку суспільної свідомості характеризується зміною структури категорії автора – формуванням тенденції до переважання в ній індивідуальних рис авторської позиції» [5: 77].

Окрім того, стиль масової інформації передбачає актуальність, аналітичність і аксіологічну мотивацію інформативного відображення дійсності в тексті, що значною мірою визначається наявністю авторської позиції в мовленнєвій структурі. Рівень суб'єктивізації мовного матеріалу залежить від жанрових рубіконів стилю масової інформації – від максимально інформативних заміток до публіцистичних есе. При цьому на перший план, на думку дослідників, маркером виявлення індивідуальних авторських формацій у тексті виступає суб'єкт реципієнта (образ реципієнта). Якщо в художній літературі письменницька манера викладу матеріалу тільки частково визначається позицією уявного читача, то для мас-медіа «читач – це дзеркало, в якому відображений автор» [5: 78].

Моделюючи образ свідомості реципієнта, автор трансформує і свою власну позицію, намагаючись максимально наблизити текст до рівня сприйняття і відтворення інформації в мовно-мисленнєвих формах, відомих масовому загалу реципієнтів. Такі мовні інтенції автора дозволяють значно посилити функцію прихованого і відкритого інформативних впливів, а також агітації певних ідеалів.

Якщо брати до уваги когнітивні рівні мовної свідомості автора та реципієнта, то структурні відношення автор–реципієнт, на думку Г. Я. Солганика, можна звести до трьох різновидів:

- 1) автор=реципієнт;
- 2) автор >реципієнт;
- 3) автор <реципієнт [5: 79]

Найбільш перспективним з огляду на функцію впливу в текстах мас-медіа є другий тип відношень між автором та реципієнтом, оскільки рівень мовної свідомості автора повинен концептуально переважати над когнітивними можливостями реципієнта (функція маніпулятивного впливу).

Окрім того, наголосимо, у визначенні механізмів побудови структурних відношень між автором та реципієнтом у текстах мас-медійного стилю важливо враховувати і зворотній процес впливу мовної свідомості реципієнта на автора. Вплив цей має імпліцитний характер і хронологічно необмежений. Зміна суспільної мовної свідомості стимулює зміни змісту і мовностилістичної форми викладу інформації в текстах мас-медіа,

що, у свою чергу, впливає на зрушення у мовній свідомості автора. На вагому думку Д. С. Ліхачова з цього приводу, прогрес мистецтва визначається перш за все прогресивними змінами у сприйнятті мистецьких творів, а це в свою чергу впливає на розвиток нових тенденцій та їх мистецьких модифікацій [5: 79]. Таким чином, взаємовплив категорій автора та реципієнта в умовах мас-медійного стилю має складний і глибокий структурний характер.

Можливим є, як зазначає і Г. Я. Солганик, вияв індивідуальних та соціальних чинників авторської модальності, що дозволяє диференціювати категорію автора за двома стильовими субстанціями залежно від структури, характеру і форм мовного вираження авторської позиції в тексті.

Так, наприклад, соціальні вияви автора передбачають соціальний аналіз (аналіз соціальних проблем), об'єктивно-суб'єктивне відношення до дійсності, що, як правило, виявляється у слабкій авторській модальності, в переважанні синтаксичних конструкцій із граматичною формою «ми» тощо. Індивідуальні вияви авторської позиції в тексті зумовлюють відповідно ідіостилістичний аналіз, суб'єктивно-об'єктивне відношення до дійсності, що виражається у мовленні завдяки високій авторській модальності, переважанні конструкцій з формою «я» та ін.

Цілісність соціального й індивідуального в структурі категорії автора, на думку дослідників, виражається в аксіологічному і нейтральному відношенні до дійсності, кожне з яких формує різні жанрові форми викладу матеріалу (критика, інформування, апологетика, аналіз) та типи авторської свідомості в тексті (пропагандист, полеміст, репортер, аналітик, дослідник та ін.) [5:82].

Насправді така диференціація соціального й індивідуального у структурі категорії автора є умовною, адже свідомість автора є цілісною константою, в якій постійно взаємодіють ті чи інші вияви мовно-мисленнєвих формацій. Як зауважує Г. Я. Солганик, категорія автора є визначальною для формування жанрів стилю масової інформації, в деяких з них авторська позиція заявлена на рівні структури (інтерв'ю тощо) [5: 83].

Швидше за все, саме розвиток категорії автора стимулює процеси зародження, зміни і розвитку мас-медійних жанрів. Наприклад, аналітичний жанровий дискурс в мас-медіа, де авторська позиція є виразно модальною, порівняно з інформативною формою викладу матеріалу, передбачає композиційну й синтаксичну вибудованість текстової структури, смисловий ритм (чергування довгих і коротких – парцельованих – речень), афористичну мотивованість у використанні лексики, фразеології тощо.

Проте потужно виразним з погляду авторської ідіостилістики є тексти художньо-публіцистичної групи жанрів, де автор максимально виявляє свою позицію шляхом емоційної напруги, що заявлена на рівні суб'єктивної авторської модальності в тексті.

Таким чином, автор як стилетвірна категорія текстів мас-медіа реалізує відношення мовної свідомості до дійсності і його вираження в структурі тексту, передбачає цілісність соціальних та індивідуальних авторських формацій, їх взаємодію та вплив на розвиток жанрових форм і мовних смаків епохи, а також когнітивну домінантність в парадигмі відношень «автор-реципієнт».

ПРИМІТКИ

* Категорія – універсальна форма мислення і свідомості, яка відображає загальні властивості, взаємозв'язки, закономірності розвитку всіх матеріальних та духовних явищ та процесів. Категоріальна структура мислення формується завдяки суспільно-історичній

практиці (В. Ф. Діденко. Філософія: проблеми, категорії, теорії: Навчальний посібник для ліцеїстів, гімназистів, студентів вузів. – К., 1996. – С. 180).

Категорія, ї, ж. 1. *філософ*. Основне логічне поняття, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності. *Категорія часу* тощо. 2. *наук.* родове поняття, що означає розряд предметів, явищ і т. ін. або їхню важливу спільну ознаку. *Граматична категорія* та ін. (Великий тлумачний словник сучасної української мови/ Укладник і головний редактор В. Т. Бусел. – К. Ірпінь, 2001. – С. 420).

Категорія понятійна – абстрактне узагальнення значення, яке має відповідне мовне вираження (категорія абстрактності, категорія конкретності, категорія предметності та ін.) (Д. І. Галич, І. С. Олійник. Словник лінгвістичних термінів. – К., 1985 – С. 102)

З огляду на дефінітивний спектр поняття категорії в науковому обігу (зокрема лінгвістичному), на наш погляд, можна визначити категоріальну значимість структурної одиниці автора. Автор як функціональний чинник формування тексту виступає на рівні категорії в мас-медійному мовному просторі, оскільки є чинною одиницею творення тексту і визначає загальні закономірності та процеси мовного вираження в стилі масової інформації. Таким чином, категорія автора у сфері суспільної комунікації, на нашу думку, – це визначальна багатокомпонентна мовна структура, що виражає функціональний спектр особливостей творення мас-медійних текстів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шкондин М. В. СМИ как коммуникативная система//Вестник Московского университета. – Серия 10. – Журналистика. – 2002. – № 1. – С. 34;
2. Язык и массовая коммуникация. Социолнгвистическое исследование. – М., 1984. – С. 18;
3. Шевченко Л. Концепти теорії інтелектуалізації літературної мови в контексті розвитку стилю масової інформації// Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика. Вип. VII., – К., 2003. – С. 3-15;
4. Шевченко Л. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К., 2001. – С. 100;
5. Солганик Г. Я. Автор как стилиобразующая категория публицистического текста //Вестник Московского университета. – Серия 10. – Журналистика. – 2001. – №3. – С. 75–83;
6. Виноградов В. В. Язык художественного произведения //Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. – М., 1981. – С. 296;
7. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике //Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М., 1975. – С. 405.

УДК 821. 161. 1 – 311. 2 – 052 – 055. 2 «18»

Ивакина И. В.
(Харьков, Украина)

**ОСОБЕННОСТИ СОЗДАНИЯ ЖЕНСКОГО ХАРАКТЕРА В РОМАНЕ
Н. А. НЕКРАСОВА И А. Я. ПАНАЕВОЙ «ТРИ СТРАНЫ СВЕТА»**

У статті мова йде про авторську приналежність роману «Три страны света» та особливості створення А. Я. Панаєвою характеру Лізи, що розпочинає галерею жіночого типу «гордых» у російській літературі.

Ключові слова: жіночий характер, жіночий тип, тип «гордых».

The article discusses the issue of authorship of the novel «Three countries of the world» and the peculiarities of creating Lisa's character by A. Panaeva, which begins the gallery of woman type called «proud» in Russian literature.

Keywords: women's character, women's type, «proud» type.

Первый вопрос, который встает при изучении романа «Три страны света» (1848), – это вопрос о том, что принадлежит в его содержании Н. А. Некрасову, а что его соавтору – Н. Н. Станицкому (А. Я. Панаевой). Выводы исследователей базируются, прежде всего, на указаниях первого биографа Некрасова А. М. Скабичевского, который в период работы над биографией Некрасова часто общался с А. Я. Панаевой: «По свидетельству Авд. Як. Головачевой (бывшей Панаевой), писание «Трех стран света» происходило так: сначала Некрасов с г-жой Панаевой составили общими совещаниями сюжет романа, а потом распределили, какую кому из них писать главу, и у г-жи Головачевой есть том «Трех стран света», в котором обозначено, что было написано ею и что Некрасовым (экземпляр романа с пометками об авторах отдельных глав, к сожалению, утерян). Из этих отметок видно, что все касающееся интриги и вообще любовной части романа принадлежит перу г-жи Панаевой; Некрасов же на свою долю избрал детальную аксессуарную часть, комические сцены, черты современной жизни и описание путешествий Каютина» [Цит. по: 3: 124].

Сама А. Я. Панаева в «Воспоминаниях» утверждает, что работа между соавторами была распределена так: Некрасов писал главы, действие которых происходит вне Петербурга, а она – главы, «действие которых происходило в Петербурге» [10: 182].

Сопоставляя указания, содержащиеся у Скабичевского и у Панаевой, а также дополнив их рядом соображений, вытекающих из идеологического и стилистического анализа романа, В. Е. Евгеньев-Максимов в свое время назвал главы, автором которых, по его предположению, является Некрасов, главы, автором которых является Панаева, и главы, писавшиеся обоими авторами совместно. «По нашим подсчетам, – пишет исследователь, – об абсолютной их верности говорить не приходится, можно говорить только об относительной их верности, – Некрасову в составе романа принадлежит 26 глав (436

страниц, или около 23 печатных листов), Панаевой – 29 глав (320 страниц, или около 17 печатных листов); совместно же были написаны «Пролог», «Заключение» и 11 глав (153 страницы, или 8 печатных листов) Иначе говоря, Некрасовым написано 48% текста всего романа, Панаевой – 35%, сообща – 16%» [3: 125]. К числу глав, написанных Некрасовым и образующих как бы самостоятельную сюжетную линию, связанную с Каютиным, В. Е. Евгеньев-Максимов относит в первой части I и V главы («Шутка», «Душеприказчик»); во второй части главы IV, V, VIII («Книжный магазин», «Как кутит Кирпичов», «Выстрел»), в третьей части – I, II, III, IV («Свадьба», «Деревенская скука», «Новые лица», «Первый шаг»); в четвертой части – V, VI, VII, X («Опеченский посад», «Боровицкие пороги», «Мореход Хребтов», «Ледовитый океан»); в пятой – I, II, III, IV («Новая Земля», «Кто в море не бывал», «Новоземельские промыслы», «Полярная ночь – Похождения Никиты Хребтова»); в шестой – I, II, III, IV («Степан Граблин», «Колесо бежит шибко», «Судьба «Умственной пищи», «Колесо остановилось»); в седьмой – XII («Киргизские степи»); в восьмой – I, II, V, VI («Записки Каютина», «Много лиц и мало действия», «Новые перевороты в Струнниковом переулке», «Партикулярное место»). Главы второй сюжетной линии, связанной с Полинькой, считает ученый, писались, главным образом, Панаевой. Несмотря на различия идейно-тематических основ, стиля каждой из глав («некрасовские главы написаны в духе и манере реалистического направления, панаевские же главы – обычно в духе и манере эпигонов романтизма»), разную степень талантливости и писательской зрелости, В. Е. Евгеньев-Максимов рассматривает «Три страны света» как «единое целое, независимо от того, кем писалась та или другая глава» [3: 127], как «произведение, чрезвычайно широко захватывающее и в основном правдиво и жизненно изображающее жизнь, быт, нравы различных социальных слоев тогдашней России» [3: 131].

Б. Л. Бессонов не соглашается с точкой зрения литературоведов, опирающихся в своих выводах на свидетельства Панаевой в записи Скабичевского [См. 1; 2]. «Из сообщения Панаевой, – пишет исследователь, – явствует, что, работая над романом, авторы пошли по пути узкой специализации и даже в пределах отдельных глав строго разграничивали свои темы и жанры». И с определенной долей иронии продолжает: «Получается, что в работе над главами любовного содержания Панаева каждый раз ставила точку там, где нужно было ввести бытовой эпизод или описать обстановку, и призывала на помощь Некрасова; Некрасов же, выполнив свое задание, предоставлял дальнейшее развитие интриги Панаевой» [2: 329]. Свидетельство Панаевой, считает Б. Л. Бессонов, расходится и с данными литературной деятельности Некрасова и Панаевой в годы, предшествовавшие написанию «Трех стран света»: «Некрасов, как известно, охотно обращался к сюжетам, построенным на любовной интриге; Панаева же постоянно вводила в свои повести и рассказы черты современной жизни и «аксессуарную часть»; встречаются в ее произведениях и «комические сцены» [1: 113]. Не соглашается Б. Л. Бессонов и с тем, что главы, действие которых происходит в Петербурге, написаны Панаевой. «Это свидетельство также неубедительно, – пишет исследователь. – Роман объемом более 55 печатных листов был написан <...> в три – четыре месяца и сразу же по окончании отдан в печать. Если бы дело обстояло так, как об этом пишет Панаева, это означало бы, что на долю начинающей беллетристки пришлось бы до двух третей от общего количества глав романа», а из ее писем видно, не забывает упомянуть Б. Л. Бессонов, что литературную работу приходилось сочетать с обременительными хозяйственными заботами и работой над обещанными подписчикам «Современника» к следующему году романами «Актриса» и «Озеро смерти» (будущее «Мертвое озеро») [2: 329 – 330].

Сюжетные и стилистические сопоставления романа «Три страны света» с произведениями, созданными Панаевой ранее, могли бы помочь в решении вопроса авторской принадлежности глав романа. Однако, с точки зрения Б. Л. Бессонова, «можно указать лишь на самые отдаленные соответствия некоторых героев и ситуаций. Так, в «Семействе Тальниковых» (1847) гувернантка наружностью и характером несколько напоминает девицу Кривоногову в «Трех странах света». Есть сходство в манере держаться между другой героиней той же повести – маменькой и Сарой Бранчевской. Бабушка рассказчицы – жена бедного музыканта, похожа на бабушку Лизы. Сама рассказчица в наружности и поведении имеет нечто общее с Лизой. Отношения робкого Якова Михайловича и сестры рассказчицы Софьи отчасти напоминают роман Душников и Лизы, а сцена прощания рассказчицы с ее братом Мишей в некоторых подробностях сходна со сценой прощания Полиньки и Каютина. Героиня рассказа «Неосторожное слово» (1848) неожиданно оказывается в карете с мужчиной; в рассказе «Безобразный муж» (1848) богатый старик уродливой наружности склоняет к супружеству бедную молодую девушку – ситуация горбуна и Полиньки (хотя и без мотива насилия)» [1: 123].

Еще один факт, позволяющий утверждать несомненное авторство Панаевой, – ее жизненный опыт, отразившийся в романе. Так, к 1848 году из двух авторов лишь Панаева (с мужем) побывала в Париже, поэтому можно было бы предположить, что в детальном описании толпы участников маскарада перед зданием Большой оперы (часть седьмая, глава VII) отразились личные впечатления писавшего. Однако и в этом случае Б. Л. Бессонов находит аргументы против авторства Панаевой. Он пишет, что Некрасов для описания маскарада мог воспользоваться «Парижскими увеселениями» И. И. Панаева [1: 123].

В итоге исследователь делает следующий вывод: глав, предназначенных Панаевой, которые позволяли параллельную работу, в романе немного (по нашим подсчетам, если убрать те из них, в которых, по словам Б. Л. Бессонова, прослеживаются некрасовские мотивы, останется две и те спорные). Даже «Новые лица», о которой Панаева говорит в письме к М. Л. Огаревой от 21 января 1849 г. («Скажи С<ократу>, что «Историю мещанина Душникова» в романе «Три страны света» я душевно ему посвятила» [Цит. по 2: 330]) и которую перепечатывает отдельно – в сборнике «Для легкого чтения» под своим псевдонимом, Б. Л. Бессонов считает в основном некрасовской, т. к. Панаевой принадлежит лишь письмо Душникова [1: 125, 128]. Напомним, что В. Е. Евгеньев-Максимов эту главу относит к некрасовской.

В 1988 году по инициативе Б. Л. Бессонова Пушкинский Дом обратился на кафедру математической лингвистики С.-Петербургского университета с предложением включить в программу исследований этого научного подразделения тему «Атрибуция романов «Три страны света» и «Мертвое озеро». Общие результаты по атрибуции обоих коллективных романов [См. 5; 6] оказались более чем парадоксальны: В. В. Толбину принадлежит 23,77% текста, 16,67% – И. А. Панаеву, Некрасову всего 10,27%, А. Я. Панаевой – 4,46% (т. е. одна глава – «Горе и радость перемешаны в жизни»). «Более 33% текста обоих романов еще ждут атрибуции каким-то неизвестным нам авторам» [6: 48]. Как справедливо указывает в связи с этим Б. В. Мельгунов, «методика распознавания литературно-художественных текстов по их авторской принадлежности, предложенная М. А. Марусенко, дает пока столь неожиданные, парадоксальные результаты, что относиться к ним всерьез нет никакой возможности» [7: 102]. Опровергает эти результаты, в частности, «эталонно панаевская», по словам Б. В. Мельгунова, глава «Новые лица», оставшаяся неатрибутированной по методике М. А. Марусенко.

Панаевским текстом, как нам представляется, является не только письмо Душникова из главы «Новые лица», но и те эпизоды из других глав, в которых развивается сюжетная линия мещанина Душникова – Лизы. Было бы не логичным, если бы Некрасов продолжал ту линию, автором которой была Панаева. Несмотря на иронию Б. Л. Бессонова, работа двух авторов, по всей вероятности, шла по пути именно «узкой специализации и даже в пределах отдельных глав они строго разграничивали свои темы и жанры». Подтверждением этому может быть и письмо Панаевой, и соответствия в ситуациях и обрисовке характеров героев «Трех стран света» и «Семейства Тальниковых» (а именно Душникова – Лизы – бабушки Лизы), и главное – развитие на протяжении нескольких глав женского характера (Лизы), автором-создателем которого, несомненно, является Панаева. Добавим к этому, что Аполлон Григорьев («Отечественные записки») в предварительной характеристике романа (часть первая – третья) особо выделял две главы – «История мещанина Душникова» и «Деревенская скука», считая их лучшими и противопоставляя их главам, написанным во вкусе «новейших французских романов» [Цит. по: 2: 338].

Создание образа Лизы действительно является открытием Панаевой (в отличие от образа Полиньки, созданного «в духе и манере эпигонов романтизма»). Первым на реалистичность образа Лизы обратил П. Н. Ткачев, который в статье «Неподкрашенная старина» («Дело», 1872, №11) «признал, что в тех случаях, когда авторам романа приходится не создавать характеры, а просто срисовывать, они показывают нам «не кукол, набитых соломою, а живых, реальных людей; таковы, например, в романе Кирпичов, Граблин, Лиза...» [Цит. по: 4: 7 – 8]. Современный исследователь М. Н. Зубков пишет: «Предполагается, что повесть о Душникове написала Панаева. Что ж, следовательно, Авдотья Яковлевна обладала незаурядным талантом. Образ Лизы психологически очерчен достаточно глубоко и правдиво» [4: 14]. М. Н. Зубков так же, как и Б. Л. Бессонов, отмечает мотив социальной обусловленности в теме «романтической любви» Лизы. «Разумеется, – заключает исследователь, – судьба художника Душникова не сложилась бы столь трагически, если бы Лиза не оттолкнула его» [4: 14]. На наш взгляд, причины несостоявшегося счастья Лизы и Душникова кроются не в сословных предрассудках героини, а в большей степени в особенностях ее характера, совершенно необычном для литературы первой половины XIX века. И если многие сцены и образы некрасовских глав предвосхищают сюжеты и образы его стихотворений (например, Ванька с измученной клячей – «О погоде» (1858-1865), сцена поимки вора на Сенной площади – «Вор» (1850) и др.), то образ Лизы предвосхищает не только образ лирической героини в панаевском цикле Некрасова, но и тип «гордых красавиц» в романе второй половины XIX века (Точка зрения М. Н. Зубкова о том, что «своим романтическим умонастроением и полностью жизненных ощущений Лиза напоминает героиню романа «Война и мир» Наташу Ростову» [4: 14], представляется нам достаточно спорной).

Раскрывается образ Лизы, как уже было сказано выше, в нескольких главах. Первым о необычной внешности Лизы рассказывает Данков («История мещанина Душникова»). Когда он рассматривает альбом с рисунками Душникова, его внимание привлекает «смуглое лицо молодой женщины, которое повторялось беспрестанно». Данков говорит Каютину, что в «оригинальном» лице неизвестной женщины таится «что-то привлекательное и страшное» [8: 253 – 254]. Таким образом, уже здесь отмечается главное в характере героини – сочетание красоты и чего-то ужасного. Далее художник показывает картину, на которой изображена смуглая женщина, купающаяся в реке. «Женщина, казалось мне, – продолжает Данков, – была живая; ее жгучие черные глаза лукаво смотрели

на меня; свежестью дышала ее смуглая кожа; полуоткрытый рот весело улыбался. В ее черных как смоль, роскошных волосах красовались белые лилии, переплетенные одной прядью косы; а другая прядь, полурасплетенная, падала на цветы и широкие листья, окружавшую высокую грудь и пышные плечи красавицы, полуоткрытые в воде» [8: 254]. Данков, узнав, что женщина не является фантазией портретиста, точно подмечает, намекая на «страшно лукавое выражение красавицы»: она «хороша для портрета, а не для жизни» [8: 255].

Далее в рассказ Данкова включается восприятие Лизы самим Душниковым – его письмо, в котором он рассказывает историю своей любви. Из этого письма становится понятно, что сам герой до конца так и не понял характера Лизы. Она кажется ему «то капризным ребенком, то страстной женщиной» [8: 261]. Ее поведение импульсивно. Лиза прыгает, как дикий котенок, заливается истерическим смехом, с ужимками котенка ласкается к бабушке и, как напуганный ребенок, просит у нее прощения, а потом тут же раскрашивает красками и себя, и Душникова. Полюбив, герой не может понять Лизу, ее отношения к себе. Он только может констатировать: «Лиза сердилась на меня, если я не приходил к ним; но на мой вопрос: «Разве вам скучно без меня?» – она обыкновенно отвечала:

– Я думаю! С кем же мне бегать? – не с бабушкой же» [8: 266].

В этой констатации реакции героини можно увидеть черты гордой женщины, получающей наслаждение от власти над мужчиной. Когда бабушка Лизы предложила Душникову ехать с ними в деревню, он, чтобы скрыть свою радость, сказал, что ему некогда.

«– Вы не хотите ехать с нами в деревню? – строго спросила Лиза, когда мы остались одни.

– Я боюсь.

– Чего?

– Вас.

– Разве я кусаюсь?

– Хуже! Вы так хороши... вы будете смеяться надо мной.

– Если вам что не понравится, скажите – я не буду этого делать.

– Так вам жаль меня? – в восторге спросил я.

– Разве вы несчастны? – с удивлением спросила она.

– О, я очень... Я люблю вас; а вы?

– Что же я такое делаю? Разве я вам запрещаю... ну. Продолжайте меня любить; может быть, я вас и полюблю...

Я не дал ей договорить. Кинулся перед ней на колени и, рыдая от восторга, целовал ее руки. Она не защищалась и с любопытством глядела на мой безумный восторг» [8: 266. Курсив мой – И. И.].

В описании взаимоотношений с Лизой Душников использует такие фразы, как «приказала», «повелительным голосом прибавила», «делайте, что я приказываю» и т. д.

Лиза догадалась, что Душников подсматривал за ней, когда она купалась в реке, и высказывает ему: «Прекрасно! Очень хорошо! *Так-то вы меня любите, так-то вы меня слушаетесь!* Хорошо, хорошо!» [8: 267. Курсив мой – И. И.]. И когда видит героя у своих ног («Я так испугался ее угроз, – говорит он, – что кинулся к ней в ноги и, целуя их, просил прощения» [8: 267]), «со своей лукавой улыбкой» манит его к себе. Душников же совершенно устраивает его жалкий вид: «Я читал в ее глазах прощение и был наверху блаженства» [8: 268]. Одно только волнует художника: как Лиза так быстро может переключаться от состояния страстно влюбленной женщины к состоянию полного спокойствия.

Причину разрыва Лиза объясняет герою, казалось бы, недвусмысленно: «Я не виновата; что же мне делать, когда надо мною смеются, что буду мешанка. Если бы я знала, то...» [8: 269]. Слезы Лизы Душников истолковывает как жалость по отношению к нему.

В главе «Киргизские степи» (седьмая часть), написанной, несомненно, Некрасовым, стилистически выделяется диалог Каютина и Душникова. Художник просит собеседника, если тот встретит Лизу, сказать, что очень счастлив и просит прощения за то, что, прощаясь с ней, заставил ее плакать. «Ах, как она плакала, – говорит он, – Как ей было жалко меня и совестно! Да, так плакать могут, только когда любят!<...>Так что ж? Она меня любила! Да, любила, но потом увидела, что я не пара ей...Она права, права! Я сам должен был понять» [9: 204]. Душников, таким образом, и здесь считает сословные предрасудки причиной разрыва с Лизой. И главное, что ему хочется сказать героине, – что был «глуп и неблагодарен», когда прощался с ней. Он по-прежнему страдает оттого, что, как ему кажется, заставил Лизу жалеть его. «Я плакал, как недовольный, как обиженный, – мысленно обращается Душников к героине, – уходил с тоской и болью в душе...И ты плакала, я довел тебя до слез! И я не умел сказать тебе, что плакать тебе не о чем, что жалеть меня нечего: я и так счастлив на всю жизнь, счастливее всех остальных людей, что ты хоть несколько минут в жизни была со мной ласкова, говорила мне о своей любви...Смешно было бы, если б я еще смел еще чего-нибудь надеяться...Лиза, Лиза! Помнишь ли ты еще меня? Нет, где тебе помнить? У тебя такой характер – ты идешь, сама не знаешь куда, идешь не останавливаясь: мимоходом делаешь ты счастливыми тех, кто умеет понять, что и одна ласка твоя великое счастье, и несчастными тех, кто возмечтает много<...>Я хотел бы еще раз увидеть тебя, чтоб сказать тебе: если когда-нибудь прихожу тебе на мысль, так не думай, что ты сделала меня несчастным; думай, что ты дала мне много, много счастья, больше, чем стоил я, и будь весела, ребячься и прыгай, хохочи, спи сладко...» [9: 203 – 204].

Третьим героем, через восприятие которого дается описание Лизы, является Граблин (глава «Шалость» в последней восьмой части романа). Начинается знакомство героев с шуточной выходки Лизы, когда она обливает с ног до головы проходящего мимо ее забора Граблина дождевыми каплями с рябины. Граблину удается схватить косу девушки, но пленница отрезает кончик косы и убегает. Герою непременно хочется увидеть девушку, и он идет в дом напротив. Он видит «смуглую девушку, в белом платье <...> Огненные черные глаза девушки быстро и пронзительно окинули его с ног до головы, и этот взгляд обжег его» [9: 241]. Граблин был ошеломлен, а Лиза продолжала кормить цыплят, не обращая никакого внимания ни на него, ни на бабушку, которая обрадовалась случаю поговорить с соседом. Она кажется Граблину богиней, «рассыпающей вокруг сокровища: движения ее были плавны, даже величественны» [9: 242]. Лиза сначала наслаждается произведенным на героя впечатлением, однако знакомая читателю «лукавая улыбка недолго блуждала на губах смуглой девушки; она вдруг бросила далеко от себя тарелку, вся покраснела и, словно сейчас спохватившись, быстро спряталась за белье» [9: 242]. Граблин, как впрочем, и читатель, пока не может объяснить такое поведение девушки. Бывая у Лизы, он видит ее то в глубокой апатии, грустной и взрослой, то бегающей с визгом, смехом и топотом. «Он колебался, не умея определить – шаловливое ли она дитя или строгая женщина!» [9: 243]. Но самое главное – влюбленный Граблин не может определить, как к нему относится Лиза. Вскоре героиня попытается сама объяснить: «Я не могу никого любить! Это не каприз мой! Вы не смотрите на меня, что я иногда

с вами ветрена и шаловлива – это уж мой характер; если мне даже грустно, я все шалю...». И далее Лиза говорит Степану Петровичу, что любит человека, который очень ее любил, но она «так ветрено поступила с ним... так оскорбила его, что он унизил бы свою любовь, если б остался возле нее». Она уверена, что любима по-прежнему, поэтому и стала избегать Граблина, как только заметила, что он по-настоящему полюбил ее. Теперь Лиза не хочет, чтобы из-за нее кто-то страдал. «Вот почему, – говорит она, – я избегала вас, как только заметила, что вы глядите на меня, как он глядел. После него мне многие говорили, что любят меня, но все не так, как он... и как вы...» [9: 252].

Приезд Каютина и его рассказ о трагической смерти Душникова совершенно изменили Лизу: «в ней не осталось и тени детской резвости; в ее взгляде, в походке и во всех движениях выказывалась томительная грусть» [9: 281]. Она решает уехать из города, который напоминает ей о Душникове, и ждать, как она говорит, смерти бабушки, после которой «ни одной минуты не будет жить» [9: 296].

Четвертую, последнюю, и, наверное, самую верную оценку дает себе сама героиня. В исповеди Лизы, представленной перед читателями, раскрываются истинные причины многих ее поступков. Ветреность, надменность и страшную злобу она считает главными чертами своего характера в пору знакомства с Душниковым. «Как дитя играет с огнем, – говорит Лиза Граблину, – точно так и я тешилась своею властью над его благородными чувствами; я гордилась, если мне удавалось его унижить и уничтожить в нем всякую волю; я хотела, чтоб он не имел своих желаний». Любовь боролась у нее с гордостью, последняя всегда брала верх. Когда Душников посватался и прибежал с радостью объявить согласие бабушки, Лизе «ужасно захотелось видеть его грустного, даже в отчаянии», и она требует, чтоб он никому не объявлял о помолвке. «Я это выдумала, чтоб помучить его, – не скрывает героиня. – Я не могла быть спокойной без того, чтоб его не мучить; мне страшно нравилось, бывало, когда он поблдевает, у меня у самой сердце кровью обольется! Одно незначительное слово или взгляд, который я мимоходом ему брошу, и он оживал! В такие минуты я чувствовала необыкновенную гордость». «Будь он строже ко мне и не люби меня так, я бы не сделала ни ему, ни себе столько зла», – делает вывод Лиза [9: 292 – 293]. Именно из исповеди героини становится ясно, что не социальные причины явились причиной разрыва героев. Лиза любит Душникова, но боится, что он это почувствует и, таким образом, пострадает ее гордость. Она прячет свои чувства за насмешками, подшучиваниями, жестоким показным равнодушием и в результате объявляет, что не хочет идти за него замуж. Душников же уверен, что причина этому – его бедность, и решает уехать. «Я не поверила, – продолжает героиня, – сердце у меня сжалось; я как дура слушала его прощальные слова, я хотела ему сказать, чтоб он остался; но вдруг пришла мне мысль: что, если они с бабушкой сговорились, чтоб поймают меня! И я вооружалась силой, хоть слова его раздирали мою душу [9: 293]. И далее героиня обнажает свое внутреннее состояние, включающее цепочку противоречивых чувств: от желания мести до желания просто видеть его. «Я уговорила бабушку ехать в Петербург, – заключает Лиза, – именно для того, чтоб видеть выставку в Академии, и была уверена, что если не увижу его, то, по крайней мере, увижу его картину» [9: 295]. Героиня приходит к мысли о невозможности для нее счастья в любви. «Когда я познакомилась с вами, – говорит она Граблину, – вы мне так живо напомнили его, что я испугалась... В то же время я видела его каждую ночь во сне, я просыпалась вся в огне... я чувствовала, что не могу никого любить, кроме его; я убегала вас; я боялась повторения истории...» [9: 295].

Анализируя главные образы романа «Три страны света» (Каютина и Полинки), исследователи справедливо считают их неудавшимися соавторам: «они бледноваты, а главное, поставлены на ходули, благодаря чему читателям трудно поверить в их жизненность» [3: 131]. На наш взгляд, именно благодаря многоступенчатому раскрытию и попытке писательницы осознать собственный характер, практически не исследованный литературоведами образ Лизы получился в романе действительно живым (так же, как и на картине Душникова).

Приведенный анализ показал, что, во-первых, эпизоды романа «Три страны света», в которых представлена сюжетная линия Лизы – Душникова, написаны А. Я. Панаевой; во-вторых, характер героини раскрывается постепенно: через множество субъективных точек зрения к ее исповеди (это подчеркивает, что завершающее слово о женщине может сказать только она сама); в-третьих, создание характера Лизы, сочетающего в себе два полюса (ребячливость с беспредельной гордостью), открывает галерею типа «гордых красавиц» в русской литературе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бессонов Б. Л. Об авторской принадлежности романа «Три страны света» // Некрасовский сборник, Л.: Наука, 1978. – Вып. VI. – С. 111-129.
2. Бессонов Б. Л. Комментарий // Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем.: В 15 т. – Т. 9. Книга II. Три страны света. – Л.: Наука, 1984. – С. 307 – 378.
3. Евгеньев-Максимов В. Е. Жизнь и деятельность Н. А. Некрасова. – Т. 2. – М.; Л.: Худож. лит., 1950. – 355 с.
4. Зубков М. Н. Роман «Три страны света». Любовь и труд // Некрасов Н. А. Три страны света. – М.: Изд-во «Правда», 1990. – С. 3 – 20.
5. Марусенко М. А. Атрибуция романов «Три страны света» и «Мертвое озеро». Часть I // Вестник СПбГУ. – 1990. – Сер. 2. Вып. 1 (№ 2). – С. 62 – 76.
6. Марусенко М. А., Бессонов Б. Л., Богданова Л. М., Фоминцева Н. В. Атрибуция романов «Три страны света» и «Мертвое озеро». Часть II // Вестник СПбГУ. – 1997. – Сер. 2. Вып. 1 (№ 2). – С. 37 – 52.
7. Мельгунов Б. В. О новых атрибуциях романов «Три страны света» и «Мертвое озеро» // Русская литература. – 1998. – № 3. – С. 98 – 103.
8. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем.: В 15 т. – Т. 9. Книга I. Три страны света. – Л.: Наука, 1984. – 495 с.
9. Некрасов Н. А. Полн. собр. соч. и писем.: В 15 т. – Т. 9. Книга II. Три страны света. – Л.: Наука, 1984. – 383 с.
10. Панаева (Головачева) А. Я. Воспоминания. – М.: Правда, 1986. – 512 с.

Ильин С. А.
(Луганск, Украина)

ТИПОЛОГИЯ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРОВОЗЗРЕНИЯ В ЭСТЕТИКЕ Н. А. ДОБРОЛЮБОВА

В статье идёт речь о характеристике Н. А. Добролюбовым двух типов общественного и художественного мировоззрения, утверждении основ реализма. Рассматриваются статьи «Литературные мелочи прошлого года», «Темное царство», «Луч света в темном царстве» и другие. Концепция Добролюбова анализируется в литературно-эстетическом контексте 1840 – 60-х годов (статьи М. А. Антоновича, А. В. Дружинина, Н. В. Шелгунова, Д. И. Писарева, М. Е. Салтыкова – Щедрина, В. И. Засулич и др.) Проводится мысль о литературно-эстетической и методологической значимости предложенной Добролюбовым типологии мировоззрения.

Ключевые слова: мировоззрение, мирозерцание, теория, практика, реализм.

У статті йдеться про характеристику М. О. Добролюбовим двох типів суспільного та художнього світосприйняття, затвердження основ реалізму. Розглядаються статті «Литературные мелочи прошлого года», «Темное царство», «Луч света в темном царстве» та інші. Концепція Добролюбова аналізується у літературно – естетичному контексті 1840 – 60-х років (статті М. О. Антоновича, О. В. Дружиніна, М. В. Шелгунова, Д. І. Писарева, М. С. Салтикова-Щедрина, В. І. Засулич та ін.). Проводиться думка про літературно – естетичну та методологічну значущість запропонованої Добролюбовим типології світосприйняття.

Ключові слова: світосприйняття, світоспоглядання, теорія, практика, реалізм.

The article dedicates to two types of the social and artistic outlook and the claim of the bases of realism, which were presented in Dobrolyubov's articles: «Literary little things of the last year», «Dark Kingdom», «Ray of light in the dark Kingdom». S. A. Ilin analyses works by Antonovich, Druginin, Shelgunov, Pisarev, Saltikov-Shedrin, Zaslulich.

Key words: world outlook, world contemplation, theory, practice, realism.

На фоне большого количества работ о Н. А. Добролюбове-критике и историке литературы особенно заметна нехватка специальных работ, освещающих его эстетику. Это объясняется тем, что долгое время Добролюбов-теоретик оставался в тени Н. Г. Чернышевского, считался всего лишь его талантливым учеником, разделявшим и на практике воплотившим, теоретические открытия своего учителя. Никакой оригинальности Добролюбова-теоретика литературы не отмечалось. В конце XX века положение начинает меняться, и вопрос рассматривается более дифференцированно. В работах Ю. Буртина, С. Ваймана, В. Гусева, Б. Егорова, М. Зельдовича, В. Кожина, Ф. Кузнецова, П. Николаева, Г. Поспелова, Е. Семенова, В. Туниманова, К. Тюнькина и других все чаще звучит мысль об оригинальности теоретических построений Добролюбова, наряду со сходством, все четче указывается на существенное различие Чернышевского и Добролюбова в решении ряда эстетических проблем. Целью статьи является характеристика столкновения двух типов мировоззрения 1840-х и 60-х годов и предложенной Добролюбовым концепции художественного мировоззрения.

Исследователи, писавшие о «Литературных мелочах прошлого года» (1859), неизменно обращали внимание на то место статьи, где шла речь о двух поколениях русского общества, причем концентрировали свое внимание на конкретно-историческом, публицистическом содержании мыслей Добролюбова [1]. Однако, как и вообще вся критика Добролюбова представляет собой единство публицистики и литературоведения [2], так и вопрос о двух поколениях русского общества обнаруживает, помимо публицистического, еще и собственно литературоведческое содержание.

Были попытки вообще отрицать плодотворность самого приема сопоставления 40-х и 60-х годов применительно к Добролюбову. Доводы приводились разные, но одинаково неубедительные. Так, в юбилейных добролюбовских публикациях 1911 года один из критиков утверждал, что Добролюбов «расплывается в нашем сознании, теряясь своими контурами частью в 40-х, частью в 60-х годах» [3: 274], другой же – полностью нивелировал позиции двух поколений: «Два лагеря нашей интеллигенции того времени различались гораздо больше по настроению, нежели по самому существу своих теоретических взглядов» [4: 15]. Точка зрения С. С. Окрейца, главного редактора (с 1880 по 1890 гг.) журнала «Луч», отличалась особой непримиримостью: он вообще отрицал какой-либо позитивный вклад шестидесятников, по существу, вычеркивал их из истории русской интеллигенции: «У нас о некоторых писателях прежнего времени укоренились представления, весьма далекие от истины. Некоторые возвеличены не по заслугам, другие унижены и закиданы грязью выше всякой меры и вне всякой справедливости. Люди шестидесятых годов были главные оценщики и судьи.

Публицисты этой эпохи оказываются, при проверке их вердиктов, наиболее пристрастными судьями, наименее компетентными ценителями и даже людьми, зачастую прямо недобросовестными.

Целый ряд бездарных писак ими возведен на высокий пьедестал, много личностей, с весьма ординарным талантом и еще более односторонним пониманием жизни, они провозгласили гениями, чуть не пророками будущего России.

Таковы Добролюбов и Чернышевский и другие.

Первый из них до того был увлечен семинарским самомнением, что в дубоватых виршах восклицал:

Милый друг! Я умираю

От того, что я был честен ...

Шестую тою же стезею,

Будешь миру ты известен!

Во-первых, он умирал от болезни. И его *честность* была тут решительно непричем. Во-вторых, стезя г. Добролюбова – узкая, односторонняя и крайне пристрастная публицистическая деятельность, едва ли поведет кого к известности в среде серьезных и мыслящих сынов России. Ему до таланта Белинского как до звезды небесной далеко [6: 177 – 178]. Приведенные примеры иллюстрируют наиболее характерные крайности в отношении к вопросу о двух поколениях. На этом пестром фоне позиция Добролюбова выделяется особой четкостью и целеустремленностью.

С точки зрения интересующей нас проблемы рассмотрение вопроса о двух поколениях русского общества проясняет *взгляд Добролюбова на теоретико-практический уровень мировоззрения*, которому в названной статье соответствует оппозиция «принцип – страсть».

«Люди **того** поколения – пишет Добролюбов, – проникнуты были высокими, но несколько отвлеченными стремлениями. Они стремились к истине, желали добра, их пленяло все прекрасное; но выше всего был для них **принцип**».

Принципом же называли общую философскую идею которую признавали основанием всей своей логики и морали (...) Отлично владея *отвлеченной логикой* они вовсе не знала *логики жизни* и поэтому считали ужасно легким все, что легко выводилось посредством *силлогизмов*, и вместе с тем ужасно мертвили жизнь, стараясь втиснуть ее в свои логические формы. (...) *Они состояли из двух плохо спаянных между собою начал: страсти и принципа*. Редко *принцип* разливался по всему их существу с силою *страсти*, и они всячески старались надуть себя, подогревая фразами свои холодные отвлеченности: еще реже *жизненная страсть* возводима была ими на степень принципа. Обыкновенно же *принцип* был сам по себе, а *страсть* сама по себе. Так произошло и здесь (т. е. в литературе – С. И.): *принцип, витая в высших сферах духовного разумения*, остался превыше всех обид и неудач; *страсть* же негодования ограничилась *низшею сферой* житейских отношений, до которых они почти никогда не умели проводить *философских начал*. Мало-помалу они вошли в свою пассивную роль и из всего прежнего сохранили только юношескую восторженность да наклонность потолковать с хорошим человеком о приятном обращении и помечтать о мостике через речку» [6, 70-71].

Людам 40-х годов присуще мировоззрение одряхлевшего, вырождающегося романтизма. Полный отрыв от жизни, бегство от нее в прошлое или в будущее и, как результат, рабское поклонение «отвлеченным идеям», фразерство, либеральничанье, политическая беспомощность – вот характерные черты общественных и литературных маниловых, любящих «помечтать о мостике через речку».

С этой точки зрения весьма характерной фигурой для указанного процесса был Обломов. Это выродившийся романтик, а обломовщина – результат разложения романтизма как мировоззрения. Обломов утратил даже веру в «отвлеченные идеи» [8].

Сразу же уточним, что речь идет не об «абсолютной антитезе» «романтизм-реализм» [9: 3]. Здесь и в дальнейшем определение романтического типа мировоззрения, во-первых, фиксирует, прежде всего отношение 60-х годов к годам 40-м, а не сущностные черты романтизма как художественной системы, во-вторых, ориентировано на крайние проявления романтизма как мировоззрения, конкретно на период 40-х годов, то есть период его «логического конца». Тем не менее, определение «романтический тип мировоззрения» целесообразно, так как через антиномию «романтизм – реализм» позволяет рельефнее ощутить новаторскую суть реалистического типа мировоззрения, который складывался в 60-е годы.

Как свидетельствует М. А. Антонович, «Добролюбов очень не жаловал некоторых литературных корифеев, и так называемых людей 40-х годов, и вообще всех и менее известных литераторов, либеральничавших только языком и пером; он безжалостно осуждал и порицал их и всегда говорил о них раздраженным тоном. В них видел, так сказать, квинтэссенцию того, что он ненавидел больше всего на свете, что считал позором и преступлением со стороны всякого интеллигентного и мыслящего человека, а тем более литератора: прекрасные мысли, прекрасные намерения, прекрасные слова – и никакие дела или даже непрекрасные дела» [10: 214].

«Разумеется, – продолжает Добролюбов, – были и есть в этом поколении люди, которое вовсе не подходило под общую норму, нами указанную. Таков был Белинский; таковы были еще пять-шесть человек, умеющих довести в себе *отвлеченный философский при-*

нции до реальной жизненности и истинной глубокой страстности. Это люди высшего разбора, перед которыми с изумлением преклонится всякое поколение» [7 (IV, 72)]. Таким образом, беда людей 40-х годов не в самом «принципе», не в наличии «отвлеченных идей», а в том, что эти «отвлеченные идеи» не соотносились ими с новой, ушедшей вперед русской действительностью. Такое соотношение было доступно только выдающимся личностям. «Совсем не так отнеслось к вопросам жизни молодое поколение...» (там же).

«Их еще смущает *принцип*, а между тем *жизнь* уже сильнее предъявляет над ними свои права, нежели над людьми прошлого поколения... Но за ними, и отчасти среди них, *виднеется уже другой общественный тип, тип людей реальных*... Благодаря трудам прошедшего поколения *принцип* достался этим людям уже не с таким трудом, как их предшественникам, и потому они не столь исключительно привязали себя к нему, имея возможность и силы *поверять его и соразмерять с жизнью*. Осмотревшись вокруг себя, они, *вместо всех туманных абстракций и призраков прошедших поколений*, увидели в мире только **человека**, настоящего человека, состоящего из плоти и крови, с его действительными, а не фантастическими отношениями ко всему внешнему миру... Они спустились из безграничных сфер абсолютной мысли и стали в ближайшее соприкосновение с действительной жизнью. Отвлеченные понятия заменились у них живыми представлениями... Люди нового времени *не только поняли, но и почувствовали*, что абсолютного в мире ничего нет, а все имеет только относительное значение» [7 (IV, 72-73)].

В 60-е годы сформировался новый «общественный тип, тип людей реальных», для которых важна «не совершенная рабская верность отвлеченным высшим идеям, а принесение возможно большей пользы человечеству» [7 (IV, 73)] «К этому знаменательному привел свои убеждения Чернышевский в диссертации «Эстетические отношения искусства и действительности» (1855), а Антонович, через десятилетие откликаясь на ее второе издание (1865), уже констатировал как свершившийся факт: «Уважение к действительности есть основной исходный пункт новой эстетической теории; все действительно существующее есть критерий, с которым должны сообразоваться всякие теории» [11: 248 – 249]

Это явление было характерно как для всей русской жизни 60-х годов, так и для русской литературы. И если еще в конце 1856 года И. С. Тургенев писал В. П. Боткину: «Мне кажется, главный недостаток наших писателей и преимущественно мой – состоит в том, что мы мало соприкасаемся с действительной жизнью, то есть с живыми людьми» [12 (Письма. 3: 46)], – то в ближайшие несколько лет этот «главный недостаток» русской литературы был полностью преодолен, что привело к появлению целого ряда произведений, построенных на «соприкосновении с действительной жизнью»: «Накануне» И. С. Тургенева, «Обломов» И. А. Гончарова, «Гроза» А. Н. Островского и другие.

Как отмечает современный исследователь жизни и творчества А. Н. Островского, после встречи в Петербурге с Толстым и Тургеневым, Некрасовым и Гончаровым, то есть после вхождения в круг «Современника», Островский «еще яснее понял, что *новое время заставляет и думать и говорить по-новому. Сочинения писателя сливались с его судьбой*: пример Толстого, приславшего свои очерки из горящего Севастополя, был заразителен. Все стремились к достоверности и «дельности», к тому, чтобы знать *правду из первых рук*, вообще глубже и шире знать свою Россию, ее беды и надежды» [13, 318-319].

Не случайно, что именно на материале драматургии Островского Добролюбов сформулировал основные принципы «реальной» критики: «У Островского был свой способ

понимания жизни – жизнью. Не теорией, не философией, а прожитым опытом и интуицией художника» [13:429] В этом особом «способе понимания жизни» Добролюбов увидел ярко выраженное стремление, свойственное всей русской жизни и литературе 60-х годов.

Общий корень произведений Островского – это его художественное «миросозерцание», фундаментом которого является «миросозерцание» народное. Поэтому в своих статьях об Островском Добролюбов разграничивает, с одной стороны, рационалистическое, отвлеченное творчество и, с другой стороны, жизненную, активную, полнокровную драматургию Островского. У других литераторов Добролюбов подчеркивает овладение отвлеченно-абстрактной стороной действительности, а у Островского на первом плане – «миросозерцание», «натура», «чутьё истинных потребностей и стремлений русской жизни», которое «всегда находилось в корне его произведений» [7 (VI: 320)].

Общность художественного и народного миросозерцания в произведениях Островского порождает очень ценную активно-действенную сторону его творчества. Его пьесы не остаются на уровне отвлечённых разглагольствований, а всегда предполагают «реальную возможность» к изменению, к развитию.

Характер Катерины потому и получил у Добролюбова такое полное и безусловное одобрение, что в основе его мировоззренческого типа лежит господство «натуры» над «теориями», что она осваивает жизнь не отвлечёнными идеями, а поступками, то есть формами самой жизни. Это её качество Добролюбов подчёркивает настойчиво и постоянно: «Бедная девочка, не получившая широкого теоретического образования», Катерина, водится только своей «натурой», «у Катерины, как у личности непосредственной, живой, всё делается по влечению натуры, без отчётливого сознания, а у людей развитых теоретически и сильных умом – главную роль играют логика и анализ» [7 (VI: 344)]. Такие высказывания Добролюбова о Катерине встречаются чуть ли не на каждой странице статьи [см., напр.: 7 (VI, 337, 341, 349, 350-359)].

Творческий подвиг Островского заключается в том, что он сумел «создать такое лицо, которое служит представителем великой народной идеи, не нося великих идей ни на языке, ни в голове» [7(VI: 352)]. Эта идея – идея протеста, свободы – порождена общностью народного и личного «миросозерцания», «натурой» Катерины.

Однако такой тип мировоззрения – с явным дефицитом рационального, с тенденцией к замкнутости на уровне практики – также не достаточен и не может быть признан универсальным. Это подтвердила общественная ситуация 1859 – 1861 годов: будущее России не в руках Катерин. Поэтому в атмосфере перестройки общественной мысли, пересмотра идей крестьянской революции, поисков новых путей развития России и прозвучала резко отрицательная писаревская оценка Катерины. Причём, оценка Д. И. Писарева была новой не только по отношению к Добролюбову, но и по отношению к его же взглядам трёхлетней давности: «Какая громадная разница между «нравственным идеалом» Писарева в начале 62-го и его взглядами 64-го года!» – восклицает В. И. Засулич [14:226]. Писарев спорит в равной степени как с Добролюбовым, так и с самим собой, со своими взглядами, которые оформились в 1859-61 годах и резко изменились после манифеста 19 февраля и смерти Добролюбова. Отсюда и новое зрение Писарева, его стремление «быть строже и последовательнее Добролюбова», необходимость «защищать его идеи против его собственных увлечений» [15: 366].

Писарева интересует не «драма, написанная с лишком три года тому назад», не разбор того, «каким образом Добролюбов ошибся в оценке женского характера», – «тут

дело идёт об общих вопросах нашей жизни» [15: 371;16]. Взгляды критиков неверно рассматривать как отдельные высказывания: нужно учитывать их включённость в процессы, происходившие тогда в русской жизни и литературе. Если для Добролюбова Катерина (символ народа) – это не знающая преград многоводная река, то «самобытный, стихийный разлив народной реки не играл» в надеждах Писарева на будущее «почти никакой роли» [17: 202, 205]. Вот в чём корень разногласия Добролюбова и Писарева, а «не в оценке, конечно, индивидуального характера Катерины, обрисованного Островским» [17: 201]. В новой общественной ситуации Писарев остро почувствовал недостаточность мировоззренческого типа Катерины, его бесперспективность для ближайшего будущего России, которой нужны теперь Лопуховы и Кирсановы, Базаровы и Рахметовы, то есть люди с иным мировоззрением: непосредственная связь с жизнью, «натура», «миросозерцание» получают у них мощную поддержку «рассудка», «идей», «теорий».

Но в порыве полемики Писарев, по контрасту с Катериной, гипертрофировал роль «идей», рациональный уровень мировоззрения: если «Добролюбов всегда задевает чувство», то «Писарев обходит его, зная только одного слушателя – ум» [18: 263]. С точки зрения изучаемой проблемы взгляды Добролюбова и Писарева на Катерину имеют своё историческое объяснение и взаимодополняют друг друга – это «две равные силы одного происхождения, одной почвы, одного источника, одного времени; они, как две стороны одной медали» [18: 264]. В сравнении с эпохой 40-х годов («почвой», «корнями») [19: 110], они отражают существенные изменения в мировоззренческом типе эпохи и могут быть осознаны как конечные звенья того исторического процесса, который «установил новое мировоззрение» [Там же].

Эпизод столкновения двух эпох – 40-х и 60-х годов – важный этап эволюции общественного сознания середины XIX века. И в этом плане Добролюбов – уникальное явление в литературе. Как никто другой, он необыкновенно остро почувствовал, «выстрадал» этот процесс, ощутил его каждым нервом, точно описал и глубоко исследовал его проявление в литературе.

ЛИТЕРАТУРА

1. См.: Скабичевский А. М. История новейшей литературы. 1848-1906 гг – СПб, 1906. – С. 82-83; Евгеньев-Максимов В. «Современник» при Чернышевском и Добролюбове. – Л., 1936. – С. 338-340; см. также примечания к статье, составленные В. Боградом (IV 434 – 435).
2. Убедительный анализ взаимопроникновения публицистики и литературной критики у Добролюбова содержится в статье Ю. Буртина; см.: Буртин Ю. Дело на все времена // В мире Добролюбова – М., 1989. – С. 131—165. «Яркий публицистический тон» в сочетании с «большим художественным вкусом» и «высоким представлениями о произведениях искусства» отмечал у Добролюбова еще А. Н. Пыпин; см.: Пыпин А. Н. Мои заметки // Н. А. Добролюбов в воспоминаниях современников. – М., 1986 – С. 227.
3. Кранихфельд В. Литературные отклики: Николай Александрович Добролюбов (1861 – 1911) // Современный мир. – 1911, – № 11 .
4. Неведомский М. Об Н. А. Добролюбове // Наша заря. – 1911. – № II. На эту публикацию откликнулся В. В. Воровский в памфлете «Зачем понадобился туман?»; см.: Воровский В. В. Эстетика. Литература. Искусство. – М., 1975. – С. 114-118.
5. Статья С. С. Окрейца упоминается в научной литературе о Добролюбове впервые.

6. Окр<ей>ц С. С. Б. н. // Луч. – 1884. – №12 – С. 176-179. Сохраняется правописание и пунктуация автора.

7. Добролюбов Н. А. Собр. соч.: В 9 т. – М., 1961-64. При цитировании статьи «Литературные мелочи прошлого года», курсив везде наш.

8. Вопрос об отношении Обломова к людям 40-х годов подробно рассмотрен Д. Н. Овсянко-Куликовским (главы X1 – X11); см.: Овсянко – Куликовский Д. Н. Из «Истории русской интеллигенции» // Овсянко-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы: В 2 т. – М., 1989. – Т. 2. – С. 231-273. О чертах «экономического», так сказать, хозяйственного «романтизма» в личности Обломова писал А. П. Рыбасов; см.: Рыбасов А. П. И. А. Гончаров. – М., 1957. – С. 233.

9. См.: Руднева Е. Г. Романтика в русском критическом реализме (вопросы теории). – М., 1988.

10. Антонович М. А. Из воспоминаний о Николае Александровиче Добролюбове // Н. А. Добролюбов в воспоминаниях современников. – М., 1986.

11. Антонович Н. А. Современная эстетическая теория // Антонович Н. А. Избранные философские сочинения. – М., 1945.

12. Тургенев И. С. Полн. собр. соч. и писем: В 28 т. – М. – Л., 1961. – Письма. – Т. 3.

13. Лакшин В. Александр Николаевич Островский. – М., 1982.

14. Засулич В. И. Сборник статей. – СПб., 1906. – Ч. 2.

15. Писарев Д. И. Мотивы русской драмы // Писарев Д. И. Собр. соч.: В 4 т. – М., 1955. – Т. 2.

16. О трактовке В. И. Засулич разногласий Писарева и Добролюбова см.: Шубина Е. В. Философско – социологические взгляды В. И. Засулич. – Л., 1984. – С. 47 -55.

17. Засулич В. И. Д. И. Писарев и Н. А. Добролюбов // Засулич В. И. Статьи о русской литературе. – М., 1960.

18. Шелгунов Н. В. Сочинения Д. И. Писарева // Шелгунов Н. В. Литературная критика. – Л., 1974.

19. Шелгунов Н. В. Люди сороковых и шестидесятых годов // Шелгунов Н. В. Литературная критика. – Л., 1974.

УДК 821. 161. 1Н-3. 091

Костенко А. Н.

(Запорожье, Украина)

ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И ТВОРЧЕСТВО В. НАБОКОВА

У зв'язку з певними змінами у світовому культурному просторі, які трапилися після II Світової війни, проблема національної ідентичності автора отримує нове розуміння. Це питання і піднімає наступна стаття. В. Набокова вважають письменником «поза часом та поза країною», що є результатом розвитку літератури, який визначали російські літературознавці О. Веселовський та М. Бахтін.

Ключові слова: мультикультурний письменник, національна ідентичність, національна своєрідність літератури.

According to certain changes in the world cultural sphere which occurred after World War II, the problem of the writer's national identity receives new understanding. The following

paper is raising this question. V. Nabokov is considered the writer «beyond time and country», which is the result of literature development, determined by the Russian scholars A. Veselovsky and M. Bakhtin.

Key words: *multicultural writer, national identity, national peculiarity of literature.*

Вторая мировая война отметила поворотный момент, не менее поразительный, чем какие-либо предыдущие изменения в мировой истории. Национальная идентичность и культурная лояльность оказались чрезвычайно запутанными и в какой-то мере устаревшими понятиями, так как интеллектуальные и культурные отношения расширились, сочинительство приобрело международный характер, и появилась новая литературная география. Авторы, которые преодолели границы между странами, изменили свое представление о другой культуре и обогатились духовно благодаря контакту с новым языком. Как отмечают А. Амойя и Б. Л. Кнапп в предисловии к книге «Мультикультурные писатели с 1945 года: путеводитель от А до Я», наиболее распространенной точкой зрения среди интеллектуалов-переселенцев является мнение, что первый (родной) язык определяет личность человека [1: xiv]. Так ли это?

Три американца, получившие нобелевскую премию по литературе, – Ч. Милош, А. Зингер, И. Бродский – были иммигрантами, писавшими на родном, не-английском языке. Но некоторые «мультикультурные» писатели отказались от своего родного языка, как, например, венгерский писатель А. Кестлер. Южно-африканец Б. Брейтенбах, несмотря на то, что прожил в Париже тридцать лет, не выдал ни строчки по-французски. А, к примеру, поздние романы М. Кундеры были написаны на французском языке, а не на его родном чешском. В. Набоков, С. Беккет приняли язык своей новой страны, в то время, как М. Юрсенар и И. Бахманн продолжали писать на своем родном языке. И этот список еще не закончен.

Подобные факты делают понятие национальной идентичности автора и его произведений весьма относительным. Что определяет национальную принадлежность писателя? Местожительства? Язык, на котором он пишет? Или вопросы, которые он поднимает в своих произведениях?

Вопросу национальной идентичности В. Набокова посвящены несколько монографий в зарубежном литературоведении (Asher Z. Milbauer «Transcending Exile. Conrad, Nabokov, I. B. Singer», 1985; E. K. Beaujour «Alien Tongues: Bilingual Russian Writers of the «First» Emigration», 1989; P. C. Williams «Russia Imagined. Art, Culture, and National Identity», 1999). Однако в отечественном литературоведении до сих пор нет комплексных работ, посвященных данному вопросу, да и понятие «национальной идентичности» еще не получило уровня определения, что и определяет актуальность данного исследования.

Автор (как определяет его «Современный словарь-справочник по литературе») – создатель литературного произведения, реальный человек со своей житейской биографией, неповторимым внутренним миром и психологическим укладом; писатель, включенный в определенный социокультурный и литературный контекст, обладающий теми или иными эстетическими установками, специфическим мировоззрением и т. д. [2: 9]. В этом определении акцент делается лишь на литературный контекст, к которому принадлежит автор, а не на его принадлежность к той или иной нации.

Считается, что автор, осознанно или неосознанно, направляет на читателя идентификаторы своей этничности, своей национальной идентичности и национальной иден-

тичности своего произведения, как отмечает О. Веретюк [3: 69]. Национальная идентичность писателя определяется целым рядом факторов, важнейшими среди которых считаются языковой, географический, культурный, государственный, идеологический, религиозный и фактор исторической памяти. Однако при более пристальном рассмотрении все эти факторы оказываются не столь существенными, и доминантными они могут выступать лишь в своем единстве, являясь отражением того или иного литературного контекста и определяясь национальным своеобразием конкретной литературы.

Вопрос о национальной принадлежности В. Набокова по-прежнему вызывает споры и разногласия. Г. Газданов назвал Набокова «писателем вне среды, вне страны», с чем не может не согласиться Н. Анастасьев, который в романе «Отчаяние» видит «наиболее красноречивый жест разрыва с отечественной традицией в ее классических образах» [4: 211]. К тому же что мы понимаем под «национальной идеей», «национальным самосознанием»? С. И. Кормилов в «Современном словарь-справочнике по литературе», определяя национальное своеобразие русской литературы, называет ее «литературой крайностей», «литературой взлетов и падений, бунтов и разрывов с тем, что утверждалось предшественниками» [2: 318]. В этом, безусловно, Набоков подлинный представитель русской литературы.

Но далее С. И. Кормилов отмечает, что литература России усвоила этический принцип соборности, патристические, а затем и государственнические устремления; она исполнена горячего сочувствия к человеку, всегда много страдавшему на своей родине [2: 318]. Подобные вопросы Набоков в своем творчестве не поднимает. Его больше интересуют не реальные страдания его бывших соотечественников на чужбине, а возможность обрести новую реальность, корни которой уходят в искусство.

Не было бы правильным видеть в стремлении Набокова отгородиться от окружающего мира разрыв с русской традицией. Русская культура издавна в силу своей истории вынуждена определять свою особенность в отношении других культур, и более того, с первых шагов научной рефлексии поставить вопрос о продуктивности взаимодействия «своего» и «чужого», как отмечает И. Шайтанов в статье «Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур» [5: 136].

У истоков этого рассуждения стоит А. Веселовский, который ценил национальную самобытность, но он с большим доверием относился к способности национального, «своего» противостоять влиянию, не отвергнув «чужое», а усвоив его, претворив себе на пользу. «Свое» – основа национальной культуры, но все основательное тяготеет к замедлению, к потере динамики. «Чужое» же способно обострить движение, взволновать воображение культуры, что благотворно повлияет на «встречу культур». В 1863 г. А. Веселовский писал: «Влияние чужого всегда обуславливается его внутренним согласием с уровнем той среды, на которую ему приходится действовать. Все, что слишком резко вырывается из этого уровня, останется непонятым или поймется по-своему, уравновесится с окружающей средой. Таким образом, самостоятельное развитие народа, подверженного письменным влияниям чужих литератур, остается ненарушенным в главных чертах: влияние действует более в ширину, чем в глубину, оно более дает материала, чем вносит новые идеи. Идею создает сам народ, такую, какая возможна в данном состоянии его развития» [цит. по: 6: 14-15].

Говоря об очередном обновлении сюжетов, А. Веселовский видел в подобной эволюции нечто органическое, цельное, хотя не следует забывать, что она переработала целый

ряд влияний и международных смешений, которыми так богата, например, европейская литература. В нашем взгляде на любовь наслонился христианский спиритуализм; в понятии героизма сочетается народная хитрость и лукавая сноровка с христианской самоотреченно-страдающей бравадой. Тем не менее, оба понятия сжились, прониклись взаимно, «а развитие общественного сознания поставило и новые цели самоотреченному подвигу в служении идее, народу, обществу», пишет А. Веселовский [7: 57].

Вот почему понятие не разделяющей, а соединяющей границы изначально становится важнейшим в бахтинском диалогизме: «Внутренней территории у культурной области нет: она вся расположена на границах, границы проходят повсюду, через каждый момент ее, систематическое единство культуры уходит в атомы культурной жизни, как солнце отражается в каждой капле ее. Каждый культурный акт существенно живет на границах: в этом его серьезность и значительность; отвлеченный от границ он теряет почву, становится пустым, заносчивым, вырождается и умирает» [8: 25].

Набокова интересует в первую очередь не трагизм изгнания, а возможность сохранить себя как личность, проблема духовного выживания. Его герои поистине находятся в пограничном состоянии, мечутся между стремлением выжить физически и желанием не растерять свои корни, что в целом было свойственно эмигрантской литературе. Однако Набоков стремится преодолеть подобную ограниченность; ему удается найти иную основу своей жизни и жизни своих персонажей, что проявилось уже в первом романе «Машенька» (1926).

Этот роман можно было бы озаглавить «История одного воспоминания». Главный герой романа, Лев Глебович Ганин, узнает в жене соседа по пансиону свою первую любовь Машеньку. Простая фотография становится отправной точкой возвращения назад, возвращения в молодость, в мир, которого больше не существует. Он чувствует себя богом, воссоздающим погибший мир, в котором ее образ, ее присутствие всего лишь тень, которую он поможет вернуть к жизни, осторожно, бережно возвращаясь назад, иногда к забытой мелочи, но не забегая вперед [9: 43].

Однако он напрасно напрягает память, пытаясь вспомнить их первую встречу. Ганин понимает: единственный образ Машеньки он сотворил еще задолго до того, как действительно ее увидел, поэтому теперь, спустя много лет, ему и кажется, что та встреча, которая произошла на самом деле, и та встреча, которая ему померещилась, слились воедино. Они переходят одна в другую, и различить их нет никакой возможности.

Воспоминания придают смысл жизни Ганина: «Это было не простое воспоминание, а жизнь, гораздо действительнее, гораздо «интенсивнее» — как пишут в газетах, — чем жизнь его берлинской тени. Это был удивительный роман, развивающийся с подлинной, нежной осторожностью» [9: 59].

Ганин живет как бы в двух мирах — мире сегодняшнем, действительном, и мире прошлом, и ему кажется, что нет никакого несоответствия между ходом прошлой жизни и ходом настоящей. Но так продолжается только до того момента, когда воспоминание Ганина останавливается на вопросе Машеньки из ее третьего письма: не хотел бы он вернуть все, что было? И внезапно наступает озарение — возврата к прошлому нет, вернуться в юность невозможно. Ожидая приезда Машеньки, Ганин думал: завтра приезжает вся его юность, вся его Россия [9: 91].

Но память выхватывает еще одно воспоминание, ощущение, охватившее его в Стамбуле после бегства из России — как далеко от него теплая громада родины и та Машенька, которую он полюбил навсегда. Воспоминания стали тенью прошлого, которое осталось безвозвратно потерянным; и Россия стала частью этого прошлого, и «этот блеск свежего

дерева был живее самой живой мечты о минувшем» [9: 99]. Прошлое пусть остается в прошлом, а в будущем, возможно, интересный сюжет получит новую жизнь и перестанет быть всего лишь тенью давно ушедших лет.

ЛИТЕРАТУРА

1. Multicultural Writers since 1945: An A-To-Z Guide / Ed. by A. Amoia, B. L. Knapp. – Greenwood Press, 2003. – 610 p.
2. Современный словарь-справочник по литературе / Сост. и научн. ред. С. И. Кормилов. – М.: Олимп: ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. – 704 с.
3. Веретюк О. Скажи мені, хто я? (Проблема національної ідентичності літератури, літературного твору та його автора) // Слово і час. – 2005. – № 12. – С. 69-73.
4. Анастасьев Н. Владимир Набоков. Одинокий Король. – М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф, 2002. – 525 с.
5. Шайтанов И. Триада современной компаративистики: глобализация – интертекст – диалог культур // Вопросы литературы. – 2005. – № 6. – С. 130-137.
6. Горский И. К. Об исторической поэтике Александра Веселовского // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 11-31.
7. Веселовский А. Н. Из введения в историческую поэтику // Веселовский А. Н. Историческая поэтика. – М.: Высшая школа, 1989. – С. 42-58.
8. Бахтин М. Проблема содержания, материала и формы в словесном художественном творчестве // Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. – М.: Художественная литература, 1975. – С. 6-71.
9. Набоков В. В. Машенька // Набоков В. В. Истребление тиранов: Избр. проза. – Мн.: Маст. лит., 1989. – С. 19-99.

УДК 821. 161. 1 – 2. 09 + 929 Набоков

Бабенко О. А.
(Луганск, Украина)

РЕМИНИСЦЕНТНЫЕ ОТРАЖЕНИЯ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIX – XX ВЕКОВ В ДРАМАТУРГИИ В. В. НАБΟКОВА

Автор статті розкриває зв'язки драматургії В. В. Набокова з класичними творами російської літератури таких відомих авторів, як О. С. Пушкін, М. В. Гоголь, Ф. М. Достоевський, А. П. Чехов, О. Блок та інші. Набоков розумів ремінісцентну організацію тексту як новий засіб художнього освоєння дійсності, що в статті розглядається на прикладі двох н'єс зрілої драматичної творчості Набокова. Окрім власно ремінісценцій, письменник використовує пародійні посилання, натяки на класичні твори, фрази-перевертні, крізь які просвічують відомі вирази літературних персонажів. Автор статті розвиває думку про те, що, хоча Набоков і переймав традиції як класичної літератури, так і постмодерну, вплив класики на його творчість виявився більш вагомим.

Ключові слова: ремінісценція, пародія, алюзія, підтекст, театр.

The author of the article exposes connections between V. V. Nabokov's dramaturgy and classical works of Russian literature of such famous authors as A. S. Pushkin, N. V. Gogol,

F. M. Dostoyevskiy, A. P. Chekhov, A. Block and others. Nabokov understood the reminiscence organization of the text as a new method of the artistic mastering of the reality, which is considered on the example of two plays of Nabokov's matured dramatic works. In addition to proper reminiscences the writer uses parody references, allusions to classical works, toppled phrases, through which famous expressions of literary personages are appeared. The author of the article develops the idea that, notwithstanding the fact that Nabokov followed both classical traditions and postmodernism, the influence of classics on his creative work was more meaningful.

Key words: *reminiscence, parody, allusion, implication, theatre.*

*Набоков выступает в роли дирижера,
управляющего полифонической симфонией
реминисцентных отражений.
А. В. Злочевская*

Драматургии В. В. Набокова посвящены немногочисленные работы. Большинство исследователей считает драматическое творчество писателя незначительным по сравнению с его прозаическими и поэтическими трудами [1]. Несмотря на то, что драматургия не являлась приоритетной в литературном наследии Набокова, она заслуживает пристального изучения. Во-первых, целостное понимание общей эстетико-философской концепции Набокова-художника невозможно без постижения смыслов, заложенных в его драматических работах. Во-вторых, по мнению некоторых исследователей, недооцененный литературоведами набоковский театр является следующим звеном после чеховского [См., напр.: 2: 153]. В-третьих, драматургия Набокова не может остаться без внимания уже потому, что она является синтетическим плодом как традиций русской классической литературы, так и модернистской.

А. Арьев в своей работе «И сны, и явь» выдвинул гипотезу о существовании особого «набоковского типа культуры», одним из основных признаков которого является «реминисцентная отзывчивость» [3: 205]. Особое значение в этой «реминисцентно отзывчивой» концепции писателя Арьев придает не только «повышенной цитатности», но и намекам, пародии на оригинальный текст. Собственно реминисценции у Набокова встречаются не часто, для «великого мистификатора» это было бы слишком просто. Набоков не был любителем детских игр с читателем, а, наоборот, адресовал свои тексты читателю-интеллектуалу, искусенному знаниями классической литературы и способному угадать оригинал за фразой-перевертышем.

Сам Набоков опровергал высказывания о реминисцентной насыщенности своих произведений. Довольно странными могут показаться его слова: «Я <...> никогда не мог понять, — писал он, — почему от каждой моей книги неизменно начинают метаться в поисках более или менее известных имен на предмет пылких сопоставлений. За минувшие три десятилетия в меня швырялись (ограничусь лишь немногими примерами этих артиллерийских игрушек) Гоголем, Достоевским, Джойсом, Вольтером, Садом, Стендалем, Бальзаком, Байроном, Бирбомом, Прустом, Клейстом, Макаром Маринским, Мари Маккарти, Мэридитом(!), Сервантесом, Чарли Чаплином, баронессой Мурасаки, Пушкиным, Рускиным и даже Себастьяном Найтом» [4: 47]. И вместе с тем Набоков называл спутниками истинного искусства пародию, вариации на чужие темы. Разрешением этих противоречий может послужить различие *реминисценций как заимствований* (наличие

чего в своих творениях опровергал Набоков) и «*реминисцентной организации текста* как нового способа художественного освоения реальности» [5: 48].

Целью статьи является изучение набоковской реминисцентной организации драматического текста на примере двух зрелых пьес 1938 года – «События» и «Изобретения Вальса». В этих произведениях наиболее ярко отразились традиции русской классической литературы. «Событие» и «Изобретение Вальса» насыщены реминисценциями, аллюзиями и пародией, связывающими Набокова с такими именами, как А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, Ф. М. Достоевский, А. П. Чехов, А. Блок и другие. Посредством реминисцентности реализуется высший уровень внутреннего пространства пьес писателя. На этом уровне представлен диалог между произведениями Набокова и шедеврами XIX – начала XX веков. Задачей нашей работы является исследование этого высшего смыслового уровня как ступени межтекстовой коммуникации.

В «Событии» упоминается множество культурных реалий, но скрыто, в подтексте. Набоков был мастером аллюзий. «Слова его героев метят не в сердцевицу, не в яблочко той мысли, какую они хотят выразить, но попадают лишь в край ее, вызывают мгновенную искру и, пролетев по касательной, удаляются в бесконечное пространство, наполненное первозданной бессловесной тьмой подсознания» [2: 148]. Одним из писателей, непрестанно цитируемых в «Событии», является Чехов. Он виден во всем. Одна только перевернутая фраза Чехова из уст героини «События» Любви: «Если в первом действии висит на стене ружье, то в последнем оно должно дать осечку», – уже приглашает задуматься о роли великого драматурга в пьесе Набокова [15: 475].

Главный герой пьесы, заурядный портретист Трошейкин, сам в первом акте сравнивает с «тремя сестрами» жену, тещу и себя. У его тещи, «литераторши» Опаяшиной, чеховские имя и отчество. Сестра Любви Вера, выражая тоску по прошлому, намекает на знаменитый чеховский «Вишневый сад»: «Когда папа умер и был продан наш дом и сад, мне было обидно, что как-то впридачу отдается все, что было в углах нашептано, нашучено, заплакано». Прообразом служанки Марфы является Фирс из той же чеховской пьесы. И несколько мистически выглядит жена Трошейкина Любовь, оценивающая служанку с позиции автора пьесы, будто бы сопоставляющего Марфу с Фирсом и уличающего ее в плохой игре. Мать Любви, в свою очередь, замечает, что «из всего этого могла бы выйти презренная пьеса». Любовь просит Марфу позаковыристей перевирать сложные слова, намекая на то, что последняя «не дотягивает» до образа чеховского Фирса. А. Бабилов заметил, что в судьбе Любви обозначена параллель к Любви Раневской из «Вишневого сада», потерявшей семилетнего сына [7: 561].

«Событие» соотносится с еще одной небезызвестной пьесой, о которой Набоков сказал, что это «самая великая пьеса, написанная в России» [8: 429]. Это «Ревизор» Гоголя. Любовь не упускает случая заметить матери (прозрачный намек автора) о начавшейся суматохе: «Одним словом: господи, к нам в город приехал ревизор». В позднем автокомментарии к своей пьесе Гоголь говорил о том, что настоящим ревизором является смерть. В «Событии» без смерти тоже не обошлось. Угроза смерти стала ревизором пустой жизни Трошейкина. Не удивительно, что фамилии героев обеих пьес – Хлестаков и Трошейкин – переключаются: один «хлещет», а другой «трещит».

Кульминационный момент второго действия представляет собой аллюзию на финальную «немую сцену» «Ревизора» [9 (4: 92)]. Диалог душ Любви и Трошейкина происходит на фоне замерших фигур гостей Опаяшиной. Автор пишет в ремарке, что «следовало бы, чтобы спустилась прозрачная ткань или средний занавес, на котором вся их <гостей>.

О. Б. > группировка была бы нарисована с точным повторением поз». После соединения Любви и ее мужа «кончиками крыльев» на «мгновенной высоте» Трошейкин замечает об остальных героях: «Это так – мираж, фигуранты, ничто. Наконец, я сам это намалевал. Скверная картина – но безвредная». Это «визуальная театральнo-драматургическая аллюзия» [7: 571]. Застывшие гости в «Событии» и куклы генералов из «Изобретения Вальса» – это гоголевская немая сцена, но также и намек на две знаменитые постановки В. Э. Мейерхольда – «Ревизора» и «Балаганчика».

Существует точка зрения о влиянии мейерхольдовского театра на «Событие». В самом деле, пьеса Набокова очень напоминает гоголевского «Ревизора», особенно в постановке Мейерхольда, и не только по признакам внешним. В «Ревизоре» Мейерхольда немую сцену изображали куклы. Сам Набоков высоко ценил постановку «Ревизора» Мейерхольда, который, по словам писателя, «создал сценический вариант «Ревизора», который в какой-то мере передавал подлинного Гоголя» [8: 431; 10: 57]. В «Событии» используется тот же прием среднего занавеса, который применялся также в «Фундаменте счастья» Н. Евреинова.

Набоков не ограничивается гоголевским «Ревизором», продолжая обращаться к другим произведениям писателя. В образе Трошейкина наблюдается сходство с Чартковым из «Портрета» Гоголя [7: 562]. Они оба пишут «портретики за деньги», рисуют «отцов семейств». А появление на сцене Вагабундовой усиливает мотив ожившего портрета, использовавшийся в гоголевском рассказе. Чартков рисовал двойной портрет Lise [9 (3: 90)], а Трошейкин – Вагабундовой. Ее портрет, за который Трошейкин рассчитывает получить деньги, образует параллель к портрету старика, ожившему во сне Чарткова и принесшему ему деньги.

В «Событии» прослеживается и Пушкин. «Откровение» набоковской Любви «Онегин, я тогда моложе, я лучше...» невозможно не продолжить словами пушкинской Татьяны: «... кажется, была, // И я любила вас; и что же? // Что в сердце вашем я нашла?» [11 (5: 160)]. Настроения обеих героинь как нельзя лучше совпадают. Любовь же говорит матери шутливо о Барбашине: «Я ему с няней пошлю французскую записку». Охраняющий Трошейкина от нападения агент перед самым финалом бросает пушкинское: «Начнем, пожалуй...» [11 (5: 113)]. Исследователь Бабилов видит сходство образа Вагабундовой и старухи графини из «Пиковой дамы» А. С. Пушкина [7: 562].

Появление Барбошина на сцене знаменует появление множества мотивов произведений Достоевского. Это происходит с первой же реплики Барбошина: «Не вам, не вам кланяюсь, а всем женам...». Сравните слова Раскольникова в четвертой главе «Преступления и наказания», обращенные к Соне Мармеладовой: «Я не тебе поклонился, а всему страданию человеческому поклонился...» [12 (6: 246)]. Далее «сыщик» произносит короткую пародию на известный разговор Ивана с Алешей в «Братьях Карамазовых»: «О, вы увидите! Жизнь будет прекрасна. Жизнь будет вкусна. Птицы будут петь среди клейких листочков, слепцы услышат, прозреют глухонемые. Молодые женщины будут поднимать к солнцу своих малиновых младенцев. Вчерашние враги будут обнимать друг друга. И врагов своих врагов. Надо только верить...». В этой восторженной речи Барбошина можно видеть те же «клейкие листочки», что и у Ивана Карамазова («Пусть я не верю в порядок вещей, но дороги мне клейкие, распускающиеся весной листочки...» [12 (14: 209 – 210)]), тех же обнимающихся врагов («Я хочу видеть своими глазами, как лань ляжет подле льва, как зарезанный встанет и обнимется с убившим его» [12 (14: 222)]). Помимо содержания, пародируется и стиль Великого инквизитора.

В конце концов, Набоков подводит своего читателя-зрителя к проекции всем известной антитезы «Братьев Карамазовых» о всечеловеческом счастье ценой жизни одного «ребеночка» на судьбу Трощейкина. Некая абстрактная антитеза Достоевского приобретает предметный характер: возможно ли счастье для Трощейкина, когда его ребенок умер?

Пародию на Великого инквизитора находим и в «Изобретении Вальса» в речи сумасшедшего изобретателя Сальватора Вальса: «Розовое небо распухнет в улыбку. Все народы навек сольются в дружную семью. Заботливо я буду надзирать, сверять мечту с действительностью плавкой, и расцветет добро, и зло растает в лучах законов, выбранных из лучших, когда либо предложенных... Поверьте, – мне благо человечества дороже всего на свете!».

Министр называет Сальватора Вальса именем Сильвио. Здесь наблюдается аллюзия на фантастическую драму в стихах «Сильвио» (1890) Д. С. Мережковского. Не удивительно, что обе пьесы – Набокова и Мережковского – построены по мотивам драмы Кальдерона «Жизнь есть сон». Исследователи считают, что в «Изобретении Вальса» также присутствуют мотивы пушкинского «Выстрела». Об этом свидетельствует одно только имя стрелка – Сильвио. Сравним сцену со взорванной Вальсом верхушкой горы в кабинете Министра со сценой дуэли в графском кабинете, где в результате выстрела того же Сильвио была попорчена одна из картин со швейцарским, то есть горным, видом: «В картинах я не знаток, но одна привлекла мое внимание. Она изображала какой-то вид из Швейцарии; но поразила меня в ней не живописность, а то, что картина была прострелена двумя пулями, всаженными одна на другую» [11 (6:66)].

В том же многогранном «Событии» распознается и Блок. Трощейкин называет гостью «мадам Вагабундова», что равнозначно «мадам Смерть». Здесь кроется намек на пьесу Рашильд «Madame la Mort» (1891, перевод О. И. Петровской под названием «Госпожа Смерть»). «Один из ближайших к «Событию» источников этого приема – «Балаганчик» (1906) Блока, где смерть является в образе Коломбины [13 (3)]. «Белое платье» Вагабундовой напоминает «белые пелены» Смерти-Коломбины. Трощейкин, как и Пьеро в «Балаганчике», не видит в образе Вагабундовой символа смерти. Бабилов также указывает на связь «События» с «Непрошеной» М. Метерлинка (1891, перевод В. М. Саблина под названием «Вторжение смерти», 1903), где Смерть предстает в образе Сестры Милосердия [7: 562]. В метерлинковской пьесе новорожденный ребенок кричит в момент смерти матери, о чем говорит Сестра Милосердия [14: 358]. В «Событии» все происходит наоборот: акушерка Элеонора Шнап, присутствовавшая при рождении ребенка Любви, была на его похоронах и появилась снова, чтобы видеть смерть матери.

Трощейкинское «как хорошо и приятно» можно считать ироничным перефразированием строки из блоковского стихотворения «О смерти» из цикла «Вольные мысли» (1907). В оригинале слова звучат так: «Так хорошо и вольно умереть» [13 (2: 45)]. Не менее иронично и продолжение страха Трощейкина: «По городу – может быть, в двух шагах от нас – гуляет на воле негодяй, который поклялся убить». Сравним с первоисточником: «Все чаще я по городу брожу. / Все чаще вижу смерть...» [13 (2: 44)]. Таким образом, Набоков иронизирует по поводу страха Трощейкина в ожидании Барбашина-смерти, который на самом-то деле является призраком.

Мелкими штришками автор вводит в пьесу М. Горького: трощейкинские имя и отчество – Алексей Максимович. При этом художник-пустоцвет называет себя потомком воеводы XIV века и требует писать свою фамилию через «ять». А «живописный живописец» Куприков имеет княжеские имя и отчество – Игорь Олегович.

Набоков не упустил возможности упомянуть выдающихся иностранных авторов. Приглашенный Опаяшиной «маститый писатель» (пародия на И. А. Бунина) перевирает

первую строку известного монолога Гамлета («Вот в чем вопрос») на манер церковнославянской пошлости: «Зад из зык вещан». П. Паламарчук было замечено, что Трошейкин упоминает Вильгельма Телля, рассказывая о покушении Барбашина [2: 149]. Но ситуация «События» в лучших традициях Набокова является зеркальным отражением первоисточника: Вильгельм Телль попал в яблоко на голове сына, не задев последнего; Барбашин простреливает руку Трошейкина, держащую яблоко». Бабилов считает, что сюжет гетевской баллады в переводе В. А. Жуковского «Лесной царь» (1818) об умирающем на руках отца младенце соотносится с темой двоемирия в «Событии» [7: 565].

Помимо всех перечисленных выше аллюзий, автор не забывает и о себе. Трошейкин с Любовью собрались пойти, но все-таки не пошли на поставленную по одноименному роману Набокова «лучшую фильму сезона» «Камера Обскура».

Таким образом, особенно важную роль в формировании набоковского театра играли Гоголь и Чехов, а связи между драматическими произведениями Набокова и такими классическими образцами русской и мировой литературы, как «Евгений Онегин» Пушкина, «Балаганчик» Блока, «Сильвио» Мережковского и другими, свидетельствуют о реминисцентной насыщенности набоковской драматургии, о существовании особого «набоковского типа культуры», одно из концептуальных положений которого реализуется через реминисцентность.

Драма как род литературы уже сама по себе диалогична. Набоковская драма диалогична вдвойне. *Внутреннее пространство* пьес Набокова имеет поуровневое строение. И высший его уровень реализован во вневременном диалоге Набокова и классиков литературы. На низшем уровне – *линейном* – герои его пьес живут своими мелкими, примитивными интересами – в *одномерной* плоскости. На более высоком уровне – *вертикальном* – некоторые персонажи претендуют на авторство пьесы, в которой сами исполняют предложенную Набоковым роль. Герои могут предугадывать развитие действия, финал пьесы и даже в некотором роде спорить с настоящим автором, но они, конечно, обладают мнимой сочинительской властью. *Третий* уровень представлен тончайшим диалогом, скрытым за обычными линейными репликами персонажей. Это и *диалог культур* – XIX и XX века, и разговор преемника с мастерами, и презентация модернистской интертекстуальности – не через цитату, а сквозь игру, пародию, перевираание.

ЛИТЕРАТУРА

1. Толстой Ив. Набоков и его театральное наследие // В. Набоков. Пьесы. – М.: Искусство, 1990. – С. 5 – 42.
2. Паламарчук П. Театр Владимира Набокова // Дон. – 1990. – №7. – С. 147 – 153.
3. Арьев А. И сны, и явь (О смысле литературно-философской позиции В. В. Набокова) // Звезда. – 1999. – №4. – С. 204 – 213.
4. Набоков В. В. Предисловие к английскому переводу романа «Приглашение на казнь» // В. В. Набоков: **pro et contra. Материалы и исследования о жизни и творчестве** В. В. Набокова: Антология: В 2 т. – СПб.: Изд. РХГИ. – 1997. – Т. 1. – С. 47.
5. Злочевская А. В. Поэтика Владимира Набокова: новации и традиции // Русская литература. – 2000. – № 1. – С. 40 – 62.
6. Набоков В. В. Русский период. Собр. соч.: В 5 т. / Сост. Н. Артеменко-Толстой. – СПб.: Симпозиум, 2003. – Т. 5. – 832 с. Тексты пьес цитируются по этому изданию без указания номера в списке и страниц.

7. Бабилов А. «Событие» и самое главное в драматической концепции В. В. Набокова // В. В. Набоков: *pro et contra. Материалы и исследования о жизни и творчестве* В. В. Набокова: Антология: В 2 т. / Сост. Б. В. Аверин. – СПб.: Изд. РХГИ. – 2001. – т. 2. – С. 559 – 586.

8. Набоков В. В. Николай Гоголь // Набоков В. В. Американский период. Собр. соч.: В 5 т.: Пер. с англ. / Сост. С. Ильина, А. Кононова. – СПб.: Симпозиум, 2004. – Т. 1. – 608 с.

9. Гоголь Н. В. Собр. соч.: В 8 т. – М.: Правда, 1984. – Т. 3. – 336 с., Т. 4. – 432 с.

10. Набоков В. В. Лекции по русской литературе. – М.: Независимая газета, 1996. – 440 с.

11. Пушкин А. С. Полное собр. соч.: В 10 т. / Под ред. Б. В. Томашевского. – Л.: Наука, 1978. – изд. 4-е. – Т. 5. – 528 с., Т. 6. – 576 с.

12. Достоевский Ф. М. Полное собр. соч.: В 30 т. / Под общ. ред. В. Г. Базанова, В. В. Виноградова и др. – Л.: Наука. – Т. 6. – 1973. – 424 с., Т. 14. – 1976. – 512 с.

13. Блок А. Собр. соч.: В 6 т. / Редкол.: М. Дудин и др. – Л.: Художественная литература. – Т. 2. – 1980. – 472 с., Т. 3. – 1981. – 440с.

14. Метерлинк М. Пьесы // Библиотека всемирной литературы / Под ред. М. Ваксмахера. – М.: Художественная литература, 1972. – Т. 142. – 608 с.

УДК 821. 161. 1-3 Пелевин

Дитковская И. Ю.

(Днепропетровск, Украина)

«НОВЫЙ» ИЛИ «СТАРЫЙ» ВИКТОР ПЕЛЕВИН?

Розглядається місце філософії буддизму в творах В. Пелевіна.

Ключові слова: *постмодернізм, центруючий текст-лідер, буддизм.*

Рассматривается место философии буддизма в романах В. Пелевина.

Ключевые слова: *постмодернизм, центрирующий текст-лидер, буддизм.*

Buddhism in Pelevin's works.

Key words: *postmodernism, centering leader-text, Buddhism.*

Творчество В. Пелевина, начиная с ранних рассказов, напечатанных в «Науке и жизни», заняло значительное место в литературной жизни постсоветского общества, сделало писателя культовой фигурой современности. Прозу Пелевина, яркую, всегда актуальную и интересную, можно рассматривать как блестящий образец российского постмодернизма, в котором размыта грань между массовостью и элитарностью (именно к этому призывал Лесли Фидлер). Среди широкого спектра пелевинских интекстов, конструирующих произведения писателя, особо выделяется один – буддистская философия. Существует три основных точки зрения относительно того, насколько серьезно увлечен писатель буддизмом. Первая из них представлена И. Зотовым, который утверждает, что «никакого интереса, кроме разве что поверхностной пропаганды основ буддизма, не представляли и не представляют пелевинские тексты» [1]. А. Балод в статье «Пелевин:

диалектика и критика» полагает, что Пелевину интересны буддистские идеи, а то, что его интересует, он использует в своих произведениях. Однако талант Пелевина очевидно не сводится к просветительству на ниве буддизма» [2]. О серьезном отношении В. Пелевина к буддизму говорят А. Генис, С. Корнев, И. Дитковская. А. Генис определяет буддизм как своеобразный символ веры. Пелевина [3]. С. Корнев видит в буддизме тотальную идею, пронизывающую произведения писателя (в частности роман «Чапаев и Пустота») [4]. На материале рассказов, повестей и романов «Чапаев и Пустота» и «Generation «П» И. Дитковская в диссертационной работе «Интертекстуальность прозы В. Пелевина» показывает, что характер интертекстуальности в прозе писателя обусловлен приближением к центрирующему тексту-лидеру, которым выступает буддизм. «В. Пелевин последовательно эволюционирует к однозначному выявлению текста-лидера, который выступает в роли центрирующего элемента как на уровне построения мирообраза, так и на уровне создания героя» [5].

После выхода в свет новых романов, снова возникает вопрос о философском характере пелевинской прозы. Рассмотреть место буддизма в романах В. Пелевина разных лет – задача нашей статьи.

Творчество писателя можно условно разделить на три периода. К первому отнесем рассказы и повести писателя, ко второму – романы «Чапаев и Пустота» и «Generation «П». К третьему периоду, наступившему после интригующего молчания, романы «Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда», «Священная книга оборотня» и, наконец, «Ампиr В».

Начиная с ранних рассказов В. Пелевина, буддизм выступает одним из любимых инстинктов писателя. Повествование пронизано восточными именами («СССР Тайшоу Чжуань»), топонимами («Вести из Непала»), символами. Неизменными ориентирами творчества В. Пелевина становятся такие ключевые понятия буддизма как реинкарнация и Пустота («Хрустальный мир»); в форме коанов строятся диалоги пелевинских героев. Картина мира в ряде рассказов принимает форму мандалы, сакрального буддистского символа («День бульдозериста»), а замкнутое жизненное пространство мыслится как колесо сансары («Затворник и Шестипалый»).

Буддизм входит в повести и первые романы В. Пелевина через названия произведений. Так, например, в «Омоне Ра», наряду с египетским и советским культурными кодами, корневой слог «ОМ» – центральная индуcская биджамантра, которая символизирует творение, растворение, в ней сконцентрирован Брахман, то есть вся реальность [6: 361]. В «Чапаеве и Пустоте» второе слово в названии прочитывается в контексте буддистского осмысления мира как пустоты. Можно предположить, что и в «Generation «П», «П» – не только пепси, но и пустота (повествование начинается с описания исчезновения реальности).

В русле буддистского кода осмысляется В. Пелевиным сотворение мира и его крушение. В «Generation «П» начало мира связывается с популярной буддистской мантрой («Ом мани падме хум») [6: 362] – формулой творения, а его исчезновение в романе «Чапаев и Пустота» с глиняным пулеметом Чапаева. Чапаев здесь ассоциируется с буддой Анагам, который, проявляя истинную природу вещей, просто указывал на них пальцем, после чего вещи исчезали.

Картина мира в романах строится на бинарной мифологической оппозиции «верх» / «низ» («ад» / «рай»), а понимание ада ирая восходит к традициям буддистской школы махаяны. Симптоматично, что пелевинский рай назван Внутренняя Монголия – это

определение страны, в которой распространен буддизм и место внутри самого человека. Обозначить этот рай как буддистский позволяет не только его местонахождение, но и используемые образы-символы, такие как желтая шапка (гелуг-па или ваджраянская «секта Желтых Шапок»), белый слон, образ которого занимает важное место в индуизме и буддизме.

В романе «Generation «П» ад – телевизионный мир, рай – избавление от него. Знаково и название рая – Бутан – буддистское государство.

Обращение В. Пелевина к амбивалентным буддистским символам не случайно, поскольку целью является не столько создание картины мира, сколько ее разрушение. В начале произведений писатель изображает «небытие» исчезнувшего мира, как результат социальных катаклизмов (революция, перестройка), трактуя его как первое «крушение» мира. Второе происходит в конце романов как следствие осознания героем нереальности мира, его пустотности. Этого эффекта В. Пелевин достигает благодаря разрушению всех обыгрываемых им идей, нерушимой остается только одна – дзен-буддизм, который не может быть разрушен, поскольку ироничен по своей природе.

О влиянии буддизма на творчество В. Пелевина указывает и литературная репутация писателя, и активно используемая им модель учителя – гуру, или бодисатвы, помогающего главному герою достичь просветления. Мотив пути, постижение героем четырех благородных истин буддизма предопределяет коллизии пелевинского персонажа.

Анализ творчества В. Пелевина 80-90-х годов на уровне картины мира и концепции героя [5] выявил его некое единство и цельность, возникающие благодаря использованию центрирующего текста-лидера – буддизма.

Насколько же состоялась заданная В. Пелевиным формула в его новых произведениях?

Первое, появившееся после продолжительного молчания писателя, произведение «Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» явно вырывается из контекста пелевинского творчества. Текст читается тяжело и в нем не сразу узнается прежний В. Пелевин, со свойственной ему манерой оперировать широким культурным интертекстом с поразительной легкостью, которая во многом и предопределила коммерческий успех писателя, читабельность его произведений, интерес, как широкой публики, так и литературоведов. От «Диалектики Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» веет сорокинским постмодернизмом.

Как же реализуется ключевая идея в «Диалектике Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда»? Сложно говорить о каком-либо центрировании вокруг буддистской философии. Хотя название «Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» отсылает читателя к предшествующим произведениям, события в которых происходили именно в переходные периоды (революция начала прошлого века и перестройка в «Чапаеве и Пустоте», развал СССР в «Generation «П»»). Вторая часть названия – «из Ниоткуда в Никуда» является аллюзией на книгу Карлоса Кастанеды «Путешествие в Икстлан»: «Все пути одинаковы – все они ведут в никуда» [7: 97-98]. Использование этой аллюзии намечает метафизический план романа – романа о пути. Но, ни «Числа», ни последующие произведения мало напоминают путь Петра Пустоты и Вавилена Татарского. Буддизму же в новом произведении отведено не больше места, чем иным интекстам и практически до самого конца книги не покидает ощущение того, что со своим «message» В. Пелевин наконец-то «наигрался». Но не все так просто. Именно в конце книги, там, где в предшествующих текстах пелевинский герой то ли попадает в нирвану, то ли так и не обретает

просветления, буддистский интертекст В. Пелевина, реализованный в рассказе «Запись о поиске ветра», обретает свою силу. Оказывается, что в идейном отношении все предшествующие тексты «Диалектики Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» – «множество странных историй, рассыпающихся на еще большее количество крохотных рассказов, сквозь которые нельзя преодолеть ни одной общей нити – кроме той изначальной, что проходит сквозь все» [8: 383]. «ДПП» на самом деле – роман про путь: про путь банкира, про путь самурая (хагакуре), про путь потребителя к своим мечтам, про маршрут движения нефти; наконец, про Путь-Дао» [9]. Ключевой рассказ-стилизация в духе восточной философской прозы имеет истинно восточное наименование «Запись о поиске ветра». Его можно рассматривать как своеобразный манифест В. Пелевина, в творчестве которого мотив пути занимает, пожалуй, доминирующее место. Здесь и привычный по ранним произведениям рассказчик-китаец, один из многочисленных двойников автора, и ключ к осмыслению произведения и творчества в целом. В конце книги писатель открывает читателю, что собирался написать книгу о Пути, но у него ничего не получилось: нельзя создать произведение искусства о том, что по определению не имеет формы. «Когда в нас рождается сочинитель, мы покидаем Путь» [8: 379]. Но, тем не менее «Мое сердце знает, что повествование, о котором я говорю, существует. Вот только прочесть его может лишь тот таинственный ветер, который листает страницы всех существующих книг» [8: 384]. В. Пелевин, начиная со своих первых повестей и романов, целенаправленно создает произведения о пути, причем описывает «неописуемое разным людям надо по-разному» [9]. Не случайно С. Корнев называет произведения писателя «перекодирующим текстом», неким комплексом идей и вербальных сигналов, которые могут полностью дезинтегрировать содержимое человеческого мозга и потом собрать заново, в нужной кому-то (в нашем случае В. Пелевину) конфигурации [4: 12]. В рассказе «Бубен нижнего мира», который, как и рассказ «Запись о поиске ветра», весьма показателен для пелевинского творчества, звучит идея о создании «ментального лазера смерти», выполненного в виде небольшого рассказа. Смерть же в произведениях В. Пелевина мыслится не столько как физическая смерть, а как начало нового, «просветленного» существования, к которому, в конечном счете, и направлен путь В. Пелевина.

Путь у В. Пелевина – это путь «Дао» (в китайской «Дао Дэ Цзин» – «Книге о Пути и Благодати»). Очень близко пелевинское видение пути и к осмыслению его Карлосом Кастанедой, аллюзии на книгу которого, звучат уже в названии произведения: «все пути одинаковы – все они ведут в никуда <...> но один имеет сердце, а другой – нет. Один путь делает путешествие радостным – все время, что идешь по нему, ты с ним одно целое. Другой путь заставит тебя проклинать свою жизнь. Один делает тебя сильным, другой – лишает сил» [7: 97-98]. Все герои В. Пелевина проделывают свой путь, но путешествие их окрашено в разные тона.

В «Диалектике Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» писатель не изменяет своей главной идее – центрирующей его произведения и творчество в целом: акцент делается на пути – Дао. Как справедливо отмечает Константин Кедров: «По сюжету «ДПП (NN)» – книга притч об искушениях, а ее последняя новелла – история о том, как можно преодолеть искушения» [10: 12], посредством правильного пути.

Два последующих романа В. Пелевина стоят ближе к произведениям, которые мы условно отнесли ко второму периоду творчества. Они лишены фрагментарности «Диалектики Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда», сближающей книгу с классической японской прозой, в них снова появляется, свойственная пелевинской прозе увлекатель-

ность и легкость повествования. Хотя, начиная с «Диалектики Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда», В. Пелевин «стал жестче, печальнее, мудрее и просветленнее. И никакого «позитива» (как теперь принято изъясняться)» [11]. Наличие нескольких миров, временных пластов в произведениях писателя дополняется намеченным еще в «Жизни насекомых» принципиальным двойничеством героев – это оборотни и вампиры.

Роман «Священная книга оборотня» определенным образом перекликается с романом «Чапаев и Пустота». Преамбулой к роману выступает «Комментарий эксперта», напоминающий введение в «Чапаеве и Пустоте», в котором обыгрывается название романа, его художественная ценность. «Голубоватое свечение, шаровые молнии и множество пятицветных радуг» [12: 3] отсылают читателя к радужному потоку, в который входят Чапаев, Анка и Петька. Судя по описанию одежды, оставшейся на месте появления радуг, читатель догадывается, что некая особа женского пола в этот поток вошла – и, вероятно, опять же в контексте «Чапаева и Пустоты», обрела просветление. Выгоревшее пятно в виде правильной пятиконечной звезды, оставшееся на месте происшествия – символ, используемый в «Чапаеве и Пустоте» (Орден Красной Звезды). Упоминается в комментарии стихотворение Блока «Скифы». К творчеству Блока, как одному из любимых интекстов, апеллирует В. Пелевин в первом буддистском романе. И в «Чапаеве и Пустоте», и в «Священной книге оборотня» доминирует тема власти, ставшая предметом грустной иронии В. Пелевина (в первом случае – власть большевиков, во втором – ФСБ). Что-то общее проскальзывает в эротических описаниях (от отдельных сцен в «Чапаеве и Пустоте», до пронизывающих все повествование в «А Хули»). В обоих романах мы имеем дело с дзенским и в целом восточным восприятием времени как надлинейности (круговое мышление), в них использована кольцевая композиция. Как закольцованное пространство (колесо сансары) мыслится мир уже в ранних рассказах и повестях В. Пелевина. Круговая концепция бытия в романах фиксируется благодаря циклически повторяющимся символам. Так, например, в «Чапаеве и Пустоте» водный поток упоминается в стихотворении о потоке времени (написано как буддистский коан) и в описании замерзшей реки, напоминающей писателю Стикс. В конце произведения главные герои Чапаев, Анна и Петр погружаются в переливающийся поток. Если изначально символ воды – первоизданной бездны – оказывается тесно связанным с хаосом, то в конце повествования вода в образе потока – знак прохождения через мир иллюзий, наступления просветления. В «А Хули» описанием радужного потока начинается и заканчивается повествование.

В романе «Священная книга оборотня» полностью реализована буддистская схема, накладывающаяся на творчество В. Пелевина. Через развенчание реальности, являющейся порождением ума, героиня приходит к просветлению (как и Петр Пустота). Помогает ей в этом обязательный герой пелевинских текстов – гуру – Желтый Господин (хозяин Желтой горы), он поведал А Хули учение о «Радужном потоке» и сверхооборотне, который может войти в него. Александр Балод в «Ироническом словаре А Хули» отмечает, что в романе «Действующие лица, как всегда, помешаны на восточной философии – Будде, пустоте, сатори. Диалоги – типично пелевинские: наставник иронизирует над наивным учеником; только на этот раз эти амплуа – скользят» [13].

Последний на сегодняшний день роман В. Пелевина «Empire «V» весьма близок к «Generation «П» (также как и «Священная книга оборотня» перекликается с романом «Чапаев и Пустота»). Оба названия имеют английский вариант написания. В них автор обращается к шумеро-аккадской мифологии (богиня Иштар, халдеи).

Оба героя родились в СССР, у каждого из них есть тайна, связанная с детством. Так, путь Татарского предопределен именем, данным отцом при рождении. Вова-Вавилен в конце романа – ритуальный муж вавилонской богини Иштар. «Другом Иштар», начальником гламура и дискурса, комаринским мужиком и богом денег с дубовыми крыльями становится Рома Шторкин – барон Роман Шторквинкель – вампир Рама Второй. Путь Вавилена Татарского и Ромы Шторкина начинается из небытия исчезнувшего мира (распад СССР). Механизм работы Орануса в «Generation «П» близок получению баблоса вампирами от «дойных коров»-людей в «Empire «V». В обоих романах используется символ мирового дерева. В «Generation «П» мировое дерево изображено на плите в «обители» Иштар. Ассоциируются с мировым деревом три пальмы, неоднократно встречающиеся в романе. В «Empire «V» символ мирового дерева проглядывает в образе пальмового веера, напоминающего летучую мышь, расположенного между картинками с изображением лимонного и апельсинового деревьев (ворота в волшебный таинственный мир – ворота Иштар). Пугающий героя в детстве пальмовый веер трансформируется в образ Великой Мыши, которая и есть мировое дерево. Гера «была похожа на деревце, какую-нибудь начинающую иву, трогательно старающуюся прижиться на берегу древней реки. Дерево Жизни, которое еще не знает, что оно и есть Дерево Жизни. Или уже знает...» [14: 396]. В каждом новом романе В. Пелевин словно приоткрывает перед читателем новую завесу, за которой должна быть сокрыта тайна мира сего. Так, если в «Generation «П» мы видим только золотое свечение Иштар, то в «Empire «V» перед читателем предстает сама Великая Богиня или Великая Мышь, она же Иштар. Но раскрытие одной тайны влечет за собой другую – и так до бесконечности. Одинаковые функции возложены на халдеев, слуг Иштар, – создавать для людей иллюзию реальности, выбраться из которой ни Вавилону, ни Рама Второму, достигшим вершины властной пирамиды, не удастся (в отличие от героев романов «Чапаев и Пустота» и «Священная книга оборотня» Петра Пустоты и А Хули). Как и в предшествующих произведениях, в «Empire «V» сохраняется сюжетообразующий мотив пути («из ниоткуда в никуда»), использован образ гуру – Озириса, который открывает Рама, что весь мир – это тюрьма, «дурная бесконечность, организованная по принципу калейдоскопа» [14: 320].

Буддистская мифология в произведениях В. Пелевина является той нитью, которая объединяет все произведения писателя. На осмысление произведений в буддистском ключе указывают следующее меты: заглавная формула произведения – название («Омон Ра», «Чапаев и Пустота» «Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда» и в частности рассказ «Запись о поиске ветра»), характерная практически для всех произведений писателя кольцевая композиция, подчеркивающая замкнутость жизненного пространства, осмысляемого как колесо сансары («Generation «П», «Empire «V»). Многоуровневая система символов (вода, огонь), переходящих из одного произведения в другое, а также имена (Петр Пустота, студент Постепенности Упорядочивания Хаоса, господин Изящество Мудрости или Цзян Цзы-Я), топонимы (Бутан, Внутренняя Монголия, Желтая Гора). Мотив пути, постижение четырех благородных истин – предопределяет коллизии пелевинских героев.

Начиная с ранних рассказов, творчество В. Пелевина интересно уже тем, как по-разному, как многолико смог писатель провести свою ключевую идею – буддизм, реализуя ее в целом ряде литературных текстов. Все романы. В. Пелевина, по сути, повествуют об одном и том же. Впрочем, как и тексты «Учения дона Хуана» Карлоса Кастанеды, автором предисловия к которым выступил сам Пелевин.

Анализируя творчество В. Пелевина в целом, неоднократно возникает вопрос: серьезен ли писатель, так ли талантлив, что может играть с одной центрирующей идеей до бесконечности и при этом оставаться интересным читателю, или просто стремится создать вокруг своего имени определенную литературную репутацию. Вероятно, все эти точки зрения имеют место быть, но при этом всем «маска» буддийствующего В. Пелевина так прочно приросла к его лицу, что, пожалуй, уже стала им самим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зотов И. Пелевин как капитан Лебядкин. // Эл. ресурс: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-zotov/1.html>.
2. Балод А. Пелевин: Диалектика и критика. // Эл. ресурс: http://zhurnal.lib.ru/b/balod_a/statja-1.shtml.
3. Генис А. Феномен Пелевина. // Эл. ресурс: www.svoboda.org.
4. Корнев С. Столкновение пустот – может ли постмодернизм быть русским или классическим? // НЛО. – 1997. – № 28.
5. Дітковська І. Ю. Інтертекстуальність прози В. Пелевіна: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 01. 02 – Дніпропетровськ: ДНУ, 2003.
6. Энциклопедия мистических терминов. Сост. С. Васильев и др. – М.: Локид; Миф.
7. Пелевин В. Икслан – Петушки // Независимая газета. – 1993. – 20 янв.
8. Пелевин В. Диалектика Переходного Периода из Ниоткуда в Никуда: Избранные произведения. – М.: Изд-во Эксмо, 2003.
9. Данилкин Л. Господин гексаграмм. // Эл. ресурс: http://msk.afisha.ru/article?name=dpp_nn&from=left_menu
10. Кедров К. Влюбленные числа. // Эл. ресурс: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-kedr/1.html>.
11. Пригодич В. Новый Пелевин, старый Лао-цзы, или Вечный Путь. // Эл. ресурс: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-prgd/1.html>.
12. Пелевин В. Священная книга оборотня. – М.: Эксмо, 2004.
13. Балод А. Иронический словарь А Хули. // Эл. ресурс: <http://pelevin.nov.ru/stati/o-iron/1.html>.
14. Пелевин В. Амфир В. – М.: Эксмо, 2006.

**ОСОБЛИВОСТІ ЧАСОПРОСТОРУ В ЗБІРЦІ ЙОСИПА МАНДЕЛЬШТАМА
«КАМІНЬ»**

У статті розглядається категорія часопростору на матеріалі збірки російського письменника Йосипа Мандельштама «Камень». Уточнено поняття часопростору та його компоненти. Особливості часопростору досліджені як характерні риси індивідуального стилю митця.

Ключові слова: *хронотоп, наративний час, індивідуальний стиль.*

В статье рассматривается категория хронотопа на материале сборника русского поэта Осипа Мандельштама «Камень». Уточнено понятие хронотопа и его компоненты. Особенности хронотопа рассматриваются как характерные черты индивидуального стиля художника.

Ключевые слова: *хронотоп, нарративное время, индивидуальный стиль*

The category of hronotop on material of Russian poet Osyp Mandelshtam's collection «Stone» is examined in the article. The concept of hronotop and its components are specified. The features of hronotop are explored as the personal touches of individual style of poet.

Key words: *hronotop, narrative time, individual style*

Йосип Мандельштам був прозаїком, критиком, перекладачем та поетом. Як митець і громадянин, він не міг залишатися осторонь культурних, історичних та політичних питань свого часу. Гліб Струве високо оцінив творчість поета, поставивши його на один щабель поруч із О. Пушкіним, Ф. Тютчевим та М. Лермонтовим: «За ним все більше закріплюється місце першого російського поета нашого століття, витримуючого сусідство з трьома корифеями золотого століття: з Пушкіним, Тютчевим і Лермонтовим» [4: 61]. Як поет, Й. Мандельштам чутливо реагував на ті зміни, що відбувалися у суспільстві. Й. Мандельштам мав особливе відчуття часу, і, можливо, саме тому час виступає визначальною характеристикою художнього світу письменника взагалі.

Об'єктом дослідження у даній статті є збірка Й. Мандельштама «Камень», одна з ключових у творчості митця. Мета роботи – розкрити особливості часопростору в збірці поета.

Художній час і художній простір формують певний образ світу, який представлений у творчості митця. До вивчення категорій часу та простору звертались такі видатні літературознавці, як М. Бахтін, Ю. Лотман, В. Топоров, Б. Ухтомський, І. Роднянська, В. Халізов, О. Астаф'єв та інші.

Категорія часу та категорія простору мають ціннісний характер, коли пов'язані зі специфікою мистецтва слова і виконують естетичне навантаження у поетичному тексті. Ці дві категорії дуже тісно пов'язані, оскільки є складовими поетичного світу твору, крім того, вони формують образ світу у творі й сприяють розкриттю авторської позиції. У сучасному літературознавстві й досі тривають суперечки про ці категорії: наскільки тісно вони пов'язані і яка з них є домінуючою. Категорії часу й простору можливо розглядати як окремо, так і у взаємозв'язку (в залежності від поставленої мети). Простежуючи тісний зв'язок між цими категоріями, Б. Ухтомський вводить термін «хронотоп», пізніше

М. Бахтін створює координаційну систему для двох понять, поєднаних у єдину дефініцію – хронотоп. М. Бахтін визначає термін «хронотоп» (у дослівному перекладі «часопростір») як формально-змістовну категорію літератури і «як представлення у ньому невиразності простору і часу (час як четвертий вимір простору)» [1: 235]. М. Бахтін дуже вдало розкриває термін хронотоп, однак визначені ним форми хронотопу потребують певних доповнень, оскільки дослідник здійснив аналіз даного поняття без урахування розвитку літератури ХХ століття.

У «Літературному словнику-довіднику» (2006) за редакцією Р. Т. Гром'яка подано таке визначення поняття «хронотоп» – «взаємозв'язок часових і просторових характеристик, зображених у художньому творі» [2: 714].

На сьогодні час у художньому творі розглядається як багатовимірна категорія, що має дві форми – фабульно-сюжетний час та оповідально-розповідальний (нараційний) час. Отже, на підставі цього можна диференціювати, «коли згадані, описані події відбулись і коли про них повідомив оповідач або розповідач як свідок і учасник цих подій чи тільки інформатор, який певним чином довідався про них» [2: 714]. «Час у художньому світі (творі) постає як багатомірна категорія, де розрізняють фабульно акцентний час і описово-розповідний (нарративний) час» [2: 726-727].

Сучасні літературознавці йдуть далі і виділяють у літературному творі різновиди простору й часу. Так, наприклад, В. Халізев визначає простір через «образ простору замкненого й відкритого, земного і космічного, реально видимого та уявного зображення про предметність близьку та віддалену» [10: 247]. Серед форм часу учений-літературознавець виділяє біографічний час (дитинство, юність, зрілість, старість), історичний час (зміна епох та поколінь, значних подій у суспільстві), космічний час (уявність про вічність та історію), календарний час (зміна пори року, будні, свята), добовий час (уявність про рух та нерухомість, про минуле, теперішнє та майбутнє) [10: 247]. М. Количев у роботі «Архетип подорожі у контексті єдності ідеального та матеріального» (2003) виділяє одиниці простору – топи (від гр. *topos* – місце, простір), а також їх підрозділи – локуси (від гр. *locus* – місце).

Спробуємо проаналізувати хронотоп у збірці Й. Мандельштама «Камень» як один із аспектів літературного освоєння реального часу та простору, а також як засіб вираження авторської позиції й складову індивідуального стилю митця.

Перша збірка Й. Мандельштама «Камень» побачила світ 1913 року. Збірка містила близько тридцять віршів без певного хронологічного порядку і була надрукована коштом самого автора. Існують різні концепції щодо трактування назви збірки, яка сама по собі має символічний характер. Деякі науковці стверджують, що «камінь» можна трактувати як анаграму, тобто гру на співзвучність через перестановку літер АКМЕ, за назвою літературного напрямку. Відомо, що Мандельштам захоплювався грецькою поезією, однак можна припустити, що в його творах грецьке слово «акме» – означає найвищу пору розвитку, розквіт. Філолог К. В. Мочульський (1892-1948) зазначав: «Мандельштам не вивчив грецької мови, але він відгадав її» [6: 66]. О. Лекманов зауважує: «Не повинно дивувати, що Й. Мандельштам дав своїй дебютній книжці «архітектурну» назву «Камень», яким змінився першочерговий, «природний» заголовок – «Мушля» [3: 48]. В. Полонський стверджує, що назва збірки відсилає до вірша Тютчева «Probleme» (1833), коли поезія стала земною [8]. Ми, дотримуємось думки, що камінь – це символ історичної та культурної спадщини, яку автор хотів піднести через назву збірника.

Дуже умовно збірку «Камень» можливо поділити не хронологічно, а тематично на дві частини.

Так, у першій частині «Камня» поет вміло поєднує і наслідує Верлена, Пушкіна, Тютчева, Фета.

*Нет, не луна, а светлый циферблат
Сияет мне, и чем я виноват,
Что слабых звезд я осязаю млечность?
И Батюшкова мне противна спесь:
«Который час?» его спросили здесь,
А он ответил любопытным: вечность [4: 18].*

У вірші час та простір представлені через такі символічні образи, як «циферблат», «млечность», «час», «вечность». Й. Мандельштам намагався показати неперервну плинність часу через ці образи-символи. У цьому вірші час та простір будуть забезпечувати художню цілісність поетичного твору та сприятимуть розкриттю виміру художнього часу, останній буде згущатися та ставати формою простору. Взагалі, поетичний спадок Мандельштама має певні особливості, які притаманні лише його творам. Простір може бути як фоном подій, так і способом їх зображення. Категорія часопростору в творчості поета може переходити одна в іншу, бути означеною або неозначеною, розмитою або чіткою, мати широкий діапазон або містити лише окремі частини.

Розглянемо ще один твір Й. Мандельштама – «Silentium» (1910).

*Она еще не родилась,
Она и музыка и слово,
И потому всего живого
Ненарушаемая связь [4: 9].*

Заголовок нагадує про однойменний вірш Ф. Тютчева. М. Гумільов назвав цей вірш «сміливою домовленістю верленівського «L'art poetique». L'art poetique – мистецтво поезії або поетики – служити возз'єднанню зв'язку всього зі всім. Silentium – з латинської означає «безмовність, мовчання»; у вірші поет використовує його в значенні «немота». «Немота» у мандельштамівському розумінні може трактуватися як беззвучність, як завмирання життя для того, щоб оцінити його значущість. Одним із різновидів звуків, що «чуються» у поезії Й. Мандельштам, є музика. Музикальний звук надає можливість авторові підкреслити настрій людини як віру у майбутнє. Музика несе у собі душевний спокій. Звук навіває як тугу за минулим, так і надію у майбутнє. Мандельштам – це поет-філософ, тому у його поезії звук допомагає зазирнути у душу як авторові, так і ліричному герою:

*Останься пеной, Афродита,
И слово в музыку вернись,
И сердце сердца устыдись,
С первоосновой жизни слито [4: 9].*

Афродіта – грецька богиня, яка втілює красу. «Немота» – первинна, духовна основа життя, це краса, душа людини, світу та музики. Тема вірша – роздуми про зв'язок краси, світу, духовності, гармонії, життя. А ідея вірша – злиття людини з «первоосною життя»: красою, духовністю та гармонією. Тема гармонії у мандельштамівському розумінні – це «кристаллическая нота», «музыка» і «слово». Завдяки такому поетичному прийому автор дає зрозуміти, що слово важливе не само по собі, важливішим є зв'язок музики, краси, гармонії і духовності. На думку автора, ідея злиття всього живого – «ненарушаемая связь» – мовчання, тиша, спокій.

У віршах Мандельштама велику роль відіграють метафори, символи, епітети та риторичні запитання, які читач повинен розгадати. Поет навмисно насичує свою поезію риторичними запитаннями до себе, до людства, до світу: *«Что мне делать с птицей раненной?»*, *«Отчего так мало музыки И такая тишина?»*, *«Что слабых звезд я осязаю млечность?»*, *«Который час?»*. Все це дає змогу говорити про напруженість внутрішнього стану ліричного героя та про його невгамовний пошук, який був притаманний самому авторові.

Поет також наслідує еллінізм світосприйняття та розробляє античні мотиви. Ранній Мандельштам розвивав традиції класичної літератури. У цей період творчості він прагнув наслідувати античні традиції і тому спирався на Гомера, Овідія та інших. У свідомості Мандельштама дивно переплелися різні історичні, філософські, культурні та релігійні мотиви, які знайшли відображення у вірші *«Старик»* (1913):

*Уже светло, поет сирена
В седьмом часу утра.
Старик, похожий на Верлена, –
Теперь твоя пора! [4: 25].*

Сирени в грецькій міфології – це напівжінки-напівптахи, які зачаровували і заманювали своїм співом мандрівників і тим самим губили їх. Мандельштам використовує у вірші нараційний час, тобто повідомляє про події. Він чи то інформатор, чи то свідок подій. Причому наративний час представлений не суб'єктивно, а опосередковано. Часопростір ніби визначений автором крізь теперішній час через минуле та майбутнє. Автор користується прийомом *stream of consciousness* – потоку свідомості. Хоча автор і вказує точний час (*«В седьмом часу утра»*), однак це лише для того, щоб зробити його естетично та символічно значущим, тому що час нагадує спогади і включений у загальний потік часу, що надає прискореності (*«Теперь твоя пора!»*). Мандельштам захоплювався творчістю французького символіста Поля Верлена, (як і О. Блок, А. Ахматова, Б. Пастернак та інші.). Автора *«Камня»* приваблювало те, що Верлен увів у ліричну поезію складний світ почуттів та переживань, надав віршам тонкої музичальності. Верлен не просто називав реалії (день, зірки, час), а намагався підкреслити асоціації та враження, які вони викликають. Мандельштам намагався зробити те саме.

Простір і час у творчості поета є напрощуд широкими, розмаїття форм часопростору сприяє відтворенню різних боків буття людини з її нестерпним бажанням пізнати світ. Часопростір у збірці *«Камень»* своєрідний і не має чітких хронологічних меж. Однак як художній час, так і художній простір викликають певні асоціативні образи. Вся поезія Мандельштама просякнута сугестією, в основі якої натяк, навіювання. За твердженням самого митця, кожне слово в ліриці – *«смысловый пучок»*. Художня дійсність збірнику *«Камень»* для митця розділена на «до» і «після», на «там» і «тут»:

*От вторника и до субботы
Одна пустыня пролегла.
О длительные перелеты!
Семь тысяч верст – одна стрела [4: 47].*

Подорож для поета – можливість отримати спокій і перемогти час. Для митця свобода полягає в самотності. Й. Бродський в есе про Й. Мандельштама слушно називав його вірші *«судинами часу»*. Художній світогляд митця сягає далі, і часопростір набуває значення філософських роздумів. Прагнення самотності спонукали автора до так званих поетичних пошуків, наслідком яких були мандри у часі та просторі. Слід зазначити,

що переміщення у часопросторі стало організуючим принципом лірики Мандельштама. Часто автор коментує, розмірковує або виражає (прямо чи опосередковано) свою думку через ліричного героя.

Друга частина «*Каменя*», як зазначав у рецензії М. Гумільов, є «акмеїстичною», тому що у 1910 році символізм як літературний напрям переживає кризу і на авансцену літератури виходить акмеїзм. На відміну символізму, тут представлена «класична» форма поезії, стилю та образу. Взагалі в історію російської літератури акмеїзм входить перш за все як поетична система трьох поетів – Гумільова, Ахматової та Мандельштама. Збірка «*Камень*» містить певні символи, втілені в складні інтелектуальні загадки, які читач має розгадати. Ці інтелектуальні загадки О. Ронен називав «*смысловыми пучками*» [9], які змушують звертатися до їх джерел, щоб дешифрувати їх. С. Аверинцев, зазначає, що поезію Мандельштама «легко зрозуміти і важко дешифрувати». Лірика Мандельштама високо інтелектуальна і вимагає невпинної роботи думки читача, примушує постійно розгадувати «*слова-символы*», що пронизують його поезію. «Слів-сигналів» у творчості Мандельштама настільки багато, що їх можна порівняти з підводними морськими рифами, побачити які можливо, коли повністю зануритися в світ його поезії. Це так звані «слова-образи» або «слова-Психеї» – «ластівки», «зірки», «сіль», про яких він говорить, що «вони блукають вільно навколо речі, як душа навколо кинутого, але не забутого тіла» [4, с. 58]. Психея для Мандельштама – це не просто образ, це втілення душі людини. Таким чином, поет зображує трагедію мистецтва в світі насильства і несправедливості, разом з тим стверджує вічність духовних цінностей, силу мистецтва, що сильніша за смерть. Ці ідеали, на думку поета, вічні. Образами-символами свободи та пошуку щастя у поета при описі часопростору часто виступають пташки – «ластівки».

Колір і звук у художньому часопросторі Мандельштама відіграють важливу роль. Одним із найулюбленіших прийомів в ліриці Мандельштама є контраст кольорів. Колір виконує дуже важливу роль у поезії модернізму. Відомий літературознавець К. Тарковський у своїй монографії «Есе Мандельштама» звернув увагу на значення кольору у творчості поета. Колірна гама в ліриці Мандельштама контрастна і переважно ділиться на чорну і жовту, причому насичена «блідими» і «похмурими» відтінками. Таке використання контрастуючих кольорів було типово для російської поезії кінця XIX-початку XX століть. Тому появу «*желтизны*» в наступних рядках у Мандельштама теж не можна назвати випадковою:

И на щеки ее восковые

Ни одна не скатилась слезинка [4: 270].

Автор часто підкреслює через темні, неясно виражені кольорові гами сірість та занепад. Використання жовтого кольору є домінуючим, оскільки саме він допомагає передати внутрішній стан ліричного героя. Традиційно прийнято вважати, що жовтий колір – це колір сонця та радості. У Мандельштама ж цей колір набуває іншого значення. Поет використовує жовтий колір, щоб показати загальний настрій. Також Мандельштам досить часто використовує чорний колір та деякі темні, сірі похмурі кольори, пов'язані з лихими передчуттями та недобрими вістями, яких завжди боїться поет. Мандельштам умів надавати символічне значення не тільки кольору, але і запаху. Недарма у Мандельштама читаємо: «*Пахнут смертью господские Липки*». Липи здавна вважалися символом всього молодого і веселого, вони – символ життєвої пишноти і слави. А у поета «*Липы*» мають запах смерті. Липки – це феєшенбельний район в Києві, який був частково знищений під час революції, оскільки там проживали дворяни й заможні купці. Поетична

метафора допомагає письменникові відобразити не тільки реальні факти, але й втілити узагальнений образ трагічного часу. Останній у свою чергу можна поділити на запах смерті у прямому значенні та занепаду в опосередкованому значенні. Червоний колір – це соціально-політичний колір, який у сучасний для Мандельштама час мав лише одну асоціацію – радянської влади та її режиму. Безумовно, поет використовує червоний колір як засіб характеристики подій.

Мандельштам – поет-філософ. Особливості часопростору у збірці Мандельштама представлені через мотив подорожі. Вся його лірика побудована за принципом художньої дедукції, де логічні й емоційні зв'язки між компонентами вірша обов'язкові. Мандельштамівський текст – інтертекст, що може самогенеруватися в часі та процесі творчої діяльності. Це елітарна поезія, яка, на перший погляд, не всім зрозуміла, але саме завдяки своїй складності творчість митця стала відображенням духовного, культурного, філософського та історичного часу і долі людини в сучасному для поета світі.

У творчості Мандельштама знайшли місце дві форми художньо-поетичного часу: історичний час, який представлений у датах, реаліях, деталях, та циклічний час, який починає пору року, добу, декаду, місяць, рік і т. д. До того ж, за семантикою час можна також поділити на: біографічний, міфопоетичний, символічний, історичний, фантастичний і т. д., який іноді може прискорюватися і уповільнюватися, повертатися у минуле і проникати у майбутнє, поєднувати у собі різні часові потоки. Я. Маркович слушно зазначає: час може бути лінійним, ретроспективним або прогнозуєчим [5].

У 1913 та 1916 роках виходять кілька збірок поета «Камень». До цих збірок увійшли вірші 1908-1910 років. Відгуки на першу збірку були різними. С. Городецький відзначав, що «збірка ця складена занадто скупо навіть для першого виступу» [3: 48]. Хоча в цілому на першу збірку «Камень» було опубліковано п'ять позитивних рецензій, М. Гумільов про неї писав: «У цих віршах притаманних усім молодим поетам, є втома, песимізм та розпач, що породжує в інших тільки непотрібні спроби пера, а у Мандельштама кристалізується в поетичну ідею-образ: у Музику з великої літери» [3: 50]. У ранній ліриці Мандельштам представив свою літературну позицію, що єднала у собі юнацьку психологію захоплення та зрілість інтелектуально-психологічного спостереження. Вже у першій збірці поета «Камень» (1913) з'являється мандельштамівський ліричний герой, який проходить певну еволюцію крізь призму часу. У творчості Мандельштама часопростір представлений динамічно та циклічно. Циклічний час проявляється у першому збірнику поета – «Камень» (1912 – 1913) і триває до 1920 року. Цей амбівалентний час проявляється у тому, що в кругообіг включаються не всі події, а лише певні вибрані автором культурні явища. Поет використовує власні назви, рефрени, образи міфологічних героїв культури та історії, біблійні сцени («Федра», «Елена», «Эллада», «Иллион», «Кассандра» *и др.*). Яскравим прикладом цього є вірш «Бессонница. Гомер. Тугие паруса...» (1915):

Бессонница. Гомер. Тугие паруса.

Я список кораблей прочел до середины:

Сей длинный выводок, сей поезд журавлиный,

Что над Элладою когда-то поднялся. [4: 48]

Поштовхом до написання вірша стало читання «Іліади» грецькою мовою. Унаслідок цього у молодого Мандельштама виникають асоціації з «Іліадою» Одиссея: Троя, Олена, Еллада, ахейські мужі, кораблі, що прийшли до Трої. Але це вірш не про стародавні події, це не поетичний переклад Гомера. Через апеляцію до античності поет розкрив роздуми ліричного героя про сутність життя і про світ у контексті історії, культури, вічності. Головна ідея вірша звучить у наступних рядках:

*И море, и Гомер – все движется любовью.
Кого же слушать мне? И вот Гомер молчит,
И море черное, витийствуя, шумит
И с тяжким грохотом подходит к изголовью. [4: 49]*

Саме ці рядки розкривають поняття «любов» у широкому філософському значенні – любов до людини, до землі, до світу. У центрі твору поставлений герой-філософ, людина в центрі всесвіту, культури, історії. Вірш має дуже багато символів: «море», «журавлиный клин», «паруса» та ін. Символи виконують у вірші багатозначні функції, маючи в собі певний прихований зміст. Так, «море» – символ вічності, часу, стихії, відчуттів і дум; «журавлиный клин» – символ духовних прагнень до світлого і прекрасного ідеалу; «паруса» – символ свободи. Всі ці символи призводять до виникнення асоціацій з О. С. Пушкіним («К морю») та М. Ю. Лермонтовим («Парус»). У вірші містяться риторичні запитання: «Куда вы плывете?»; «Что Троя вам одна, ахейские мужи?»; «Кого же слушать мне?», які розкривають роздуми головного героя. Це питання до себе і до історії, до культури і до своєї епохи.

Науковці зазначають: «Художній час твору залежить від його наповненості важливими подіями та їх просторової осяженості, оскільки художній простір у творі також не збігається з місцем розгортання подій чи перебування персонажів: локальний інтер'єр, пейзаж розмикаються у широкий світ засобами ретроспекції (згадки, спогади, сни, марення)» [2: 714].

Мандельштам мислив епохами для того, щоб показати масштабність світу:

*Я по лесенке приставной
на всклокоченный лез сеновал.
Я дышал звезд млечной тухлой,
колтуном пространства дышал. [4: 100]*

Л. Г. Панова у своїй статті «Пространство и время в поэтическом языке О. Мандельштама» (1996) умовно виділяє чотири моделі часу: циклічний, спіральний, історичний і лінійний час [7]. Циклічний час проявляється у першій збірці поета – «Камень» (1912 – 1913) і триває до 1920 року.

Я. Маркович у статті «Характеристика фабульного, сюжетного і наративного часу в художньому творі» виділила в художньому творі кілька часових форм: 1) фабульний (коли події відбуваються в хронологічній послідовності); 2) сюжетний (порядок художньої організації подій); 3) наративний (коли і ким про події повідомлено) [5]. Вона зазначає, що це було викликано тим, що «Письменники XX століття намагалися створити художні тимчасово-просторові структури, які повинні були відображати ці відмінності» [5: 123]. Художній простір, на її думку, може функціонувати у вигляді міфопоетичного, культурного, символічного та інших різновидів. На категорії часу та простору впливало багато чинників: філософська думка, соціально-історичні умови, художня свідомість, літературні напрямки тощо. Тому поняття часопростору наповнювалось у літературознавстві різним змістом і виконувало різні функції. Поетична спадщина Мандельштама становить величезний інтерес для дослідників, оскільки відображає ті зрушення, що відбулися в поезії на початку XX століття, в тому числі й у часопросторі.

Реальність у Мандельштама представлена через наскрізні символи. У такий спосіб поет ніби включає, підкорює та розчиняє простори героїв. Часопростір у розумінні митця – різновид свідомості, туги та нудьги. У часопросторі герої блукають, як у лабіринті власної душі, в пошуках істини. Вони проходять усі кола пекла, шукаючи щастя та вихід,

а знаходять лише повернення до минулого, трагічне сучасне. Для автора важливим є показати подорож героя не в якихось хронологічних рамках, а через час і простір культури. З допомогою такого прийому Мандельштам показує не тільки минуле і сучасне суспільства, але й розмірковує про майбутнє країни:

*И, кажется, старинный пешеход,
Над пропастью, на гнувшихся мостках
Я слушаю, как снежный ком растет
И вечность бьет на каменных часах! [4, с. 18]*

Головне призначення письменника вбачається в заклику до особливої подорожі, а також в зображенні його через життєвий і творчий шлях. Завдяки таким прийомам, як порівняння, метафори і мікросюжети, ми можемо бачити минуле через сучасне, або іншими словами, подорожувати крізь час та простір.

У 1920-х роках Мандельштам починає мислити історичними категоріями («*летоисчисление*», «*эпоха*», «*эра*» *и т. п.*). Одним із прийомів філософсько-поетичного зображення дійсності у поезії письменника є ліричний герой і його час. Ліричний герой в поетичних творах Мандельштама відтворюється саме через часово-просторові відносини.

Більшість віршів Мандельштама у «*Камне*» написані від першої особи: «*Я вздрагиваю от холода...*», «*Я ненавижу свет...*», «*Я не слыхал рассказов Оссиана...*», «*Я вижу каменное небо...*», «*Я не увижу знаменитой Федры*» та багато інших. Можливо, тому читачі часто ототожнюють ліричного героя з автором. За словами В. Маяковського, таке «злиття» іноді буває закономірним, адже лірика – це емоційна розповідь «про час і про себе», тому що без біографії автора не було б повноцінної біографії ліричного героя.

Вся творчість митця – це протистояння життя та смерті. Мандельштам у своїх віршах, балансуючи між життям і смертю, постійно наближається до смерті. Фактично у поета відбувається злиття часу і простору в порожнечу. Тобто перехід життя в смерть і, найголовніше, – можливість життя в самій смерті. Але тим і трагічне світовідчуження поета, що цей конфлікт (життя в смерті) матеріалізується в часі й просторі.

*И думал я: витийствовать не надо.
Мы не пророки, даже не предтечи,
Не любим рая, не боимся ада
И в полдень матовый горим, как свечи. [4: 23]*

У творчості Й. Мандельштама художній час та художній простір виступають як показники ціннісної картини світу. У поезії митця неможливо провести чітку межу між простором та часом, оскільки вони мають єдиний орієнтир, спрямований на досягнення гуманістичних, філософських та культурних цінностей людства. Прикмети часу розкриваються в просторі, а простір осмислюється і вимірюється часом. Цим перетином рядів і злиттям прикмет характеризується художній хронотоп великого російського поета.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. – М.: Искусство, 1975. – 445 с.
2. Гром'як Р. Т., Ковалів Ю. І. та ін. Літературний словник-довідник. – К.: Академія, 2006. – 752 с.
3. Лекманов О. Осип Мандельштам. – М.: Молодая гвардия, 2004. – 255 с.
4. Мандельштам О. Собрание сочинений в четырех томах. – М.: ТЕРРА, 1991. – Т. 1. – 684 с.

5. Маркович Я. Характеристика фабульного, сюжетного і наративного часу в художньому творі // Збірник наукових праць ПДПУ ім. В. Г. Короленка. – Випуск 1 (40). – Полтава, 2005. – С. 123 – 129.

6. Мочульский К. В. Мандельштам О. Э. // Осип Мандельштам и его время. – М.: 1995. – С. 46.

7. Панова Л. Г. Пространство и время в поэтическом языке О. Мандельштама // Известия. – 1996. – №4. – С. 29 – 41.

8. Полонский В. Камень. – Л.: Просвещение, 1990. – 56 с.

9. Ронен Омри. Осип Мандельштам // Литературное обозрение. – 1991. – №1. – С. 3 – 18.

10. Хализев В. Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 2002. – 437 с.

УДК 821. 161. 1– 09

Сорокина Е. Р.
(Киев, Украина)

ЭВОЛЮЦИЯ МОТИВОВ ГОРДОСТИ И СМирЕНИЯ В ПОЭЗИИ Н. ГУМИЛЕВА (на примере сборников 1905-1916 гг.)

У статті мова йде про розвиток мотивів гордості і смиренності в ранній творчості поета. Ліричний герой показаний у розвитку, тобто з гордого конкістадора, який не зупиняється перед життєвими труднощами і перетворюється на смиренного християнина.

Ключові слова: гордість, смиренність, Віра в Бога, ліричний герой, християнство.

In article the question is about development of pride and humility motives in the early poet's work. A lyric hero is shown in evolution from proud conquistador who is not stopped before the vital difficulties and change into the submissive Christian.

Key words: pride, humility, belief in God, lyric hero, Christianity

Гумилёв отобразил творчеством своё видение религии, используя мотивы гордости и смирения. Поэт показал, как постепенно произошло преобразование его лирического героя, как из гордого властного человека он превращается в христианина смиренного и терпеливого, но всё же твердого духом.

Творчество Гумилёва исследовано хорошо не только в русском, но и западноевропейском литературоведении. Но изучена, в основном, тема дальних странствий, экзотические мотивы. На это указывают работы: М. Давидсон «Муза дальних странствий», В. Бронгулеев «Посредине странствия земного» (1886-1913) и мн. др.

Тема, о которой пойдет ниже речь, изучена мало. Частично она рассмотрена в монографии Ю. Зобнина «Николай Гумилев – поэт Православия».

В творчестве Н. Гумилева, начиная с ранних стихов, проступают мотивы гордости, поскольку автор, в силу личных обстоятельств, создал себе своеобразную маску – образ конкистадора, стремясь скрыть за ней свою неуверенность. Это происходит еще потому, что в данный период времени поэт находился под влиянием символизма, и ранние творения очень четко отображают его взгляды:

*Я конкистадор в панцире железном,
Я весело преследую звезду,
Я прохожу по пропастям и безднам
И отдыхаю в радостном саду [1: 3].*

Автор показывает конкистадора, человека, уверенного в себе и идущего к своей цели:

*... Я Любовь свою найду ...
Я конкистадор в панцире железном*

*И если нет полдневных слов звезд,
Тогда я сам мечту свою создам
И песней битв любовно зачарую.*

*Я пропастям и бурям вечный брат,
Но я вплету в воинственный наряд
Звезду долин, лилею голубую [2: 31].*

Долго время в творчестве поэта преобладали мотивы гордости, несмотря на то, что он был верующим человеком. Под «гордостью» в его раннем творчестве поэта можно понимать «свободу духа». «Свобода духа» (по мнению литературоведа Ю. Зобнина) – это отказ от жизни во Имя Божие и попытка жить «во имя свое» – причем, попытка заведомо обреченная на провал, поскольку если человек не является храмом Духа Божия, он делается храмом лукавого духа [3: 156].

«Гордость» в раннем творчестве поэта можно отождествить даже иногда с «гордыней». А гордыня – это своего рода грехопадение и именно тогда человек теряет связь с Богом.

Если же поэт в раннем творчестве показал человеческую гордость, может быть, даже гордыню, то в позднем творчестве он определил цель своей жизни и следовал ей. «Это свободное спасение своей души, сочетающее собственные усилия личности с действием благодати, даруемой православному христианину в Крещении и вновь и вновь обретаемой им в таинствах Церкви» [4: 186].

Сборник «Романтические цветы» показывает эволюцию взглядов поэта на представление о гордости и смирении. Целый ряд стихотворений отображает его взгляды. Открывает данный сборник стихотворение «Сонет». Тема, начатая еще в первом, ученическом, сборнике – «Путь конкистадоров», находит продолжение. В упомянутом стихотворении опять речь идет о конкистадоре – лирическом герое, который поражает своей твердостью духа, уверенностью в себе:

*Как конкистадор в панцире железном,
Я вышел в путь и весело иду...[5: 45].*

И в этом стихотворении снова звучат мотивы гордости:

*... но я смеюсь и жду,
И верю, как всегда, в мою звезду,
Я конкистадор в панцире железном.*

*И если в этом мире не дано
Нам расковать последнее звено,
Пусть смерть приходит, я зову любую! [6: 45].*

Лирический герой еще не помышляет о смирении. Он готов драться даже с самой смертью, стремясь осуществить свою мечту, пускай даже ценой жизни:

*Я с нею буду до конца
И, может быть, рукою мертвеца
Я лилию добуду голубую [7: 45].*

Стихотворение «Крест» показывает нам внутренний мир героя, его гордыню, стремление во что бы то ни стало быть первым, т. е. лидером. Лирический герой показал, что в данный момент для него страсть, гордыня превыше смирения.

*Все стихли и встали испуганно с мест,
Когда я вошел, воспаленный, безумный,
И может на карту поставил мой крест [8: 53].*

И далее этот сборник продолжает целый ряд стихотворений («Корабль», «Орёл Синдбада», «Помпей у пиратов», «Морепоплаватель Павзаний»), в которых лирический герой предстает перед читателем смелым бесстрашным мореходом, что

*В чуждых странах...сбирал червонцы,
И блуждал по незнакомым водам,
Где, дробясь, пылали блики солнца [9: 75].*

«Незнакомые воды» остались незнакомыми, но мореход не оставил корабль, которого

*... величавей, смелее
Не видали над бездной морей
хотя и нашёл последний свой приют в «голубой гробнице» [10: 68].*

Сборник «Жемчуга» также продолжает тему гордости. Данный сборник – еще не творения зрелого мастера, но уже и не юношеский. В нем отображено становление поэта, формирование его мировоззрения, когда он еще не задумывался о «земном» или «небесном» выборе. Он еще не думает о дальнейшей жизни, о служении Богу, хотя верующий человек. Происходит это потому, что люди только тогда обращаются к Богу, «... когда мы возбужденные той или иной красотой Божественной, восхищаемся, готовы на любой подвиг: чрезмерно поститься и помногу молиться, и милостыню творить, и за ближними ухаживать. Все как будто бы нам легко! Но потом проходит этот порыв, и наступает период, когда мы остаемся один на один со своими естественными возможностями. И вот тут-то уже сил ни на какие подвиги не хватает, потому что нет еще у нас Божественной любви, которая достигается постоянством и смирением» [11: 25-26].

Даже в моменты гордости, а именно грехопадения человек должен повиноваться Богу. «Православная философия исходит из того, что в катастрофе грехопадения образ Божий», дарованный человеку в момент творения сохранился неизменно, и, следовательно, даже в смертном состоянии, каждому возможно «развить его в некое «богоподобие» [12: 74].

В стихотворениях «Поединок», «Царица» показана гордость любви. Но гордым и волевым показан не только лирический герой. Его избранница также обладает этими чертами. Т. е., лирическому герою интересны люди такого же склада, как он сам.

*Ты – дева-воин песен давних,
Тобой гордятся короли,
Твое копьё не знает равных
В пределах моря и земли.*

*Вот мы схватились и застыли
И войско с трепетом глядит,
Кто побеждает: я ли, ты ли,
Иль гибкость стали, иль гранит [13: 98].*

Но вместе с тем начинают проявляться мотивы покорности, что и отразилось в стихотворении «Покорность», в смиренности лирического героя.

*Только усталый достоин молиться богам,
Только влюбленный – ступать по весенним лучам!
.....
Это покорность! Приди и склонись надо мной,
Бледная дева под траурно-черной фатой [14: 113].*

Читатель книг из одноименного стихотворения также размышляет о покорности, об уединении и страшится всего неизведанного:

*Читатель книг, и я хотел найти
Мой тихий рай в покорности сознания,
Я их любил, те странные пути,
Где нет надежд и нет воспоминаний.
.....
Но вечером ... О, как она страшна
Ночная тень за шкафом, за киотом,
И маятник, недвижный, как луна,
Что светит над мерцающим болотом [15: 131].*

Вместе с мотивами гордости и смирения появляются мотивы любви. Лирический герой предстает перед нами то гордым, волевым («Это было не раз», «Беатриче»), то никшим и бессильным, отчаявшимся («У меня не живут цветы», «Озера», «Свидание»).

*Проходит миг, ты не со мной,
И снова день и мрак,
Но, обожженная луной,
Душа хранит твой знак [16: 122].*

И все же, несмотря на жизненные перипетии, лирический герой остается бесстрашным и волевым:

*И все, кто дерзает, кто хочет, кто ищет,
Кому опостытели страны отцов,
Кто дерзко хохочет, насмешливо свищет,
Внимая заветам седых мудрецов [17: 144].*

Лирический герой проявлял не только покорность к жизни, покорялся не только обстоятельствам, но и Богу. Вера в Бога для него была основным мерилом в жизни. Недалом Дон-Жуан сокрушается о бесцельно прожитой жизни и надеется:

*... в старости принять завет Христа,
Потупить взор, посыпать пеплом темя
И взять на грудь спасающее бремя
Тяжелого железного креста! [18: 130]*

Как для любого верующего человека, так и для лирического героя, Иисус Христос – любимый персонаж, и свои чувства и верования автор вложил в душу своего лирического героя.

Сам Иисус Христос из одноименного стихотворения показан обычным, земным человеком, в то же время – «искателем небес» – стремящимся обучить людей «блуждающую паству».

В сборнике «Чужое небо» более полно показаны мотивы смирения, даже можно сказать – смиренной покорности, поскольку лирический герой больше обращается к Богу, к ангелу-хранителю. Стихотворения «Ангел-хранитель», «Две розы», «Отрывок», «Вечное», «Тот, другой» очень хорошо отражают его чувства. В последнем наиболее полно отражены настроения героя, поскольку он долгое время находился в одиночестве, а одиночество рождает смирение, и поэтому он ждет товарища, чтобы скрасить свое томление:

*Я жду товарища, от Бога
В веках дарованного мне
За то, что я томился много
По вышине и тишине [19: 161].*

Поскольку лирический герой большею частью показан одиноким и потому со временем, а именно, когда происходит переосмысление житейских ценностей – во время I-й мировой войны, видя проливающуюся кровь и бессмысленные убийства, он становится смиренным и покорным и приходит к выводу, что нет ничего дороже человеческой жизни. В сборнике «Колчан» показана переоценка ценностей лирического героя. Именно с этого сборника начинается новая страница в творчестве поэта.

Лирический герой, показавшийся перед читателем в разных образах, начиная от конкистадора и заканчивая защитником Отчизны, имел полное право сказать:

*Я вежлив с жизнью современной,
Но между нами есть преграда... [20: 243],*

имея в виду, что преграда – это своего рода – вера в Бога, смирение, покорность, которые присущи верующим людям.

*Далее он показывает, что его мечь на поле брани и считает, что только
... под пулями в рвах спокойных,
Верить в знамя Господне, твердь [21: 241].*

Лирический герой смог победить в себе человеческий страх в первые дни на войне:

*Но душа клялась забыть про страх
И была отмечена папахой
Черепом на скрещенных костях [22: 35].*

Но победить в себе Божий страх он никак не мог.

Рассмотрев ранние сборники поэта, мы увидели, как происходила эволюция мотивов гордости и смирения, как из гордого, волевого конкистадора лирический герой превратился в смиренного, но все же твердого духом православного христианина.

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 3.
2. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 3.
3. Ю. Зобнин. Николай Гумилев – поэт Православия. в 2-х ч., ч. II, гл. III. – М., 2000. – С. 156.
4. Ю. Зобнин. Николай Гумилев – поэт Православия. в 2-х ч., ч. II, гл. III. – М., 2000. – С. 186.

5. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 45.
6. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 45.
7. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 45.
8. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 53.
9. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 75.
10. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 68.
11. Митрополит Иоанн (Снычев). Как подготовиться и провести Великий Пост. Как жить в современном бездуховном мире. – М., 1997. – С. 25-26.
12. Ю. Зобнин. Николай Гумилев – поэт Православия. в 2-х ч., ч. II, гл. III. – М., 2000. – С. 74.
13. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 98.
14. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 113.
15. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 131.
16. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 122.
17. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 144.
18. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 130.
19. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 161.
20. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 243.
21. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 1 – М., 1991. – С. 241.
22. Н. С. Гумилев. С/с в 4-х тт., т. 2 – М., 1991. – С. 35.

УДК 821. 161. 1-3

Павлюк А. В.
(Харьков, Украина)

ОБ АВТОРЕ «ЗАПИСОК ОБ АННЕ АХМАТОВОЙ». Л. К. ЧУКОВСКАЯ.

В статье рассматривается образ автора «Записок об Анне Ахматовой» – Лидии Корнеевны Чуковской. Особенности характера и биографии мемуаристки, обозначенные в произведении схематично, максимально полно раскрыты в других книгах Чуковской. Среди них – «Дом Поэта» – полемика со «Второй книгой» Н. Я. Мандельштам.

Ключевые слова: образ автора, мемуары, дневник, автор биографический.

У статті розглядається образ автора «Записок про Анну Ахматову» – Лідії Корнійвни Чуковської. Особливості характеру та біографії мемуаристки, які були позначені у творі схематично, максимально повно розкриті в інших книгах Чуковської. Серед них – «Будинок Поета» – полеміка із «Другою книгою» Н. Я. Мандельштам.

Ключові слова: образ автора, мемуари, щоденник, автор біографічний.

The article deals with figure of Lidiya Chukovskaya – the author of «Notes about Anna Ahmatova». The personal peculiarities and biography of memorialist were considered schematically in the book. Other books of Chukovskaya explain her character more completely. Among them «The House of Poet» – polemics with «The Second Book» of N. Mandelshtam.

Key words: the figure of author, memoirs, diary, autobiographical author.

Проблема автора и авторской позиции является одной из наиболее актуальных проблем современной литературоведческой науки. В разное время и в различных аспектах к ней обращались М. М. Бахтин, В. В. Виноградов, Л. Я. Гинзбург, А. Б. Есин, Б. О. Корман, А. Б. Костелянец и многие другие исследователи.

Особый интерес для изучения представляет образ автора в произведениях мемуарно-автобиографического жанра, в которых он наиболее близок автору биографическому. Индивидуально-авторское начало проявляет себя в подобных произведениях с максимальной полнотой. Так, по мнению В. С. Барахова, «Мемуары писателей убеждают в том, насколько значительна роль автора в осмыслении пережитого прошлого, в умении сквозь отдельные эпизоды своей биографии увидеть общее, эпохальное, сомкнуть в сознании прошлое и настоящее и благодаря этому сделать «личные воспоминания» фактом художественно-обобщающего значения, талантливой автобиографической повестью или запоминающимся портретом» [1: 271].

Целью данной статьи является исследование образа автора в «Записках об Анне Ахматовой» Лидии Корнеевны Чуковской в соотнесении его с автором биографическим.

Корней Иванович Чуковский однажды записал в своем дневнике «Лидя – врожденная гуманистка». По мере взросления дочери он открывал в ней все новые и новые качества: благородный душевный тон [2: 104], трудолюбие [2: 104], литературные способности: «Лидя написала пьесу о Холмах. Очень забавную» [2: 178]. Пробуждению литературного таланта старшей дочери во многом способствовала атмосфера, царившая в доме Чуковских. «Другом моего отца стал знаменитый художник Илья Ефимович Репин, тоже постоянно живший в Куоккале, – вспоминала Лидия Корнеевна. – К Илье Ефимовичу по средам, а к моему отцу по воскресеньям приезжали из Петербурга художники, писатели, актеры, поэты, историки литературы и публицисты. Девочкой я встречала у нас в доме Шаляпина, Маяковского, Евреинова, Леонида Андреева, Владимира Короленко» [3].

К пятнадцати годам Лидия Корнеевна овладела редакторским мастерством. Чуковский с восхищением записывал в дневнике «Сейчас Лидя взяла у меня перевод Синклера, исполненный Гаусман, и чудесно стала редактировать его. Подумать только, что 15-летняя девочка исправляет работу пожилой квалифицированной переводчицы» [2: 208].

Окончив в 1924 году Тенишевское училище, Чуковская поступила на Словесное Отделение Государственных Курсов при Институте Истории Искусств и одновременно на курсы стенографии. Жизнь в Петрограде-Ленинграде 20-х годов, литературные вечера, встречи со знаменитыми людьми – А. Блоком, Н. Гумилевым, А. Ахматовой, М. Горьким, М. Зощенко и другими – укрепили ее желание связать свою судьбу с литературой. Последующая работа в Ленинградском отделении Детиздата под руководством С. Я. Маршака дала необходимый опыт. К середине 30-х годов Лидия Корнеевна была уже вполне сложившимся литератором.

Послевоенные записи в дневнике отца характеризуют Чуковскую как глубоко порядочного, справедливого человека, талантливого и принципиального критика, редактора, автора многочисленных статей, рецензий и книг. Одной из самых значимых стали «Записки об Анне Ахматовой» – объемное мемуарное произведение, на страницах которого раскрывается образ поэтессы, ее характер, манеры, особенности творческого процесса и быта.

В небольшом предисловии к первому тому «Записок...» Лидия Чуковская приводит краткую историю их возникновения. Начало записей относится к 1938 году: в тюрьме уже расстрелян муж Чуковской, физик-теоретик М. П. Бронштейн, ждет своей участи

сын Ахматовой Лев Гумилев. Лидия Корнеевна указывает, что не пытается описать личную трагедию, свое душевное состояние, реальность тех лет. «Дневником ее было не взять, да и мыслимо ли было в ту пору вести настоящий дневник?» [4(1: 7)]. Повинуясь законам времени, писательница вынуждена скрывать «...содержание...тогдашних разговоров, шепотов, догадок, умолчаний» [4(1: 7)]. Записи во многом зашифрованы, схематичны, иносказательны. Полностью раскрыть их смысл Чуковская смогла спустя годы, уже после смерти Ахматовой, когда «...стала переводить дневниковые записи о ней в машинопись, попутно расшифровывая те заметки, что были сделаны не для чужих глаз или наспех, комментируя их и нагружая содержанием, прятавшимся в момент записи и открывавшимся в продолжение последующих лет» [3]. (Следует отметить, что «зашифрованность» присуща многим дневникам той поры. Годы сталинского террора наложили свой отпечаток на содержание и характер записей в дневнике Корнея Ивановича Чуковского. После убийства Кирова, в нем появляется множество вырванных страниц и пробелов. Важные события в жизни автора и его близких в записях не отражены. Например, полностью отсутствует 1938 год. Арест зятя в августе 1937 года, его последующая гибель и все мытарства дочери вмещены в два слова: «Лидина трагедия».)

Не считая свою «...недожизнь заслуживающей описания» [4(1: 8)], Чуковская все чаще пишет об Ахматовой. «Среди окружавшего меня призрачного, фантастического, смутного мира она одна казалась не сном, а явью... Она была несомненна, достоверна среди всех колеблющихся недостоверностей... О ней тянуло писать», [4(1: 8)], – вспоминает Лидия Корнеевна. К 1940 году о себе она уже почти не писала.

Таким образом, уникальность «Записок...» состоит в том, что они, созданные на основе дневниковых записей Чуковской, являются почти тридцатилетним жизнеописанием Ахматовой. Иными словами, это дневник одного человека, написанный им о другом.

Восхищаясь мужеством, талантом и чувством собственного достоинства Ахматовой, Лидия Корнеевна создает на страницах «Записок» образ святой русской поэтессы, часто святой великомученицы. Она прекрасно понимает Ахматову и ее поэзию. Стихотворения, в которых отражено горе не только одной жены и матери, а целой страны, близки Чуковской. Дистанцируясь от собственной трагедии Лидия Корнеевна на долгие годы становится не просто другом для Ахматовой и редактором ее стихотворных сборников, но и доверенным лицом, хранителем произведений. В «Записках...» она пытается по возможности максимально полно отразить содержание бесед с поэтессой, ее неповторимые интонации, характер высказываний, прекрасно понимая, как важно донести эту информацию до потомков.

Иногда писательница спорит со своим кумиром, ненадолго обижается, но вместе с тем создается впечатление, что роль второго плана ее вполне устраивает и она даже гордится возможностью «служить» Ахматовой. Чуковская сознательно преуменьшает свое значение в жизни поэтессы, часто умаляя свои заслуги, знания, положительные качества. Так писать мемуары способен лишь очень скромный и благородный человек. «...Благородство – определяющее качество Лидии Чуковской», – писал Анатолий Найман, – благородство руководит ею в этой книге так же, как во всей ее жизни. Оно сопровождается обаянием чистоты, верности, душевной твердости, преданности искусству» [3].

Образ Чуковской – автора биографического, – обозначенный в «Записках...» лишь схематично, по-настоящему полно раскрывается в других дневниковых записях, открытых письмах и архивных материалах.

Дневниковые записи Лидии Корнеевны отражают разные события ее жизни. Очерк «Полгода в «Новом мире» повествует о недолгой работе Чуковской в редколлегии «Нового мира» (в 1946-1947 гг.), куда она была приглашена К. Симоновым заведовать отделом поэзии. Все записи проходят под знаком борьбы писательницы с неким Кривицким, – одним из заместителей главного редактора, борьбы отчаянной и безуспешной, которая характеризует Лидию Корнеевну как честного и принципиального человека, не лишённого определенных деловых качеств. По словам Чуковской, это был спор «...о чести и достоинстве литературы и литераторов...» [5 (2: 389)]. Лидия Корнеевна полностью отдается благому делу служения русской культуре и ее носителям – поэтам. Дневниковые записи свидетельствуют о том, что она с глубоким уважением относится к настоящему талантливому и интеллигентному людям (например, Б. Пастернаку). В то же время довольно неслестно отзываясь о тех, кто не заслуживает снисхождения (например, о М. Алигер [5(2:347)]). Позиция Чуковской непоколебима: «Будь они прокляты, обидчики поэта» [5 (2:355)]. В записях об Иосифе Бродском Чуковская также старается быть предельно честной: «Мне не нравится Бродский, но он поэт и надо спасти его, защитить...» [5 (2: 438)].

Строки дневника, посвященные памяти Тамары Габбе, раскрывают другие черты характера Лидии Корнеевны: умение любить, дружить, сопереживать. Как и в «Записках об Анне Ахматовой», Чуковская проявляет одну из самых своих удивительных способностей – возносить любимых людей на недостижимую высоту и в какой-то степени делать из них святых. При этом сохраняется ее склонность к самобичеванию: «Я...неспособная, раздражительная...» [5 (2: 317)].

В «Доме Поэта» – полемике со «Второй книгой» Н. Я. Мандельштам – Лидия Корнеевна не только выступает в защиту справедливости, но и обозначивает свои взгляды на мемуары. В предисловии Чуковская негодует по поводу «мы» Мандельштам, своеобразного мнимого содружества великих поэтов – Осипа Мандельштама, его жены и Анны Ахматовой – и указывает на то, что считает своим долгом подробно рассмотреть книгу, в которой автор выступает «от лица троих» [5 (2: 10)]. Ни в коей мере не оспаривая дружбу между Анной Андреевной и Надеждой Яковлевной, Чуковская пытается развенчать «союзничество» и прочую клевету, содержащуюся во «Второй книге». По мнению писательницы, «Ахматовой после смерти выпало на долю еще одно несчастье: быть изображенной пером своего друга – Надежды Яковлевны Мандельштам» [5 (2: 99)]. Основной причиной, побудившей Чуковскую взяться за перо, стало желание заступиться не только за Ахматову, но и за всю литературу в ее лице. «На современниках Анны Ахматовой лежит особый долг: не допускать искажения ее облика, опровергать любую ложь, умышленную и неумышленную, малую и большую, которая уже сегодня становится материалом для диссертаций, а завтра сойдет с толку и направит по неверному пути десятки исследователей, и прежде всего тех, кто положит начало «Трудам и дням» [5 (2: 107)], – писала Лидия Корнеевна.

В «Доме Поэта», как и в других книгах, Чуковская выступает в защиту общечеловеческих ценностей, призывает авторов мемуаров к справедливости и ответственности. Писательница считает недопустимым отождествление себя с великими поэтами, присвоение чужих заслуг и талантов, «манию величия», «неряшливость» и «невнятицу», встречающуюся у мемуаристов (в данном случае у Мандельштам). Чуковская резко осуждает стремление Надежды Яковлевны унижить и обогатить ближайшее окружение Ахматовой, так как, по ее мнению, тем самым она унижает поэтессу. Для опровержения лжи Чу-

ковская использует самое проверенное оружие – факты. Разоблачая ложь о Н. Ольшевской, писательница приводит слова Ахматовой о ней: «Я люблю Ниночку как родную дочь» [5 (2: 30)] и рассказывает о дружбе, связывающей Анну Андреевну с семьей Нины Антоновны и ее мужа Виктора Ардова: «...у многих своих друзей и знакомых жила Ахматова в Москве – у Петровых на Беговой, у Глен на Садовой, у Большинцевой в Сокольниках, у Шенгели, у Раневской, у Харджиева; во время войны, в 1941, – у Маршака, в шестидесятых у Западовых, у Алигер, – всюду любовно и самоотверженно заботились о ней хозяева; но «у Ардовых на Ордынке...» – это был постоянный, привычный адрес Ахматовой в Москве; квартира, где она была окружена сначала детьми, потом подростками, потом юношами – тремя мальчиками и их друзьями, выросшими у нее на глазах; она дружила со всеми троими вместе и с каждым порознь, и ей было радостно общаться с этим детством, с этой юностью» [5 (2: 47)].

Опровергая информацию о якобы равнодушном отношении Ахматовой к сыну, Чуковская предлагает читателю достоверные сведения в том числе и из своих «Записок...», указывая, что «Судьба сына была непрекращающейся пыткой для Анны Ахматовой; хлопоты о нём в тридцатые, сороковые, пятидесятые годы – основным содержанием жизни» [4 (1: 116-117)].

В «Доме Поэта» Лидия Корнеевна выступает в качестве любознательного и грамотного исследователя. Ложь Мандельштам о Н. И. Харджиеве она разоблачает не только с помощью своих знаний, но и сопоставив его переписку с «горе-мемуаристкой». «Где же она жлет: в письмах сталинского времени или в теперешней книге?» [5 (2: 51)], – вопрошает Чуковская. И хотя «...цитировать чужие письма – неприятное занятие...» она вынуждена «...прибегнуть к документам, чтобы соскрести с беззащитного человека грязь клеветы» [5 (2: 53)].

Иногда для развенчания клеветы Надежды Яковлевны писательнице приходится обращаться к творчеству Осипа Мандельштама. Проанализировав его стихотворение «Мастерица виноватых взоров», посвященное М. С. Петровых, она подводит читателя к выводу: образ, созданный поэтом диаметрально противоположен образу, предложенному автором «Второй книги». Внимательно изучив материалы книги, Лидия Корнеевна подытоживает: Н. Я. Мандельштам унижает окружающих для того, чтобы возвеличить себя. Надо сказать, это получается у нее довольно слабо и скорее способствует созданию негативного автопортрета. По мнению Чуковской, основной задачей мемуариста является воспроизведение объективной картины прошлого, правдивых ситуаций и характеров, так как «...выдает себя пишущий в своих писаниях! Низость, не только неспособная понять высоту, но даже в воображении своем не допускающая, что высота – в отношениях между людьми – существует» [5 (2: 46)].

В тексте также содержатся обвинения в высокомерии и хамстве в адрес Надежды Яковлевны. Чуковская считает, что каждый человек может в чем-то заблуждаться, но долг писателя относиться к людям с уважением. Словам «брехня», «дурень», «умник» [5 (2: 103)] не место в мемуарах. Лидия Корнеевна делает акцент на чувстве собственного достоинства, столь необходимом людям, особенно тем, кто взял на себя труд писать воспоминания.

Активно выступая против лжи, Чуковская отрицает и все разновидности сплетен. Писательница утверждает, что ее позиция совпадает с ахматовской: Анна Андреевна предлагала организовать «Общество неговорения друг о друге ничего плохого» и даже собиралась написать труд под названием «Теория сплетен». Не без юмора Лидия Корне-

евна отмечает, что «Вторая книга» Мандельштам могла бы дать богатый материал для данного научного труда.

В «Доме Поэта» Чуковская серьезно и обстоятельно опровергает многие слухи и сплетни (например, о ленинградской редакции С. Я. Маршака и отношениях между ее членами). Иногда гневные высказывания Чуковской напоминают обвинительную речь прокурора: «...дело не только в нарушении литературных приличий и уголовных законов. Дело страшнее и глубже: в нарушении дружества, скрепленного общей памятью об общей утрате...» [5 (2: 51)]. Писательница сожалеет о безнаказанности автора лживых мемуаров, опубликованных в Самиздате в Париже. Лидия Корнеевна даже выводит своеобразную типологию сплетен Надежды Яковлевны: среди них присутствуют не только направленные на очернение ближайшего окружения Ахматовой, но и так называемые «оборонительные», призванные защитить мемуаристку от возможного гнева «оплевываемых». Чуковская всерьез опасается, что люди, незнакомые с героями «Второй книги», могут поверить автору и составить неправильное мнение о них, ведь «...по-разному отражено человеческое лицо в зеркале трезвого, доброжелательного глаза, в зорком зеркале искусства и в мутном омуте оборонительной сплетни...» [5 (2: 44)].

Работая над «Записками об Анне Ахматовой», Лидия Корнеевна приложила максимум усилий к тому, чтобы они были свободны не только от всяческих измышлений (об этом и речи быть не могло), но и от излишнего авторского субъективизма, который в разной степени присущ всем мемуарам. По натуре педантичный человек, Чуковская очень внимательно работала над текстом. Этому во многом способствовала и профессия редактора: умение править рукописи, находить ошибки, объяснять их и устранять.

В «Доме Поэта» Чуковская ратует за профессионализм во всем, выступает в роли строгого и беспристрастного критика, не допускающего никаких погрешностей в воспоминаниях об Ахматовой и других литераторах. Писательница отрицает не только невежество в любом его проявлении, но и неряшливо написанные тексты, тем более содержащие какие-либо искажения и неточности. Для Лидии Корнеевны не имеет значения, чем руководствовался автор: желанием очернить или выгородить человека, умалить или возвеличить заслуги. Чуковская протестует также против путаницы в датах, цифрах, фактическом материале: «Отношения между людьми меняются, но факты остаются фактами; фальсифицировать историю в наши дни общепринято, но непочтенно» [5 (2: 54)].

Неумение владеть литературным языком так же неприемлемо для Чуковской, как и ложь, сплетни, грубость. Писательница настаивает на том, что мемуарист должен «подбирать слова». Например, глаголы «сбегать», «увилывать», «отлынивать» [5 (2: 106)], по мнению Лидии Корнеевны, с образом Ахматовой не сочетаются. Писательница против языка, «искажающего образ» поэтессы, ведь «...Если язык не соответствует изображаемому предмету, он вызывает либо комический эффект, либо ложное представление о предмете...» [5 (2: 104)]. Следует отметить, в «Доме Поэта» Чуковская проявляет себя не только как грамотный редактор, но и как талантливая писательница, не лишенная чувства юмора, умения правильно подобрать слова и расставить акценты. Так, уличая Надежду Яковлевну в цинизме, она рекомендует ей читать стихи не Анны Ахматовой, а Елизаветы Стырской, поэтессы 20-х годов минувшего столетия, откровенно трактующей любовь между мужчиной и женщиной в стихотворном сборнике «Мутное вино». Высмеивая лексикон Мандельштам, Чуковская подытоживает: «Вот с кем всласть почирикать бы Надежде Яковлевне» [5 (2: 147)].

Лидия Корнеевна ценит и прекрасно понимает ахматовскую поэзию. Много страниц «Дома Поэта» посвящено ее анализу. «Поэзия Анны Ахматовой – это история одной души и записная книжка России» [5 (2: 129)], – пишет Чуковская. Она, как и в «Записках...», не скрывает своего восхищения и искреннего отношения к поэтессе, устами которой глаголет истина.

Одна из глав «Дома Поэта» посвящена «Поэме без героя» – главному произведению Ахматовой. Лидия Корнеевна приводит подлинную историю ее создания, посвящений, опровергает мифы о «Поэме», представая перед читателем блестящим знатоком биографии и творчества поэтессы.

В эпилоге «Дома Поэта» Лидия Чуковская еще раз подчеркивает свой основной жизненный принцип: сохранение достоинства человека, которое «...измеряется тем, в какой мере он не заразился бесчеловечием, устоял против него» [5 (2: 238)]. Лидия Корнеевна видит миссию человека и писателя в сохранении правды во имя спасения будущего.

В данной статье была предпринята попытка исследовать образ автора в «Записках об Анне Ахматовой» Лидии Корнеевны Чуковской в соотнесении его с автором биографическим, подлинной личностью писательницы. Согласно авторскому замыслу, в «Записках об Анне Ахматовой» она сознательно ушла от прямого самораскрытия, от разговора о себе и своей судьбе. Несомненно близкий автору биографическому, образ автора раскрывается в произведении исподволь, в самой концепции «Записок...», в тоне повествования. В целом «Записки...» звучат как рассказ интеллигентного, умного, тактичного, преданного человека о близком по духу поэте, которого автор не только глубоко уважает, но и искренне любит.

ЛИТЕРАТУРА

1. Барахов В. С. Литературный портрет. – Л.: Наука, 1985. – 312 с.
2. Чуковский К. И. Дневник (1901 – 1929). – М.: Современный писатель, 1997. – 544 с.
3. Интернет-издание «Известия. Ru» <http://www.Izvestia.ru> от 19. 02. 06.
4. Чуковская Л. К. Записки об Анне Ахматовой: В 3-х т. – СПб.: Нева, 1996. – Т. 1. – 288 с.
5. Чуковская Л. К. Сочинения: В 2-х т. – М.: Арт-Флекс, 2001. – Т. 2. – 688 с.

УДК 81'255

Верзун Л. В.
(Біла Церква, Україна)

РОЛЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА У ВІДТВОРЕННІ РИТМІКИ НАРАТИВУ

В статье идёт речь о новом для переводоведения понятии «языковая личность». Языковая личность переводчика реализуется в художественном тексте через синтаксические и лексико-семантические средства языка, которые, в свою очередь, определяют интонацию и ритмику нарративного сообщения. В статье анализируется влияние языковой личности переводчика на ритмику художественного текста на примере переводов романа В. Голдинга «Повелитель мух» Соломией Павличко и Александром Терехом.

Ключевые слова: языковая личность, ритм, нарративное сообщение.

The article deals with a new concept for translation studies «language personality». Language personality influences a narrative report and its rhythm through specific language means chosen by the translator. The author of the article analyzes how the translator's language personality influences the rhythm of the narration (on the material of two Ukrainian translations of the novel «The Lord of Flies» by W. Golding).

Key words: language personality, rhythm, narrative report.

Поняття **мовна особистість** як прояв індивідуальності перекладача та її взаємодія з мовною особистістю автора, персонажів є новим і актуальним, практично не висвітленим у вітчизняному перекладознавстві.

В мовознавстві мовна особистість стала об'єктом дослідження ще в перші десятиліття XIX ст. і нині це поняття осмислюється за декількома напрямками вивчення: лінгводидактичним, психолінгвістичним та стилістичним. **Лінгводидактичний** підхід розглядає аспект мовної особистості з точки зору становлення національно-мовної особистості, дослідження закономірностей навчання мови та представлений в працях таких відомих науковців та сучасних учених-методистів, як Г. В. Ейгер, І. Л. Раппопорт, М. Грушевський, Л. М. Паламар, Л. В. Струганець, Л. І. Мацько, М. І. Пентилюк та інш.. В **психолінгвістиці** вивчення мовної особистості ґрунтується на баченні людини в її зв'язках із соціумом і власним внутрішнім світом, нерозривно пов'язаним із феноменом мови та мовною свідомістю (О. Потебня, І. А. Бодуен де Куртене, Д. Овсянико-Куликовський та ін.). Представники психологічного напрямку виявили тісний зв'язок мови й мислення та приділяли неабияку увагу до активів живої мови, намагаючись перенести психологічні поняття й терміни асоціативної психології на мову [1: 26].

Вивчення мовної особистості в контексті **стилістики тексту** розпочалося в 20-х роках XX ст. академіком В. Виноградовим. Цей вчений пропонував два шляхи дослідження

мови художньої літератури. Один являє собою діахронічний підхід, що має історико-літературне спрямування і через таку містку категорію, «образ автора», веде до історії літератури, охоплюючи частково й історію літературної мови. Інший, синхронічний, спираючись на аналіз і відтворення індивідуальної мовної структури, набуває літературознавчого колориту і веде до поглибленого розуміння та поновленого трактування художнього образу [2: 79].

В перекладознавстві вивченню мовного аспекту художнього твору сприяє вагомий внесок українських вчених в дослідженні індивідуальності перекладача як учасника художнього дискурсу, а саме: В. В. Коптілова, М. О. Новикової, Л. В. Коломієць, О. І. Чередниченко, О. Л. Кундзіча, Р. Богранда, В. Д. Радчука, Є. Селіванової, Р. Зорівчак та ін. Праця Р. Богранда безпосередньо звернула увагу на антропоцентричний фактор художнього перекладу, на проблему перекладацької індивідуальності, де автор наголошує на тому, що переклад потрібно вивчати не на рівні зіставлення двох текстів, а як процес взаємодії між автором, перекладачем і читачем, де текстові риси цікаві не самі собою, а як відображення глибинних стратегій використання мови в контексті комунікації.

На думку С. Сухарьова, домінанта творчої особистості перекладача зливається зі стилістичною домінантою відхилень від оригіналу, бо в кожного обдарованого перекладача будь-які відхилення від «істини» першотвору не випадкові, а ґрунтуються на його світоглядній і творчій системі.

Отже, говорячи про індивідуальність перекладача, його метод ми розуміємо поняття мовної особистості за допомогою якого інтерпретатор передає оригінал та показує читачеві своє літературне «я». Вивчення поняття мовна особистість вимагає комплексного підходу, що охоплює дослідження мовних засобів, можливостей їх уживання, прагматичного змісту та соціального контексту, в якому особистість може розкритися. Такий підхід до вивчення мовної особистості пропонує Ю. М. Караулов. Його концепція власне об'єднала всі три підходи до вивчення цього феномену, та базується на трирівневій структурі мовної особистості, яка складається з структурно-семантичного, когнітивного й прагматичного рівнів [3: 123].

Мовна особистість, у свою чергу, реалізується в індивідуальному стилі та ідіолекті перекладача. Терміни «ідіолект» / «ідіостиль» в «Лінгвістичному енциклопедичному словнику» було визначено майже як синоніми, тобто індивідуальна мова (ідіолект) характеризувалась як найважливіша складова індивідуального стилю [4: 114]. Розрізнення цих термінів пропонує В. І. Волощук в своєму дисертаційному дослідженні. Автор доводить, що розведення термінів відбувається в міру уточнення поняття ідіостилу, де **ідіостиль** може бути представлений як відображення «інтенцій» і «образу світу» поета», а **ідіолект** є сукупністю мовних форм «індивідуального мовлення» [5: 57].

У зв'язку з тим, що саме ідіостиль відтворює авторську модель світу, останнім часом проблеми індивідуального стилю письменника все більше цікавлять дослідників мови художніх текстів. Поняття «ідіостилу» і «ідіолекту», які інколи по-різному визначаються дослідниками, знаходяться останнім часом в центрі уваги лінгвістичної поетики. Це пов'язано зі зростанням уваги до питань індивідуальної мовної творчості. Стил – це явище цілісне і пов'язане із категорією художньої форми, з оригінальним використанням певних художніх прийомів і засобів, в стилі відбивається також і зв'язок зі змістом твору, з його ідеєю, проблематикою, письменницьким світоглядом. Розуміння стилю як індивідуальної творчої манери, «творчого обличчя» є найпоширенішим у науці про літературу.

В кожному творі відчутна індивідуальна проникливість автора у доборі найбільш вдалих мовних засобів, які несуть на собі смислову та експресивну значущість, потрібну для художнього мислення. Створюючи писемний художній текст, письменник своєрідно проектує його інтонаційний малюнок, формує синтаксичну структуру кожної художньої фрази з орієнтацією на те, як вимовить її читач. Без такого ритміко-інтонаційного оформлення художній текст не сприймався б в усій його красі [6: 85]. Отже, слід зазначити, що не менш важливим завданням для перекладача є відтворення такої ритмічної картини при перекладі.

В енциклопедії «Українська мова» **інтонація** характеризується як сукупність звукових мовних засобів, завдяки яким передається смисловий, емоційно-експресивний і модальний характер висловлювання, комунікативне значення та ситуативна зумовленість, стилістичне забарвлення тексту, індивідуальність виражальних прийомів мовця [6: 245]. Інтонація найтісніше пов'язана з синтаксичними і лексико-семантичними засобами мови. Незважаючи на те, що інтонація належить до мовленнєвих засобів, вона завжди експлікується в писемному художньому тексті і закладена в його змісті.

Тож проаналізуємо мовні особистості С. Павличко і О. Тереха на матеріалі їхніх перекладів роману В. Голдінга «Володар мух» з точки зору передачі ритміки наративу:

1. Рефренування мовних одиниць та звуків робить речення милозвучним, легким та поетичним. У обох перекладачів можна зустріти такий стилістичний прийом, але більша його частотність спостерігається у О. Тереха: *These painted savages would go further and further* [7: 227]. – *Розмальовані дикуни на цьому не сплять* (С. Павличко) [8: 245]. – *Ti розмальовані дикуни підуть далі й далі* (О. Терех) [9: 90]. Або: *How could you listen for naked feet if you were splashing in water? How could you be safe by the little stream or on the open beach?* [7: 219] – *Як можна побачити наближення босих ніг, коли ти хлюпаєш в воді? На яку небезпеку можна сподіватися коло маленького струмка?* (С. Павличко) [8: 229]. – *Хіба за плескотом води почуєш тупіт босих ніг? Хіба коло струмка чи на відкритому морському березі відчуватимеш себе в безпеці?* (О. Терех) [9: 87]. Часто в перекладах також зустрічається й алітерація: *The afternoon died away; the circular spots of sunlight moved steadily over green fronds and brown fiber but no sound came from behind the rock* [7: 220]. – *Надходив вечір; круглі сонячні плями неухильно переміщалися по зеленому листі, по брунатній волокнистій корі, від скелі не долидало ні звуку* (С. Павличко) [8: 229]. – *Йшлося до вечора, круглі плями сонячного світла невпинно просувалися по пір'ястому папоротевому листі й рудих волокнах, але з-за скелі не долидало жодного звуку* (О. Терех) [9: 87]. Або: у О. Тереха *скелі смерті* (пор.: *каменя смерті* у С. Павличко); *сперся руками на каменюку, перш ніж сходити* (*схопився за прискалок*); *капає сало й сичить (сало шкварчить)* та ін.

2. В утворенні ритміки наративу бере участь і відмінювання іменників: *Robert laid his spear on the rock beside him and began to gnaw between his raised hands* [7: 220]. – *Роберт поклав спис поряд на камінь, щось схопив обіруч і заходився гризти* (С. Павличко) [8: 230]. – *Роберт поклав списа поряд на камінь і заходився гризти, тримаючи м'ясо обома руками* (О. Терех) [9: 87]. Лексема *списа*, на відміну від її варіанта *спис*, надає реченню плавності та поетичного акценту. А також: *...He wiped his nose and mouth with the back of his hand and for the first time since the morning felt hungry* [7: 220]. – *... Він витер носа та губи, вперше з самого ранку відчувши голод* (С. Павличко) [8: 230]. – *... Він витер рукою носа та рота, і вперше за день йому захотілося їсти* (О. Терех) [9: 87].

3. Переклад О. Тереха переповнюють речення з дієслівними конструкціями, на відміну від перекладу С. Павличко, яка тяжіє до іменникових структур. Дієслівні форми роблять наративне повідомлення значно плавнішим та інтонаційно спокійнішим. Порівняймо: *All over he was scratched and bruised from his flight through the forest. By the time his breathing was normal again, he had worked out that bathing these injuries would have to wait* [7: 219]. – Тікаючи крізь хащі, він увесь подряпався й побився і, відсапуючись, дійшов висновку, що обмивати рани не на часі (О. Терех) [9: 87]. – Після бігу через ліс він був весь у подряпинах та синцях. Віддихавшись, він зрозумів, що з промиванням ран доведеться зачекати (С. Павличко) [8: 229]. Перший приклад пронизаний дієслівними конструкціями, що надає реченню плавного, повільного ритму. Ритм в даному фрагменті набуває широти й через тенденцію О. Тереха об'єднувати декілька речень оригіналу при перекладі в одне складне. У перекладі С. Павличко переважають іменникові конструкції та чіткий поділ речень (як в оригіналі), що надає такому наративу швидкий, ускладнений темп.

Подібна стратегія простежується і в інших численних прикладах, зокрема: *...Limped away through the fruit trees, drawn by the thought of the poor foot yet bitter when he remembered the feast* [7: 220]. – ...Закутильгав геть, до плодових дерев, щоб угамувати голод хоча б жалюгідною їжею. На згадку про бенкет йому стало прикро (С. Павличко) [8: 230]. – ...Пошкандибав у гущавину, де росли плодові дерева, прагнучи добути убогий на поживу харч і то гіркий, коли він згадав бенкет (О. Терех) [9: 87]. Або: *He paused, sun-flecked, holding up a bough, prepared to duck under it. A spasm of terror set him shaking and he cried aloud* [7: 221]. – Він застиг, весь у сонячних цятках, притримуючи гілку, щоб пірнути під неї. Затремтів, пронизаний спазмом страху, вигукнув у голос... (С. Павличко) [8: 230]. – Рельф спинився, поцяцькований сонячними плямами, піднявши зелену гілку, готовий шмигнути під нею і, тремтячи з конвульсивного жаху, скрикнув... (О. Терех) [9: 87].

4. О. Терех частіше, ніж С. Павличко, яка тяжіє до пунктуаційного розділення, використовує сполучники. Частково це можна пояснити вищезазначеною тенденцією О. Тереха об'єднувати прості речення оригіналу в одне складне. Присутність сполучників значно уповільнює та робить плавним темп наративу: *...Found the mould...and his fingers gripped into it* [7: 222]. – ...Видиукав горбик за дюйм від обличчя і вхопився за нього (О. Терех) [9: 88]. – ...Помітив, що лежить цокою на чорній землі, загриб її пальцями (С. Павличко) [8: 232]. Ось ще приклад: ... Плями ... просувались по пір'ястому листі й рудих волокнах, але з-за скелі не долидало жодного звуку (О. Терех) [9: 87]. – Плями ... преміщалися по брунатній волокнистій корі, від скелі не долидало ні звуку (С. Павличко) [8: 229].

5. Дієприслівникові та дієприкметникові звороти є атрибутом художнього мовлення. Вони ускладнюють виклад, роблячи його довгим та більш лексично навантаженим: *...Saw Robert sitting on guard at the top of the cliff* [7: 225]. – ... І побачив Роберта, який вартував на вершині гори (С. Павличко) [8: 235]. – ... І побачив Роберта, що вартував, сидячи на вершині скелі (О. Терех) [9: 90].

6. Далі простежимо, як С. Павличко вводить додаткові окличні речення, що додають наративу експресії та динаміки: *But the hunters had only sneaked into the fringes of the greenery, retrieving spears perhaps, and then had rushed back to the sunny rock as if terrified of the darkness under the leaves* [7: 219]. – Але ж не може бути! – вони тільки забігли в зелені куці, які облямовували ліс, мабуть, зібрали там свої списи, а тоді кинулися назад до сонячних скель, ніби боялись лісової темряви (С. Павличко) [8: 229]. – Але мисливці вскочили в гущавину тільки на хвилю, мабуть щоб забрати списи, а потому гайнути

назад до сонячної скелі, наче злякавшись зеленого лісового мороку (О. Терех) [9: 87]. А також питальні речення, які додають наративному повідомленню відтінку діалогічності: *Hide, then. He wondered if a pig would agree, and grimaced at nothing* [7: 231]. – *Отже, заховатися. Цікаво, чи погодилася б з ним свиня?* (С. Павличко) [8: 242]. – *Треба сховатися. Він подумав, чи пристала б на це свиня, і скрикнув* (О. Терех) [7: 91].

7. Пунктуаційні маркери, такі як тире та крапка з комою, значно уповільнюють темп та роблять його уривчастим і акцентуїтованим. Така тенденція особливо яскраво простежується в перекладах С. Павличко: *He walked slowly into the middle of the clearing and looked steadily at the skull that gleamed as white...* [7: 221]. – *Повільно пройшов на середину галявини, вп'явся очима в череп – він вилискував білим...* (С. Павличко) [8: 231]. – *Він поволі ввійшов на середину галявини й утупився в череп, який вилискував...* (О. Терех) [9: 88]. Подібна стратегія простежується і в інших численних прикладах, зокрема: *The tribe must be sitting round the gutted pig, watching the fat ooze and burn among the ashes* [7: 221]. – *Мабуть, плем'я розсілося навколо випатраної свині – дивиться, як з неї капає, шкварчить на жаринах жир* (С. Павличко) [8: 230]. – *Плем'я, мабуть, сиділо навколо вительбушеної свині, дивлячись, як з неї капає сало і сичить на прискові* (О. Терех) [9: 88]. *He argued unconvincingly that they would let him alone, perhaps even make an outlaw of him* [7: 222]. – *Він доводив собі, що вони дадуть йому спокій; можливо, він стане вигнанцем* (С. Павличко) [8: 230]. – *Він намагався переконати себе, що вони дадуть йому спокій, може, навіть трактуватимуть його як вигнанця* (О. Терех) [9: 88].

8. Речення зі вставками, еліптичними конструкціями та інверсіями частіше зустрічаються в перекладах С. Павличко: *And anyway, he couldn't stay here all night in an empty shelter by the deserted platform* [7: 222]. – ... *Він не може тут залишатися цілу ніч, сам у пустому курені, коло порожньої плити* (С. Павличко) [8: 231]. – ... *Йому не під силу перебути ніч у безлюдному притулку біля порожнього майданчика* (О. Терех) [9: 89]. Або: *So the feast was beginning and the watchman had been given his portion* [7: 220]. – *Отже, почався бенкет, і вартовому принесли його пайку* (С. Павличко) [8: 230]. – *Отож бенкет розпочався, і вартовий дістав свою частку* (О. Терех) [9: 87].

Проаналізувавши фрагменти перекладів, виконаних відомими перекладачами, доходимо висновку, що мовна особистість перекладача безпосередньо впливає на ритміку наративного повідомлення. Цей вплив відбувається через підбір певного синтаксичного та лексико-семантичного матеріалу. Наратив Олександра Тереха має повільний, плавний темп завдяки численным дієслівним конструкціям, сполучникам; об'ємності наративу додають об'єднані речення. Рефренування мовних засобів, алітерація роблять розповідь милозвучною та поетичною. Відповідно, у Соломії Павличко простежується дрібніший поділ речень, який повніше відтворює ритміку оригіналу, що надає тексту чіткого, швидкого темпу. Вставні конструкції та особливості пунктуації в її перекладі додають наративу лексичної розмаїтості й уривчастості, ускладнюючи його. За допомогою окличних та питальних речень переклад С. Павличко звучить емоційніше, підкреслює діалогічність оригіналу, експлікує емоційні інтенції персонажів наративу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Должикова Т. І. Мовна особистість Пантелеймона Куліша: Дис... канд. філол. наук. – Луганськ., 2003. – 176 с.

2. Виноградов В. В. О художественной прозе. – М., Л.: Государственное издательство Литература, 1930. – 192 с.
3. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
4. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С. Я. Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
5. Волошук В. І. Лінгвостильові особливості ідіолекту З. Ленца в малих епічних жанрах: Дис... канд. філол. наук. – Запоріжжя, 2004. – 186 с.
6. Дудик П. С. Стилїстика української мови. – К.: Академія, 2005. – 368 с.
7. William Golding. Lord of the flies. – Санкт-Петербург: КАРО, 2005. – 255 с.
8. Вільям Голдінг. Володар мух. / Пер. з англ.. Соломії Павличко. – Київ: «Основи», 2004. – 254 с.
9. Вільям Голдінг. Володар мух. Уривок з роману / Пер. з англ.. Олександр Терех. // Всесвіт. – 1967. – №4. – С. 87-94.

УДК 821.111-3 Рол 1/7.07

Бережна М. В.
(Кривий Ріг, Україна)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЗООНІМІВ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЖАНРУ ФЕНТЕЗІ

*В статтє рєч ґдет об інформаціонном потенціалє, а такжє особенностях обра-
зования и употребления зоонимов в контексте произведений жанра фэнтези английской
писательницы Дж. К. Ролинг. Исследование проведено на материале произведений цик-
ла о Гарри Поттере. Дана классификация составляющих зоонимического простран-
ства произведений.*

Ключевые слова: зооним, зоонимическое пространство, «готовый» зооним, аллю-
зивный зооним, окказиональный зооним.

*The article deals with the informative potential and the peculiarities of the formation and
usage of the proper zoo-names used in the fantasy books of the English writer J. K. Rowling.
The research was done on the material collected from the Harry Potter books. The results
involve the author's vision of the proper zoo-names.*

Key words: proper zoo-name, proper zoo-name space, «ready» zoo-name, allusive zoo-
name, occasional zoo-name.

Методою статті є дослідження структури зоонімічного простору і функціонування зоо-
німів в циклі дитячих оповідань Дж. К. Ролінг про Гаррі Поттера. Мета роботи зумовила
постановку дослідницьких задач: встановити об'єм і структуру зоономастики творів;
систематизувати літературні зооніми текстів твору; дати характеристику функціям зоо-
німів; показати специфіку зоонімікону твору жанру фентезі.

В умовах збільшення міжкультурних контактів та об'єму перекладеної літератури
художнього характеру збільшується необхідність правильного та точного розуміння імен
власних в тексті мови-оригіналу, що надзвичайно важливо для забезпечення взаємо-
розуміння.

Не дивлячись на те, що імена власні неодноразово ставали предметом дослідження лінгвістів, вони досліджувалися більшою частиною в діахронічному аспекті, з точки зору етимології [1; 2]. В небагаточисельних роботах, що розглядають імена власні в синхронному аспекті, з точки зору їх семантики і функціонування, імена власні аналізуються як клас в цілому [3; 4]. Дослідженню функціонування імен власних в поетичному тексті присвячені роботи Михайлова В. Н. [5], Карпенка Ю. А. [6], Магазанника Є. Б. [7], Калінкіна В. М. [8] та ін. Вони направлені, головним чином, на дослідження функціонування імен власних в просторі художнього тексту. У зв'язку з цим в 50-60-ті роки ХХ ст. сформувалася особлива галузь знання – літературна ономастика, що досліджує функціонування онімів в текстах художніх творів, і яку «...можна визначити як суб'єктивне відображення об'єктивного, як реалізовану письменником «гру» загальнономовними ономастичними нормами» [6: 34-40].

Оскільки весь ономастичний простір є важкодоступним для огляду, необхідним є його розподіл на окремі частини чи поля. «Поле» в ономастиці – «частина ономастичного простору, що містить оніми певного виду». [2: 281]. Зоонімічний простір, маючи значний інформаційний потенціал, є одним з найбільш значимих та водночас найменш досліджених полів в лінгвістиці, і тому розгляд особливостей його функціонування і перекладу представляє особливу цікавість.

На конференції «Наука об именах: перспективы развития ономастики», що відбулася в Москві в 1991 р., в доповіді Карпенко Ю. А. була окреслена задача розширення дослідницької бази поетичної ономастики, причому не лише за рахунок звернення до класиків, але й до сучасних письменників.

В рамках вирішення цієї задачі знаходиться і ця робота, що досліджує зоонімічний простір творів сучасної англійської письменниці Дж. К. Ролінг.

Як зазначає А. В. Суперанська, специфіка дослідження поетоніма полягає в тому, «що лінгвістичний за своєю природою, він містить також етнографічний, історичний, соціологічний, літературознавчий компоненти...» [2: 78].

Сьогодні імена власні представляють своєрідну лексико-граматичну категорію, яку можна досліджувати з різних точок зору. Останнім часом увага дослідників прикута до ономастики літературної. Це пов'язано з тим, що імена власні в художньому тексті мають свою специфіку. Подібно до інших мовних засобів, імена власні, використані в контексті художнього твору, сприймаються в перспективі художнього цілого. Кожен з письменників використовує імена власні у відповідності до власного творчого методу та конкретних ідейно-художніх задач того чи іншого твору. «На використанні імен легить відбиток певної епохи, літературного напрямку... Одне й те саме ім'я може слугувати різним цілям» [5: 54].

Результати дослідження, проведеного на матеріалі зоонімів, отриманих методом суцільної вибірки з текстів творів Дж. К. Ролінг «Harry Potter and the Philosopher's Stone», «Harry Potter and the Chamber of Secrets», «Harry Potter and the Prisoner of Azkaban», «Harry Potter and the Goblet of Fire» та «Harry Potter and the Order of the Phoenix», підтверджують, що їх роль не зводиться до простої ідентифікації тварин. В результаті суцільної вибірки було виявлено 24 об'єкта прямої номінації. З них 20 не мають зоонімічних варіацій, наприклад: Snowy, Tufty, Mrs Norris, Binky, Bungy. 4 мають два варіанта імені, наприклад: Buckbeak – Beaky та Pigwidgeon – Pig (в якості другого варіанту використовується пестлива або скорочена форма).

Досліджуючи літературну зоономастику, вжиту в творах Дж. К. Ролінг, можна виявити наступну її специфіку: 1) письменниця широко використовує «готові» (термін, запропонований Михайловим В.Н. [5: 9]) зооніми реального іменника (загалом 13 одиниць). Можна виділити дві великі категорії:

– «реальні», існуючі в мові зооніми на позначення тварин-персонажів реального світу (3 одиниці). Прикладами «реальних» зоонімів є: Binky (кролик), Bungy (папуга), Trevor (жаба). Вони – персонажі епізодичні. Функція таких імен – підкреслити звичайність тварини;

– «реальні» зооніми на позначення тварин-персонажів магічного світу (10 одиниць). Це, по-перше, клички чотирьох котів, що належать сусідці родичів Гаррі Поттера (Mr Tibbles, Mr Paws, Snowy, Tufty). Причинна зумовленість цього випадку найменування наступна: по задуму автора читач лише в п'ятій книзі циклу дізнається про належність тварин до магічного світу, а до того часу має сприймати їх як звичайних представників реального світу.

Наступний приклад цієї категорії – ім'я собаки Fluffy, що означає «пухнастий». Ім'я цілком звичайне, але використане на позначення магічного гігантського триголового пса, що охороняє найцінніші скарби магічної школи. В цьому випадку, ім'я геть виступає в опозиції до образу тварини, бо персонаж насправді є страшний і дуже небезпечний. Власник тварини назвав істоту таким ім'ям через свою любов до жадливих небезпечних істот, в яких він бачив тільки лагідних домашніх тваринок. Ролінг використовує ім'я дещо в іронічному сенсі.

Велику підгрупу тут також складають алюзивні (термін, запропонований Виноградовим В.С. [9: 59]) імена власні (5 одиниць): Hedwig, Mrs Norris, Hermes, Ripper, Nagini.

Так, наприклад, Hedwig – це ім'я сови, що належить Гаррі Поттеру. В своєму інтерв'ю [10] Ролінг пояснила, що Hedwig – це ім'я середньовічної святої. У творі Гаррі, отримавши сову, вибирає їй ім'я в книзі з історії магії.

Інший цікавий приклад – Mrs Norris – це ім'я кішки, яка належить наглядачу школи, скрізь нищепорить для нього і є об'єктом особливої неприязні школярів. Це ім'я – «...алюзія до персонажа письменниці Джейн Остін» [10], сварливої і неприємної жінки.

Міфонім (за Подольською Н.В. [1: 83]) Hermes – це ім'я сови, що належить одному з героїв оповідань (Персі Візлі), який вважає себе дуже поважною собою. Гермес, як відомо з міфології був посланцем богів, тож, напевне, таке ім'я сови лестило її хазяїну.

Ripper – ім'я собаки тітки Гаррі Поттера, алюзія до відомого лондонського вбивці Джека Різника. Собака ненавидів Гаррі і постійно переслідував його, одного разу навіть загнав на дерево і протримав там цілий день.

Nagini – ім'я змії головного негативного персонажа Лорда Волдеморта, алюзія до Кілінгової Нагаїни з «Рікі-тікі-таві».

Реалізація алюзій перед'являє підвищені вимоги до поінформованості, ерудиції та культури читача. В випадку успішної реалізації алюзії різко підсилюють естетичний вплив художнього тексту на читача. Цей вплив заснований на інтенсивних асоціативних зв'язках, що поєднують текст з позамовною реальністю.

В дитячому оповіданні алюзивні імена власні дозволяють ввести оповідання в канву англійської і світової культури, осмислити на старому фоні новий сюжет.

2) Письменниця також широко використовує «нереальні» зооніми, зооніми, утворені okazіonalно (загалом 11 одиниць). Всі okazіonalні зооніми (термін, запропонований Виноградовим В. С. [9: 59]) використовуються на позначення тварин-персонажів магіч-

ного світу, що, як правило, відіграють певну роль в творах, взаємодіють з головними героями, беруть активну участь в подіях, або виступають в якості непрямої додаткової характеристики своїх власників. Окаціональні зооніми Ролінг можна розподілити на 4 категорії:

– окаціональні зооніми, що використовуються на позначення зовнішньої характеристики тварини-носія імені (6 одиниць): Scabbers, Fang, Crookshanks, Buckbeak, Aragog та Pigwidgeon (Pig).

Scabbers – домашній пацюк найкращого друга Гаррі Поттера. Його ім'я походить від англійського *scab* (струп, короста).

Fang – великий чорний страшний на вигляд собака, що належить викладачеві магичної школи. В цьому випадку ім'я, що походить від англійського *fang* (ікло) підходить лише до зовнішності тварини, бо на вдачу пес є добрим та інколи навіть боязкуватим.

Crookshanks – дуже розумний кіт дуже розумної власниці. За словами Ролінг [10], кіт в неї вийшов аж занадто бездоганим, і вона вирішила компенсувати це смішним зовнішнім виглядом. Crookshanks походить від англійських слів *crook* (кривий) та *shanks* (ноги).

Buckbeak – ім'я вигаданої Дж. К. Ролінг істоти, гіпогрифа, що тілом був схожий на коня, або оленя, а головою – на хижу птицю. Buckbeak походить від англійських слів *buck* (самець, особливо оленя) та *beak* (дзьоб). Можливе й інше розуміння імені, оскільки *buck*, як дієслово, може також означати «ставати дибки, намагатися скинути сідода», а гіпогрифи відрізнялися дуже погордливим характером і могли легко скинути сідода, що був їм не до вподоби.

Aragog – ім'я гігантського павука, отримане методом телескопії від *arachnid* (павук) та *Gogmagog* (ім'я легендарного велетня).

Pigwidgeon (Pig) – надзвичайно цікавий приклад зооніма, утвореного на основі каламбуру. Цитата з тексту оригіналу:

Harry stared at the word «Pig», then looked up at the tiny owl... He had never seen anything that looked less like a pig [11: 35]...

«Why are you calling that owl Pig?» Harry asked Ron.

«Because he's being stupid,» said Ginny. «It's proper name is Pigwidgeon.»

«Yeah, and that's not a stupid name at all,» said Ron sarcastically. «Ginny named him... And I tried to change it, but... he won't answer to anything else. So now he's Pig [11: 57].

Каламбур виникає з тої причини, що Гаррі сприймає ім'я сови Pig зі словарним значенням «свиня», і не розуміє, як можна крихітну сову називати свинею, а для Рона Pig – просто скорочене ім'я від повного Pigwidgeon.

– окаціональні зооніми, що використовуються на позначення сутності тварини-носія імені (5 одиниць): Snuffles, Errol, Mosag, Fawkes і Norbert.

Чарівник-анімаг (чарівник, що вмів перетворюватися на тварину), перевтілюючись у собаку, звався Snuffles, від англійського *snuffle* (сопіти, нюхати, винохувати).

Mosag – гігантська павучиха, що мала мільйони дітей. Слово *mosag*, як розповіла Дж. К. Ролінг в своєму інтерв'ю [10], це прикметник з гаельської мови, що означає «брудна, погана, хтива жінка».

Errol – ім'я родинної сови найкращого друга Гаррі Поттера, що постійно збивалася з курсу. Викликає фонетичні асоціації до слова *error* (помилка).

Fawkes – ім'я міфічного птаха фенікса, що було утворене шляхом алітерації: *fawkes* [ˈfauks] phoenix [ˈfiːniks].

Norbert – ім'я дракона, що було утворене шляхом морфологічного повтору: **Norbert** – **Norwegian Ridgeback** (порода норвезький хребтоспин).

Мета використання і алюзивних, і okazіональних власних імен полягає в більш глибокому розкритті образу персонажа автором.

В семантичній структурі фентезійного тексту власні імена, і зооніми зокрема, слугують своєрідним «ключем» в розкритті художнього задуму автора, нерідко вони «...виконують роль своєрідних, дуже лаконічних – в одному слові – характеристик» [12: 216].

Твори фентезійного циклу Дж. К. Ролінг про пригоди хлопчика-чарівника насичені іменами власними, при цьому однією з найбільш значимих категорій в функціональному аспекті є зооніми.

Зоонімикон творів має двоїсту мотивацію: з одного боку, мотиваційні зв'язки відповідають реальному іменнику, з іншого – зоонімічна система сприймається як штучна, вмотивована асоціативними зв'язками в контексті змісту самого твору. Найменування персонажів зумовлене жанром романів – фентезі, де бачення автором світу відображається не лише в подіях і реаліях твору, але й в іменах персонажів-тварин. Всі зооніми творів виступають в опозиції: персонажі реального світу, які, як правило, мають незначущі «звичайні» імена і персонажі магічного світу, які, навпаки, як правило, мають значущі (оказіональні чи алюзивні) імена.

В тексті творів зооніми вживані в різних функціях: номінативній, естетичній, стилістичній, емоційно-оціночній та інших.

Значення та функції зоонімів в художньому тексті часто не знаходять достатнього висвітлення в роботах зі стилістики та риторики, що зумовлює їх актуальність та цікавість для майбутніх досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Отв. ред. А. В. Суперанская. 2-е изд. М.: Наука, 1988. – 192 с.
2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 366 с.
3. Суперанская А. В. Ваше имя? Рассказы об именах разных народов. – М.: Армада-Пресс. 2001. – 254 с.
4. Ермолович Д.И. Имена собственные: теория и практика межъязыковой передачи. – М.: Р.Валент, 2005. – 416 с.
5. Михайлов В. Н. Собственные имена как стилистическая категория в русской литературе. – Луцк, 1965. – 56 с.
6. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе // Филологические науки. 1986. № 4. С. 34-40.
7. Магазаник Э. Б. Ономапозитика, или «говорящие имена» в литературе. – Ташкент, 1978. – 146 с.
8. Калинин В.М. Теоретические основы поэтической ономастики. Автореф. дисс. ... доктора филол. наук. Киев, 2000. – 37 с.
9. Виноградов В.С. Лексические вопросы перевода художественной прозы: Автореф. дисс. докт. филол. наук. 10.02.04: / МГУ. – М., 1975. – С. 59
10. 1999 Accio Quote!, the largest archive of J_K_Rowling interviews on the web. files. – Ел. ресурс: <<http://www.accio-quote.org/articles/list1999.html>>
11. Rowling J. K. Harry Potter and the Goblet of Fire. – London: Bloomsbury, 2000. – 636 p.
12. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980. – 340 с.

ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ РЕАЛИЙ В АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ПЕРЕВОДАХ
ПОВЕСТИ Н. ГОГОЛЯ «ТАРАС БУЛЬБА»

У статті розглядається проблема інтерпретації реалій в англомовних перекладах повісті М. Гоголя „Тарас Бульба”, здійснених О. Горчаковим та І. Хепгуд. Аналізуються способи перекладу національно-специфічної лексики.

Ключові слова: інтерпретація, переклад, реалія, лакуна, конотація, транскрипція.

This article is about the problem of realia's interpretation in English translations of M. Gogol's story "Taras Bulba" made by O. Gorchakov and I. Hapgood. Ways of specific national vocabulary's translation are analysed.

Key words: interpretation, translation, realia, lacuna, connotation, transcription.

Проблема адекватного воспроизведения реалий – национально-специфической лексики – очень сложна и актуальна. Основные трудности их интерпретации – это, во-первых, отсутствие в языке перевода соответственного понятия, обозначаемого реалией, а, во-вторых, необходимость одновременно с денотативным значением реалии передать и коннотации ее национально-культурной окраски. Трудно не согласиться с мыслью А. Швейцера о том, что в процессе перевода происходит не только сопоставление разных языковых систем, но и столкновение разных культур и даже цивилизаций, что особенно рельефно проявляется в переводе реалий [1, 36]. Национальный колорит, который непосредственно выражается реалиями, – существенная и необходимая часть содержания произведения и его формы. В большей степени он проявляется в языковой ткани произведения.

Целью данного исследования является рассмотрение проблем интерпретации реалий в англоязычных переводах повести Н. Гоголя «Тарас Бульба» [2].

Используя классификацию способов воспроизведения реалий средствами целевого языка украинского переводоведа Р. Зоривчак [3], проанализируем интерпретацию гоголевских реалий в англоязычных переводах И. Хэпгуд [4] и О. Горчакова [5].

Оба переводчика успешно использовали метод транскрибирования (транслитерации) для передачи реалий-антропонимов, благодаря чему удалось сохранить национальную специфику оригинала.

Гоголь	Хэпгуд	Горчаков
<i>Тарас Бульба</i>	<i>Taras Bulba</i>	<i>Taras Bulba</i>
<i>Остан</i>	<i>Ostap</i>	<i>Ostap</i>
<i>Андрій</i>	<i>Andrii</i>	<i>Andrej</i>
<i>Печерица</i>	<i>Pecheritza</i>	<i>Pecheritsa</i>
<i>Козолуп</i>	<i>Kozolup</i>	<i>Kozolup</i>
<i>Долото</i>	<i>Doloto</i>	<i>Doloto</i>
<i>Кирдяга</i>	<i>Kirdyaga</i>	<i>Kirdyaga</i>
<i>Густый</i>	<i>Gustyi</i>	<i>Gusty</i>
<i>Ремень</i>	<i>Remen</i>	<i>Remen</i>

<i>Касьян</i>	<i>Kasyan</i>	<i>Kasyan</i>
<i>Бородавка</i>	<i>Borodavka</i>	<i>Borodavka</i>
<i>Колопер</i>	<i>Koloper</i>	<i>Kolopyor</i>
<i>Пидсышок</i>	<i>Pidsytok</i>	<i>Pidsishok</i>
<i>Кукубенко</i>	<i>Kukubenko</i>	<i>Kukubenko</i>
<i>Шило</i>	<i>Shilo</i>	<i>Shilo</i>
<i>Бородатый</i>	<i>Borodaty</i>	<i>Borodaty</i>

Заметим, что О. Горчаков транскрибирует имя *Андрій* не так, как оно звучит у Н. Гоголя, то есть по-украински, а в русском варианте – *Андрей*, что можно отнести к переводческой ошибке. Не совсем точно транскрибируют оба переводчика и кличку *Пидсышок* – *Pidsyshok* (транскр. моя – П.В.). У И. Хэпгуд она звучит как *Пидсыток*, а у О. Горчакова – *Пидсишок*.

В интерпретации бытовых и военных реалий транскрипция в большей мере используется у И. Хэпгуд и значительно меньше – у О. Горчакова. Кроме того, И. Хэпгуд дополняет транскрипцию примечаниями, который даются по ходу повествования в сносках (метод комбинированной реноминации).

Гоголь	Хэпгуд	Горчаков
<i>Свитка</i>	<i>Svitkas (a half-long upper garment of cloth, used by the South Russians)</i>	<i>Coats</i>
<i>Сотник</i>	<i>Sotniks (Lieutenant in the rest of the army)</i>	<i>Sotniks</i>
<i>Есаул</i>	<i>Yesaul (Captain of Kazaks)</i>	<i>Captain, yesaul</i>
<i>Сечь</i>	<i>Syech (The headquarters of the Zaporozhian Kazaks)</i>	<i>Setch</i>
<i>Курень</i>	<i>Kuren (enormous wooden sheds or barracks, each inhabited by a troop or kuren), districts</i>	<i>Kuren</i>
<i>Гетьман</i>	<i>Hetman</i>	<i>Hetman</i>
<i>Пуд</i>	<i>Pud (a pud is about forty pounds)</i>	<i>Tremendous weight (контекстуальный перевод)</i> <i>Collegians (гиперонимическое переименование)</i>
<i>Бурса</i>	<i>Bursary (a student who receives a stipend for his support – a free student. Still called bursar in Scotland; at Cambridge University, sizar; at Oxford, servitor)</i>	
<i>Бублики</i>	<i>Greasy cracknels (гиперонимическое переименование)</i>	<i>Bubliks</i>
<i>Верста</i>	<i>Verst (a verst is two-thirds of a mile)</i>	<i>Verst</i>
<i>Аршин</i>	<i>Arshin (an arshin is twenty-eight inches)</i>	<i>Full foot (гиперонимическое переименование)</i>
<i>Гопак</i>	<i>Hopak</i>	<i>Gopak</i>
<i>Трепак</i>	<i>Trepak</i>	<i>Trepak</i>
<i>Батько</i>	<i>Batko (Father)</i>	<i>Batko (Father)</i>
<i>Кошевой</i>	<i>Koshevoi (the chief over all the commanders)</i>	<i>Koshevoi</i>
<i>Бандура</i>	<i>Bandura</i>	<i>Bandura</i>

<i>Балалайка</i>	<i>Balalaika (the ordinary balalaika is triangular)</i>	<i>Balalaika</i>
<i>Ляхи</i>	<i>Lyakhs (Lyakh is an abbreviated form of Polyakh, Pole)</i>	<i>Poles (контекстуальный перевод)</i>

Как видим, комбинированная реноминация позволяет сохранить в переводе национальное своеобразие оригинала и при этом сделать реалии понятными инонациональному реципиенту.

Кроме транскрипции и комбинированной реноминации самым распространенным методом интерпретации реалий в переводах И. Хэпгуд и О. Горчакова является гиперонимическое переименование (когда видовое понятие языка оригинала передается родовым языком перевода), хотя именно этот метод, к сожалению, приводит к нивелированию этнической специфики текста-оригинала. Однако, И. Хэпгуд и здесь широко использует пояснения лакун в сносках, чтобы облегчить восприятие чужой культуры англоязычному читателю.

Гоголь	Хэпгуд	Горчаков
<i>Серебряная риза</i>	<i>Garment (the golden or silver decoration, applied to the painted holy pictures, in the form of a garment which leaves the face, hands and feet of the Saint visible. It is a great favor – as well as a sign of zeal – to be permitted to furnish such decoration for the Holy Ikona)</i>	<i>Silver frame</i>
<i>Святая пасха</i>	<i>Holy paskha (the special Easter dish, maid chiefly of curds)</i>	<i>Holy Easter-bread</i>
<i>Горелка</i>	<i>Brandy</i>	<i>Vodka</i>
<i>Кулиш</i>	<i>Buckwheat groats</i>	<i>Culish (транскрипция)</i>
<i>Чуб</i>	<i>Scalp-lock</i>	<i>Scalp-lock</i>

Особого внимания заслуживает интерпретация реалии *уния*. Оба переводчика эффективно использовали здесь разные способы компенсации лакун: Хэпгуд – гиперонимическое переименование, а Горчаков – дескриптивную перефразу (более детальная экспликация значения лакуны). Однако заметим, что именно благодаря дескриптивной перефразе была максимально раскрыта семантика реалии и сохранена ее национально-историческая основа.

Хэпгуд	Горчаков
<i>Union (the projected union between Poland and Lithuania, to include also Little Russia: effected in 1569, at Liublin)</i>	<i>Union of the Greek Church with Popery</i>

Итак, как видим, проблема интерпретации реалий в художественном переводе решается в большинстве случаев успешно, прежде всего, благодаря применению таких способов адекватного воспроизведения реалий, как транскрипция, комбинированная реноминация и дескриптивная перефраза, что позволяет сохранить национальный колорит текста-оригинала и максимально приблизить текст перевода к иноязычному реципиенту.

ЛИТЕРАТУРА

1. Швейцер А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты. – М.: Наука, 1988. – 214 с.
2. Гоголь Н. В. Собр.соч.: В 7 т. – М.: Гослитиздат, 1966. – Т. 2. – 285 с.
3. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. – Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.
4. Gogol Nicolai V. Taras Bulba. A Tale of the Cossacks/ Translated from the Russian by Isabel G. Hapgood. – New York: Alfred A. Knopf, 1931. – 284 p.
5. Gogol N. Taras Bulba / Translated from the Russian by O. A. Gorchakov. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1955. – 146 с.

УДК 82.091

Боднар О. Я.
(Івано-Франківськ, Україна)

НОВА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ «ПІСНІ ПРО ГАЙАВАТУ» ГЕНРІ ЛОНГФЕЛЛО

Автор статті дає оцінку новому, ще неопублікованому перекладу «Пісні про Гайавату» Генрі Лонгфелло в інтерпретації української письменниці в діаспорі Оксани Соловей. Проводиться лінгво-стилістичний аналіз перекладу поеми на основі адекватності відтворення індіанських реалій, алітерації, звукових картин, порівняння.

Ключові слова: переклад, алітерація, звукові картини, індіанські реалії, порівняння, транслітерація, функціональний аналог.

The author of the article expresses her opinion of a new and unpublished translation of «The Song of Hiawatha» by Henry Longfellow in the interpretation of Ukrainian authoress from diaspora Oksana Solovei. The lingual and stylistic analysis of the translation is carried out on the basis of reproducing Indian realia, alliteration, sound pictures, comparison.

Key words: translation, alliteration, sound pictures, Indian realia, comparison, transliteration, functional analogue.

Українська перекладна скарбниця збагатилася нещодавно ще одним варіантом поеми американського класика Генрі Лонгфелло «Пісня про Гайавату». Мова йде про другу редакцію повного перекладу, здійснену Оксаною Соловей (1919-2004). Нагадаємо, що її попередниками у цій справі були Панас Мирний, Олександр Олесь, О. Іванов, М. Зеров, К. Шмиговський, П. Шарандак, М. Мандрика. Інтерпретація О. Соловей ще не була предметом літературознавчих студій. Малодослідженою залишається і загалом творча спадщина американського поета в українській літературній критиці. У цьому контексті слід згадати статтю Р. Зорівчак «Генрі Лонгфелло українською мовою», розділ про Лонгфелло у книзі Л. Первомайського, передмову І. Драча до перекладу Олександра Олеся. Про переклади, здійснені Панасом Мирним та Олександром Олесем, згадується побіжно відповідно у монографіях В. Черкаського та М. Неврлого. Ця тема нами також порушувалася у різних статтях*. Основні мотиви поезії та збірку «Пісні про рабство» досліджував Г. Устенко. Поезію в інтерпретаціях П. Грабовського та В. Мисика характеризувала Н. Куляса. Значно ширше художні твори Лонгфелло досліджувалися російськими та аме-

риканськими літературознавцями. Серед американських авторів праць – Чейз та Стеланова Осборни, Ернест Мойн, Ньютон Арвін, Едвард Хірт, Сесіл Вільямс, Едвард Вагенкнехт, Герберт Горман, Слоан В. Кеннеді, Самюель Лонгфелло, Чарльз Еліот Нортон, Френсіс Г. Андервуд та інші. Російську рецептивну критичну думку про американського класика формували М. Л. Михайлов, В. Святловський, В. І. Іохельсон, М. Г. Ударцева, Б. Томашевський, М. П. Алексєєв, В. Н. Єрмолаєва, Н. Н. Боброва, А. Пістунова, О. Корнілова, А. Єлістратова, Я. Н. Засурський, І. Попов, Л. І. Ронгонен, В. І. Новиков, С. А. Пронько.

Ми ж спробуємо висвітлити в аналізі цього поетичного перекладу лінгво-стилістичний аспект, а також торкнутися питання його історії та творчих взаємин Оксани Соловей та Бориса Тена.

Маловідомою залишається біографічна інформація про українську письменницю, перекладача, етнографа Оксану Соловей. Народилася у Полтаві, закінчила фізичний факультет Харківського університету. Встигла вступити до аспірантури у 1941 році, а в 1943 році виїхала на Захід, перебувала в таборах Німеччини, потім родина переїхала до США. «Понад 30 років працювала в інженерному відділі компанії в місті Сент-Пол, штат Міннесота... З 1973 – старший науковий співробітник УВАН (Української вільної академії наук) в Нью-Йорку, з 1990 – член-кореспондент. Належить до організації українських письменників «Слово». З 1991 – член американської асоціації українців [1: 2]. Померла у місті Сент-Пол. Перекладацькою справою почала займатися ще в шкільні роки. Перекладала з англійської (Д. Томас, К. Сендберг, П. Устінов та інші), французької (А. Камю, Веркор, Ж. Кокто), російської (О. Солженіцин, В. Шаламов та інші). Англійською переклала праці Ю. Шевельова «Українська мова в першій половині XX століття, 1900-1941: стан і статус» (1987) та «Олександр Потебня і українське питання» (1992). О. Соловей є авторкою низки оригінальних статей, заміток, спогадів, серед яких і «Століття «Пісні про Гайавату» (1955). Свої переклади популяризувала на виступах перед українськими громадами Америки, Канади, Австралії. Займалася активною поетичною, науковою, редакторською, перекладацькою, етнографічною діяльністю впродовж усього життя. Відредагувала зокрема і «Лекції з історії української літератури» М. Зерова (1977). З того часу, коли відвідала Україну у 1992-1993 рр., почала друкуватись в журналах «Криниця», «Кур'єр Кривбасу», продовжувала писати спогади, нариси.

Наприкінці 90-х була завершена і друга редакція перекладу «Пісні про Гайавату». Як зазначається у передмові до перекладу, у творі «перероблено значну частину тексту. В 2000 році переклад в другій редакції потрапив до плану видавництва «Каменяр» (Львів), але розділив долю багатьох інших книжок, яким не поталанило з країною і мовою» [1: 2]. Це вже був повний переклад, бо в першій редакції був тільки «Заспів» та чотири розділи. Перша редакція була опублікована у 1965 р. видавничою спілкою «Тризуб» у Вінніпезі з післямовою К. Филипович «Г. В. Лонгфелло – літературний піонер своєї доби». Переклад був зроблений з оригіналу, крім того, як зізнається О. Соловей у передмові до другої редакції, вона «багато років жила саме в тій частині Америки, де відбувається дія перекладеного твору.

Маловідомим залишається факт перекладу американської поеми Оксаною Соловей. Знайомство з ним обмежується лише згадкою у статті Р. Зорівчак про Г. Лонгфелло в «Українській літературній енциклопедії» (мова йде про першу редакцію перекладу). Більше того, існує лише електронний текст другої редакції перекладу, зроблений з авторського примірника групою Kharkiv Project і датований 2004 роком, часом смерті письменниці.

У статтях літературних критиків йдеться переважно про Олександра Олеся, К. Шмиговського, які є більш знаними серед української читацької аудиторії авторами перекладів поеми.

Українська інтерпретація «Пісні про Гайавату» отримала високу оцінку літературознавців. Так, К. Филипович зазначає, що «Перекладачка лишається вірною формі та розміру оригіналу (чотиристопний хорей), як рівно ж найбільш близькій вимові індіанських імен та назв. В перекладі також відчувається плавність розповіді та невимущеність мови, присвійні оригіналові, що, в свою чергу, свідчить про багатство нашої мови» [2: 40].

Переклади художньої літератури – це чинник не лише культурний, але й політичний. Свідченням цьому є листування Оксани Соловей з Борисом Теном, яке відбувалося через перепони і було опубліковане у журналі «Сучасність» в часи незалежної України. Звідси дізнаємося, що їхнє знайомство розпочалося зовсім несподівано та незвично. О. Соловей була шанувальницею його перекладів, з нетерпінням чекала в себе в Америці, коли з'явиться у книгарні видання «Одіссеї» в перекладі Бориса Тена. Саме за «Одіссеєю» та «Іліаду» Гомера українською мовою він був удостоєний премії ім. М. Рильського. Високий рівень перекладів Б. Тена був досягнений завдяки дотриманню в теорії художнього перекладу принципів якраз М. Рильського та О. Кундзіча: ніколи не йти за «буквою» оригіналу, а передавати його дух, прагнути зберегти стиль, ритм першотвору, включно до відповідної кількості рядків. Вражає діапазон мов, з яких перекладав письменник, серед них і англійська.

О. Соловей була надзвичайно захоплена перекладацькими здібностями Бориса Тена. Ось яке враження справило на неї прочитання Гомерової «Одіссеї» в його перекладі: «Голова йшла обертом від соковитого, шляхетної мови. Краса зворотів, точність вислову доводили мене мало не до сліз» [3: 154]. Тому у 1972 році, під час відзначення 75-ліття Б. Тена вона вирішила надіслати йому листа із привітанням, щоб висловити свою пошану. У листі, крім побажань, було ще й кілька рядків з перекладу «Пісні про Гайавату». Письменниця не була впевнена, чи лист дійде до Б. Тена, бо не знала його точної адреси. Проте адресат швидко дав відповідь. У листі від 7 лютого 1973 р. він пише і про переклад Лонгфеллової поеми: «Зацікавила мене Ваша робота над перекладом Гаявати. Правда, з кількох рядків, які Ви надіслали, ще не можна робити висновків, але на мене ці рядки справили приємне враження. Хотілось би прочитати більший уривок, щоб це враження ґрунтовніше підкріпити» [3: 155]. Він радить їй прочитати переклади «Пісні про Гайавату» своїх попередників – Олександра Олеся та К. Шмиговського для того, щоб вступити у творче змагання з ними. Наступний лист О. Соловей від 20 березня 1973 р. вже не дійшов до адресата. Не обійшлося без цензури, яка працювала тоді на повну силу. У цьому листі перекладачка писала про себе, свою роботу, дякувала за бажання ознайомитися з її перекладом, висловила власну думку щодо його якості. Ось як вона пише про результат своєї праці: «Шостого березня послала вісім сторінок, сьогодні додаю ще шість. Гадаю, що ці уривки досить правдиво віддзеркалюють і решту. Звичайно, є місця менше і більше вдалі, але загалом робота наче досить рівна, хоч самій трудно судити. Поза норму я не виходила: кількість рядків не збільшувала, дарма, що інколи спокуса була велика. Не криюся, мені хочеться почути Ваші зауваження й поради. І будьте суворі! Суворі, бо інакше я нічого не навчуся» [3: 155].

Після того на два роки запала мовчанка, а потім О. Соловей вирішила передати видану в Канаді брошуру із «Заспівом» та чотирма розділами перекладу поеми через свою знайому, яка збиралася відвідати родичку в Києві. Вона дала знайомій цю брошуру на-

чебто для читання в дорозі і також вирізала титульну сторінку, на якій вказувалася назва видавництва «Тризуб». У своїх спогадах перекладачка пише: «Знайомі з'їздила без пригод, щасливо вернулася. За якийсь час одержує вона схвильованого листа від родички: до неї озвався хтось незнайомий із Житомира, розпитує про якусь Оксану, про яку вона вперше чує, і що їй робити?!... Лист, що викликав досить таки великий переполох, зрештою опинився в мене» [3: 156]. У ньому Б Тен складає подяку за надісланий переклад О. Соловей і просить розповісти більше про себе, свою літературну роботу. І знову дала про себе знати цензура, бо лист-відповідь від 6 листопада 1975 р. до Б. Тена не надійшов. Тоді перекладачка вирішила змінити своє прізвище, ідентичне з батьковим, бо він перебував на чорному списку. Виявилось, що це допомогло. У листі від 14 лютого 1977 р. Б. Тен розповідає, що збирається опублікувати «Іліаду» і запитує про «Пісню про Гайавату»: «А як з Вашою «Гаяватою», чи вийшла вона окремим виданням? Я у свій час одержав тільки невеликий уривок, з якого склав собі уявлення, що і весь переклад – на досить високому рівні» [3: 156]. А 11 травня того ж року О. Соловей отримує збірку сонетів Б. Тена «Зоряні сади» з дарчим написом: «Вельмишановній Оксані Соловей з подякою за «Пісню про Гаявату». 8. III. 1976. Борис Тен» [3: 156]. Ця остання бандероль від нього пробула в дорозі 14 місяців. О. Соловей надіслала подяку за «Зоряні сади», але невідомо, чи вона надійшла до нього. На цьому припинилося листування двох перекладачів через несприятливі для української культури часи, спричинені системою радянського тоталітаризму.

Характеризуючи інтерпретовану поему іонаціонального буття, слід звернути увагу на індіанські реалії, адже «Пісня про Гайавату» є енциклопедією життя автохтонів Америки. У поемі знаходимо біля 200 реалій, які надають їй національного колориту. За семантичною ознакою їх можна класифікувати як географічні, етнографічні, релігійно-містичні, реалії побуту та антропоніми. Географічні, релігійно-містичні реалії та антропоніми не перекладаються, а транслітеруються. Реалії побуту найповніше відображені у розділі «Гаяватине весілля». Відчутна глибока обізнаність перекладача з життям і побутом індіанського народу. Так, вона додає від себе слова, що позначають реалії, які відсутні в оригіналі («*кипрій*» – трава, якою наповнювали люльки; весільні гості прийшли до Гайавати «з візерунками на лицях», про що не було сказано в інших перекладах). Реалії, що позначають їжу, відтворені за допомогою транслітерації («*Пемікан*») або функціонального відповідника («*осетрина*»). Також зберігається, як і у Лонгфелло, індіанська назва, а поряд – її український еквівалент («*щука Маскеноза*»); значення слова тлумачиться і введенням функціонального аналога через кому, якщо такого немає у першотворі («*Мондемін, майс*»). Описуючи посуд, одяг, О. Соловей використовує в основному функціональні відповідники («*ложки*», «*миски*», «*пера*», «*намисто*», «*мокасини*», «*вахляр*» «*ногавиці*»). Лонгфелло широко використовує ігри індіанців. В О. Соловей вони або транслітеруються, або подаються відповідники:

*Він такий майстерний в іграх
І розвагах безневинних:
Ковзанні, гуляння в гилки.
Він такий майстерний в іграх*

*І забавах небезпечних:
Пагосейн, Мищина й кості,
Кантесу, лічба на сливах. [1: 59]*

В індіанців назви місяців року і сезонів асоціюються з явищами, характерними для певної пори («*Moon of Falling Leaves*», «*Moon of Bright Nights*», «*Moon of Strawberries*»).

В О. Соловей змінилося семантичне значення епітетів відповідно до свого спостереження, уявлення («місяць сухого листу», «в місяці ночей коротких», «в місяці суніць доспілих»). При цьому збережена образність та експресивно-емоційна конотація. На відміну від Олександра Олеся, К. Шмиговського, О. Іванова перекладач не подає словника індіанських слів, що зустрічаються в поемі, а намагається подати відповідний контекст або коментуюче пояснення в дужках («попруги=пояси»).

Загалом мова перекладу вишукана і розкриває красу та багатство рідної мови. Працюючи у площині генетично віддалених мов, О. Соловей вимогливо ставиться до трансляції. Вона перевіряє адекватність відтворення лексем за допомогою словника Грінченка, про що зазначається у коментуючих поясненнях, які наводяться поряд з текстом перекладу у дужках. О. Соловей добирає слова, які є малопоширеними («поштували», «бучніше», «дуплавина», «заграва», «притьма», «сріберне волосся», «хлоп'як», «всенькептаство», «привілля», «Черлений Лебідь», «кахикав», «брали на глузи»), а деякі незрозумілими для широкого загалу («стрілка-пірка», «витиці», «ногавиці», «глиця», «вахляр» та інші). У тексті перекладу майже всюди збережена еквілінеарність, як по горизонталі, так і по вертикалі.

Конвергуючись, реалії надають поемі епічного, пісенного характеру. У композиційному просторі «Пісні про Гайавату» зустрічаємо повтори всіх рівнів мови. Лонгфелло використовує фонетичну складову індіанських реалій та їх англійських еквівалентів для підвищення експресивності мовлення і його емоційного впливу, для створення звукових образів, звуконаслідування і звукових картин. Основним інструментом евфонії, звукопису і звуконаслідування в тексті поеми є алітерація і підбір слів із звуками, акустична характеристика яких відповідає створюваному образу. Повтор початкового звуку ключового слова в словах, близько від нього розташованих, може змушувати слухача асоціювати повторюваний звук із значенням ключового слова. Ось, приміром, повтор [r] може сприйматися як шум швидкої річки у *With the rushing of great rivers// With their frequent repetitions*. А в О. Соловей маємо:

*Бистрину річок великих
З грізним гуркотом порогів,*

*Невгамовним як стократі
Перегуки грому в горах, – [I: 3]*

Алітерація звуку [r] збережена через повтор українських звуків [p], [r] і спостерігається на ширшому відрізу. Залишаються збереженими епітети, порівняння. Перекладач вдається до компенсаторного прийому. Не відтворений лексичний повтор прийменника «with» компенсований додаванням від себе метафори «перегуки грому», метафоричного епітета «стократі», лексеми «порогів». Усі ці тропи допомагають адекватно відтворити акустичний образ бурхливої води річок, а також конотативне значення лексем. Це ж саме можна сказати і про інші фрагменти.

Лонгфелло широко використовує звукопис, тобто добір певних звуків, звукосполучень для того, щоб передати красу поетичних образів і картин. Так, в описі Північного Вітру (Kabibonokka) і місця його проживання переважають звуки [s], [z], [h].

*Once the fierce Kabibonokka
Issued from his lodge of snow-drifts
From his home among the icebergs,
And his hair, with snow besprinkled,
Streamed behind him like a river,*

*Like a black and wintry river,
As he howled and hurried southward,
Over frozen lakes and moorlands.
[II, 144-151]*

Майже ті самі звуки використані для створення цієї звукової картини українською мовою:

*Якось раз Кабібонока
Стрімголов шугнув з оселі
Між замети й кучугури,
Виючи погнав на південь*

*Над замерзлою землею
І потяг, мов темні ріки,
Позад себе чорні коси,
Посивілі од морозу. [1: 11]*

Алітерація звуків [в], [с], [з] підкреслює їх акустичну особливість асоціюватися із шипінням, свистом, завиванням вітру.

Вдало збережені за допомогою добору певних звуків й інші звукові картини поеми (картина півночі країни індіанців в сувору, холодну зиму, виготовлення Владикою Життя люльки миру, а також картина руйнівних і згубних змін в житті індіанців з приходом людей білої раси із сходу та глибокого суму головного героя поеми). Іноді кількість повторюваних звуків може бути меншою, ніж в оригіналі.

Поєднання в поемі романтичної і фольклорної традиції обумовило особливості відбору і функціонування усіх мовних засобів. Автор ввів у поетичну канву тексту епітетні конструкції, метафори, порівняння, інверсії, повтори на усіх мовних рівнях. Розглянемо перекладний стиль О. Соловей на основі аналізу семантико-стилістичної, образної та експресивно-емоційної адекватності відтворення порівняння як однієї із стильових домінант поеми. Загалом відхилень у його відтворенні небагато, що зумовлено чіткою структурою порівняння – суб'єкт, основа, об'єкт. Текстуальне спостереження засвідчує, що перекладачка майже всюди зберігає позицію порівняння, яке найчастіше завершує відрізок тексту. Вона підходить гранично близько до оригіналу, і в той же час це ніякий не буквалізм. Співставимо фрагменти:

*Broke his scull, as ice is broken
When one goes to fish in Winter [II, 61-62]*

*Тріснув череп, гей-би крига,
Як рубаять ополонку, [1: 10]*

Хоча у другому вірші оригіналу зовсім інша лексика, проте вона виконує адекватну стилістичну функцію, зберігаючи задуманий автором образ.

Перекладач часто додає від себе епітети, намагаючись дотримуватися еквілінеарності. Завдяки вдало підібраним епітетним конструкціям увиразнюються різноманітні образи. Іноді відбувається порівняння іншими тропами. Серед інших способів відтворення порівняння – складносурядні або складнопідрядні речення без компаративної зв'язки. Для аргументації нашого спостереження додаймо уривок:

*And the hungry stars in heaven
And the thunder in the mountains,
Whose innumerable echoes
Flap like eagles in their eyries; [Intr., 45-47]*

*І відлунням грому в горах,
Що нагадує удари
Крил могутнього беркута, – [1: 4]*

Пропущений епітет «innumerable» надолужується доданим від себе в іншому місці епітетним означенням «могутнього». Пропущено «in their eyries», але це не збіднює першотвір. Відбулися і морфологічні зміни: вербальна лексема «flap» трансформується у номінативну «удари». В українському тексті поеми часто відбуваються зміни на морфологічному рівні, що пояснюються неспорідненими мовами. В оригіналі – орел, у перекладі – беркут, хижий птах з родини орлів.

Для манери перекладу української письменниці також характерна іноді компресія семантично надлишкових елементів у формі придієслівного орудного відмінка:

*And the hungry stars in heaven
Like the eyes of wolves glared at them!*
[XX, 27-28]

*І зірок голодні очі
Вовчим зором поглядають. [1: 107]*

Майстерно відтворена образність, функціонально-стилістична та експресивно-емоційна конотації. Іменник «wolves» трансформувався у прикметник «Вовчим». Епітетне означення «голодні» перенесене з одного слова на інше. Подібну гру з авторськими епітетними образами та іншими тропами спостерігаємо і в інших уривках.

Крім одиничних, у поемі Лонгфелло знаходимо багато подвійних порівнянь. Переважно вони зберігаються, в інших випадках – замінюються одиничними.

Американський поет використовує і наскрізні порівняння, які звучать в оповіді як рефрен. Вони допомагають встановити тісний і послідовний зв'язок між частинами розповіді. Така повторюваність характерна для стилю народного епічного твору. О. Соловей здебільшого вдається зберегти цей тип порівняння у своїй інтерпретації. Порівняймо:

*And he whimpered like a woman, [II, 36]
Like a miserable woman! [II, 46]
Like a wretched Shaugodaya,
Like a cowardly old woman! [II, 56-57]*

*«Як стара плаксива жінка?!
Хлипаєш, мов Шагодая,
Немічна, ляклива жінка!» [1:9]*

Перше порівняння пропущене, у другому один епітет переданий двома, у третьому – пропущений один епітет. Таким чином, рефрен в основному збережений, хоча із зміненими компонентами порівняння. Важко знайти в перекладі випадки невідтвореного порівняння.

Підсумовуючи, слід зазначити, що О. Соловей із художнім смаком підійшла до перекладу поеми з життя і побуту аборигенів Америки. Її високу трансляторську майстерність підтверджують літературознавці й перекладачі. Сьогодні, коли доступний епістолярій письменниці широкому загалу, дізнаємося і про оцінку перекладу Б. Теном, а також власні думки щодо його якості. О. Соловей зробила значний внесок на ниві перекладу, адже перекладала «Пісню про Гайавату» з першотвору.

Проведений лінгво-стилістичний аналіз свідчить, що перекладач намагалася максимально зберегти дух, поетику оригіналу, плавність оповіді, еквілінеарність, евфонію і водночас цілковито уникала буквализм. Вдало відтворені звукові картини, алітерація, порівняння, реалії допомагають відчутти національний колорит індіанців. Перекладач віднайшла еквіваленти, які адекватно передають зміст, художність, хоча деякі з них не є літературною нормою. Ті чи інші її розв'язки можна пояснити саме структурними вимогами версифікації. Стилістично досконалий й поетичний інтерпретацію «Пісні про Гайавату» О. Соловей можна вважати чи не найкращою поряд з перекладами К. Шмиговського та Олександра Олеся. Очікуємо, що український читач зможе найближчим часом ознайомитися з цією україномовною версією у друкованому вигляді.

*Докладніше про переклади «Пісні про Гайавату» див. у наших статтях: 1. «Пісня про Гайавату» Генрі Лонгфелло в інтерпретації Олександра Олеся. // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Вип. 9: Укр. л-ра в загальноєвр. контексті. – Ужгород: Госпрозр. РВВ управл. у справах преси та інф., 2005. – С. 46-52. 2. «Пісня про Гайавату» Генрі Лонгфелло в трансформації Панаса Мирного. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія. Вип. IX-X (2004-2005 рр.). – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – С. 157-166. 3. Відтворення

індіанських реалій в українських інтерпретаціях «Пісні про Гайавату» Генрі Лонгфелло. // Мовні і концептуальні картини світу (До 90-річчя від дня народження професора Ю. О. Жлук-течка). Збірник наук. праць. Вип. 17. – К.: Київ. Ун-тет ВГЦ, 2006. – С. 29-35. 4». Пісня про Гайавату» Генрі Лонгфелло у трансформації Костянтина Шмиговського. // Вісник Прикарпатського університету. Філологія (літературознавство). Вип. XIII-XIV. – Ів.-Фр.: ВДВ ЦІТ Прикарп. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2007. – С. 148-152.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лонгфелло Г. Пісня про Гаявату. Переклад Оксани Соловей. Друга редакція. – 2004. – 120 с. –<http://www.zn.ua.net>.
2. Лонгфелло Г. Пісня про Гаявату. Переклад Оксани Соловей. – Канада, Вінніпег: Видавнича спілка «Тризуб», 1965. – 40 с.
3. Соловей Оксана. Через перепони (Листування з Борисом Теном). // Сучасність. – 1998. – Ч. 3. – С. 154-156.
4. The Poetical Works of Longfellow. Cambridge Edition. Houghton Mifflin Company. Boston/New York/London. 1975.

УДК 811.161.1'255.4: 821.161.1 «18»– 2.03=162.2

Волошин О. Я.
(Львів, Україна)

РЕАЛІСТИЧНИЙ ТА НЕОКЛАСИЧНИЙ МЕТОДИ ПЕРЕКЛАДУ ДРАМИ

(на матеріалі українських перекладів драми О. С. Пушкіна «Борис Годунов»).

Целью этого исследования было проследить принципы работы М. Зерова как теоретика и практика перевода основываясь на его переводе трагедии «Борис Годунов», а также сопоставить теоретические принципы, используемые М. Зеровым и И. Франком, и представить главные тенденции в истории украинского перевода, а также переводоведения.

Ключевые слова: *перевод драмы, неокласический и реалистический методы перевода, адекватность перевода, форма, смысл.*

On the whole the research aimed to provide the main peculiarities of the activity of Mykola Zerov as a theoretician and practitioner of translation, which was illustrated on the sample of translation of the historical drama by A. Pushkin «Boris Godunov», which is generally considered a masterpiece of the drama activity in the Russian literature, due to its innovative character and ideological significance. The attempt to contrast it to another translation by Ivan Franko is provided to develop the idea of various trends of translation in the Ukrainian literature in the period of its formation.

Key words: *drama translation, neoclassical and realistic methods of translation, adequacy of translation, form, content.*

Кожен твір – це висловлення авторського світобачення, а кожен жанр літератури відтворює його по-іншому. Жанру драми, зокрема, характерне відображення основної ідеї у діях самих героїв, втілення її у життя.

© Волошин О. Я., 2008

Цей жанр літератури, подібно до інших, зазнавав багатьох модифікацій, передусім, під впливом течій та стилів. Проте, на відміну від інших, драма, будучи за походженням твором мистецтва для людей і про людей, має притаманну лише їй рису – природність реалістичного відтворення буття, адже сама собою вона є масовим видовищем, а ніщо так не вражає чи розважає, як споглядання простого людського життя, відтвореного людьми.

Така наближеність до життя людей, до побуту певного народу, тобто позамовний аспект твору, і породжує найбільші труднощі при перекладі драми. Цей чинник одночасно є головною відмінною рисою жанру драми, що стало причиною гарячих суперечок з приводу його пріоритетності при перекладанні тексту. На думку деяких знавців перекладної драми, мовний аспект драматичного твору, а радше його художня цінність як літературного твору, є альтернативою попередньо згаданому чиннику. Зокрема, С. Баснет-Макгір, аналізуючи взаємопов'язані системи драматичного «видовища», згадує плування проблеми відомої дослідниці перекладу драми А. Уберсфельд. Саме вона, наголошує дослідниця, стверджуючи, що текст драми є лише складовою драматичного твору, зрештою доходить висновку, що ця складова є чи не найважливішою при перекладанні, а аспект сценічності твору спричинює вільне поводження з текстом, наслідком якого нерідко є неточний переклад [23: 121].

В українській перекладній літературі драма посідає чільне місце, проте небагатолітня історія українського театру зумовила недостатню усталеність норм перекладу драматичних творів українською мовою. Саме це стало причиною творення перекладів літературами, а не театрознавцями-сценаристами, що, очевидно, вплинуло на їх характер та стало об'єктивним аргументом, щоб трактувати перекладені драматичні твори як літературні надбання, а не театральні, призначені для читання, а не для постановки на сцені.

Майстри перекладу ще на початку XX ст. добре усвідомлювали, що український театр за тогочасних історичних обставин, не зуміє розвиватись самостійно, без постановок вершинних зразків світового драматичного мистецтва. Саме тому перекладні драми ставали справжнім національним надбанням культури і сприяли поступові українського театру. Видатними знавцями справи перекладання та культури того часу були Іван Франко та Микола Зеров. Кожен з них був творцем певного стилю в українській літературі. Їх напрацювання дали потужний поштовх українському письменству у всіх його виявах. Серед них – не лише оригінальні та перекладні твори, а й широкий спектр критичних та теоретичних праць, досліджень у галузі літератури, оригінальної та перекладної, культури, що надає їм виняткового значення в історії українського перекладу, а їхнім працям – статусу хрестоматійних. Обидвом перекладачам належать теоретичні праці в цій галузі, що стали міцними підвалинами українського перекладознавства. Отже їх переклади можуть послужити яскравими прикладами для ілюстрування реалістичного та неокласичного стилю перекладу драматичних творів в українській літературі.

Серед перекладів І. Франка твори драматичного жанру посідають не останнє місце, тим паче, що йому належать й оригінальні драми. Серед перекладів – твори різних авторів та епох. З російської літератури, а саме з доробку О. Пушкіна, І. Франко переклав цілу збірку драматичних творів.

Найпершим перекладеним твором із збірки була драма «Борис Годунов». В доробку І. Франка переклад саме цього твору був абсолютно передбачуваний. Драма має відчутно реалістичний характер, що відповідає характеру творчості митця. Тема «народ і влада» – ключова у творчості І. Франка як оригінального автора, так і перекладача. Тому він не міг не відзначити надзвичайну актуальність творів на історичну тематику та повчаль-

ність даної драми для українського народу. Окрім цього, в дослідженнях франкознавців чимало написано про подібність завдань, які ставили у своїй творчості О. Пушкін та І. Франко, серед них – формування літературної мови, закладення міцного фундаменту реалістичних традицій в літературі та ряд інших особливостей манери відтворення життя. Про це неодноразово згадували у своїх працях В. І. Грициотенко, Ф. М. Неборячок, Є. Й. Новосядла, Є. М. Черницький та інші [2, 11, 12, 21, 22]. О. Пушкін та І. Франко подібно вважали драму однією з найдієвіших форм впливу на суспільні настрої та відтворення переживання простого люду в часи великих змін. На думку І. Франка, будь-який художній твір може не лише відтворювати загальні настрої та переживання, а й «витворювати його» [20: 68], отже драма серед них має перевагу.

Вважаючи перекладну літературу двигуном національної літератури на шляху до розвитку, а мови – до стимулювання її невикористаних можливостей, М. Зеров звертався до найкращих зразків класичної античної літератури, доробку парнасців, інших високоцінованих та добре знаних у світовій літературі авторів. Був серед них і О. Пушкін. Переклади творів ключової постаті російської літератури не випадкові у доробку М. Зерова, проте його вибір для перекладу реалістичної драми «Борис Годунов» був до певної міри несподіваним. Однак, в контексті доби можна простежити певні чинники, які могли бути підставою для такого вибору. Розрізняємо два види – мовного та позамовного характеру. Серед позамовних чинників слід згадати складне становище українського театру, а також ідеологічне забарвлення драми, що перегукувалось з тогочасними політичними настроями в Україні. Історичний колорит драми послужив надійним прикриттям для її ідейної актуальності. Та й нестабільність у житті самого автора перекладу теж сприяла повноцінному відтворенню епохи «великої депресії» у Росії. Щодо мовних чинників, які, ймовірно, посприяли вибору саме такого твору для перекладу, передусім, необхідно згадати мову творів О. Пушкіна, яка могла стати живим джерелом нових можливостей для української мови як мови-сприймача. По-друге, відзначимо новаторство даної драми, почерпане у класика всіх часів В. Шекспіра, твори якого планував перекладати М. Зеров, знову ж таки для активізації потенціалу драми українською мовою. Серед нововведених принципів – багатогранність характерів героїв, відтворена через використання кількох імен, залежно від маски героя; недотримання класичного елементу єдності місця, часу та дії; застосування форми вірша з метою відрізнити мовлення представників різних прошарків суспільства та деякі інші.

Загалом драма «Борис Годунов» є першим і класичним зразком історичної драми в російській літературі, що, ймовірно, теж пояснює вибір М. Зерова. Окрім цього, в його доробку уже були перекладені історичні драми польського письменника-романтика Ю. Словацького «Мазепа» та фрагмент з «Баладини». До перекладів написано передмову, у якій розглядається стиль письменника-романтика, сама драма та певні аспекти перекладання такого типу творів [7: 448]. Особливу увагу М. Зеров звертає на значення перекладних творів на історичну тематику, що передбачає неабияку пильність перекладача у переданні історичних фактів та реалій, щоб зробити їх зрозумілими для потенційного читача. Таке твердження настановує на висновок, що у М. Зерова була ще одна причина перекласти «Бориса Годунова» українською мовою – подати зразок перекладу історичної драми і тим усталити вироблені ним норми. Певні особливості Зеровських перекладів драм польського автора відзначив Г. Кочур у своїй статті «Зеров і Словацький» [10: 126]. У зіставному аналізі автор статті вказує на високу майстерність Зерова-перекладача у досягненні природного звучання вислову, чого вимагає відсутність рими у віршованій драмі.

Для І. Франка при творенні перекладу вагомими були не лише позамовні принципи. Його реалістичний переклад відрізняється перед усім живою мовою, що є одним з ключових прийомів наближення твору до масового читача. Адже, відтворюючи українською мовою зразки світового письменства, він відстоював принцип максимальної зрозумілості тексту для цільового читача. В переважній більшості його переклади можна назвати просвітницько-дидактичними. У програмній роботі з теорії перекладу «Каменярі. Український текст та польський переклад. Дещо про штуку перекладання» він наголошує: «Переклади чужомовних творів, чи то літературних, чи наукових, для кожного народу являються важним культурним чинником, даючи можливість широким народним масам знайомитися з творами й працями людського духу, що в інших краях у різних часах причинялися до ширення просвіти та підймання загального рівня культури» [19: 7]. Така позиція щодо призначення перекладів зумовила ряд особливостей його методу перекладання.

Зокрема, характерним є вільне поводження з текстом оригіналу. Часто в перекладі бачимо українські реалії на місці оригінальних. Мотивується це призначенням перекладу для цільового масового читача, який нерідко може не мати належного освітнього рівня для сприйняття певного елементу іншомовної національної культури. Так можна пояснити і деяку адаптацію оригінального тексту, а саме пропущення надто важких для розуміння місць. У драмі, яка розглядається у даній статті, попри близькість української та російської культур, можна також простежити таку адаптацію. Так, І. Франко при передачі церковного ідіолекту монахів, що звучить церковнослов'янською мовою в оригіналі, використовує тогочасну нейтральну українську лексику. Проте прощенням це не можна назвати. Уже на період створення Франкових перекладів церковнослов'янська мова не була явищем масовим і усім зрозумілим, оскільки Служби Божі правились українською мовою, тому це приклад заміни чужомовної реалії українською.

Пропущення частин тексту також властиве Франковому перекладу «Бориса Годунова». В оригіналі читаємо: *«Да что он за постник? Сам же к нам навязался в товарищи, неведомо кто, неведомо откуда – да еще и спесивится, может быть кобылу нюхал?»* [13: 32-33]. Зокрема, російський фразеологізм, побудований на реалії, *«нюхать кобылу»* означає відбувати певне покарання. В оригінальному тексті цю реалію подано з поясненням, проте І. Франко випускає цей елемент:

Та чом же він такий пісний? До нас

Сам у товариші нав'язався,

Невідомо, хто він такий і звідки,

Та ще й гордує! [18: 116]

Мовна диференціація щодо соціальної розрізненості у Пушкінській драмі є дуже чіткою. Це ставить перед перекладачем непросте завдання. У І. Франка можна чітко простежити переважання живої української мови, що часто згладжує відмінності стилю мовлення представників різних прошарків суспільства. Пушкін часто вдається до використання церковнослов'янізмів для надання урочистого тону словам російських царів, бояр, представників духовенства. Однак, І. Франко передає слова, що в оригіналі звучать: *«Предстану здесь алкающий спасенья (...) // К стопам твоим, святой отец, припадиши»* [13: 20], доволі нейтрально: *«Явлюся тут, голодний ласки бога – (...) // і припаду до твоїх // Ніг чесних, отче!»* [18: 106]. Тобто втрата даного стилістичного прийому компенсується природністю звучання такої пафосної фрази живою українською мовою. Це ще раз доводить, що І. Франко як справжній майстер зумів показати велику потужність українського слова.

М. Зеров та перекладачі групи неокласиків теж мали на меті подати максимально зрозумілий, читабельний та стилістично прозорий переклад. Щоправда, на противагу І. Франку, вони не вдавались до такого типу прийомів. Їх завдання полягало, передусім, у дотриманні і ствердженні законів української мови. Це ніяк не передбачало втручання у текст оригіналу, тобто різного виду адаптацій, замін чи спрощень. Жива мова в перекладах неокласиків еволюціонує і набуває статусу літературної мови. М. Зеров та його послідовники ставили перед собою завдання досягти естетичної досконалості, довершеності форми і чіткого відтворення художнього змісту оригіналу. Якщо можна говорити про вільне поводження з текстом в методі І. Франка, то неокласики теж допускають вільну інтерпретацію тексту, проте точне, а іноді й кальковане відтворення оригінальних форм є прерогативою. М. Зеров у своїй теоретичній праці про віршований переклад доводить, що прищеплення чужомовних прийомів та форм абсолютно припустиме, адже воно сприяє розширенню потенціалу української мови [6: 134]. Вільна інтерпретація тексту ж допускається лише за умови максимального збереження змісту оригінального тексту. Поєднання таких прийомів може видатись радикальним, проте жодному з них не надається домінуючого значення і наголошується саме на природному звучанні тексту цільовою мовою, що й зумовлює гармонійність мови перекладів. М. Зеров доводить це на прикладі зі статті О. Державіна, який наполягав на чіткому відтворенні всіх троп та фігур, незважаючи на їх вимушене звучання в цільовому тексті [6: 134]. Приклади гармонійного поєднання калькування та вільного поводження з текстом знаходимо і в драмі «Борис Годунов». Витонченість мови О. Пушкіна зумовила чималу кількість елементів, які М. Зеров вважав необхідним відтворити засобами української мови дуже подібно до російської. Наприклад, слова «*Прииде грех велий на языцы земни*» [13: 34], виголошені одним з монахів у драмі, передані дослівним перекладом «*Прииде гріх велій на язики земній*» [4: 522] із збереженням урочистого тону, а отже, досягнуто аналогічного звучання стилістично маркованої репліки в цільовому тексті. І. Франко ж передає ці слова значно нейтральнішою лексикою: «*Прийшов // Великий гріх на всі земній роди*» [18: 119]. Тим часом в перекладі М. Зерова простежується емоційне підсилення звучання тексту, що змушує перекладача вдатись до певного втручання у текст оригіналу. До прикладу, у сцені «Замок восводи Мнішека у Самборі» відбувається розмова няні та панни Мнішек. Особливістю цієї сцени є її форма – римований вірш (тоді як в основному оригінальна драма написана білим віршем, а мова простого народу – прозою). Критики вважають це одним з прийомів, які застосовував Пушкін для диференціації мови героїв вищого класу, що надає їх мовленню витонченого милозвучного звучання, емоційності та ліричності [15: 19]. Для збереження форми оригіналу М. Зеров вдається до певних замін, порівняймо:

*Счастлив, кого ваш взор вниманья удостоит,
Кто сердца вашего любовь себе присвоит –
Кто б ни был он, хоть наш король
Или французский королевич –
Не только нищий ваш царевич,
Бог весть какой, бог весть отколь* [13: 20].

*Щасливий той, на кім ваш погляд спочиває,
Хто серця вашого любов собі єднає.
То рай – хоч би для короля,
Про це французький марить королевич,
Не те що вбогий наш царевич –
Не знати хто, не знати відкіля!* [4: 539]

У даному випадку повне збереження оригінальної форми компенсує певну змістову модифікацію оригіналу – присвійний займенник «наш» в оригіналі має важливе смислове навантаження, уточнення, тоді як в українському перекладі іменник «король» відображає загальне поняття, а сама фраза несе лише емоційне навантаження, підсилене

лексемою «рай», уведеною перекладачем. Для порівняння, у І. Франка, як і в М. Зерова, експресивність слів няні також перевищена порівняно з оригіналом:

*Щасливий той, на кім ваш зір спочине,
До кого серця вашого любов прилине,
Чи був би він король чи королевич,
Французький чи німецький цісаревич,
Не тільки бідний ваш царевич –
Бог зна який, бог знає відки [18: 141].*

Перекладач вдається до римування в межах даної строфи (тоді як увесь текст драми перекладено неримованим віршем) та введення додаткових елементів тексту. Така експресивність Франкового перекладу є ще однією ознакою реалістичного типу письма, що зосереджує увагу на зображенні людської особистості, її настроїв та переживань на тлі історичних динамічних подій.

Неокласичне бачення довшеної форми тексту, а в даному разі віршованої драми, не припускає будь-якого втручання. Пушкінське розрізнення прозового, віршованого неримованого та римованого тексту з метою увиразнити образ правлячої верхівки, бояр, шляхти, духовенства та простого люду, про що згадувалось раніше, є новаторською рисою, а отже, і художньою цінністю даного твору, що, на думку неокласиків, має неодмінно бути відтворене перекладачем. І. Франко ж ретельно дотримується неримованого вірша упродовж усієї драми, що є певним втручанням у текст оригіналу, проте робить форму синтезуючим елементом тексту. Можна припустити, що перекладач зумисне зігнорував диференціацію форми, з метою не акцентувати на класовому розрізненні. Проте не можна не зауважити на скільки відчутним є диференціація форми, коли текст звучить у виконанні акторів. Адже, автор перекладу не може нівелювати первинного призначення драми – звучати на сцені, розважати і одночасно навчати. Текст драми – це, свого роду, промови героїв-ораторів. Неокласики враховували цей чинник, працюючи не лише над драматичними творами. І. Франко його здебільшого до уваги не бере. Візьмімо до прикладу визначальний монолог Григорія у сцені, де зароджується задум самозванства:

*Что за скука, что за горе наше бедное житье!
День приходит, день проходит – видно, слышно все одно:
Только видишь черны рясы, только слышишь колокол.
Днем, зевая, бродишь, бродишь; делать нечего – соснешь;
Ночью долгою до света все не спится чернецу.
Сном забудешься, так душу грезы черные мутят;
Рад, что в колокол ударят, что разбудят костылем.
Нот, не вытерплю! нет мочи. Через ограду да бегом.
Мир велик: мне путь дорога на четыре стороны,
Поминай как звали [13: 23].*

Тож цей елемент тексту – до певної міри окремий твір, яскраве змалювання життя простого духовенства, написаний відмінним від інших сцен розміром – восьмистопним хоресом. Особливої уваги вимагає лаконічність та влучність вислову, увиразненні метричними особливостями тексту, а саме цезурою. На збереження цього елемента форми звертає особливу увагу Зеров-критик у своїй рецензії на Франкову збірку перекладів драматичних творів О. Пушкіна. На його думку, саме цезура має виняткове значення для загального враження від тексту [7: 148]. М. Зеров пропонує яскравий приклад адекватного відтворення метричних особливостей тексту оригіналу у поєднанні з лаконічним витонченим словом, яке підкреслило ще одну особливість його перекладів та праць неокласиків – майстерність вислову:

*Що за нуд, що за тортури це життя убоге нам!
День надійде, день відійде – жодних змін тобі нема:
Бачиш тільки ряси чорні, чуєш тільки дзвін сумний.
Вдень блукаєш, хрестиш рота; часом нехотя здрімнеш;
Ночі ж довгі – до світанку все ченцеві сну нема.
В сон поринеш – сонні мари душу всю тобі мутять;
Радий, як у дзвін задзвонять, як розбудять посошком ...
Ні, не стерплю! Сил немає. Через мури і пішов!
Світ широкий: путь дорога на чотири всі вітри,
Хто ченця коли згадає ... [4: 572]*

Для порівняння у Франковому перекладі маємо:

*Яка нуда! Яке нещасне наше
Те біднеє життя! Приходить день,
Минає день, а видно, чути все лиш
Одно й те саме. Бачиш чорні ряси
І чуєш дзвони. Вдень зіваєш, ходиш,
І бродиш, і робить нема чого.
Заснеш, та ніч довжезна і досвіту
Не спиться монахові. А як і засне,
То мучать душу чорні сновидіння.
Рад, як у дзвін ударять, або як
Наставник збудить палицею. Ні
Не витерплю! Немає сили в мене!
Ось через огорожу – і навтеки!
Великий світ, дорога вільна скрізь
На штири сторони, і споминай як звали [18: 109].*

Дане зіставлення ще раз підтверджує другорядну роль форми тексту у методі І. Франка, тоді як переважають читабельність та доступність мови. Загалом, такий тип фразування та чисельні приклади енжамбменту, характерні для Франкового перекладу драми, вказують на те, що він був створений не з метою постановки на сцені, а радше для читання.

Отже, реалістичний та неокласичний стиль перекладу, що зародились на межі XIX-XX століть, перед усім, можна вважати проривом у сфері українського перекладу. Кожен з них заслуговує на існування та поцінування. У загальному контексті кожен з напрямків мав своє завдання, але кінцева мета залишалась незмінною – збагатити українську літературу та культуру, піднести її до належного рівня. Завданням реалістичного напрямку було відтворити чужомовний твір живою українською мовою, доступною широким народним масам для просвіти, тоді як неокласичний напрямок ставив за мету творення перекладів літературною мовою, яка може набути належного статусу лише через літературу високого рівня. Пріоритет максимального наближення оригіналу до цільового читача через численні адаптації, пропущення важких для розуміння місць, заміни чужомовних реалій на українські передбачало гнучкий підхід до тексту оригіналу в реалістичному методі перекладу. Тим часом неокласичний напрямок допускав дуже обмежену вільну інтерпретацію, що, як правило, було зумовлено перевагою форми тексту над змістом. М. Зеров стверджував, що «ступінню точності і силою перекладу можна міряти розвиток і літературність даної мови» [7: 515]. Точність в перекладах неокласиків часто межує з калькуванням. Мотивацією такого прийому було стимулювати потенціал української

мови, проте лише за умови природного звучання чужомовних висловів українською мовою. Збереження метричних особливостей тексту оригіналу у поєднанні з чутливістю до фрази [7: 520], зокрема у поетичній драмі, доводить, що неокласичний переклад має вищий ступінь сценічності, аніж реалістичний, що зосереджує увагу на відтворенні настроїв та переживань героїв драми в контексті реальних подій. Проте кожен з них по своєму цінний і є значним внеском в українську перекладну літературу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брюховецький В. Б. Микола Зеров. Літературно-критичний нарис. – К.: Рад. письменник, 1990. – 309 с.
2. Грицотенко В. І. Першотвір, час, переклад: (Франкові традиції п-ду і сучасні переклади п'єс Б. Шоу) // Укр. літературознавство. – 1979. – Вип. 32. – С. 33-41.
3. Домбровський О. Іван Франко – теоретик перекладу // Укр. літературознавство. – 36. 6: Іван Франко [Статті й матеріали]. – Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1958. – С. 306-332.
4. Зеров М. К. Твори: У 2 т. / Упоряд. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990. – Т1: Поезії. Переклади. – 843 с.
5. Зеров М. К. Твори: У 2 т. / Упоряд. Г.П. Кочур, Д.В. Павличко. – К.: Дніпро, 1990. – Т2: Історико-літературні та літературознавчі праці. – 601 с.
6. Зеров М. У справі віршованого перекладу // Всесвіт. – 1988. – №8. – С. 128-135.
7. Зеров М. Українське письменство / Упор. д-р філол. наук М. Сулима; Післям. М. Москаленко. – К.: В-во С. Павличко «Основи», 2003. – 1301 с.
8. Зорівчак Р. П. Іван Франко як перекладознавець // Теор. і прак. перекл. – 1981. – Вип. 5. – С. 3-16
9. Іофанов Д. Іван Франко як перекладач // Вісн. АН УРСР. – 1956. – №8 – С. 70-72
10. Кочур Г. Зеров і Словацький // Всесвіт. – 1988. – №8. – С. 126-127.
11. Неборячок Ф. М. Пушкін українською мовою. – Львів. – 1958. – 315 с.
12. Новосядла Є. Й. Інтернаціональний характер перекладацької діяльності Івана Франка // Укр. літературознавство. – 1975. – Вип. 23. – С.15-20
13. Пушкин О. С. Полное собрание сочинений: У 16 т. – М.: Из-во АН СССР, 1949.
14. Пушкин А. Драматические произведения. Ранние редакции трагедии «Борис Годунов» // www.rvb.ru/pushkin/04index/txtindex.htm
15. Родзевич Н. Іван Франко як перекладач // Укр. мова в шк. – 1957. – № 2. – С. 18-23.
16. Филлипова Н. Ф. Народная драма А. С. Пушкина «Борис Годунов». – Москва: Из-во «Книга», 1972. – 138 с.
17. Франко І. Бібліографічний покажчик 1956-1986 / Упор. М. О. Мороз. – К.: «Наук. дум.», 1987. – 521 с.
18. Франко І. Збірник творів: У 50 т. – Київ: Наук. дум., 1976. – Т. 11. – С.95-190.
19. Франко І. Збірник творів: У 50 т. – Київ: Наук. дум., 1976. – Т. 39. – С.7-20.
20. Франко І. Збірник творів: У 20 т. – Київ: Держлітвидав, 1930 – 1956. – Т. 17. – С.68.
21. Черницький Є. М. Орган у величному храмі // Жовтень. – 1966. – № 5. – С. 93-98.
22. Черницький Є. М. Пушкін і Франко (Про пушкінські традиції в творчості І. Франка) // Укр. літературознавство. – 1988. – Вип. 36. – С. 46-54.
23. Bassnett S. Translation Studies. – Rev. ed. – London; New York: Routledge, 1996. – 168 p.
24. Dienega W. A. Ambiguity as Agent in Pushkin's and Shakespeare's Historical Tragedies // Slavic Review. – Vol.55. – 1996. – №3 – P. 525-551 // www.jstor.org/journals/aaass/html

УДК 811.111'232

Близнюк Т. О.
(Івано-Франківськ, Україна)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ АНГЛОМОВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті розглядаються сутність, особливості формування комунікативної граматичної компетенції відповідно до змісту вивчення іноземної мови студентами-філологами.

Ключові слова: комунікативна компетенція, граматична компетенція, комунікація, міжкультурне спілкування.

The article throws the light upon the essence, peculiarities of formation of communicative grammatical competence according to the contents of a foreign language study by students of philology.

Key words: communicative competence, grammatical competence, communication, multicultural communication.

В статье рассматриваются сущность, особенности формирования коммуникативной грамматической компетенции согласно с содержанием изучения иностранного языка студентами-филологами.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, грамматическая компетенция, коммуникация, многокультурное общение.

Інтеграція України у загальносвітові та європейські цивілізаційні процеси актуалізує потребу якісних змін в освітній системі, підвищення вимог до рівня культури й професійної кваліфікації фахівців відповідно до міжнародних стандартів. Ці вимоги співзвучні програмі розвитку вищої освіти України і загалом є визначальними критеріями освіти в рамках Болонського процесу.

Окреслені орієнтири спонукають до розвитку міжнародних зв'язків України з іншими державами світу, інтернаціоналізації всіх аспектів суспільного життя і визначають іноземну мову домінуючим фактором соціально-економічного, науково-технічного та загальнокультурного прогресу суспільства, однією з найголовніших складових, що формує імідж фахівця нової генерації.

У цьому контексті великого значення набуває формування у студентів умінь здобувати новітню інформацію відповідно до професійної підготовки з різноманітних джерел (довідкова література, іноземна оригінальна література, новітні інформаційні мережі тощо), застосовувати її в процесі навчання і в майбутній професійній діяльності.

Водночас окреслений креативний підхід до навчання, можливий за умов оволодіння студентами іноземною мовою не тільки на рівні здобуття й осмислення спеціальної інформації з іноземних джерел, але й можливості її використання у процесі інформаційного обміну, що потребує сформованості комунікативної компетенції студентів [1: 39].

Не слід отожднювати поняття «компетенція» і «компетентність». Так, під «компетентністю» слід розуміти глибокі професійні знання, навички та вміння особистості виконувати трудові функції, в той час як «компетенція» відображає функціональні можливості фахівця – його пристосованість до справи: коло повноважень, питань, що доручаються певній особі [2: 40].

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми комунікативної компетенції показує, що теоретико-методологічні аспекти цієї проблеми відображені у дослідженнях як вітчизняних науковців (М. Вятютнев, Д. Ізаренков, Н. Гез та ін.), так і зарубіжних вчених (Д. Хаймс, С. Савіньон, М. Кенел, М. Свейн та ін). Так, в наукових дослідженнях розкривається сутність комунікативної компетенції (О. Аршавська, М. Вятютнев, Ю. Федоренко та ін.); компоненти, що входять до її структури (Н. Гез, С. Козак, І. Максимова та ін.); умови її формування (М. Вагютнев, Ф. Денінгхауз та ін.) та ін.

Уперше поняття комунікативної компетенції як соціологічної категорії висунув Д. Хаймс. Він стверджував, що висловленню притаманні граматичні правила, засвоєння яких забезпечує здатність користуватися мовою в процесі комунікації.

Концепція комунікативної компетенції, до якої звертаються більшість дослідників була розроблена канадськими вченими М. Кенелом та М. Свейном, які розглядають комунікативну компетенцію як систему знань та навичок, необхідних для здійснення комунікації (наприклад, знання лексики та навичок у використанні соціокультурних правил та настанов) [1: 40].

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених існує значна кількість визначень поняття комунікативної компетенції (Н. Гез, І. Зимня, В. Сафонова, Р. П. Мільруд, Н. Гальскова та ін.), сутність яких, за твердженням О. Анісенко узагальнюється до дефініції «комунікативна компетенція», яку можна трактувати як сукупність мотивованих знань, умінь і навичок, необхідних студенту для здійснення іншомовної діяльності у навчально-професійній сфері [1: 41].

Згідно Рекомендацій Ради Європи (РРЕ) з мовної освіти, основним підходом до вивчення і навчання мови, в тому числі й іноземної, є діяльнісно-орієнтований, що передбачає виконання мовленнєвих завдань (дій) у межах видів мовленнєвої діяльності, застосовуючи для досягнення певного результату свої компетенції.

Виділяють загальну і комунікативну компетенції.

Загальна охоплює знання, безпосередньо не пов'язані з мовою і культурою – це загальні знання світу, академічні знання, знання повсякденного життя тощо; різні уміння (наприклад, водити автомобіль); життєвий досвід; здатність до навчання та ін.

Комунікативна компетенція складається з:

1. *Лінгвістичної*, до якої включаються:

- лексична компетенція – знання лексики і здатність використовувати словниковий запас у мовленні;
- фонетична компетенція – відповідні знання і навички перцепції та продукції фонем, алофонів, фонетики речення, фонетичної репродукції;
- граматична компетенція – відповідні знання і здатність використовувати граматичні ресурси мови;
- семантична компетенція – здатність усвідомлювати і контролювати організацію змісту;
- орфографічна компетенція – відповідні знання і навички перцепції і продукції символів;

- орфоепічна компетенція – знання правил написання, вміння користуватися словником, знання знаків пунктуації;

2. *Соціолінгвістичної компетенції* – знання соціокультурних умов і здатність використовувати мову відповідно до різних контекстів;

3. *Прагматичної компетенції* – знання користувача про принципи, за якими вживаються лінгвістичні засоби, та умінь дискурсу, злитності та зв'язності, ідентифікації типів і форм текстів, іронії та пародії [3].

Розглянемо формування професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції майбутніх філологів, оскільки ця проблема є однією з найактуальніших у практичному відношенні та найбільш складних у теоретичному плані. Її актуальність і значущість зумовлюється нагальною необхідністю ранньої професіоналізації практичних занять з іноземної мови, оскільки формування професійної компетенції майбутніх учителів відбувається, як правило, на заняттях з методики навчання, де питома вага відводиться теоретичним питанням, а також під час педагогічної практики, яка не є достатньою для формування стійкої професійної бази.

Професійно орієнтовану англомовну граматичну компетенцію Т. Стеченко розглядає як здатність до успішної професійної діяльності, що передбачає оволодіння майбутніми філологами сукупністю знань, навичок та вмінь, які б забезпечували формування у особистості готовності до професійної діяльності та міжкультурного спілкування [4: 34].

Основними передумовами формування професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції науковці виокремлюють соціально-психологічні та дидактичні. Зокрема, до соціально-психологічних чинників дослідники відносять:

- 1) впровадження особистісно-діяльнісного та соціокультурного підходів у процес навчання іноземної мови;

- 2) врахування основних психологічних умов формування особистості з позицій викладача і студентів на заняттях з практичної граматики;

- 3) формування, підтримання та підвищення мотиваційного фактора;

- 4) визначення і врахування поетапності операцій, що мають місце при формуванні репродуктивної та рецептивної граматичної навички;

- 5) формування готовності особистості до вторинної акультурації, до міжкультурного спілкування та формування комунікабельності, толерантності, відкритості, умінь соціально взаємодіяти з партнерами по спілкуванню, здатності слухати і чути співрозмовника, а також умінь бачити відмінності й тотожності в культурах і світосприйнятті носіїв мов, формування позитивного ставлення до іноземної мови, до культури народу, який цією мовою розмовляє;

- 6) формування білінгвальної свідомості, в якій дві мовні картини світу, як і системи двох мов, знаходяться у закономірній відповідності [4: 34 – 35].

Комунікативні мовленнєві компетенції відповідно до змісту вивчення іноземної мови студентами-філологами реалізуються в процесі виконання різних видів мовленнєвої діяльності (рецепції, продукції, інтеракції, медіації) та оперування комунікативними стратегіями (мовленнєві засоби, які користувач застосовує для мобілізації своїх ресурсів, активізації вмінь та навичок з метою задоволення комунікативних потреб та успішного виконання поставлених завдань) [3: 58].

Важлива роль у досягненні високого рівня сформованості професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції майбутніх філологів відводиться виравам, які Т. Стеченко об'єднала у дві підсистеми, а саме:

- підсистема вправ для формування, вдосконалення й розвитку граматичних навичок вживання граматичної структури в усному мовленні студентів та соціокультурних навичок і вмінь;

- підсистема вправ для формування, вдосконалення й розвитку професійно орієнтованих методичних умінь.

Виходячи з поетапності формування навичок та вмінь, до кожної підсистеми можна віднести групи вправ, кожна з яких має свою мету, що залежить від стадії засвоєння матеріалу, цілей й задач, які постають перед викладачем.

Так, до першої підсистеми належать три групи вправ. Перша група вправ призначена для вдосконалення й розвитку граматичних навичок вживання умовних речень трьох типів в усному мовленні студентів у відповідності з дидактичним принципом наступності і має місце під час навчання студентів на першому курсі.

До другої групи вправ відносять вправи на формування і вдосконалення граматичних навичок вживання УС (граматична категорія умовного способу) в усному мовленні студентів та соціокультурних навичок і вмінь на другому році навчання у відповідності з вимогами Програми з англійської мови для університетів (інститутів) [5].

До третьої групи вправ належать вправи для вдосконалення й розвитку граматичних навичок вживання УС в усному мовленні студентів та соціокультурних навичок і вмінь на третьому році навчання у вищих мовних закладах освіти.

Щодо другої підсистеми вправ, на першому курсі навчання у вищих закладах освіти, що готують майбутніх філологів, матимуть місце групи вправ для формування й удосконалення:

- вмінь оцінювати усне мовлення та локалізувати граматичні помилки;
- вмінь складати схеми, таблиці, які відображають структуру трьох типів умовних речень;

- вмінь формувати завдання до вправ.

На другому році навчання слід включити групи вправ для формування й удосконалення:

- вмінь оцінювати усне мовлення та локалізувати граматичні помилки;
- вмінь виправляти граматичні помилки;
- вмінь складати схеми, таблиці, які відображають структуру УС;
- вмінь формувати завдання до вправ;
- вмінь аналізувати речення, які містять УС;
- вмінь пояснювати граматичний матеріал;
- вмінь розробляти граматичні вправи.

Заняття з практичної граматики на третьому році навчання включатимуть групи вправ для:

- формування й удосконалення вмінь оцінювати усне мовлення та локалізувати граматичні помилки;

- формування і розвитку вмінь розробляти серію вправ [4: 36-37].

Результатом процесу мовленнєвої продукції є текст. Як тільки він є вимовленим або написаним, відразу стає артефактом (матеріальним об'єктом), що передається певним носієм і не залежить від свого творця. Пізніше текст функціонує як вихідний матеріал для процесу мовленнєвої рецепції. Текст діалогу складається з висловлювань, продуктованих та реципіюваних відповідно кожною стороною. Під час медіації продукується і сприймається паралельний текст іншою мовою [3: 58].

Таким чином, формування комунікативної граматичної компетенції відповідно до змісту вивчення іноземної мови студентами-філологами має такі особливості:

- теоретично пов'язана з питаннями вдосконалення та розвитку граматичних навичок говоріння, соціокультурних, методичних та ін. навичок і вмінь;
- у практичному плані прогрес у вивченні іноземної мови виявляється у здатності учня виконувати мовленнєву діяльність та оперувати комунікативними стратегіями;
- визначальна роль у досягненні високого рівня сформованості професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції майбутніх філологів відводиться вправам, тексту та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисенко О. Особливості формування комунікативної компетенції студентів у процесі вивчення іноземної мови в технічному вузі // Актуальні проблеми педагогіки: методологія, теорія і практика: Зб. наук. праць. Вип. 3. – Ч. 1. – Горлівка: В-цтво ГДПШМ, 2006. – С. 39-45.
2. Зязюн І., Сагач Г. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К, 1997. – 302 с.
3. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. укр. видання С.Ніколаєва. – К.: Ленвіт, 2003. – 273 с.
4. Стеченко Т. Система вправ для формування професійно орієнтованої англомовної граматичної компетенції у говорінні майбутніх філологів // Іноземні мови. – 2004. – № 3. – С. 34-43.
5. Програма з англійської мови для університетів /інститутів (п'ятирічний курс навчання): Проект / Колектив авт.: С. Ніколаєва, М. Соловей та ін. – Вінниця: Нова книга, 2002. – С. 55.

УДК 378.147(045)

*Колодій І. А.
(Київ, Україна)*

РОЛЬ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПЕРЕКЛАДАЧІВ

Работа посвящена проблеме формирования профессиональной компетентности у будущих переводчиков на основе межпредметных связей. Исследованы существующие разработки по данному вопросу, представлена классификация межпредметных связей.

Ключевые слова: *межпредметные связи, профессиональная компетентность, переводчик, интеграция.*

This work is devoted to the problem of the future interpreters/translators' professional competence on the base of the subjects' connections. The existing investigations of this problem have been learned, the classification of the subjects' connections is represented.

Keywords: *subjects' connections, professional competence, interpreter/ translator, integration.*

Актуальність дослідження.

Проблема підготовки спеціалістів до професійної діяльності і підвищення ефективності навчання у вищій школі завжди була актуальною. Але практика свідчить, що рівень професійної компетентності багатьох випускників ВНЗу не відповідає сучасним вимогам. Психологічні і технологічні сторони професійного спілкування і відповідні комунікативні вміння не завжди сприймаються майбутніми перекладачами як важливі засоби і умови їх ефективної діяльності. Тому виникають проблеми у професійному спілкуванні. Це обумовлено недостатнім рівнем теоретичної і практичної підготовки, слабкою сформованістю мотиваційно-ціннісного ставлення до професійного спілкування як важливого аспекту професійної діяльності, а також професійно значущих якостей особистості, здібностей та вмінь. Для даного дослідження принциповим є наступне положення: формування професійної компетентності у майбутніх перекладачів потребує педагогічної інтеграції в системі вищої освіти, тобто використання міжпредметних зв'язків.

Проблемні та невирішені питання.

Основа професійної компетентності – оволодіння інтегративною системою змісту освіти у всій його повноті (орієнтація у суміжних галузях діяльності, висока культура спілкування, праці, взаємовідносин). На сьогоднішній день система міжпредметних зв'язків є недостатньо розробленою, що не дозволяє повністю реалізувати потенційні та реальні можливості для підготовки високоосвічених спеціалістів. В системі сучасної освіти не розроблена модель формування у студентів професійної компетентності, не визначені організаційно-педагогічні і психолого-педагогічні умови формування професійної компетентності у майбутніх перекладачів авіаційної сфери.

Розробленість теми.

Проблема міждисциплінарних зв'язків не є новою у педагогічній та методичній літературі, її актуальність цілком зрозуміла, якщо брати до уваги, що міждисциплінарні зв'язки по-перше, є опорою, фундаментом для повноцінного сприйняття і розуміння нових знань; по-друге, дають змогу узагальнювати і систематизувати досвід, який є у наявності, і, по-третє, забезпечують повноту знань.

Більшість вчених, які займалися вивченням даного питання, розглядали особливості міждисциплінарних зв'язків у школі. Так, проблемою використання міждисциплінарних зв'язків при вивченні дисциплін природничого та гуманітарного циклу займалися В. Н. Максимова, І. С. Москальова, І. І. Петрова, Н. А. Лошкарьова та інші. Щодо вивчення іноземної мови у вищих навчальних закладах з опорою на міждисциплінарні зв'язки – ця проблема ще досі цілком не вирішена. Хоча деякі дослідники (О. Р. Поршнева, Н. Д. Галькова) розглядали ряд аспектів даного питання.

Дослідник К. І. Саломатов, згідно з науково-теоретичним і професійно-дієвим підходами, вважає, що міжпредметна координація взаємозв'язку змісту навчальних дисциплін має здійснюватися у трьох головних напрямках: а) підвищення наукового рівня навчання і розвитку студентів; б) розширення їх загальної ерудиції і культури; в) підсилення професійної спрямованості всіх ланок навчально-виховного процесу з урахуванням особливостей майбутньої спеціальності студентів і формування, на цій основі, певної системи професійно значущих вмінь та навичок. Згідно з цими цілями дослідник виділяє три типи міждисциплінарних зв'язків: міждисциплінарні зв'язки з загальнонауковою, світоглядною і професійною спрямованістю. [2]

Основна частина.

Дослідження проблеми формування професійної компетентності у студентів свідчить, що звернення до міждисциплінарних зв'язків є однією з можливостей вирішити

ряд проблем системи вищої освіти (недостатня кількість практичних занять для студентів – майбутніх перекладачів (і не тільки), перевантаженість програм та інші). Очевидно, що впровадження системи навчання з використанням міжпредметних зв'язків дозволить покращити рівень професійної компетентності студентів, активізує інтелектуальну діяльність, покращує ефективність сприйняття студентами навчального матеріалу.

Окремі галузі науки при вивченні предметів і явищ вступають у тісні зв'язки. При цьому, інколи, важко відмежувати одну науку від іншої. Чим органічніше їх поєднання, тим повніше наше знання про предмет. Зв'язки між ними (науками) існують не поза межами тієї чи іншої науки, а входять до кожної з них.

Узгодженість і взаємозв'язок змісту занять, факультативів може бути здійснений різними методами, засобами і відповідною організацією видів діяльності студентів.

Звичайно, основний ефект міжпредметного підходу залежить від того, як він реалізується на заняттях. Наприклад, перш ніж вивчати герундій в англійській мові, варто повторити граматичний аналіз дієприкметникових та дієприслівникових зворотів в українській мові; вивчаючи лінгвокраїнознавство, варто згадати історію, літературу, географію і т.ін.

Найефективнішою методика міжпредметних зв'язків є тоді, коли вона спрямована на розвиток навичок самостійної роботи, активізацію розумової діяльності студентів. Наприклад, при написанні курсової роботи з дисциплін «Лінгвокраїнознавство», «Основна іноземна мова» або «Практика перекладу НТЛ з ОІМ» студентам необхідно поєднувати та узагальнювати знання з різних навчальних предметів.

Встановлення міжпредметних зв'язків базується на фізіологічних та психологічних даних про системність роботи мозку і психічних функцій. І. М. Сеченов вважав, що сприйняття зовнішнього світу спрямоване на з'ясування зв'язків та залежностей між предметами, що об'єктивно існують поза нами. Тому основою навчання вчений вважав накопичення життєвого досвіду, систематизацію знань, вмінь та навичок, їх рухливість, причому постійний процес систематизації нових знань поєднується з їх подрібненням та встановленням зв'язків між ними [3].

Іноземна мова як навчальний предмет настільки багатопланова і різноманітна за своїм змістом і структурним складом, що процес оволодіння нею студентами може проходити успішно лише на чітко скоординованій міжпредметній основі спеціального (мовного) циклу навчальних дисциплін, при органічному взаємозв'язку іноземної мови з методикою її викладання, психологією її засвоєння і загальними дисциплінами [6].

В плані практики дані інших дисциплін дають матеріал для мовлення, допомагають створювати ситуації мовленнєвого спілкування, тобто забезпечують змістовний бік висловлювання. Вивчаючи іноземну мову, студенти дізнаються багато цікавих фактів з історії і життя країн мови, що вивчається, знайомляться з поняттями, характерними для носіїв мови, читають твори (чи уривки з творів) англomовних авторів, деякі з яких мало відомі (чи зовсім невідомі), що сприяє розвитку загального і філологічного світогляду. Студенти навчаються порівнювати, класифікувати, шукати і т. і., що забезпечує розвиток активності, розумових процесів, пам'яті та інших якостей, необхідних при оволодінні іноземною мовою.

Розгляд питання про використання міжпредметних зв'язків при підготовці перекладачів вимагає, у першу чергу, вивчення кола дисциплін, навчання яким має відбуватися взаємопов'язано з метою підвищення ефективності навчального процесу, встановлення можливих типів і видів зв'язків, засобів взаємодії пов'язаних елементів.

М. М. Фіцула виділяє внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки, розглядаючи внутрішньопредметні зв'язки як вибір наскрізних для конкретної навчальної дисципліни проблем, що застосовуються у процесі аналізу більшості явищ, які вивчає дана наука [5]. Їх здійснення дає змогу спиратися на попередні знання в процесі засвоєння нового матеріалу, що активізує навчально-пізнавальну діяльність учнів. Міжпредметні зв'язки М.М. Фіцула розглядає як узгодженість між навчальними предметами, що дає змогу розглядати факти і явища реальної дійсності з різних точок зору, з позицій різних навчальних предметів. Сукупність знань з різних навчальних предметів розкриває зв'язки, що виявляються в дійсності. Нерідко одні й ті самі факти, явища різні науки вивчають з різних точок зору, в різних аспектах. Пізнання цих зв'язків важливе для формування наукового світогляду.

Інший дослідник – Г. Ф. Федорець виділяє тип міжпредметних зв'язків за послідовністю їх здійснення – хронологічні і тип зв'язків за тривалістю взаємодії спільних елементів – хронометричні, при цьому хронологічні можуть бути за видом встановлення зв'язку перспективними, ретроспективними та синхронними, а хронометричні – фрагментарними і регулярними [4].

Спробуємо розглянути класифікацію міжпредметних зв'язків, запропоновану І. Д. Зверевим та Н. В. Максимовою [1], стосовно до умов навчання у школі. Вказуючи на спільність структури навчальних предметів, автори розрізняють:

- а) змістовно-інформаційні зв'язки (зв'язки на основі змісту знань);
- б) операційно-дієві зв'язки (зв'язки за засобами навчально-пізнавальної діяльності і вмінь учнів при навчанні різним навчальним дисциплінам);
- в) організаційно-методичні (зв'язки, що збагачують методи, засоби і форми організації навчання, які забезпечують ефективні шляхи засвоєння учнями знань і вмінь).

Дану термінологію можна використати і для визначення певних типів зв'язку стосовно до умов навчання у ВНЗі.

Центральною ланкою, в якій представлені всі вищенаведені види зв'язків, є практичний курс основної іноземної мови, тому що він потребує лінгвотеоретичних і лінгвокраїнознавчих знань, певного обсягу знань по літературі країни мови, що вивчається, а також змістовного матеріалу для інформаційного збагачення мовлення, який може бути взятий з дисциплін нелінгвістичних циклів.

Інтенсивний розвиток міжнародного співробітництва в різних галузях діяльності, стрімке зростання інформаційних технологій, розповсюдження нових технологій міжнародного інформаційного обміну викликали зростання попиту на професію перекладача. Зросли роль, значення і відповідальність перекладача – професіонала, завдяки якому здійснюється спілкування між представниками різних культур.

Через зростання обсягу і вимог до перекладу, збільшення інформаційних потоків, швидке зростання комп'ютеризації і стрімке розповсюдження новітніх технологічних засобів, змін умов і професійної практики відбувається «розмиття» поняття професійної моделі перекладача.

В сучасних умовах викривлення і неточності у технічному, економічному, юридичному, військовому, комерційному, дипломатичному перекладах можуть мати серйозні наслідки: політичні конфлікти, матеріальні збитки, людські жертви. Вільний переклад у цих галузях – злочин, але й буквалізм, який спотворює чи ускладнює розуміння змісту тексту є неприпустимим. Все це особливо стосується перекладачів, які працюють в авіаційній сфері.

З усього вищесказаного зрозуміло, що при перекладі у спеціальних галузях перекладач має володіти термінологією, маючи хоча б базове уявлення про предмет. Отже, самого лише знання мови недостатньо (хоча це й є основною вимогою). Необхідна чітко розроблена методика підготовки спеціалістів – майбутніх перекладачів.

Виходячи з цього, є доцільним виділення наступних типів міжпредметних зв'язків, що сприяють, на наш погляд, ефективній підготовці майбутніх перекладачів: змістовно-інформаційні, операційно-дієві та організаційно-методичні.

Розглянемо кожен з указаних типів міжпредметних зв'язків. Так, змістовно-інформаційні зв'язки практичного курсу основної іноземної мови здійснюються з теоретичними дисциплінами лінгвістичного циклу та з предметами загальноосвітнього циклу. Змістовно-інформаційні зв'язки практичного курсу основної іноземної мови з теоретичними дисциплінами лінгвістичного циклу можна розглядати у двох аспектах: як провідну (направляючу) роль теорії у практичному курсі мови і як роль практики мови у підготовці учнів до сприйняття теоретичних курсів. Це означає, що теоретичний курс іноземної мови має дати достатньо повну наукову систематизацію явищам, що вивчаються у відповідному аспекті практичного курсу. (Найтіснішими є зв'язки практики мови з лексикологією, теоретичною граматикую і теоретичною фонетикою (+ мовознавство, стилістика, переклад).

Тип зв'язків, побудований на спільності навичок, вмінь, що формуються, називають операційно-дієвим. Такими зв'язками об'єднані лінгвістичні дисципліни, що мають практичну спрямованість: рідна мова – перша іноземна мова, перша іноземна мова – друга іноземна мова. Ці предмети об'єднують як теоретичний матеріал, так і практичні вміння та навички.

Для реалізації міжпредметних зв'язків необхідні також і організаційно-методичні зв'язки, що представляють собою зв'язки між практикою мови на молодших курсах і методикою викладання іноземної мови, між практикою мови і лінгвістичними дисциплінами теоретичного циклу, що вивчаються на різних курсах і т.і. Саме тому скоординована діяльність викладачів між собою має базуватися на між кафедральних і внутрішньо кафедральних організаційно-методичних зв'язках.

Висновки.

На підставі всього сказаного можна зробити наступні висновки:

1. Всебічна якісна професійна підготовка перекладачів може здійснюватися лише у результаті взаємопов'язаного навчання всім предметам, що є у навчальній програмі. Взаємопов'язане навчання вимагає реалізації різних типів зв'язку.
2. Для оптимізації навчального процесу підготовки майбутніх перекладачів авіаційної сфери між дисциплінами, що вивчаються, мають бути встановлені змістовно-інформаційні, операційно-дієві та організаційно-методичні зв'язки, реалізація яких буде сприяти підвищенню якості підготовки майбутніх перекладачів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зверев И. Д., Максимова В. Н. Межпредметные связи в современной школе. – М.: Педагогика, 1981. – 158 с.
2. Саломатов К. И. Межпредметные связи в системе профессионально ориентированного обучения иностранному языку как педагогической специальности: Межвуз.сб.

науч. тр. /Горьковский пед. ин-т им. А. М.Горького; Ред. кол.: К. И.Саломатов /отв. ред./ и др. – Горький, 1987. – 119 с.

3. Сеченов И. М.. Рефлексы головного мозга. М., Изд-во АН СССР, 1961. – 234 с.

4. Федоренко Г. Ф. Междисциплинарные связи в процессе обучения. – Л.: ЛГПИ, 1983. – 88 с.

5. Фицула Г. Ф. Педагогіка вищої школи. – К.: Академвидав, 2006. – 352 с.

6. Халеева И. И. Основы теории обучения пониманию иноязычной речи (подготовка переводчиков) – М.: Высш. шк., 1989. – 240 с.

УДК 811.111:378.147

Лященко Г. Г.
(Одеса, Україна)

ОНЛАЙНОВІ ЖУРНАЛИ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Стаття присвячена використанню сучасних комп'ютерних технологій, таких як онлайн-журнали або «блоги», у викладанні іноземних мов, що надає студентам можливість значно ефективніше вивчати і активно використовувати іноземну мову у навчальних і поза навчальних ситуаціях для спілкування з представниками різних країн.

Ключові слова: онлайн-журнал, Інтернет, методика викладання, іноземна мова.

Статья посвящена использованию современных компьютерных технологий, таких как онлайн-журналы или «блоги», в преподавании иностранных языков, что предоставляет студентам возможность значительно эффективнее изучать и активно использовать иностранный язык в учебных и внеучебных ситуациях для общения с представителями разных стран.

Ключевые слова: онлайн-журнал, Интернет, методика преподавания, иностранный язык.

The article focuses on the ways that new online tools such as weblogs or blogs can be applied to teaching and learning foreign languages, creative expression and online communication.

Key words: blog, Internet, ELT.

Багатьом студентам, що вивчають англійську мову як іноземну, бракує спілкування з носіями мови. Для вирішення цієї проблеми фахівці з методики викладання іноземної мови почали розробляти комунікативні завдання, що передбачали використання Інтернету, а саме веб-сайтів для обміну письмовими повідомленнями у реальному часі (real-time online chat) та дискусійних форумів (discussion forum). Останнім часом у викладанні іноземних мов чимала увага приділяється використанню останніх розробок в Інтернеті, а саме онлайн-журналів (weblog або blog), звукових mp3 файлів (podcast) та колективних вікі-сайтів (wiki).

Онлайн-журнал (далі ОЖ) – це часто оновлюваний веб-сайт, організований у формі щоденника з розташованими у хронологічному порядку статтями або повідом-

леннями (post) [1]. На відміну від стандартних веб-сайтів повідомлення в ОЖ створюються прямо в онлайновій програмі і після натиску на відповідну кнопку миттєво публікуються в Інтернеті. Перші ОЖ з'явилися у липні 1999 року [2], а неймовірно популярними стали в 2002 році, і від того часу їх використовують у навчальних цілях [3]. В англomовних країнах ОЖ застосовують при викладанні курсів з рідної (англійської) мови та літератури, журналістики, мистецтва.

Останнім часом з'явилася чимало робіт [4; 6; 7], присвячених використанню ОЖ у викладанні іноземних мов. ОЖ є одним із засобів навчання іноземній мові комунікативним методом з використанням комп'ютерів. Він надає широку можливість для суттєвого поєднання навичок письма та читання, а також сприяє розвитку дослідницьких та комунікативних навичок. Використання ОЖ надає змогу студентам насолоджуватися процесом вивчення мови та активно застосовувати іноземну мову для спілкування з однопіткантами з інших країн.

Не дивлячись на те, що ОЖ звичайно сприймаються саме як журнали або щоденники, вони можуть використовуватися для спілкування та співпраці з людьми з усього світу, див. наприклад веб-сайт «Scripting News» Д. Уінтера. За допомогою гіперпосилань ОЖ легко поєднати, що дозволяє створити групи людей, які займаються однією проблемою. Для цього ОЖ мають функцію trackback, яка дозволяє у випадку гіперпосилання на інший ОЖ надіслати його автору повідомлення, і, таким чином, надати йому можливість взяти участь у дискусії. Крім того, в ОЖ читачі мають можливість публікувати свої коментарі щодо прочитаного, а також підписатися на улюблені журнали та веб-сайти, що містять на своїх сторінках символ RSS, для регулярного отримування повідомлень про нову інформацію [4: 15]. ОЖ може бути створений як окремою людиною так і групою людей під егідою адміністратора сайту.

В Інтернеті існує багато безкоштовних веб-сайтів для створення ОЖ, таких як Blogger, MSN, Spaces, Livejournal, Yahoo! 360, Elgg, Learnerblogs, Blogmeister, Free ESL. Останні чотири веб-сайти були створені для освітян та студентів [5; 6].

Створюючи ОЖ, студенти спілкуються з молоддю інших країн, користуються різними джерелами інформації, утворюють групи за академічною та соціальною спрямованістю. Перелічені фактори без сумніву підвищують власну зацікавленість та активність студентів, і, як відзначив Д. Тош [1], створюють рівень глибокого навчання, тому що студенти перестають бути пасивними одержувачами інформації.

Г. Стенлі [8], виділив три основні типи журналів: ОЖ викладача (tutor blog), класний журнал (class blog) та журнал студента (student blog).

ОЖ викладача створюється самим освітянином. Його використовують для надання студентам домашнього завдання та завдань для самостійної роботи, повідомлень щодо курсу та різноманітних англійських веб-сайтів, та ін. Гарним прикладом подібного ОЖ є веб-сайт А. Кемпбелла «The New Tanuki» <http://thenewtanuki.blogspot.com/>

У створенні класного ОЖ приймає участь вся група студентів. Цей веб-сайт використовують для публікації студентами письмових повідомлень, зображень, гіперпосилань, пов'язаних з темою, що обговорюється, або з домашнім завданням. Класний ОЖ можна використати для роботи над спільним проектом, а також як віртуальний простір для програм міжнародного обміну. Добрим прикладом ОЖ цього типу є веб-сайт Б. Дью «Bee Online» <http://beeonline.blogspot.com/>

Студентські ОЖ є веб-сайтами кожного окремого студента, гіперпосилки на які можна знайти на веб-сайтах А. Кемпбелла та Б. Дью, наведених вище. У викладанні інозем-

них мов студентські ОЖ найчастіше використовуються для навчання письму, тому що крім виконання учбових завдань, студент може користуватися створеним веб-сайтом як щоденником для запису власних повідомлень, що ефективно сприяє розвитку письмових навичок і вмінь. Звичайно студенти середнього мовного рівня (Intermediate) у перший раз за двадцять хвилин створюють текст, який містить приблизно сто знаків. З часом об'єм повідомлення значно збільшується, а його якість щодо структури, змісту, граматики та ін. суттєво поліпшується. Згідно [4: 14], «Публікація матеріалу в Інтернеті розвиває почуття власності та відповідальності з боку студентів», які усвідомлюють присутність реальної аудиторії та стають більше дбалими щодо змісту та структури повідомлення.

ОЖ без сумніву розвивають також навички читання, як через їх зміст, так і через форму. Вони сприяють використанню систем пошуку в Інтернеті, щоб зробити гіперпосилки на необхідні веб-сайти. Гіперпосилки у свою чергу, а також публікація багатьма провайдерів списку найбільш популярних на той час ОЖ, надають студентам безліч можливостей активного розвитку навичок читання для отримання загальної або специфічної інформації.

На нашу думку, будь яке домашнє завдання повинно не тільки змушувати студента використовувати новий матеріал, а й писати про себе та власні інтереси. Слухачам необхідно нагадувати, що вони можуть додатково до домашнього завдання, яке задається не рідше одного разу на тиждень, публікувати скільки завгодно повідомлень у своєму ОЖ. Це робить процес онлайнного спілкування динамічним та допомагає студентам знайти більше «друзів».

Згідно [9; 10], використання ОЖ сприяє розвитку рефлексивного мислення, а почуття анонімності, яке люди відчувають під час спілкування за допомогою комп'ютера [10], може стати у нагоді більш соромливим студентам. На думку Ребекки Блад [2], публікація ОЖ допомагає індивідууму знайти свої інтереси та почати цінити власну точку зору.

Необхідно також вказати на проблеми, які виникають при використанні ОЖ у викладанні іноземної мови. Навички читання, які розвиваються під час швидкого перегляду веб-сторінок на екрані комп'ютера, можуть призвести до прискореного але поверхового і часто неточного розуміння змісту. Більше того, існує ймовірність отримання студентами у їх журналах коментарів, які за своєю природою можуть бути неконструктивними та навіть образливими. Останній факт змушує деяких викладачів застосовувати ОЖ, котрі надають різні рівні доступу, наприклад Livejournal, який дозволяє публікувати коментарі лише обмеженому колу людей [8].

Незважаючи на перелічені вище труднощі, освітяни і студенти позитивно сприймають використання ОЖ у викладанні іноземної мови [7; 10]. Дві третини студентів, які протягом одного семестру використовували ОЖ, зазначили [7], що їм більше сподобалося виконувати письмові завдання за допомогою власного веб-сайту, ніж ручки та паперу. За думкою більшості студентів ОЖ допомогли їм суттєво поліпшити знання англійської мови та гарно виконати письмові завдання. На запитання, як ще вони могли б використовувати ОЖ, студенти визначили такі сфери: ведення щоденнику, надсилання повідомлень друзям та рідним, розміщення фотографій, збирання інформації за визначеною темою.

Використання ОЖ стимулює розвиток навичок самостійного навчання та роботи. Створюючи свій власний журнал, студент до певної міри сам вирішує, про що саме йому писати, які веб-сайти використовувати та з ким спілкуватися. Беручи до уваги той факт, що в основному ОЖ користуються люди віком до 25 років [6], стає зрозумілим, що для студентів вузів та коледжів існує прекрасна можливість спілкуватися на іноземній мові

з однолітками з різних країн, що поширює традиційні географічні, культурні, лінгвістичні межі звичайного оточення студента.

Щодо застосування ОЖ у викладанні іноземної мови, треба зазначити важливість урахування рівня підготовки слухачів. Наприклад, через великий обсяг роботи та використання оригінальних неадаптованих текстів в Інтернеті створювати студентські ОЖ більш доцільно зі слухачами просунутих мовних рівнів (Upper-intermediate, Advanced).

На думку більшості авторів, для полегшення доступу до ОЖ студентів доцільно розмістити гіперпосилки на них на веб-сайті викладача. Та, згідно [7], студенти не повинні знати адреси веб-сайтів один одного, що, на нашу думку, знижує ефективність використання ОЖ внаслідок відсутності онлайнної комунікації між студентами.

Ми вважаємо, що до ОЖ студента повинні мати доступ всі члени академічної групи. Студентам завжди цікаво дізнатися про життя та думки однолітків і їм подобається читати журнали своїх товаришів. Тому в студентські журнали викладачеві доцільно додавати лише позитивні коментарі. Більш критичні зауваження слід надсилати електронною поштою. Це сприятиме створенню позитивної атмосфери та зближенню слухачів в групі. Окрім того, це надасть впевненості тим студентам, що одержали критичні зауваження, і які, зі свого боку, будуть намагатися працювати краще.

Перевірку студентських письмових робіт можливо робити звичайним способом до їх публікації в Інтернеті, або в онлайнному режимі за допомогою певних команд на мові програмування HTML [7]. В останньому випадку викладач повинен стати адміністратором (moderator) веб-сайта студента. Для цього викладач повинен створити новий ОЖ і надіслати студенту електронне повідомлення з запрошенням прийняти участь у створенні цього спільного веб-сайта викладача та студента. При такій організації роботи студент може публікувати свої повідомлення та спілкуватися з іншими у той час, як викладач має змогу контролювати його веб-сайт. Окрім того, така міра також перешкоджає зміні коментарів викладача з боку студентів.

Класний ОЖ доцільно використовувати зі студентами більш низьких мовних рівнів (Intermediate і нижче). Таким чином, окремі студенти відповідатимуть за публікації з різних тем, або вся група додаватиме до ОЖ повідомлення з певної теми. Цей ОЖ також може бути використаний для спільної проектної роботи. Класний ОЖ можна також використовувати на п'ятому курсі мовних спеціальностей вузів для роботи над проектами, яка передбачається програмою [11: 102]. Як було доведено вище, зі слухачами просунутих мовних рівнів більш ефективно використовувати ОЖ студента, створення якого потребує виконання більшого обсягу роботи та добре володіння іноземною мовою.

Отже можна зробити наступні висновки:

- регулярне використання ОЖ ефективно сприяє розвитку навичок письма та читання, а також дослідницьких та комунікативних навичок;
- класний ОЖ може бути використаний студентами спеціальності англійська мова та література для роботи над спільними проектами на п'ятому курсі, а також для проектної роботи зі студентами немовних спеціальностей вузів, що може у свою чергу сприяти створенню онлайнних ресурсів для навчання;
- ОЖ студента найбільш доцільно створювати зі студентами просунутих мовних рівнів (Upper-intermediate, Advanced), при навчанні слухачів більш низьких мовних рівнів слід використовувати класний ОЖ;
- для більш ефективної організації ОЖ викладача та полегшення пошуку необхідної інформації матеріал, що публікується, краще поділити за темами та розмістити його на

різних веб-сайтах, гіперпосилки до яких зробити на основному веб-сайті, де також доцільно розмістити гіперпосилки до ОЖ студентів;

– до ОЖ студентів викладачеві слід додавати лише позитивні коментарі. Більш критичні зауваження краще надсилати електронною поштою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Tosh, D. Creation of a learning landscape: weblogging and social networking in the context of e-portfolios. – 2004. – http://www.eradc.org/papers/Learning_landscape.pdf
2. Blood, R. Weblogs: a history and perspective. – 2000. – http://www.rebeccablood.net/essays/weblog_history.html
3. Joseph, F. The podcasting phenomenon. – 2005. – www.flo-joe.co.uk/teachers/articles/podcasting.htm
4. Godwin-Jones, B. 'Blogs and Wikis: Environments for Online Collaboration // Language Learning and Technology. – 2003. – Vol. 7. – № 2. – p.12-16. – <http://llt.msu.edu/vol7num2/emerging/default.html>
5. Campbell, A. Weblog Applications for EFL/ESL Classroom Blogging: A Comparative Review // The Internet TESL Journal – 2005. – Vol. 9. – № 3. – <http://tesl-ej.org/ej35/m1.html>
6. Campbell, A. P. Weblogs for Use with ESL Classes // The Internet TESL Journal. – 2003. – Vol. 9. – № 2. – <http://iteslj.org/Techniques/Campbell-Weblogs.html>
7. Johnson, A. Creating a Writing Course Utilizing Class and Student Blogs // The Internet TESL Journal. – 2004. – Vol. 10. – № 8. – <http://iteslj.org/Techniques/Johnson-Blogs/>
8. Stanley, G. Blogging for ELT. – 2005: – <http://www.teachingenglish.org.uk/think/resources/blogging.shtml>
9. Fiedler, S. 'Personal webpublishing as a reflective conversational tool for self-organized learning' in *Proceedings of «BlogTalk: A European conference on weblogs*. Vienna, Austria, 23-24 May 2003. – [http://seblogging.cognitivearchitects.com/stories/storyReader\\$963](http://seblogging.cognitivearchitects.com/stories/storyReader$963)
10. Ward, J. M. Blog Assisted Language Learning (BALL): Push button publishing for the pupils // TEFL Web Journal. – 2004. – Vol. 3. – № 1. – http://www.teflweb-j.org/v3n1/blog_ward.pdf
11. Програма з англійської мови для університетів/інститутів (п'ятирічний курс навчання): Проект / Колектив авт.: С. Ю. Ніколаєва, М. І. Соловей, Ю. В. Головач та ін.; Київ. держ. лінгв. ун-т та ін. – Вінниця: Нова Книга, 2001. – 245 с.

811.112.2` 373 (045)

Бархатова Ю. О.
(Минск, Беларусь)

ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ ФАКТОР В ЯЗЫКОВОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ФОРМЫ ОБЪЕКТОВ ОКРУЖАЮЩЕЙ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТИ (на примере прилагательных современного немецкого языка)

В статье рассматривается роль человеческого фактора в восприятии и языковой репрезентации формы объектов окружающей действительности на примере прилагательных современного немецкого языка. Человеческий фактор обусловлен биологическими и социо-культурными аспектами и проявляется в выборе объектов-эталонов формы,

© Бархатова Ю. О., 2008

в способах языковой фиксации представления о форме и в синестетическом восприятии формы.

Ключевые слова: человеческий фактор, интерпретация, языковая репрезентация формы объектов.

У статті розглядається роль людського фактора у сприйнятті та мовній репрезентації форми об'єктів навколишньої дійсності на прикладі прикметників сучасної німецької мови. Людський фактор зумовлений біологічними й соціально-культурними аспектами та проявляється у виборі об'єктів-еталонів форми, у способах мовної фіксації уявлення про форму й у синестетичному сприйнятті форми.

Ключові слова: людський фактор, інтерпретація, мовна репрезентація форми об'єктів.

The human factor in perception and linguistic representation of form of real objects is verified by analysis of adjectives of the modern German language. The human factor is determined by biological, social and cultural aspects and reveals itself through the choice of patterns of objects' forms, language means of presentation of form perception and the phenomenon of synesthesia during this perception.

Key words: human factor, interpretation, linguistic representation of objects' form.

В последнее время в лингвистике определился новый, антропоцентрический, подход к исследованию языковых явлений, заключающийся в изучении языка в тесной связи с человеком, его сознанием, мышлением, духовно-практической деятельностью. Учёных интересует восприятие, понимание и структурирование реального мира человеком, а также фиксация полученных знаний в языке, так как именно «язык выявляет и объективизирует то, как увиден и понят мир человеческим разумом, как он преломлен и категоризован сознанием» [1: 37]. Существенным изменением в научной парадигме явилось признание значимости субъективного фактора в познавательных и деятельностных отношениях человека с миром, обществом и самим собой.

В результате взаимодействия человека с миром формируется его представление об окружающей действительности, которое не является зеркальным отражением мира. Интерпретирующая деятельность сознания человека проявляется уже на стадии чувственного познания, когда «при восприятии объекта человек фокусирует своё внимание на неких пучках признаков и группирует их в определённые целостности» [там же: 69. – Выделено нами. – Ю. Б.]. И только эти пучки поступают в мозг и обрабатываются далее высшими когнитивными механизмами: мышлением, памятью, формируя концепты, «оперативные содержательные единицы мышления, кванты структурированных знаний об объективной действительности» [2: 90]. Следовательно, восприятие «являет собой не пассивное созерцание мира, но активное и живое взаимодействие с окружающей средой» [там же: 18], в результате которого человек из потока информации извлекает необходимые и полезные для себя сведения.

Особое видение мира человеком проявляется также в том, что познавая объективный мир, «пропуская» его через себя, человек одновременно оценивает его с различных точек зрения: этических норм, эстетических правил, качественных и количественных характеристик и т. д. По мнению М. В. Никитина, мышление человека «является по преимуществу оценочным, то есть мыслительная деятельность в большей своей части совершается на уровне и в форме оценок. Можно сказать, что способность к оценочной деятельности встроена в организм и встраивает его в мир органичной частью» [3: 67].

Представление о мире зависит от жизненного опыта человека, его возраста, профессиональной деятельности, уровня культуры и многих других факторов. «Познание окружающего мира ребёнком очень несовершенно по сравнению с познанием его опыт-

ным пожилым человеком. ... Специалист может видеть в окружающем его мире то, что остаётся совершенно незаметным для неспециалиста. Малограмотный человек может понимать многие окружающие его явления совершенно по-иному по сравнению с высокообразованным человеком и т.д.» [4: 87-88].

Следовательно, познавая мир, человек составляет своё особое субъективное представление об окружающей действительности, формирует свою картину мира. Отражаясь в сознании человека, она закрепляется и реализуется в своеобразной форме – языке.

С точки зрения антропоцентрического подхода, язык рассматривается «как система, составляющая суть природы человека, формирующаяся в фундаментальных своих чертах под влиянием его общего биологического и нейрофизиологического устройства и тесно связанная с мышлением и духовно-практической деятельностью человека, его личностью и знанием о мире» [5: 98; 6: 18].

В данной статье интерпретирующая деятельность сознания рассматривается на одном из участков языковой картины мира. На примере прилагательных современного немецкого языка анализируется проявление человеческого фактора в восприятии и языковой репрезентации формы предметов окружающей действительности.

Форма, по мнению В. М. Топоровой, «является универсальной категорией человеческого разума» [7: 63]. Это одна из старейших философских категорий, которая привлекала внимание исследователей на протяжении всего существования человечества. В настоящее время «форма» насыщена столькими смысловыми оттенками, что можно говорить о многозначности этого понятия. В своём исследовании А. М. Минасян обобщил все существующие определения этой категории. Под формой понимают «внутреннюю организацию содержания; внешность явления; формы бытия материи; отдельное выражающее общее; способ выражения одного явления другим; духовное, выражающее материальное» [8: 268].

В обыденном представлении о признаке «форма» закреплена пространственная конфигурация объекта: под формой понимают внешние очертания, наружный вид, контуры предмета. Поскольку форма – признак предмета, а прототипическим представителем категории признака в языке является имя прилагательное, то интересным в этой связи представляется исследование именно прилагательных немецкого языка, имеющих системное значение-описание формы предмета.

Анализ данных, полученных методом сплошной выборки из толкового словаря современного немецкого языка DUDEN [9], показал, что 10 % наименований формы – простые, непроеизводные лексические единицы типа *rund, oval, gerade, krumm, spitz, stumpf, flach*. Они называют форму, повторяющуюся на разных объектах: *ein runder Tisch, Teller; ein rundes Fenster, Beet; eine krumme Linie, Nase; ein krummer Schnabel, Nagel; ein spitzer Pfeil, eine spitze Gräte*. Путём этимологического анализа на основе данных этимологического словаря немецкого языка Ф. Клуге [10], нами была установлена семантическая связь некоторых из них со словами, обозначающими объекты, на которых, возможно, эта форма первоначально наблюдалась и от которых она позже была «отвлечена», абстрагирована. Так, слово *rund* этимологически восходит к *Rad, Kreis, Sonne; flach – Fußsohle, Scholle, Flachfisch, Flunder, offene See, Meeresfläche; oval – Ei; schräg – Haarband; schroff – schneidender Stein; spitz – Ahre, Dorn, Schwert; stumpf -Stumpf*.

Полученные данные свидетельствуют о том, что в основу номинации простых прилагательных, описывающих форму, были положены преимущественно природные объекты ближайшего окружения человека. Данный факт позволяет предположить, что, человек фокусировал своё внимание на характерной форме этих объектов. В силу своей простоты и в то же время специфичности, эта форма отвлекалась от объектов и получала отдельное наименование.

Большинство наименований формы (около 90 %) – это производные лексические еди-

ницы. 74 % из них образованы по модели N + *förmig* (*sternförmig*, *pilzförmig*, *schirmförmig*, *nierenförmig*), где N – конкретное имя существительное, обозначающее различные объекты окружающей действительности. Как любой другой признак, *форма* всегда наблюдается на объекте, не существует автономно, отдельно. Поэтому, абстрагируя её от объекта и закрепляя эту абстракцию языковым знаком, номинатор (человек) часто сохраняет в форме («теле») знака указание на объект – носитель признака.

В окружающем нас мире формы объектов очень разнообразны, причудливы, а главное – неповторимы. Одну и ту же форму редко можно наблюдать на нескольких объектах, в отличие, например, от цвета, который, хоть и колеблется, варьируется в некотором диапазоне (красный: закат, яблоко, кровь ...), но всё же воспринимается как тождественный, как оттенки одного цвета и подводится под категорию «красный». Поэтому названия формы чаще всего и содержат указания на объект, на котором этот признак был воспринят и который стал по некоторым причинам эталоном определённой формы, прототипом. Следствием этого является распространённый в словарях способ дефиниции значения *die Form eines/einer ... aufweisend; in der Form von ... ; in seiner Form einer, einem ... ähnlich; wie ... geformt*, а сами названия образуются по модели N + *förmig*: *beerenförmig – wie eine Beere geformt; kranzförmig – die Form eines Kranzes aufweisend; ellipsenförmig – in der Form einer Ellipse [verlaufend, gestaltet]*. Если бы язык для каждой редко повторяющейся формы наряду с именем объекта создавал немотивированное (непроизводное) наименование для его формы, это затрудняло бы саму коммуникацию, так как оперировать мотивированными знаками, как известно, человеку легче, так же как и категоризовать форму объекта, указав лишь на её сходство с эталоном в большей или меньшей степени. Если бы человек был вынужден описывать формы, особенно природных объектов, со всей точностью, он, вероятно, оказался бы «парализован» в языковом отношении.

Формы каких объектов остановили внимание человека и стали основанием для восприятия и описания других объектов, демонстрируют языковые данные. Не задаваясь вопросом о времени возникновения прилагательных, о том, что стало эталоном формы раньше, а что на более поздних этапах развития языка и общества, можно выделить три группы объектов-эталонов.

Первую группу составляют:

– объекты окружающего человека мира:

1. растения / или их части (чаще плоды) (*ährenförmig*, *gurkenförmig*, *kleblattförmig*, *mandelförmig*, *linsenförmig*);

2. животные / или же их части тела (*aalförmig*, *muschelförmig*, *rüsselförmig*, *hornförmig*, *klauenförmig*);

3. природные явления (*halbmondförmig*, *graupelig*, *flockenförmig*, *sternförmig*);

– а также сам человек (части тела человека) (*lippenförmig*, *armförmig*, *rippenförmig*).

(См. Таблица 1)

Таблица 1

Удельный вес природных объектов как эталонов для описания формы

Объекты-эталоны		%
Природные объекты	растения / их плоды	10.8
	природные явления	7.3
	животные / части тела животных	6.5
человек / части тела человека		5.6
Всего		30.2

Во вторую группу входят объекты, созданные человеком. Сюда относятся:

- инструменты (*sichelförmig*, *zangenförmig*, *schaufelförmig*, *spindelförmig*, *nadelig*, *stielförmig*);
- домашняя утварь (*becherförmig*, *gabelförmig*, *kelchförmig*, *vasenförmig*, *tellerförmig*, *löffelförmig*);
- украшения (*fächerförmig*, *ringförmig*, *kranzförmig*);
- буквы алфавита (*O-förmig*, *T-förmig*, *X-förmig*, *deltaförmig*);
- одежда (*hutförmig*, *gürtelförmig*, *kapuzenförmig*);
- архитектурные сооружения / их элементы (*basilikal*, *stufenförmig*, *treppenförmig*, *säulenförmig*);
- оружие (*säbelförmig*, *schwertförmig*, *keulenförmig*);
- ёмкости (*sackförmig*, *kapselförmig*, *kofferförmig*);
- транспортные средства / их составные части (*radförmig*, *gekielt*);
- спортивные снаряды (*hantelförmig*, *ballig*, *kreiselförmig*);
- продукты питания (*kringelig*);
- музыкальные инструменты (*trommelförmig*). (См. Таблица 2)

Таблица 2

Удельный вес артефактов как эталонов для описания формы

Артефакты-эталоны	%
инструменты	18.5
домашняя утварь	6.9
украшения	4.3
буквы алфавита	3.9
одежда	3.9
архитектурные сооружения / их элементы	3.9
оружие	3.4
ёмкости	2.1
спортивные снаряды	1.7
транспортные средства / их составные части	0.9
продукты питания	0.4
музыкальные инструменты	0.4
Всего	50.4

Эта группа оказалась самой многочисленной – 50.4 %.

Основной особенностью артефактов является их функциональное предназначение: человек создаёт их для того, чтобы использовать в одном из видов своей деятельности. При этом функция выступает важной, но не единственной характеристикой этих объектов. Значимыми для жизнедеятельности человека являются также такие чувственно-воспринимаемые признаки артефактов, как цвет, звук, запах, структура поверхности, размер, и особенно *форма*. Часто, для того, чтобы объект «функционировал», мог удовлетворять потребности человека, важна именно его форма. В языке данная особенность отражается в том, что компонент «форма» в большинстве случаев является неотъемлемой частью значения лексической единицы, называющей данный объект: *Sichel*, *die: Gerät zum Schneiden von Gras, das aus einer halbkreisförmig gebogenen Metallklinge und einem meist hölzernen Griff besteht*; *Teller*, *der: 1. Teil des Geschirrs von runder (flacher od. tieferer) Form, von dem Speisen gegessen werden*. В других случаях именно компонент «форма» является различительным признаком для синонимов: *Springform*, *die: flache, runde Backform, bei der sich die Seitenwand entfernen lässt*; *Kastenform*, *die: längliche rechteckige Backform mit hohen Seitenwänden*; *Napfkuchenform*, *die: runde Backform mit hohem, seitlich*

oder durchgehend geriffeltem Rand und einem hohen Zylinder oder kegelstumpfförmigen Teil in der Mitte.

С другой стороны, как показано в Таблице 2, знание об артефактах, имеющих необычную, функционально-значимую форму, используется для описания формы других объектов. Следовательно, функция и форма тесно взаимосвязаны и значимы для человека в его познавательно-классификационной и практической деятельности.

В третью группу входят геометрические формы и фигуры: *kreisförmig, kubisch, quaderförmig, trapezförmig, rhombisch*. Это «абстракции, заданные человеком абсолютно, на основе чётких правил и определений» [11: 82], хотя некоторые исследователи считают, что геометрические объекты могут претендовать на равный статус с физическими объектами [12: 248]. В процентном отношении они составляют 19.4 % от общего количества зафиксированных в именах прилагательных объектов.

Практический материал свидетельствует ещё об одной типичной для человека особенности обозначения признака «форма» – о явлении синестезии. Как известно, чувственный мир отражается с помощью пяти сенсорных каналов: зрения, слуха, осязания, органов вкуса и обоняния. Каждый из них отвечает за свой фрагмент воспринимаемого объекта. При этом, «восприятие не представляет собой простой регистрации чувств и сенсорных раздражителей» [1: 69]. Следует учитывать, что в процессе восприятия в сознании человека складывается цельный образ предмета или явления. Объект воспринимается как совокупность признаков, варьируемых по степени выделенности. С другой стороны, все признаки, которые отражаются при перцепции, существуют не в объективном мире вообще (в нём нет нежных и грубых звуков, ароматных запахов), но лишь в мире, воспринимаемом человеком.

Одно свойство объекта иногда может восприниматься несколькими анализаторами, что создаёт чувство «смешения» ощущений. В психологии такой феномен восприятия, при котором «впечатление, соответствующее данному раздражителю и специфичное для данного органа чувств, сопровождается другим, дополнительным ощущением или образом, часто характерным для другой модальности», называют *синестезией* [13:419].

Явление синестезии – свидетельство взаимосвязи анализаторных систем человеческого организма и целостности чувственного отражения объективной действительности в сознании человека, что находит подтверждение и в языке. Гладкую, ровную поверхность объекта, например, человек воспринимает как зрительно, так и тактильно. В немецком языке этот факт находит отражение как в словарной дефиниции (*glatt – ohne sichtbare, spürbare Unebenheiten*), так и на уровне сочетаемости лексических единиц: *glatte Wasserfläche* – здесь речь может идти только о зрительном восприятии, в *glatte Tischfläche*, скорее, и о зрительном и о тактильном.

В лингвистике традиционно синестезия рассматривается как использование наименования одного типа чувственно воспринимаемых признаков для обозначения другого типа чувственно воспринимаемых признаков. И здесь человеческая интерпретация окружающей действительности проявляется особо ярко, а именно – в выборе свойств, служащих основанием для переноса. Так, для описания внешних контуров предмета говорящие на немецком языке используют лексемы, первоначально предназначенные для наименования ощущения, связанного с осязанием: *weich* – (*nicht hart oder rau, sondern geschmeidig, sich schmiegsam, zart, seidig, wollig anfühlend*) – *durch das Fehlen von scharfen Konturen, Kontrasten, von Spitzen, Ecken, Kanten gekennzeichnet (weiche Linien)*; *hart* – *durch scharfe Konturen und Kontraste, durch Spitzen, Kanten, Ecken gekennzeichnet (harte Linien, Figuren, Umrisse)*.

Таким образом, полученные данные позволяют сделать вывод о том, что в процессе восприятия и последующей языковой репрезентации формы предметов окружающей действительности человеческий фактор играет важную роль. Он заключается:

- в выборе объектов, ставших эталонами для описания формы;
- в способе номинации признака « форма», то есть в преимущественном закреплении в теле знака объекта-носителя признака;
- в восприятии признака « форма» с помощью двух каналов (зрение – тактильность), что служит основанием для синестетических переносов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: Ин-т языкознания РАН, 1997. – 331 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов: Под общ. ред. Кубряковой Е. С.. – М., 1996. – 248 с.
3. Никитин М. В. Основания когнитивной лингвистики. – СПб., 2003.
4. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира / Б. А. Серебренников, Е.С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др. – М.: Наука, 1988. – 216 с.
5. ЯСПЗ – язык и структуры представления знаний. / Отв. ред. Березин Ф. М. и Кубрякова Е. С. – М.: РАН, 1992. – 163 с.
6. Алпатов В. М. Об антропоцентричном и системоцентричном подходах к языку // Вопросы языкознания. – 1993. – №3. – С. 15-26.
7. Язык и национальное сознание: Вопросы теории и методологии / Воронеж. гос. ун-т; Науч. ред.: З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж: ВГУ, 2002. – 314 с.
8. А. М. Минасян Категории содержания и формы Ростов, Изд-во Рост овского ун-та, 1962
9. DUDEN deutsches Universalwörterbuch / Hrsg. von der Dudenred. – 4., neu bearbeitete u. erweiterte Aufl. – Leipzig; Wien; Zürich: Dudenverl., 2001. – 1892 s.
10. Kluge F. Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache / F. Kluge; bearb. von W. Mitzka. – 18. Auf. – Berlin: Walter de Gruyter&Co, 1960. – 918 s.
11. Рузин И. Г. Когнитивные стратегии именования: модусы перцепции (зрение, слух, осязание, обоняние, вкус) и их выражение в языке // ВЯ, 1994. – № 6. – С. 79-100.
12. Куайн Уиллард Ван Орман. Слово и объект: Пер. с англ. – М.: Логос, Праксис, 2000. – 386 с.
13. Большая Советская Энциклопедия (В 30 томах) Гл. ред. А. М. Прохоров. Изд. 3-е., М., «Советская Энциклопедия», Т. 23. Сафлор – Соан, 1976. – 640 с.

УДК 372.65+43.20

*Єременко Т. Є., Слободянюк А. А.
(Одеса, Україна)*

НАВЧАННЯ РИТОРИКИ АНГЛОМОВНОЇ ПУБЛІЧНОЇ ПРОМОВИ НА СПЕЦІАЛЬНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ УНІВЕРСИТЕТУ

В статті представлений комплекс упражнений на обучение риторике английской публичной речи, разработанный на основе текстов политических выступлений английских и американских ораторов XIX – нач. XXI вв.

Ключевые слова: риторика, публичное выступление, обучение английскому языку

This article suggests a complex of exercises on teaching of English public speech rhetoric, based on oratorical texts by English and American political figures of the past and today.

Key words: *rhetoric, public speech, ELT*

Дослідження проблеми навчання ефективного мовленнєвого спілкування є в центрі уваги вчених-методистів. Зважаючи на існування розбіжностей між знанням мови та володінням нею, проблема розвитку вмінь і навичок оптимального користування мовою як ефективним засобом спілкування залишається актуальною і сьогодні. Особливої уваги в цьому сенсі потребує навчання публічного мовлення, яке вимагає досконалого володіння не лише мовним, а й мовленнєвим інструментарем. Дана стаття присвячена розробці лінгвістичного та методичного змісту навчання публічного мовлення майбутніх викладачів англійської мови, які повинні володіти ораторським мистецтвом.

Термін «риторика» в перекладі з грецької мови означає «ораторське мистецтво». В сучасних наукових працях риторика розглядається як філологічна дисципліна, яка вивчає відношення думки до слова, а її безпосередньою задачею є прозаїчне мовлення, або публічна аргументація [1: 3]. Найпоширенішим же визначенням поняття риторики, є визначення її як теорії переконуючої комунікації [2: 57]. Лінгвістичні фактори обумовили включення риторики, й, особливо, її нового виду – неориторики – в сферу культурологічних проблем. Дроздовський П.Н. зазначає, що «описуючи і приписуючи процедури конструювання комунікативних форм і ситуацій, в яких мовлення вживається з різними цілями, риторика сама бере на себе завдання в створенні «функціональної мови», виступаючи як один з найважливіших інструментів культури.» [3: 38]

Традиційно риторика займається розв'язанням декількох завдань, що відповідають її розділам: винахід думок і пошуки аргументації (інвенція), риторична композиція текстів (диспозиція), засоби вираження думок (елокуція), запам'ятовування думок (меморія) і власне відтворення тексту (акція). Відповідно, з риторичної точки зору, володіння мовою є вміння винаходити зміст мовлення, розміщувати мовлення, створювати й запам'ятовувати, промовляти й писати мовленнєве утворення [4: 17].

Публічне мовлення являє собою вид усного спілкування, при якому присутні такі елементи мовної комунікації як чисельна аудиторія та офіційна обстановка [5: 15]. Саме публічна промова в самому широкому сенсі була і є об'єктом дослідження риторики.

Текст публічної промови виконує декілька функцій, головними з яких є інформативна та переконуюча. Інформативна функція полягає у повідомленні аудиторії певної інформації, тобто в даному випадку ця функція представляє об'єктивний бік публічного мовлення. Переконуюча функція полягає у формуванні в свідомості аудиторії певного напрямку суджень, моделі поведінки; в цьому випадку мова йде про суб'єктивний бік такого мовлення. Отже, мовлення уголос перед аудиторією, метою якого є не лише повідомлення певної інформації, а й переконання в її правильності слухачів, часто викликає колективне мислення, колективний аналіз та оцінку, породжуює нерідко нові ідеї та питання, на які мовець повинен дати відповідь, що потребує в свою чергу постійної уваги й належної підготовки мовця, адже таке мовлення представляє собою заздалегідь підготовлені, проте реалізовані в нових умовах комунікації висловлення.

Комунікативно-риторичні якості мовлення були в центрі уваги ще у античних риторів. Вони називали їх «ідеями» і пов'язували з особою мовця, який повинен міняти свою подобию залежно від умов комунікації. З точки зору мовної комунікації найважливішими комунікативно-риторичними якостями мовлення є змістовність, доречність, логічність і послідовність мовлення, з точки зору культури мовлення – правильність, чистота, різноманітність, виразність та образність. Аналіз цих якостей мовлення свідчить про те, що вони пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками (адресантом й адресатом), їх взаємодією (принципами та правилами спілкування), мовним кодом і конситуацією, що сприяє формуванню ефективного спілкування [6:299].

Для того, щоб публічна промова була більш результативною, необхідно враховува-

ти зв'язок між мовцем та аудиторією ще до початку промови, адже аудиторія представляє собою колективного учасника спілкування. При встановленні такого зв'язку важлива роль належить процесам сприйняття, мислення, уяви, які забезпечують правильне пристосування до ситуації [7: 45]. Сприйняття дає вихідні дані про мовну ситуацію, які необхідні для вибору мовцем мовних засобів. Мовець, виступаючи публічно, сприймає реакцію слухачів та в залежності від цього регулює свій мовленнєвий процес. В процесі осмислення чуттєвий зміст підлягає логічним операціям. Виходячи з оцінки ситуації, мовець буде свою поведінку та вибирає відповідні засоби впливу. Уява в процесі публічної промови необхідна для створення ситуації, що уявляється, та для корекції змісту промови. Безумовно, будь-який текст є зумовленим певним комунікативним наміром мовця, його спрямуванням на адресата, і в цьому сенсі кожний текст має прагматичну спрямованість та її параметри – сила, інтенсивність цієї прагматичної спрямованості, кількість та якість засобів впливу, що використовуються, їх взаємозв'язок, ступінь їх впливу.

На наш погляд, при навчанні риторики публічного мовлення особливу увагу слід звертати на відмінності усної та письмової форм мовлення, адже аудиторія, яка сприймає інформацію лише на слух, не має змоги повертатися до попередньо викладеного матеріалу, що потребує максимальної ясності мови [8: 48]. Крім того, прагматичні особливості усного мовлення, які відрізняють його від писемного, – безпосередня наявність адресата, включеність елементів контексту і ситуації в спілкування, тенденція до експресивності, емоційності – спричиняють й мовні особливості: емоційну інтонацію, міміку, жести, темп і ритмічне мовлення [6: 192].

В процесі навчання риторики публічної промови студентам необхідно оволодіти знаннями щодо риторичних ознак такого мовлення, правил логіко-композиційної побудови, способів викладу і подачі матеріалу, ролі та функціонування експресивних засобів, а також набути навичок практичного оперування інструментарем риторики.

На матеріалі текстів політичних промов англійських і американських ораторів XIX – поч. XXI ст., таких як М. Тетчер, А. Лінкольн, Мартин Лютер Кінг, Дж. Кеннеді та ін., нами були проаналізовані риторичні засоби публічних виступів, на основі яких було сформульовано основні вимоги до публічного мовлення у методичних цілях.

Важливим аспектом навчання публічного мовлення є композиційна побудова виступу. Композиція тексту публічної промови складається з таких елементів як вступ, основна частина і висновки. Функції вступу полягають в тому, щоб підготувати аудиторію до сприйняття теми, мотивувати її вибір, тобто пов'язати глобальний інтерес до проблеми з розумінням індивідуальної причетності до неї [9: 267]. Матеріал дослідження виявив, що ці функції не завжди представлені експліцитно і рівноцінно. Яка функція буде домінуючою, залежить від конкретного випадку, але головне призначення цієї частини – підготувати аудиторію до сприйняття інформації.

Основна частина представляє собою презентацію заздалегідь відібраних фактів, що утворюють концепт предмета. Тут диспозиція чітко перехрещується з інвенцією, тому виникає критерій релевантності, який запобігає, з одного боку, використанню занадто великої кількості подробиць, а з іншого – недостатності суттєвих даних [10: 81]. В експериментальному матеріалі було виділено дві основні моделі викладу інформації: дедуктивна і індуктивна. Дедуктивний метод вважається основним методом розгортання повідомлення, що передбачає рух від загального до часткового. Це є характерним для спілкування з підготовленою аудиторією. Індуктивний метод передбачає переміщення в структурі мовного цілого від часткового до загального. В цьому випадку на основі всіх фактів, що відносяться до предмету мовлення, здійснюється узагальнення.

Закінчення є однією з найважливіших частин композиції промови, адже успіх висту-

пу залежить в більшій мірі саме від неї. Можливі підсумкове і апелююче закінчення. Підсумкове закінчення являє собою підбиття підсумків та формулювання висновків. Цей тип передбачає ретроспективний хід мовця – він повертається до найважливіших пунктів основної частини й буде закінчення як нагадування про них. Апелююче закінчення на відміну від підсумкового передбачає пряме звернення до почуттів аудиторії, навіть відкидаючи логіку повідомлення [10: 144].

Ми вважаємо важливим в процесі навчання публічної промови формування вмінь користуватися мовою у риторичних цілях. Так, увагу студентів необхідно привертати до мовних засобів, які ідентифікують образ мовця. Характерним для комунікативної організації тексту публічного виступу є часте використання займенників множини «we», «our», «us», спрямоване на встановлення контакту з аудиторією через отождолення самого мовця із нею. Окрім цього студентам слід оволодіти засобами фігурального зображення предметів (тропами), до яких відносяться метафора, епітет, метонімія, гра слів, гіпербола, іронія і т.ін. На синтаксичному рівні необхідно навчити студентів вживати риторичні запитання, еліпси, паралельні конструкції, які відповідають за логічність, послідовність і змістовність мовлення. На фонетичному рівні потрібно засвоїти засоби реалізації просодичної емфазі, варіативності і контрастів на рівні мелодичного, темпорального і динамічного компонентів інтонації. Уміння володіння голосом – важливий момент публічної промови, що значно розширює виразні можливості мови. Думки, погляди оратора передаються аудиторії не тільки тим, що він говорить, але й тим, як він це говорить. Техніка володіння голосом є одним з найважливіших засобів утримання уваги слухачів. Так, наприклад, за тембром голосу можливо визначити відношення мовця до його слів. Натхненні промови, промови, у які ніби «вливається» сам оратор, виголошуються з відповідними відтінками у тембрі голосу [11: 14].

Оволодіння студентами риторичним інструментарем також передбачає урахування сучасних тенденцій у реалізації риторичної стратегії в публічних промовах. Розглянувши промови в діахронії, на основі порівняльного аналізу текстів політичних промов XIX-поч.XXI ст., ми зробили висновок про наявність у риторичній структурі текстів політичних виступів як загальних, так і специфічних рис. Так, у текстах сучасних політичних промов, на відміну від текстів минулого, помітна тенденція наближення до розмовного стилю, що представлено на всіх рівнях: поширенням розмовної лексики, зменшенням кількості поширених метафор і фігуративних епітетів на лексичному рівні; спрощенням структури синтаксичних конструкцій на синтаксичному рівні, прискоренням темпу та наявності меншої кількості просодичних контрастів на фонетичному рівні. У відповідності до принципів і вимог риторики до публічного мовлення, нами запропоновано комплекс вправ, метою якого було формування риторичних вмінь на основі текстів англійських публічних промов. У розроблений комплекс увійшли вправи, спрямовані на активізацію мисленнєвої діяльності студентів шляхом аналітичної роботи з первинним матеріалом – текстами політичних виступів, та вправи, націлені на формування і розвиток вмінь самостійної побудови та відтворення тексту публічної промови.

Основні вправи комплексу запропоновані нижче:

- уважно прочитайте даний текст та проаналізуйте його структуру, тобто виділіть його композиційні елементи (такі як вступ, основна частина, висновки);
- з'ясуйте, в якому з композиційних елементів міститься більша кількість аргументів;
- виділіть в наведеному тексті елементи, які забезпечують логічність та хронологічну послідовність думок і означають собою початок/кінець композиційної частини (наприклад, *To begin with I'd like to..., As it had been said before..., As a conclusion...*);
- проаналізуйте метод подачі матеріалу в основній частині (індуктивний/дедуктивний);

- визначте вид закінчення політичної промови і поясніть його значення;
- проаналізуйте, якими лексичними і синтаксичними засобами користується мовець для встановлення контакту з аудиторією;
- випишіть засоби, за допомогою яких мовець ототожнює себе із аудиторією;
- виділіть в тексті книжну і суто розмовну лексику;
- дайте стилістичну оцінку використанню слів тексту, що мають різне експресивне забарвлення;
- знайдіть у тексті і поясніть мету вживання кожного випадку метафори (метонімії, гіперболи, інверсії і т.ін.);
- поясніть на прикладах наведеного тексту промови функцію повторів;
- прочитайте текст та поясніть, наскільки художньо вмотивована звукова організація мови даного тексту;
- проаналізуйте, чим досягається звукова виразність тексту виступу;
- виділіть складні для вимови сполучення звуків (якщо такі маютьсся) і поясніть доцільність їх вживання у мовленні оратора;

– проаналізуйте і поясніть мету використання алітерації і асонансу

– вставте в місцях пропуску доречні за змістом епітети:

Today I am alone. I like to wander these _____ fields, to admire this _____ singing of the nightingale, to observe this _____ sparkling of the dew, to feel this _____ harmony, to look at this _____ beauty and realize that I'm a very _____ owner of all these miracles... At least for a while.

(e. g. *endless, sweet, alluring, mysterious, simple, happy*)

– придумайте речення з грою слів, використовуючи при цьому наступні слова:

Foundation, spirit, engaged

(e. g. *Attacks can shake the foundations of our biggest buildings, but they cannot touch the foundation of America. – From the speech of G.W.Bush*)

(e. g. *When I saw a man in a white clothes roaring between the trees of the garden, I asked my father in horror, «Is it a spirit?!» – «Yes, it is a spirit,» he answered and pointed to the empty bottle of whisky.*)

(e. g. *Are you engaged now, Helen? – John, I've been engaged already for three months and soon I'll have a wedding!*)

– переробіть наступні вислови з порівняннями на вислови з метафорами:

His skills and talent blow in our university like beautiful flowers.

(e. g. *Beautiful flowers of his skills and talents blow in our university*)

At the end of the term he has got the results of his hard work like a gardener receives his heavy harvest in autumn.

(e. g. *At the end of the term he has got his heavy harvest*)

– Придумайте таке закінчення вислову, щоб утворився асиндетон:

What can be said about our cotemporary education?..

(e. g. *What can be said about our contemporary education, economic situation, legislative basis?*)

In the evening you can see in the streets just people. But in the afternoon there are workers...

(e. g. *In the evening you can see in the streets just people. But in the afternoon there are workers, businessmen, doctors, teachers, salesmen.*)

– змініть даний вислів, використовуючи при цьому анафору/епіфору:

Love is a great thing that can change the world; it wins invincible; love does impossible; it is a wonderful eternity.

(e. g. *Love is a great thing. Love can change the world. Love wins invincible. Love does*

impossible. Love is a wonderful eternity.)

He thought, «I count, sing and dance better than anyone. I'll be able to do it.»

(e. g. *He thought, «I count better than anyone. I sing better than anyone. I dance better than anyone. I'll be able to do it.»*)

– зробіть з наступних речень вислови-апосиопези:

It's so sunny today! I'm eager to have a walk now, but I have to do my home task for tomorrow.

(e. g. *It's so sunny today! I'm eager to have a walk now, but...*)

There are many transformations to be done in our country, but our economics doesn't allow to realize them.

(e. g. *There are many transformations to be done in our country, but...*)

– придумайте таке закінчення речення, щоб утворилися паралельні конструкції:

In 1987 I left my school,...

(e. g. *In 1987 I left my school, in 1988 I entered the University.*)

Some of my friends are going to the theatre...

(e. g. *Some of my friends are going to the theatre, the others are running to the skatingrink.*)

– складіть риторичні запитання або фрагменти промови з ними, відобразивши наступне:

Economic situation in our state;

– (e. g. Let us dwell upon the economic state that we have today. Can we consider our economic system strong? Is it stable? Are we sure in our future? Can we say that our children will have a happy life?!)

– System of higher education;

(e. g. Some people say we haven't reach anything in our politics during last years. But let's think. Do we have a system of higher education today? Do we have still higher education establishments in our country? Can we say that our educational system doesn't work at all?)

– складіть перифраз до наступних слів:

Man – (e. g. *human being*);

Woman – (e. g. *better half, weak sex*);

Judge – (e. g. *the gentleman of a long robe*)

– придумайте закінчення висловів, використовуючи при цьому свіжі та оригінальні порівняння:

As clever as... (e. g. *a snake*) As passionate as... (e. g. *a bud on the tree*)

As hungry as... (e. g. *a crocodile*) As mysterious as... (e. g. *night sky*)

As reticent as... (e. g. *a cat*) As long as... (e. g. *eternity*)

– використовуючи наведений нижче ряд слів, утворіть речення з градацією:

To be indifferent, to feel sympathy, to like, to admire.

(e. g. *Firstly, I was indifferent while thinking of him. But just some days later, I felt sudden sympathy to him. In a week, I found that I liked him. In a month I admired him.*)

Plain, pretty, wonderful.

(e. g. *When Jane was a child, she had a plain face. But in a time she became a rather pretty girl. And at her twenty Jane was a very beautiful woman.*)

– закінчіть вислів так, щоб утворилася антитеза:

Science influences our mind and...

(e. g. Science influences our mind and art influences our feelings)

House and riches are the inheritance of fathers...

(e. g. *House and riches are the inheritance of fathers and a prudent wife is from the Lord.* –

From the Bible)

Money can give wealth and...

(Money can give wealth and love can give happiness)

– прослухайте текст промови й визначте тональність звучання мовленнєвого голосу оратора;

– прослухайте тексти і розділіть його на фоноабзаци;

– зробіть фонетичну розмітку фоноабзацив (паузація, тональні контури, темп, гучність і т.ін.);

– прочитайте текст промови з інтонаційною розміткою.

Останнім етапом роботи студентів було створення текстів публічних промов на актуальні теми політичного й загально-гуманітарного характеру, як то, наприклад:

The Development of Democracy in Our State,

War and Piece,

Environmental Pollution and Contemporary Society etc.

В результаті дослідження ми дійшли до наступних висновків. Публічне мовлення як вид усної комунікації потребує спеціального навчання з метою досконалого володіння риторичним інструментарем. Навчання риторики англійського публічного мовлення передбачає формування вмінь і навичок користування засобами лексичного, синтаксичного і фонетичного рівнів мовної системи. Використання розробленого комплексу вправ сприяє розвитку риторичних вмінь студентів – майбутніх викладачів англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков А. А. Основы риторики: Учеб. пособие. – М.: Академ.проект, 2003. – 304 с.
2. Безменова Н. А. Очерки по теории и истории риторики. – М.: Наука, 1991. – 215 с.
3. Дроздовський В. П. Слово і словесність у спектрі навчально-виховних і культурологічних завдань. – Одеса, 1994. – 157 с.
4. Рождественский Ю. В. Актуальные проблемы социалистической советской риторики // Риторика и стиль / Под ред. Ю. В. Рождественского. – М.: МГУ, 1984. – С. 3-26
5. Цеplitис Л. К., Катлапе Н. Я. Теория публичной речи. – Рига: «Зинатне», 1971. – 119 с.
6. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Вид.центр «Академія», 2004. – 344 с.
7. Єременко Т. Є. Мовленнєве спілкування англійською мовою: фонетичний аспект / Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: ОЦНТЕІ, 2003. – 219 с.
8. Дворжецька М. П., Макухіна Т. В., Велікова Л. М., Снегирьова Є. О. Фонетика англійської мови: фоностилістика і риторика мовленнєвої комунікації. Посібник для студ. вищ. навч. закладів. – Вінниця: Нова Книга, 2005. – 208 с.
9. Зарецкая Е. Н. Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – 2- изд. – М.: Дело, 1999. – 480 с.
10. Ключев Е. В. Риторика (Инвенция. Диспозиция. Элокуция). – М.: Изд-во ПРИОР, 1999. – 272 с.
11. Методичні рекомендації на допомогу оволодінню ораторським мистецтвом./ Под ред. Т. М. Прокошева. – К.: Держ. бібліотека України, 1993. – 23 с.

ФІЛОСОФІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Мищенко В. Я.</i> Мова як шлях до розуміння права: еволюція підходів і поглядів.	5
<i>Дюжєв С. А.</i> Мовний перехід «топоформа – річ» в експлікації дійсності розселення.	11
<i>Герман Л. В.</i> До питання зміни мов в умовах Нової Зеландії.	20
<i>Мысык И. Г.</i> Когнитивный подход в исследовании лингвистического времени.	25
<i>Бондаренко Е. В.</i> Модель времени как инструмент лингвокогнитивного анализа.	31
<i>Арефьева Н. Г.</i> Истоки формирования гендерных стереотипов в славянской языковой картине мира (на материале фразеологических сочетаний некоторых славянских языков).	37

ПСИХОЛОГІЯ МОВИ І КУЛЬТУРИ

<i>Недашківська Т. Є.</i> Про будову фрагмента професійної картини світу державного службовця.	44
<i>Кудряшов И. А.</i> Прагматические факторы сдерживания коммуникативной свободы собеседников в диалогическом дискурсе.	51
<i>Юрченко З. В.</i> Діалогічні витoki самопізнання особистості дитини в умовах літературно-творчого процесу.	58

МОВА СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА

<i>Льсько І. М.</i> Музично-хореографічні новації у балетному театрі ХХ століття.	61
<i>Алабужев К. В.</i> Особенности функционирования денотативных и окказиональных эстетических сем в семантической структуре слова <i>страна</i> в произведениях поэтов русского рока.	63

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ТЕКСТУ

<i>Бялик В. Д.</i> Мовний концепт у лінгвокультурній парадигмі.	70
<i>Щетинина Е. Д.</i> Функционирование научной лексики в поэзии Л. Татаренко.	76
<i>Назарук Ю. А.</i> Формирование концепта в тексте через повторную номинацию.	81
<i>Горских О. В.</i> Рецепция Сибири в межкультурных дискурсах.	85
<i>Яцкевич О. О.</i> Лінгвокультурний концепт ВОЛЯ: динаміка СМИСЛОУТВОРЕННЯ (на прикладі концептного сегмента СИЛА).	92
<i>Кайкы М. Ю.</i> Сенсорная оценка в произведениях детской литературы ХХ – начала ХХІ вв.	96
<i>Баранова Л. А.</i> Имплицитное отрицание как экспрессивно-стилистическое средство в русском языке.	102

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ

<i>Жолоб І. Л.</i> Ділове спілкування та його соціокультурний компонент в аспекті міжкультурної комунікації.	109
<i>Колесниченко В. В.</i> «Право говорить на своем языке – это составная часть общей системы прав человека и системы мировых культурных ценностей».	113
<i>Бурденюк Г. М., Ротарь А. Б., Юрчук Л. В.</i> Роль языковой личности в межкультурной коммуникации.	119
<i>Петрикова В. Т.</i> Особенности формирования межкультурных коммуникаций полиэтнического населения Украины в условиях глобализации информационного пространства.	123

НАЦІОНАЛЬНІ МОВИ І КУЛЬТУРИ В ЇХ СПЕЦИФІЦІ ТА ВЗАЄМОДІЇ

<i>Садовая А. Ю.</i> Семантическая специфика конструкций с союзами «словно», «будто», «ровно», «точно» в русском языке (на материале паремий).	128
<i>Бондар М. В.</i> Лексико-семантичні процеси в терміносистемі сучасної лінгвістики.	132
<i>Руколяська Н. В.</i> Рівні ієрархії в гіперо-гіпонімічних парадигмах правничої термінології (на матеріалі базових термінів текстів кримінального та кримінально-процесуального права).	139

<i>Сушинська І. М., Давидов П. Г.</i> Типологія структурних моделей ергонімів на позначення суб'єктів туристичного бізнесу.	144
<i>Фурашова Н. В.</i> В поисках основ семантического единства многозначного слова.	150
<i>Данилова З. В., Лозинська О. Г.</i> Значення слова як об'єкт дослідження.	157
<i>Попко Л. П.</i> Отражение национальной специфики языка в составе словаря.	159
<i>Непон-Айдачич Л. В.</i> Принципи побудови словникової статті в етнолінгвістичному «Словнику народних стереотипів і символів».	163
<i>Ковтун Я. П.</i> Категорія збірності у мовознавчих студіях.	170

МОВА І ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Цюпа М. А</i> Особливості написання абрєвіатур у франкомовному публіцистичному тексті.	176
<i>Мацюшэнка М. В.</i> Неалагізми ў сучасным беларускім публіцыстычным тэксьце.	180
<i>Хавкіна О. М.</i> Засоби вираження категорії параметричності у мові сучасної української періодики.	184
<i>Штельмах М. Л.</i> Категорія автора як визначальна структурна одиниця мас-медійного мовного простору.	189

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

<i>Івакіна І. В.</i> Особенности создания женского характера в романе Н. А. Некрасова и А. Я. Панаевой «Три страны света».	197
<i>Ільїн С. А.</i> Типологія художественного мировоззрения в эстетике Н. А. Добролюбова.	205
<i>Костенко А. Н.</i> Проблема национальной идентичности и творчество В. Набокова.	211
<i>Бабенко О. А.</i> ганск, Украина). Реминисцентные отражения русской литературы XIX–XX веков в драматургии В. В. Набокова.	215
<i>Дитковская И. Ю.</i> «Новый» или «старый» Виктор Пелевин?	221
<i>Чеботарьова А. М.</i> (Полтава, Україна). Особливості часопростору в збірці Йосипа Мандельштама «Камінь».	228
<i>Сорокина Е. Д.</i> (Киев, Украина). Эволюция мотивов гордости и смирения в поэзии Н. Гумилева (на примере сборников 1905–1916 гг.).	236
<i>Павлюк А. В.</i> (Одесса, Украина). Об авторе «Записок об Анне Ахматовой». Л. К. Чуковская.	241

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПЕРЕКЛАДУ

<i>Верзун Л. В.</i> Роль мовної особистості перекладача у відтворенні ритміки наративу.	248
<i>Бережна М. В.</i> Інформаційний потенціал зоонімів дитячої літератури жанру фентезі.	253
<i>Приходько В. Б.</i> Проблема интерпретации реалий в англо-язычных переводах Н. Гоголя «Тараса Бульба».	258
<i>Боднар О. Я.</i> Нова інтерпретація «Пісні про Гайавату» Генрі Лонгфелло.	261
<i>Волошин О. Я.</i> Реалістичний та неокласичний методи перекладу драми (на матеріалі українських перекладів драми О. С. Пушкіна «Борис Годунов»).	268

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИКЛАДАННЯ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

<i>Близнюк Т. О.</i> Особливості формування англomовної компетенції у студентів-філологів.	276
<i>Колодій І. А.</i> Роль міждисциплінарних зв'язків у формуванні професійної компетентності майбутніх перекладачів.	280
<i>Лященко Г. Г.</i> Онлайн-журнали як засіб підвищення ефективності викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах.	285
<i>Бархатова Ю. О.</i> Человеческий фактор в языковой репрезентации формы объектов окружающей действительности (на примере прилагательных современного немецкого языка).	289
<i>Єременко Т. Є., Слободянюк А. А.</i> Навчання риторики англomовної публічної промови на спеціальному факультеті університету.	295

Науковий щорічний журнал

«МОВА І КУЛЬТУРА»

Випуск 10

Том II (102)

Відповідальний за випуск: *О. Бохан*
Макет і комп'ютерне верстування: *Б. Кобзар*

Підписано до друку 10.01.2008 р.
Формат 60 x 84 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура «Тип Таймс».
Обл.-вид. арк. 23,4. Ум.-друк. арк. 17,67. Наклад 300 прим. Зам. № 950-2.

Видавничий Дім Дмитра Бураго
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 2212 від 13.06.2005 р.
04080, УКРАЇНА, м. Київ, вул. Костянтинівська, 59/5, оф. 23.
Тел./факс: (044) 238-64-47, 238-64-49; e-mail: conf@graffiti.kiev.ua
Адреса для листування: 04080, м. Київ-80, а/с 41